

NELLY THÜRING

Teosof, feminist, socialist

Malin Arvidsson

Makadam

”All min strävan under denna skoldag – som ett jordeliv utgör – har varit att så mycket som möjligt främja det mänskliga broderskapets förverkligande på vår lilla jord.”

Med dessa ord sammanfattade Nelly Thüring (1875–1972) sin livsfilosofi när hon vid 94 års ålder blev intervjuad av Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Morgonbris*. Som resetalare hade hon varit med och byggt upp det ny-startade kvinnoförbundet på 1920-talet. Hon blev en av de första kvinnorna i Sveriges riksdag. Genom att följa Thürings väg till riksdagen bidrar denna biografi med ny kunskap om socialdemokratiska kvinnors kamp för rösträtt och bättre levnadsvillkor.

Nelly Thüring var också aktiv inom teosofin, en esoterisk rörelse vars medlemmar vägledades av en utopisk vision: det universella broderskapets förverkligande. När hon kandiderade till stadsfullmäktige i Göteborg på 1910-talet beskrev hon rörelserna för socialism, fred, feminism, nykterhet och vegetarianism som grenar på samma träd. Det tidiga 1900-talets esoteriska rörelser är idag mest kända för att ha inspirerat kulturpersonligheter som Hilma af Klint. Denna bok visar att Thüring – och många med henne – tillämpade sin teosofiska livsåskådning på sociala och politiska frågor.

MALIN ARVIDSSON är fil.dr i historia, verksam vid Lunds och Linköpings universitet.

NELLY THÜRING

Malin Arvidsson

NELLY THÜRING

Teosof, feminist, socialist

Makadam

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

Utgiven med stöd från
Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur
Stiftelsen Lars Hiertas minne
Stiftelsen Längmanska kulturfonden
Kungliga Patriotiska sällskapet
Stiftelsen Karl Staaffs fond för frisinnade ändamål
Åke Wibergs stiftelse

Denna bok är utgiven inom Kriterium, ett konsortium som sakkunniggranskar svensk vetenskaplig litteratur. Samtliga böcker utgivna inom Kriterium finns tillgängliga open access via hemsidan www.kriterium.se.

ISSN 2002-2131 Kriterium (Online)
<https://doi.org/10.22188/kriterium.53>

Nelly Thüring. Teosof, feminist, socialist

© Malin Arvidsson 2024

© för bilder, se bildkällförteckning s. 311

ISBN 978-91-7061-963-2 (pdf)

Innehåll

1. Inledning	9
Att skriva biografi – möjligheter och utmaningar	13
Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter	20
Källmaterial	30
Avgränsningar och disposition	33
2. Från helvetesskräck till framtidstro 1875–1900	35
Yngst av åtta syskon	35
Arbete och utbildning i unga år	39
Plats hos en fotograf i Helsingborg	43
Mötet med teosofin	47
3. Karman förde dem samman: äktenskap, barn och egen ateljé i Lund 1900–1910	51
Medlem av teosofiska logen i Lund	53
Äktenskap och logeliv	57
Separation och ny ateljé	61
Teosofi och politik: nykterhetsfrågan	65
4. Grenar på samma träd: engagemang för nykterhet, vegetarianism, fred och kvinnors rösträtt i Göteborg 1911–1916	71
Vegetarianism och nykterhet	72
Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb	74
Bland teosofer som verkade för kvinnors rättigheter	76
Socialdemokrat med fredsfrågan i fokus	81
Engagemang för kvinnlig rösträtt	84
Interna partistrider kring nykterhetsfrågan	89
Grenar på samma träd	93

5. I Göteborgs stadsfullmäktige 1917–1920	97
Kristider och partisplittring	99
Livsmedelsfrågan	100
En socialdemokratisk kvinna i stadsfullmäktige	107
Engagemang för kvinnors politiska deltagande inom och utom partiet	112
På resa i England	120
6. Den nya, demokratiska erans kvinnor: agitator inför valet 1921	126
Agitator i kvinnoförbundets regi	127
Kvinnors rätt och plikt att rösta	133
På motorcykel genom Södermanland	139
Lokal kampanj för Thürings kandidatur	143
Valfeber	145
Att förverkliga broderskapsidén	149
7. Systerskap och broderskap: socialdemokratisk riksdagsledamot 1922–1924	152
En av de fem första – uppmärksamhet kring riksdagens öppnande	153
Ett försvar för värdet av kvinnors röster	157
En "fredsälskande" internationalist i den svenska riksdagen	164
Organisering av kvinnor och förbättring av kvinnors levnadsvillkor	170
Nedrustningsvalet	172
8. Arbete, moderskap och sexualitet: socialdemokratisk riksdagsledamot 1925–1928	175
En länk mellan kvinnoförbundet och riksdagsarbetet	177
Kvinnors rätt till arbete och lika lön	180
Moderskap och sexualupplysning	186
Aktiv på lokal, nationell och internationell nivå	190
Nelly Thüring avböjer nominering	193
Sista insatsen i riksdagen	196
Internationell socialistisk kvinnokonferens i Bryssel	198
Polarisering och partistrider	200

9. Tid för läsning och reflektion i trädgårdsstaden Enskede	202
Lokalt engagemang i Enskede	202
Pensionär med tid för det inre livet	206
Samhällsintresserad in i det sista	211
10. Teosof, feminist, socialist	216
En förespråkare för tillämpad teosofi	217
Feminist med stort nätverk	219
Socialist av etiska skäl	219
Agitator och organisatör	221
Socialdemokratisk riksdagsledamot	223
Teosofi och politik	226
Tack	229
Noter	235
Texter av Nelly Thüring – ett urval	285
Käll- och litteraturförteckning	288
Bildkällor	311
Personregister	313

1. Inledning

Nelly Thüring blev i september 1921 en av de fem första kvinnorna som valdes in i Sveriges riksdag. När hon föddes år 1875 fanns det knappast på kartan att hon skulle bli riksdagsledamot. Kvinnor var inte valbara till första eller andra kammaren och endast en minoritet av de vuxna männen hade rösträtt i riksdagsvalen. Hon levde i ett samhälle präglat av ojämlikhet, där privilegier ärvdes.¹ Hennes familj var småbrukare och fadern hade gått bort några månader innan hon föddes. Min första övergripande forskningsfråga i denna biografi är därför hur Nelly Thüring, som kvinna och utan att tillhöra en inflytelserik släkt, kunde ta sig hela vägen till riksdagen. För att besvara den frågan har jag undersökt hur hon engagerade sig i rörelser som krävde utökade rättigheter för kvinnor och hur hon fördes fram som kandidat av andra socialdemokrater inför det första valet med allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Jag har frågat mig vilka hinder hon stötte på och hur hon förhöll sig till dessa, men också vilka möjligheter som öppnades och hur hon tog vara på dem.

Till en början tänkte jag främst på Nelly Thüring som en socialdemokratisk politiker med ett feministiskt engagemang. Men hon hade många andra intressen och engagerade sig i en mängd sakfrågor – hon var nykterist, fredsvän och vegetarian. I hennes samtid var det långt ifrån ovanligt att vara medlem i en rad olika föreningar. Kom-

binationen av sakfrågor förvånar inte heller: nykterheten och freden var ju något både liberaler och socialister kämpade för. Vegetarianismen vann visserligen framför allt anhängare i de övre samhällsskikten, men det fanns gott om radikala personer i dessa kretsar. Vad som vid första anblicken inte verkade gå ihop med partimedlemskapet var hur Nelly Thüring uttryckte sig i olika debattinlägg. Hon fokuserade på individens moraliska ansvar mer än vad jag förväntade mig av en socialist och talade mindre i konfliktstermer än många andra samtida agitatorer.

En nyckel till att förstå detta var en artikel som Thüring skrev just för att hennes ideologiska övertygelser hade ifrågasatts. Hon hade gått med i Socialdemokratiska Arbetarepartiet (SAP) 1914. Nu var det 1916 och hon kandiderade till stadsfullmäktige i Göteborg. Vid ett valmöte hade någon retoriskt frågat sig om Thüring verkligen var socialist. I en artikel besvarade hon denna kritik och underströk då att hon var socialist av etiska skäl, snarare än materiella.² Hon placerade alltså sig själv i en tradition av etisk socialism med fokus på gemenskap och broderskap som ofta förknippas med Storbritannien.³ Artikelns idealism för också tankarna till de religiösa socialister som i det tidiga 1800-talets Frankrike hade försökt skapa små idealsamhällen och vars idéer avfärdades av Engels och Marx som ”utopisk socialism”.⁴ I ljuset av detta började jag omvärdera min syn på Nelly Thürings stora intresse för teosofi, den mest inflytelserika strömningen inom västerländsk esoterism, som vann många nya anhängare under slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier.⁵

Nelly Thüring gick med i Teosofiska Samfundet år 1902 och förblev medlem fram till sin död 1972.⁶ I nästan hela sitt vuxna liv var hon alltså organiserad i den teosofiska rörelsen. Det stod klart redan när arbetet med att skriva denna biografi inleddes. I en levnadsberättelse som Thürings son Nils Thüring har författat beskrivs de teosofiska idéerna som centrala för hennes inställning till samhället och som en drivkraft i hennes politiska arbete.⁷ Vidare är några teosofiska broschyrer från 1950- och 1960-talen det enda som finns bevarat i Nelly Thürings personarkiv, utöver levnadsberättelsen och korrespondens kring denna. Ändå betraktade jag länge inte detta

som relevant för att förstå hennes roll som politiker. Jag utgick från att andlighet hörde till den privata sfären medan jag var intresserad av Thürings agerande i den offentliga sfären. Den kanadensiska historikern Joy Dixons studie av kvinnor som både var teosofier och aktiva i den brittiska rösträttsrörelsen fick mig att inse hur tidsbunden en sådan uppdelning är. Dixon argumenterar för att dessa kvinnor, aktiva kring sekelskiftet 1900, inte såg sin andlighet som en privat fråga utan snarare strävade efter att "sacralize the public sphere".⁸ Att jag inledningsvis inte kopplade samman Nelly Thürings livsåskådning med hennes politiska övertygelse kan ha att göra med den religionsblindhet som historikern Inger Hammar har påtalat när det gäller studier av kvinnorörelsen.⁹ Det hör också samman med den arbetsdelning mellan akademiska discipliner, som enligt religionshistorikern Stefan Arvidsson har resulterat i att relationen mellan religion och politik i allmänhet är understuderad. Den som tar den sekulära socialismen som självklar utgångspunkt riskerar att göra sig blind för såväl kristen socialism som vad Arvidsson kallar "alternativreligiös socialism".¹⁰

Teosofiska Samfundet bildades i New York samma år som Nelly Thüring kom till världen. Medan Henry Steel Olcott var samfundets formella ledare var Helena Petrovna Blavatsky dess andliga auktoritet. Även om själva namnet innebar ett anspråk på att återknyta till uråldrig gudomlig visdom är den moderna teosofin att betrakta som en sorts religiös innovation, ett nytt sätt att intressera sig för andliga frågor som tog form under en tid då naturvetenskapens landvinningar utmanade etablerade världsuppfattningar. I teosofiska böcker och tidskrifter blandades kristen mysticism med influenser från buddhism och hinduism, och därmed introducerades exempelvis föreställningar om karma och reinkarnation i ett västerländskt sammanhang. I linje med uppfattningen att det fanns en kärna av universell visdom i alla religioner var ett av samfundets uttalade syften att bedriva jämförande religionsstudier. Trots att det fanns vissa teosofiska kärnidéer och verk som hade en privilegierad ställning, såsom Blavatskys *Isis Unveiled* (1877) och *The Secret Doctrine* (1888), framhöll teosofier ofta att det inte fanns någon enhetlig teosofisk doktrin. Det ansågs som god praxis att hänvisa till flera olika urkunder och man

betonade gärna att det rörde sig om vetenskapliga studier av religion, vilket i sin tur ifrågasattes av samtida kritiker.¹¹

Att som socialist tala offentligt om teosofi och spiritism (vilket bland annat innebar försök att kommunicera med de avlidnas andar) kunde väcka skarp kritik, något inte minst agitatorn Kata Dalström fick erfaras.¹² Ett intresse för människans paranormala förmågor framstod för många som en ny sorts vidskepelse, oförenlig med socialism. Dessutom förknippades teosofin ofta med överklassen; flera av de tongivande personerna hade adlig bakgrund och för att ta del av de föredrag om naturvetenskapliga rön och religiösa spörsmål som de teosofiska logerna arrangerade krävdes en viss boklig bildning.¹³ Idéhistorikern Inga Sanner, som har studerat hur teosofin introducerades i Sverige, betonar att många av dess tidiga förespråkare tillhörde dem som kände sig hotade av industrialiseringen och socialismen. Samtidigt hade de teosofiska lärorna en radikal potential. Det fanns en grund för samhällsengagemang i föreställningen om ett universellt broderskap och i övertygelsen om att ingen kan vara fri medan någon annan lider. Sanner ger flera exempel på hur svenska teosofier under 1890-talet reagerade på sociala orättvisor och uttryckte sin sympati med förtryckta grupper, men framhåller att deras kritik av kapitalismens verkningar framför allt formulerades i moraliska termer. Vad som förespråkades var inte någon snabb samhällsomvälvning, utan ett gradvis andligt och moraliskt höjande av mänskligheten genom individers personliga utveckling och altruistiska handlande.¹⁴ En andra övergripande forskningsfråga i den här boken är därför vilken roll som Nelly Thürings teosofiska livsåskådning spelade för hennes samhällsengagemang. För att besvara denna fråga har jag kartlagt hur hon kom i kontakt med den teosofiska rörelsen, vilka teosofiska kretsar hon ingick i och i vilken utsträckning hon anknöt till teosofiska idéer i sina politiska texter.

I likhet med de brittiska feministiska teosofier som Dixon har studerat hade Nelly Thüring mer framträdande positioner utanför än inom Teosofiska Samfundet.¹⁵ Poängen med att undersöka hur hennes politiska ställningstaganden relaterade till intresset för teosofi är därför inte i första hand att förstå Teosofiska Samfundets utveckling. I stället vill jag studera mötet mellan denna esoteriska tankeström-

ning och de politiska sammanhang som Nelly Thüring verkade inom under 1900-talets första decennier. Studiens övergripande syfte är dels att med Nelly Thüring som lins fokusera på socialdemokratiska kvinnors organisering för rösträtt och förbättrade livsvillkor, dels att genom en undersökning av hur hennes livsåskådning fungerade som drivkraft i det politiska arbetet utforska beröringspunkter mellan teosofiska idéer, etisk socialism och sekelskiftets livsreformrörelser.

Att skriva biografi – möjligheter och utmaningar

Under de senaste decennierna har biografien som genre haft ett uppsving inom historievetenskapen. En bidragande orsak till detta är att feministiskt influerade historiker har dokumenterat bortglömda kvinnoöden.¹⁶ Biografisk metod har varit viktig inom det forskningsfält som på 1970-talet kallades kvinnohistoria och idag oftare benämns genushistoria. I många länder pågår ett arbete med att lyfta fram kvinnor som marginaliserats i tidigare historieskrivning.¹⁷ Anledningen till att jag började skriva om Nelly Thüring var just ett sådant initiativ – jag blev uppmanad att medverka i *Svenskt kvinno-biografiskt lexikon*, som publicerades i två omgångar och nu har synliggjort 2 000 kvinnor verksamma i offentligheten genom fritt tillgängliga kortbiografier.¹⁸

Det vore felaktigt att påstå att Nelly Thüring är helt bortglömd. Hennes agerande i riksdagen har behandlats i historikern Camilla Norrbins kollektivbiografi över kvinnliga riksdagsledamöter.¹⁹ Alla de första kvinnliga riksdagsledamöterna – Nelly Thüring, Kerstin Hesselgren, Elisabeth Tamm, Agda Östlund och Bertha Wellin – har dessutom blivit mer allmänt kända i samband med det hundraårsfirande av den allmänna rösträtten som har pågått under tiden som jag har arbetat med boken.²⁰ Jubileet innebar en rad olika informationsprojekt där rösträttsrörelsens aktörer har uppmärksammats genom utställningar, föreläsningar och dokumentärer. Det har också inneburit nya satsningar på forskning om demokratins genombrott i Sverige, bland annat ett stort projekt som problematiserar bilden av ett definitivt genombrott genom att undersöka vilka som fortfarande var uteslutna i och med de så kallade rösträttsstrecken.²¹ Eftersom

RIKSDAGSKVINNORNAS ENTRÉ

Nelly Thüring.

Kerstin Hesselgren.

Elisabeth Tamm.

Bertha Wellin.

Agda Östlund.

Fotomontage med de fem första kvinnorna i riksdagen, hämtat från tidskriften *Idun*.

rösträttsreformen skulle godkännas i flera steg har det funnits flera datum att markera.²² Den 17 december 1918 träffades en uppgörelse vid den urtima (extrainkallade) riksdagen om att beslut om kvinnlig rösträtt skulle tas vid nästa ordinarie riksdag. Den 24 maj 1919 fattades det första riksdagsbeslutet och den 26 januari 1921 bekräftades grundlagsändringen genom ett andra beslut. I september 1921 hölls de första riksdagsvalen med allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. I januari 1922 intog de första fem kvinnliga riksdagsledamöterna sina platser i första och andra kammaren.²³ Under det långa hundraårsfirandet 2018–2022 har Nelly Thüring omnämnts i många sammanhang.²⁴ Hon har också uppmärksammats i en kortare biografisk artikel inom ramen för en satsning på att synliggöra kvinnor

med koppling till Göteborg. Boken *Hundra och en Göteborgskvinnor* har i sin helhet varit en stor tillgång i arbetet med att kartlägga Nelly Thürings lokala nätverk.²⁵ Detsamma gäller projektet ”Göteborgskvinnor i rörelse/r” som resulterat i en antologi med bidrag om bland annat Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb.²⁶

Samtidigt är Nelly Thüring den enda av de fem första som inte har ägnats någon längre biografi – alla andra har behandlats i akademiska eller populärvetenskapliga biografier.²⁷ Detta trots att hon i sin samtid var en av de mest aktiva kvinnliga agitatorerna för det socialdemokratiska partiet. Inför valet 1921 höll hon över 300 möten, och hennes föredrag publicerades av Socialdemokratiska kvinnoförbundet med titeln *Vad väntar 1921 av Sveriges kvinnor?*²⁸ Efterfrågan på kvinnliga talare var stor – de antogs kunna rikta sig direkt till alla de kvinnor som skulle rösta för första gången. Även om rösträtten hade vunnits var kvinnors roll i det politiska livet fortsatt omstridd. Nelly Thüring hade själv deltagit i arbetet för kvinnors rösträtt, och fortsatte att försvara sin ”medborgarrätt” när denna ifrågasattes – som inför folkomröstningen om förbud mot alkohol, då det förelåg ett förslag om att kvinnors och mäns röster skulle räknas separat.²⁹

Avsaknaden av en biografi om Nelly Thüring har flera tänkbara förklaringar. Den första har med SAP:s egen historieskrivning att göra. I sin avhandling konstaterar historikern och journalisten Åsa Linderborg att kvinnorna länge har lyst med sin frånvaro i rörelsehistoriken.³⁰ Vad gäller Nelly Thüring förekom direkt efter att hon gått bort uppmaningar att minnas hennes gärning inom partiet. I en minnesartikel i den socialdemokratiska tidningen *Arbetet* kritiserades att hon vid begravningen inte fått något tal från ”den manliga sidan av partiet”.³¹ Liknande kritik framfördes i november 1972 av socialdemokraten Anita Franke, som gav sitt förslag på aktionsprogram mot könsdiskriminering namnet ”Operation Nelly” med motiveringen att Thüring ”gjort stora insatser för både SAP och kvinnoförbundet men gick bort i vintras utan tack från en enda ledande partiman”.³² Thürings egen syn på sitt politiska arbete kan också ha bidragit till att hon inte har ägnats någon längre biografi. I en jubileumsskrift nämner journalisten Lisa Mattson, ordförande i Socialdemokratiska kvinnoförbundet 1964–1981, att Nelly Thüring

hade mycket att berätta om pionjäråren men att det var svårt att få henne att tala om sina egna bedrifter. Mattson kallar hennes talarturnéer 1920–1921 för ”den största kvinnliga agitatorsinsatsen i partiets historia någonsin, i varje fall på det organisatoriska planet. [...] 1922 hade hon bildat 113 nya kvinnoklubbar.”³³ Detta är inte något som Thüring själv har framhållit genom att skriva sina memoarer eller liknande. När hon trots detta har uppmärksammats är det ofta i historieskrivning som syftar till att lyfta fram kvinnors insatser i det socialdemokratiska partiet, såsom agitatorn Hulda Floods översikt *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* från 1939, där det finns en kort biografisk notis.³⁴ En festskrift till Disa Västberg, förbundsordförande 1936–1952, behandlar kvinnoförbundets historia genom antologibidrag från personer som själva varit engagerade på olika sätt. Här medverkade Nelly Thüring med ett eget kapitel om den socialdemokratiska kvinnoklubben i Göteborg.³⁵

Att jag själv började intressera mig för Nelly Thüring har att göra med att jag är uppvuxen i Farstorp norr om Hässleholm, alldeles i närheten av byn hon kom ifrån. När jag första gången läste ett utdrag ur sonens levnadsberättelse i en lokalthistorisk bok om Mala där hon växte upp frågade jag mig varför jag aldrig hade hört talas om henne, trots mitt intresse för genushistoria och kvinnors rättigheter.³⁶ Vem var hon, som talade så engagerat om fred, vegetarianism och sociala reformer? Under arbetets gång har mer historievetenskapliga argument för vad vi kan lära oss av att studera Thürings liv vuxit fram. Varje författare av en historisk biografi behöver förhålla sig till frågan om relationen mellan individ och samhälle. Jag sällar mig till dem som menar att det finns ett värde i att analysera enskilda individers agerande i det förflutna. Men det finns olika sätt att göra det, till exempel att använda kortbiografier som fallstudier för att förstå mångfalden i en rörelse eller genom att skriva om ett par eller en större krets av personer verksamma inom samma område. Långe övervägde jag att skriva en kollektivbiografi om flera av de ledande personerna inom Socialdemokratiska kvinnoförbundet på 1920-talet, men jag fastnade för att skildra Nelly Thürings liv i en traditionell biografi ”från vaggan till graven”.³⁷ Min ambition är inte att framställa henne som en exceptionell person med unika kvaliteter utan snarare att

förstå henne i sitt sammanhang. Visst spelar personligheten en viss roll – hennes nyfikenhet och envishet var nog god hjälp på vägen till riksdagen. Men historikerns uppgift är att relatera individen till hennes omgivning, ställa frågor om vad som gjorde en viss bana i livet möjlig och hur och i vilken kontext som den biograferade personens idéer växte fram.³⁸

Berättelser om människors livsöden lockar många till läsning, men biografgenrens status inom historievetenskapen har varit omdebatterad.³⁹ Metodologiska diskussioner har förts om hur biografiska studier och andra sätt att uppmärksamma individer i det förflutna, såsom mikrohistoria, kan bidra till vår förståelse av samhället i stort.⁴⁰ Ett sätt att precisera poängen med biografiskrivande är att identifiera vilken sorts kunskap som olika typer av biografier kan bidra med. Eftersom tonvikten här kommer att ligga på Nelly Thürings verksamhet som politiker kan boken ses som en ”livsverksbiografi” eller ”yrkesbiografi”.⁴¹ Närmare bestämt är detta en politisk biografi, och liksom historikerna Ann-Christina L. Knudsen och Karen Gram-Skjoldager menar jag att biografisk metod kan bidra till politisk historia på flera sätt. Politisk historieskrivning utgår ofta från formella organisationsstrukturer, och biografiska studier fungerar därmed som ett komplement genom att påminna om att politiska aktörer rör sig mellan olika organisationer och institutioner under sin karriär.⁴² Att följa individer genom det politiska landskapet framstår som särskilt intressant just vad gäller 1900-talets första decennier, då partiväsendet ännu inte var helt etablerat och flera partier dessutom splittrades.⁴³ En biografisk studie förmår i bästa fall att fungera som en förmedlande länk mellan specialiserade arbeten om enskilda politiska partier och intresseorganisationer.

Pionjärer som Nelly Thüring är intressanta att studera, eftersom de utmanar etablerade normer.⁴⁴ I hennes fall handlade det till exempel om att utmana föreställningen om politik som en manlig domän. I takt med att allt fler kvinnor har ägnats akademiska biografier har det utvecklats en särskild subgenre, feministisk biografi, som enligt historikern Susan Ware kännetecknas av ”a focus on gender as a primary influence on women’s lives”.⁴⁵ I linje med det feministiska slagordet att det personliga är politiskt betonar Ware vikten av att ägna

uppmärksamhet åt kopplingarna mellan den biograferades personliga och professionella liv. Eftersom debatten om kvinnors rösträtt och valbarhet var kringgärdad av könade föreställningar om uppdelningen mellan en privat och en offentlig sfär, är det uppenbart att kvinnliga politikers civilstånd och ifall de hade barn eller inte spelade roll för deras ställning. I arbetet med denna bok har jag strävat efter att synliggöra detta. Intresset riktas alltså i första hand mot Thürings verksamhet i offentligheten, men utifrån en medvetenhet om att vardagslivet både skapade förutsättningarna för och påverkades av det politiska arbetet berörs även detta. Var hon bodde, hur hon försörjde sig och vilka nätverk hon ingick i är av vikt för att förstå i vilka sammanhang hennes idéer och politiska åsikter formades.⁴⁶ Genom denna biografi över Nelly Thüring vill jag också visa på betydelsen av att studera kvinnors politiska medborgarskap i ett långt tidsperspektiv.⁴⁷ När det gäller rösträtsfrågan ligger det nära till hands att betrakta år 1921 som den avgörande milstolpen. Genom att följa Thürings politiska bana – hennes arbete för kvinnors rösträtt, striderna kring hennes kandidatur till stadsfullmäktige i Göteborg 1916 och hennes tid som riksdagsledamot 1922–1928 – anknyter jag både till tidigare studier om kampen för rösträtt och till forskning om villkoren för kvinnors politiska deltagande sedan rösträtten var vunnen.⁴⁸

Ett val man behöver göra som författare till en biografi är om framställningen ska få en tematisk eller kronologisk struktur. Under forskningsprocessen har jag skrivit tematiskt avgränsade artiklar och antologikapitel, där diskussionen om olika aspekter av Nelly Thürings liv har kunnat fördjupas.⁴⁹ Inspiration till detta arbetssätt, som gör det möjligt att anknyta till relevanta forskningslägen och att presentera preliminära resultat för specialiserade läsare, har jag hämtat från historikern Kirsti Niskanens biografi över Karin Kock.⁵⁰ Men förutsättningarna skiljer sig åt eftersom Nelly Thüring har varit mer okänd, och en stor del av forskningsuppgiften har bestått i att rekonstruera livsloppet och centrala händelser. I den här boken har jag valt en kronologisk framställning eftersom jag anser att detta är viktigt för att förstå hur Thüring formades som politiker. Däremot görs tematiseringar inom varje kapitel.

Biografiska studier av personer som var intresserade av esoteriska

strömningar väcker forskningsetiska frågor eftersom just ett intresse för esoterism kan ha bidragit till att personen i fråga har marginaliserats i sin samtid.⁵¹ Jag har här valt att framhäva Nelly Thürings långvariga intresse för teosofi, trots att hon i många av de analyserade texterna inte uttryckligen beskrev sig själv som teosof, vilket troligen hänger samman med Teosofiska Samfundets neutralitetsprincip. Medlemmarna förväntades inte uttala sig om politiska frågor i samfundets namn.⁵² Senare i livet har hon dock själv talat öppet om sitt teosofiska engagemang, både i sonens livsberättelse och i texter som hon publicerade i eget namn.

Andra etiska frågor som biografiförfattare ofta ställs inför har inte varit lika framträdande. Eftersom inga dagböcker och mycket få brev finns bevarade har jag inte behövt avväga vad som kan återges och vad som är för privat och måste utelämnas i lika stor utsträckning som forskare som arbetat med omfattande brevsamlingar, exempelvis makar emellan. Bristen på personligt källmaterial betyder samtidigt att det är mycket som jag inte kan säga något om i den här biografien. Analysen bygger till största delen på vad Nelly Thüring har yttrat i offentliga sammanhang, i publicerade texter och på organisationers möten. Om hur hon tänkte och kände i avgörande situationer är det svårt att uttala sig och jag har emellanåt försökt tydliggöra vad vi *inte* kan veta. Att det finns så lite personligt källmaterial och så få publicerade texter om Nelly Thüring innebär också att det inte har varit lika aktuellt att ifrågasätta eller dekonstruera en etablerad bild av henne som när det gäller mer kända och mytomspunna politiker.⁵³ Däremot har jag under arbetets gång reflekterat över mitt eget sätt att berätta om henne.

Det är mycket lätt att imponeras av rösträttsrörelsens ledande aktivister – deras mod, uppfinningsrikedom och arbetskapacitet. På samma gång delar jag idéhistorikern Ulla Manns reservationer mot att framställa rösträttskampen som en framgångssaga. I sitt kapitel i jubileumsantologin *Rösträttens århundrade* har Manns jämfört två radikalt olika versioner av den kvinnliga rösträttsrörelsens historia. Lydia Wahlström, som hade en framskjuten position i Landsföreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt (LKPR), ägnade i sin historik över den svenska kvinnorörelsen stort utrymme åt det arbete för rösträt-

ten som hon själv var djupt delaktig i. Författaren och journalisten Elin Wägner kom å andra sidan, utifrån sin ekofeministiska, civilisationskritiska hållning, att betrakta rösträtten som ett villkorat tillträde till en manlig värld som inte förmått lösa de stora ödesfrågorna. Manns menar att det är Wahlströms version som ofta reproduceras i jubileumsskrifter och liknande, och vänder sig mot att man därmed framhäver reformistiska strävanden inom det politiska systemet på bekostnad av utomparlamentarisk aktivitet. Inriktningen på politiskt medborgarskap innebär enligt Manns också att andra frågor som var centrala för kvinnorörelsen – till exempel upphävandet av mäns målsmanskap inom äktenskapet – hamnar i skymundan. Hon uppmanar därför historiker att försöka kombinera sin fascination inför feministiska föregångare med en kritisk blick på kvinnorörelsens egen historieskrivning: ”[B]orde vi inte samtidigt kunna producera en mer nyanserad, reflexiv historieskrivning om kvinnorörelsen och de olika kamper som utspelat sig än vi hittills har gjort?”⁵⁴ Jag antar utmaningen, medveten om att balansgången är svår.

Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter

Eftersom Nelly Thüring var aktiv i en mängd olika organisationer och sakfrågor anknyter undersökningen till tidigare forskning inom en rad olika områden. De flesta av dessa arbeten diskuteras löpande i de empiriska kapitlen. I detta avsnitt presenteras studiens bidrag mer övergripande i relation till forskningsläget.⁵⁵

Studier om socialdemokratiska kvinnors organisering och engagemang för rösträtt

Som den kanadensiska historikern Joan Sangster har påpekat i sitt översiktsverk om kampen för kvinnlig rösträtt i Kanada har socialister varit relativt frånvarande i historieskrivningen om rösträttsrörelsen. Bland möjliga förklaringar till detta nämner hon högst konkreta faktorer, såsom brist på resurser för att delta i internationella kongresser och brist på tid för att nedteckna sina minnen.⁵⁶ De brittiska historikerna June Hannam och Karen Hunt talar, utifrån empiri från Storbritannien, om en sorts dubbelt osynliggörande: socialis-

tiska kvinnors arbete för rösträtten har marginaliserats både i mer allmänna verk om de socialistiska partiernas historia och i historie-skrivningen om den kvinnliga rösträttsrörelsen. I den mån socialistiska kvinnor över huvud taget nämns är det ett fåtal kända personer som återkommer, medan många andra har förblivit namnlösa. Hannams och Hunts ambition är att lyfta fram dessa kvinnor, inte bara för att synliggöra dem som personer, utan också för att visa på deras inflytande på den socialistiska idéutvecklingen.⁵⁷ Även om det finns avgörande skillnader mellan Storbritannien och Sverige både när det gäller hur socialismen tog sig organisatoriska uttryck och kvinnorösträttsrörelsens kronologi, har deras övergripande poäng fungerat som motivation för ett särskilt fokus på Thürings engagemang i rösträttsfrågan.⁵⁸ Jag har även hämtat inspiration från Hannams och Hunts tillvägagångssätt. Genom att teckna en samling kortbiografier över kvinnor verksamma i Independent Labour Party (ILP) och Social Democratic Federation (SDF) har de ifrågasatt stereotyper när det gäller hur socialistiska kvinnor har framställts: antingen som heltidsagitatorer från medelklassfamiljer eller arbetarklassfruar/döttrar som mest ordnade sociala sammankomster. Många av de kvinnor som de lyfter fram genom att inte bara undersöka nationellt kända partirepresentanter utan också lokalavdelningarnas aktivister politiserades genom strejker.⁵⁹ I relation till deras resultat är det relevant att biografiskt undersöka en av de första kvinnliga riksdagsledamöternas väg in i det socialdemokratiska partiet, särskilt med tanke på att Nelly Thüring varken hade någon facklig bakgrund eller någon koppling till partiet genom familjeband.⁶⁰

Det socialdemokratiska partiets ställningstaganden till kravet på kvinnlig rösträtt, och hur socialdemokratiska kvinnor agerade i förhållande till detta, har tidigare undersökts av historikern Christina Carlsson. Hon visar att förutsättningarna förändrades i och med att män fick allmän rösträtt, om än med flera inskränkningar, genom reformen 1907/1909. Det blev lättare att aktivt verka för kvinnlig rösträtt inom det socialdemokratiska partiet nu när männens rösträttsfråga var löst.⁶¹ Samarbete med vad som från vänsterhåll kallades den ”borgerliga” kvinnorörelsen var dock fortsatt kontroversiellt bland de socialdemokratiska kvinnorna.⁶² Carlssons studie avslutas tids-

På den första socialdemokratiska kvinnokonferensen 27–29 januari 1907 debatterades bland annat ifall det var möjligt att samarbeta med Landsföreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt.

mässigt 1910, medan historikern och genusvetaren Gunnel Karlssons avhandling om Socialdemokratiska kvinnoförbundet främst fokuserar på efterkrigstiden och därmed behandlar rösträttsfrågan kortfattat.⁶³ Genom att undersöka Nelly Thürings engagemang för kvinnors rösträtt bidrar denna biografiska studie med ny kunskap om socialdemokratiska kvinnors arbete för kvinnors rösträtt under 1910-talet, både nationellt och vad gäller Göteborg.

Att tanken på en särskild organisation för kvinnor inom SAP var

kontroversiell är väl belagt i tidigare forskning. Under 1890-talet debatterades detta vid flera partikongresser och svaret blev ofta att det inte existerade någon särskild kvinnofråga, en position som bland annat förespråkades av Kata Dalström som däremot ställde sig positiv till att anställa en kvinnlig agitator. När den första socialdemokratiska kvinnokonferensen ordnades 1907 underströks att syftet inte var att bilda en separat organisation, utan att samordna kvinnliga fackföreningar och kvinnoklubbar.⁶⁴ Redan vid kvinnokongressen 1908 framfördes ändå förslag om att bilda ett förbund, vilket röstades ned. Frågan togs åter upp till debatt på kvinnokongresserna 1911 och 1914, men avslogs då av verkställande utskottet med hänvisning till dålig ekonomi. Vid kongressen 1914 valdes dock en centralstyrelse för att sköta samordningen på ett mer beständigt sätt än genom tillfälliga kommittéer.⁶⁵ Planerna på en egen organisation accepterades först i samband med de nya rösträttsbestämmelserna och år 1920 bildades Socialdemokratiska kvinnoförbundet. Historikern och journalisten Lotta Gröning har i sin avhandling påpekat att kvinnorna då blev intressanta som väljare, vilket alltså ledde till organisatoriska förändringar.⁶⁶

I och med att jag här studerar en av förbundets mest aktiva reseltalare förskjuts perspektivet, från frågan om särorganisering eller ej till vilka nya förutsättningar för agitation som rösträtten och bildandet av förbundet innebar. Som ekonomhistorikerna Pernilla Jonsson och Silke Neunsinger har framhållit är tillgången till resurser, både ekonomiska sådana och medlemmarnas tid, en central faktor för sociala rörelsers möjligheter att agera. Socialdemokratiska kvinnoförbundet hade vissa egna intäkter, såsom medlemsavgifter, men inget fast anslag från partiet och ingen egen valfond. Under valår förekom särskilda bidrag för agitationen men deras tillfälliga karaktär försvårade en långsiktig planering av valkampanjen.⁶⁷ Bristen på resurser – men också på tillgängliga talare – påverkade organiseringen av förbundets talarturnéer under våren 1921, vilket här undersöks med fokus på förutsättningarna för Nelly Thürings omfattande resor.⁶⁸

Flera studier har visat hur den socialdemokratiska kvinnorörelsens sammansättning och politiska inriktning förändrades under 1900-talets första decennier. Vid den första kvinnokonferensen var

de flesta ombuden yrkesarbetande, fackligt organiserade kvinnor, men efter hand blev ombuden för kvinnoklubbar i majoritet och från 1924 var inga kvinnliga fackföreningar anslutna till förbundet.⁶⁹ Förbättrade villkor för ogifta mödrar och utomäktenskapliga barn var tidigt en viktig fråga som drevs i samarbete med andra kvinnoorganisationer.⁷⁰ Under mellankrigstiden var spänningen mellan kvinnors rätt till arbete och ett framväxande hemmafruideal en central konfliktlinje.⁷¹ På 1930-talet, vilket Gunnel Karlsson betraktar som kvinnoförbundets genombrottsperiod, ökade förbundets medlemsantal och även inflytandet i samspel med att familjepolitik och befolkningspolitik blev mer centrala områden för SAP.⁷² Den här studien förändrar inte denna övergripande bild av förbundets utveckling, men ger en närmare inblick i de kvinnliga socialdemokratiska riksdagsledamöternas arbete under de två första mandatperioderna efter rösträttsreformen. Tidigare forskning har visat på ett kvardröjande motstånd mot kvinnor i politiken under 1920-talet.⁷³ Vad jag fokuserar på här är hur Nelly Thüring hanterade och själv kommenterade den uppståndelse det väckte när hon och övriga riksdagskvinnor installerades. Att undersöka Thürings initiativ och samarbeten som riksdagsledamot kan också visa på andra idémässiga inspirationskällor än dem som tidigare framhållits.

Studier om teosofi som grund för politiskt engagemang

Relationen mellan teosofi och politik var omdebatterad från starten. Religionshistorikern Colin Duggan har visat att Teosofiska Samfundets neutralitetsprincip var en produkt av den koloniala kontexten i Indien, dit Blavatsky och Olcott flyttade 1879. Det nya huvudkvarteret i Adyar, Chennai, stod klart år 1882. Den brittiska administrationen satte de teosofiska ledarna under övervakning och så fort de höll offentliga möten granskade man om de på något sätt var inriktade på att skapa en politisk rörelse. Ur detta sammanhang stammade de tidiga formuleringarna om att Teosofiska Samfundet inte hade några politiska syften.⁷⁴ Historikern och statsvetaren Mark Bevir har visat att teosofin, trots neutralitetsprincipen, var viktig för den indiska nationella rörelsens framväxt, både på grund av att man hyllade hinduismen och kritiserade det materialistiska västerlandet

och eftersom organisationen fungerade som en sorts infrastruktur för politiska aktivister.⁷⁵ Med religionsvetaren Siv Ellen Krafts ord fanns det inom Teosofiska Samfundet en ständig spänning mellan en inriktning på ockultism och jämförande studier av religioner och ”applied theosophy”, det vill säga tillämpning av den teosofiska livs-åskådningen genom engagemang i sociala och politiska frågor.⁷⁶

Tidigare biografiska studier har visat att teosofi kunde utgöra en gemensam nämnare för ställningstaganden i många olika sakfrågor. Utifrån sin studie av en grupp kvinnliga teosofier i Storbritannien konstaterar Dixon: ”Theosophy provided one way of theorizing the connections between causes as apparently diverse as women’s suffrage, antivivisection, pacifism, anti-imperialism, and socialism.”⁷⁷ Liknande radikala miljöer – befolkade av personer som förenade ett intresse för teosofi med arbete för fred, nykterhet, vegetarianism, djurskydd, kvinnors rösträtt och socialism – förekom i flera andra anglosaxiska länder.⁷⁸ I en artikel om den liberala finska läraren, yrkesinspektrisen och politikern Vera Hjelt har kulturhistorikern Marjo Kaartinen argumenterat för att det inte är möjligt att förstå ”the underlying ethos behind Hjelt’s activities” utan att ta hänsyn till hennes teosofiska livsåskådning.⁷⁹ Min utgångspunkt i den här studien är att Nelly Thürings engagemang i den teosofiska rörelsen är centralt om man vill undersöka hennes politiska gärning.

Hur den spänningsfyllda relationen mellan teosofi och politik tog sig uttryck i Sverige under 1900-talets första decennier är ännu relativt utforskat.⁸⁰ Rent generellt är det framför allt den teosofiska rörelsens etablering i slutet av 1800-talet som har undersökts i tidigare svenska studier. Viktor Rydberg har tillskrivits en central roll i grundandet av den första svenska teosofiska sammanslutningen 1889, men han blev själv inte medlem och källvärdet hos det protokoll som använts som belägg för att framställa denne kände författare som initiativtagare har ifrågasatts.⁸¹ Icke desto mindre var Rydberg en förgrundsgestalt inom den religiösa liberalism som vände sig både mot kyrkans maktställning och mot kristna dogmer. Redan under 1830- och 1840-talen hade den växande frikyrkorörelsen mer intensivt börjat ifrågasätta statskyrkan. I kölvattnet av Rydbergs bok *Bibelns lära om Kristus* (1862) fick den tyska kristendomskritiken

ett större genomslag i Sverige på 1860-talet. Flera nya sammanslutningar sökte alternativ till den etablerade kristendomen.⁸² Beteckningen ”fritänkare” användes under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet både om personer som helt motsatte sig religionen och om dem som, likt Rydberg, ville förnya kristendomen. Till dem hörde de så kallade förnuftstroende, som med inspiration från unitarismen ifrågasatte treenighetsläran men fortfarande betraktade sig som kristna.⁸³ Från Utilistiska samfundet, med Viktor Lennstrand i spetsen, förekom mer hätska ifrågasättanden av statskyrkan och dess ledare.⁸⁴ En annan grund för att kritisera religionens ställning i samhället och förespråka religionsfrihet var positivismen, som bland annat Anton Nyström gjorde sig till talesperson för.⁸⁵ Även inom den tidiga svenska socialdemokratien förekom en skarp kristendoms-kritik.⁸⁶ De första svenska teosoferna betraktade visserligen statskyrkan som dogmatisk och förstelnad, men tog inte helt avstånd från kristendomen, och i *Teosofisk tidskrift* användes återkommande bibelcitater för att visa på de egna idéernas överensstämmelse med den ursprungliga kristna läran.⁸⁷

Den organisation som vid starten 1889 hette Teosofiska Samfundets Svenska Afdelning bytte år 1891 namn till Svenska Teosofiska Samfundet, vilket år 1893 ändrades till Skandinaviska Teosofiska Samfundet och år 1895 till Teosofiska Samfundets Skandinaviska Sektion. Den maktstrid som ägde rum inom den internationella organisationen i mitten av 1890-talet, den så kallade Judge-krisen, resulterade i att den amerikanska sektionen under ledning av William Q. Judge förklarade sig självständig från Teosofiska Samfundet med säte i Adyar. Denna splittring fick efterverkningar i den internationella teosofiska rörelsen. Några medlemmar av den skandinaviska sektionen, däribland generalsekreteraren Gustaf Zander, bildade 1896 en ny organisation med namnet Svenska Teosofiska Samfundet. Denna nya organisation samarbetade med andra loger i Europa som ville följa Judge. Efter ytterligare konflikter etablerades en svensk avdelning av Universella Broderskapet, som grundades 1898 av Katherine Tingley. Hon hade stått Judge nära och efter hans död tog hon ledningen över den amerikanska sektionen, som inordnades i Universella Broderskapet. År 1900 etablerade Tingley ett teosofiskt

Annie Besant omgiven av teosofier från Göteborg och Malmö vid sitt besök i Lund 1898. Besant blev 1907 ledare för Teosofiska Samfundet (Adyar).

centrum i Point Loma i Kalifornien.⁸⁸ Teosofiska Samfundet (Adyar) hade fortsatt många medlemmar i Skandinavien. När sektionen höll årsmöte i Stockholm 1904 redovisades att antalet medlemmar uppgick till 648. De flesta av dessa bodde i Sverige, där det vid denna tid fanns 21 loger tillhörande Adyargrenen, från Lund i söder till Kiruna i norr.⁸⁹ Ledare för båda de konkurrerande teosofiska organisationerna besökte Sverige vid flera tillfällen.⁹⁰

Vid sidan om Olcott blev Annie Besant en framträdande person inom Adyarteosofin, särskilt efter att H.P. Blavatsky hade gått bort 1891. Besant hade både varit en organiserad fritänkare och medlem av The Fabian Society i Storbritannien innan hon gick med i Teoso-

fiska Samfundet. År 1907 efterträdde hon Olcott som ordförande, och kom tillsammans med Charles Webster Leadbeater att fungera som samfundets ledare under vad som brukar kallas ”Second Generation Theosophy”.⁹¹ I flera olika skrifter försvarade Besant sig mot kritiker av hennes vägval genom att understryka samfundets portalparagraf – att sträva efter det universella broderskapet – och hävdade att det inte fanns någon motsättning mellan att vara socialist och att vara teosof.⁹² Även i Sverige fanns beröringspunkter mellan fritänkeri, teosofi och den tidiga arbetarrörelsen. Många av dem som introducerade teosofin här fanns med i kretsen kring tidskriften *Sanningssökaren* som samlade förnuftstroende. Särskilt intressant i detta sammanhang är att Axel Frithiof Åkerberg både översatte några av de centrala teosofiska verken till svenska och var med och bildade den första socialdemokratiska föreningen i Sverige. Han såg socialismen som den sanna kristendomen men lämnade snart *Social-Demokraten* som skribent, och Inga Sanner menar att utrymmet för moralisk utopism snabbt minskade inom socialdemokratian. Skillnaderna mellan en mer konsensusinriktad medelklassradikalism med fokus på förbrödring och en mer klasskampsbetonad marxistisk socialism blev allt tydligare.⁹³ Trots detta finns även senare exempel på socialister med intresse för de teosofiska lärorna – historikern Gunnela Björk nämner i sin biografi över Kata Dalström att det fanns flera i hennes krets som delade intresset för mystik, samtidigt som hon alltså kunde möta motstånd från publiken när hon talade om detta offentligt.⁹⁴ I den här studien fortsätter jag att närmare utforska detta spänningsfyllda förhållande mellan socialism och teosofi. Det bör dock påpekas att teosofiska idéer även har kombinerats med andra ideologiska inriktningar, i konservativa och antidemokratiska rörelser.⁹⁵

Inom religionshistorisk forskning inriktad på västerländsk esoterism har det framhållits att den teosofiska rörelsen var jämförelsevis öppen för kvinnor. Som Siv Ellen Kraft har påpekat utgör Teosofiska Samfundet ”a historically rare case of a male founder being overshadowed by his female counterpart, and the equally rare case of women having formal religious authority”.⁹⁶ H.S. Olcott var visserligen den formella ledaren för det första Teosofiska Samfundet, men det var alltså H.P. Blavatsky som hade störst andlig auktoritet. När Besant

valdes till ordförande var hon redan en mycket rutinerad talare, men internationellt sett finns många exempel på kvinnor som fick erfarenhet som talare inom teosofiska organisationer, där talekonsten var högt värderad.⁹⁷ Kvinnors roll inom det svenska Teosofiska Samfundet (Adyar) har dock inte studerats i någon större utsträckning. Sanner nämner att män var i majoritet i det svenska samfundet, men att det ändå fanns en relativt stor andel kvinnliga medlemmar som även bidrog med artiklar i *Teosofisk tidskrift*.⁹⁸ Denna bok bidrar till att utforska personkopplingar mellan teosofin och kvinnorörelsen, framför allt genom en fördjupning om Göteborgslogen, som Thüring var med i under 1910-talet.

I sin studie om teosofiska feminister i Storbritannien har Joy Dixon argumenterat för att deras tänkande bör betraktas som ”a kind of political theology, in which women’s oppression was construed as a symbol and a symptom of a larger problem, one of cosmic dimensions: the subjection of the spiritual to the material in Edwardian culture”.⁹⁹ Även Siv Ellen Kraft har framhållit att de teosofiska lärorna kunde användas för att ifrågasätta kvinnors underordning. Både Blavatsky och Besant var uttalat skeptiska till äktenskapet som institution och betonade i stället vikten av individens andliga utveckling. Den inflytelserika brittiska teosofen Emily Lutyens idealiserade moderskap men gav det en bred innebörd: förutom moderskap i biologisk mening talade hon om ”civic motherhood”, en sorts samhällsmoderlighet som bland annat kunde utövas genom att kvinnliga politiker deltog i det offentliga livet. Vidare fanns hos en del teosofier, inte minst Blavatsky, en fascination för androgynitet.¹⁰⁰ I en del av de teosofiska feministernas skrifter dekonstrueras det binära könssystemet med utgångspunkt i föreställningen om att själen saknar kön. Denna uppfattning kunde ligga till grund för argument om att könsförtryck angår alla, eftersom vi inte vet om vi kommer att återfödas i en manligt eller kvinnligt kodad kropp nästa gång. Samtidigt kunde det i samma skrifter finnas uttryck för mer essentialistiska förståelser av kön.¹⁰¹ Dessa tidigare studier tjänar som utgångspunkt för resonemang om hur Nelly Thüring argumenterade för kvinnors rättigheter och hur hon såg på kön, sexualitet och moderskap.

Källmaterial

Som framgått har jag i arbetet med denna biografi endast haft tillgång till ett knapphändigt personligt källmaterial. Eftersom Nelly Thürings personarkiv varken innehåller dagböcker eller brev adresserade till henne har den ovan nämnda levnadsberättelsen varit mycket viktig och förtjänar därför en närmare presentation. Nils Thürings levnadsberättelse om sin mor är ett opublicerat manuskript som tidsmässigt sträcker sig över hela hennes liv. Han ville uppmärksamma hennes gärning och försökte få levnadsberättelsen utgiven genom att år 1985 kontakta Lisa Mattson, dåvarande riksdagsledamot och tidigare ordförande för Socialdemokratiska kvinnoförbundet.¹⁰² Mattson lämnade senare in manuskriptet till Folkrörelsernas arkiv i Göteborg tillsammans med några skrifter om teosofi som Nelly Thüring hade skickat.

Levnadsberättelsen innehåller inte bara sonens röst eftersom den till viss del bygger på intervjuer och samtal med Nelly Thüring. Dessa intervjuer har inte kunnat påträffas, utan det som finns bevarat är vad som redovisas i själva levnadsberättelsen. Sonens framställning bygger även på skriftligt källmaterial, såväl tidningsartiklar som protokoll från Göteborgs stadsfullmäktige och riksdagen. På så sätt har levnadsberättelsen även fungerat som ingång för att söka fram annat källmaterial, och när så har varit möjligt har jag citerat ursprungskällan. I något enstaka fall har det inte varit möjligt att söka fram denna och då citerar jag efter sonens levnadsberättelse. Detta maskinskrivna, opublicerade manuskript innehåller både strykningar och tillägg på separata sidor. Sidnumreringen börjar om för varje nytt avsnitt. Därför anges i källhänvisningarna till sonens levnadsberättelse först en siffra som visar vilket avsnitt det gäller, följt av sidnummer. I min numrering utgör inledningen avsnitt 1. Avsnitt 2, med rubriken ”Min mor”, handlar om uppväxten och ungdomstiden i Skåne. Nästa rubrik är ”Göteborg”, vilket jag kallat avsnitt 3. Avsnitt 4, som saknar rubrik, behandlar Nelly Thürings första år som riksdagsledamot. Det sista avsnittet, nummer 5, behandlar den andra mandatperioden i riksdagen och tiden fram till hennes bortgång 1972.

Levnadsberättelser kan analyseras på flera olika sätt, och beroen-

de på vad man är intresserad av behöver olika typer av källkritiska frågor ställas.¹⁰³ Det vore fullt möjligt att analysera framställningen som helhet som en berättelse. Redan i titeln anger sonen sitt grundbudskap: ”Den långa och svåra vägen”. Han framhåller hur hans mor mötte motgångar men klarade av dem tack vare envishet. Tonen präglas av att levnadsberättelsen tillkom sent i Nelly Thürings liv, och när Nils Thüring själv i vuxen ålder blickade tillbaka. I den här boken har jag dock inte gjort någon närmare narrativ analys av levnadsberättelsen, utan använt den som källa till enskilda uppgifter om Nelly Thürings bosättning, sysselsättning och personliga förhållanden. Dessa uppgifter har i möjligaste mån kontrollerats med hjälp av folkbokföringen.

Vissa passager, främst de som rör familjelivet och Nelly Thürings liv på äldre dagar, går inte att kontrollera gentemot andra källor. Jag har citerat dem, medveten om att dessa situationer och anekdoter har berättats inom ramen för en större levnadsberättelse, med ett visst grundbudskap. Detsamma gäller liknande framställningar där Thüring har porträtterats i efterhand. Även Lisa Mattson genomförde egna intervjuer med Thüring, vilket resulterade i en minnesartikel publicerad 1979.¹⁰⁴ Eftersom denna artikel innehåller beskrivningar om uppväxten och hur det politiska engagemanget väcktes är den värdefull, särskilt med tanke på att Nelly Thüring själv inte nedtecknat sina minnen. Men den måste givetvis tolkas i relation till Mattsons ambition att hylla en vän och pionjär i samma rörelse som hon själv varit verksam i. En del upplysningar om familjeförhållanden har också inhämtats genom en intervju med Tora Göransson, en släkting till Nelly Thürings make. Både hon och Nelly Thürings barnbarnsbarn Cecilia Mårtenson och Fredrik Ydell har även lånat ut fotografier från Thürings ateljéer i Lund och Göteborg som sparats inom släkten.

I släktingarnas privata arkiv finns en del tidningsurklipp rörande Nelly Thüring. Detta material har kompletterats med systematiska sökningar i Kungliga bibliotekets databas över digitaliserade dagstidningar. Därigenom har jag hittat både annonser för föredrag, referat av föredrag och längre artiklar om och av Nelly Thüring. Ytterligare sökningar på mikrofilm har gjorts för relevanta tidningar som

ännu inte är digitaliserade, såsom *Ny Tid* och *Nya Samhället*. Att Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Morgonbris* – där Nelly Thüring var en flitig medverkande under större delen av 1920-talet – finns tillgänglig digitalt via KvinnSam har underlättat arbetet enormt. Relevanta årgångar har gått igenom och här kan man både följa Thürings turnéer som resetalare, resonemang om strategier för att nå ut och längre fram rapporter från arbetet i riksdagen. För tiden som riksdagsledamot har jag även använt andra kvinnotidskrifter, såsom *Idun* och *Husmodern*, och Göteborgsbaserade *Kvinnornas tidning*, som både rapporterade om de nya kvinnliga ledamöternas första tid i riksdagen och följde upp med intervjuer. Nelly Thürings och andra kvinnliga riksdagsledamöters betraktelser i kvinnotidskrifterna över hur de mottogs har också använts i analysen.

En förutsättning för att den här biografien över huvud taget varit möjlig att skriva är att källmaterial finns bevarat från många av de organisationer som Nelly Thüring var medlem i. Protokoll, foton och föredrag från den teosofiska logen av Teosofiska Samfundet (Adyar) i Lund finns på Kulturen. Vad gäller Nellys teosofiska engagemang på andra orter har rapporter över verksamhet och årsmöten ur *Teosofisk tidskrift* med efterföljare använts, eftersom det mig veterligen inte finns material bevarat efter dessa loger på offentliga arkiv. På KvinnSam vid Humanistiska biblioteket, Göteborgs universitet, finns medlemsmatriklar och protokoll efter Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb. Medlemsmatrikeln för Göteborgs Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt (FKPR) finns däremot i Kjellbergsska flickskolans arkiv på Riksarkivet i Göteborg. Vidare har Föreningsarkivet, tidigare Folkrörelsernas arkiv, på Regionarkivet i Göteborg varit en viktig resurs, med material från både logen Jupiter av Internationella Godtemplarorden (IOGT), Göteborgs arbetarekommun (AK) och Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb (SDKK). En del av kvinnoklubbens protokollsböcker är tyvärr i dåligt skick på grund av vattenskador – i några har bläcket i det närmaste försvunnit. Det beror på ett beslut fattat i slutet av april 1940 om att snabbt samla in material från de olika organisationerna inom Göteborgs arbetarekommun. Orsaken var rädslan för en tysk invasion. Norge var redan ockuperat och erfarenheten därifrån visade att det var livsfar-

ligt med listor över aktiva socialdemokrater. Medlemsförteckningar anonymiserades, en del papper brändes, annat material grävdes senare ned i metallkapslar men blev alltså trots detta vattenskadat. För vissa år saknas material helt från kvinnodistriktet, men protokoll och medlemsmatriklar från Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb vad gäller de år som är relevanta för denna studie finns bevarade.¹⁰⁵

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Flemingsberg har utgjort en viktig resurs på flera sätt. Här förvaras Socialdemokratiska kvinnoförbundets material, varav jag har använt kongressprotokoll, protokoll från förbundsstyrelsen och dess föregångare före förbundets bildande 1920 samt cirkulär, skrivelser och agitationsrapporter. I Socialdemokratiska kvinnoförbundets arkiv finns också några få brev av Nelly Thürings hand – till partikamraterna Agda Östlund och Signe Vessman. Här har jag också hämtat visuellt material såsom affischer och foton. Via sökningar i KvinnSams databas har jag hittat ytterligare två brev skrivna av Thüring, med författaren Ellen Key och Honorine Hermelin, rektor för Kvinnliga medborgarskolan i Fogelstad, som mottagare. Andra sökningar har varit resultatlösa. Bland materialet i släktens ägo finns ett vykort från den välkände socialdemokratiska skolpolitikern Värner Rydén, men inga brev från Nelly Thüring finns i dennes personarkiv.

Avgränsningar och disposition

Både valet att skriva en politisk biografi och tillgången till källmaterial har bidragit till studiens avgränsningar. Störst utrymme ägnas åt Nelly Thürings mest verksamma tid inom föreningsliv och partipolitik, det vill säga från 1900 till 1928 eller från 25-årsåldern tills hon var drygt 50 år gammal. I kapitel 3 behandlas tiden i Lund där hon startade sin första fotoateljé och blev engagerad i både nykterhetsrörelsen, fredsrörelsen, Teosofiska Samfundet och vegetarianismen. Kapitel 4 och 5 handlar om Göteborgstiden. Det första av dem fokuserar på hur hennes partiöverskridande nätverk etablerades och hur det ideella engagemanget samspelade med yrkesverksamheten som fotograf, medan det andra är inriktat på rollen som medlem av stadsfullmäktige. Kapitel 6 följer Nelly Thüring under hennes kan-

ske mest intensiva år: som resetalare inför valet i september 1921. I kapitel 7 och 8 undersöks hennes båda mandatperioder som ledamot av riksdagens andra kammare, och hur initiativen där relaterade till Thürings engagemang i flera olika rörelser – inte bara Socialdemokratiska kvinnoförbundet. Om tiden efter att hon dragit sig tillbaka från riksdagen är det svårare att skriva, på grund av bristen på personligt källmaterial. Perioden från 1929 till 1972, då Nelly Thüring var bosatt i Enskede, behandlas kort i kapitel 9. Här bygger framställningen på de artiklar och radioinslag som finns, men i övrigt på sonens levnadsberättelse. Detsamma gäller kapitel 2, där Nelly Thürings unga år behandlas utifrån levnadsberättelsen, kyrkoböcker och lokalhistoriska skildringar.

2. Från helvetesskräck till framtidstro 1875–1900

De mest tongivande personerna inom den kvinnliga rösträttsrörelsen kring sekelskiftet 1900 hade en borgerlig familjebakgrund, vilket gav dem möjligheter till utbildning och tillgång till ett nätverk av personer verksamma i Sveriges offentliga liv.¹⁰⁶ I städer som Stockholm och Göteborg fanns flickskolor som leddes av politiskt aktiva kvinnor och var platser för pedagogisk innovation.¹⁰⁷ Långt från dessa radikala miljöer, på landsbygden i norra Skåne, växte Nelly Thüring upp under enkla förhållanden. I detta kapitel undersöks hennes uppväxtvillkor och bildningsväg samt hur hon i unga år kom i kontakt med två av de tankeströmningar som skulle komma att präglade hennes liv: socialism och teosofi.

Yngst av åtta syskon

När Nelly Maria Nilsson föddes 21 juni 1875 hade hennes far Nils redan gått bort några månader tidigare.¹⁰⁸ Hennes mor Pernilla, som kallades ”Palla” eller ”Kåla-Pallan”, var 41 år och nybliven änka när hon fick sitt åttonde barn.¹⁰⁹ Familjen bodde då på en liten gård utanför Mala, en mil norr om Hässleholm. Nils hade varit åbo och ägde alltså inte jorden som familjen hade brukat.¹¹⁰ År 1878 flyttade Pernilla Persdotter till Mala Nr 5, i kyrkoböckerna kallat Ellebeckshus.

Nelly Nilsson, stående längst till höger, tillsammans med fyra av syskonen och troligen modern Pernilla sittande i mitten. Fadern Nils hade gått bort innan Nelly föddes i juni 1875. Äldsta system Nilla var först med att flytta till Kristianstad där flera av syskonen sedan samlades.

En tidigare granne, som växte upp i huset mittemot, har i en minnesartikel beskrivit deras hem: ”Stugan inrymde en storstuga, som även var arbetsrum, en liten kammare samt spiskammare och kök med öppen spis.”¹¹¹ Här bodde enligt honom även Nellys moster Kristina. Flera av Pernillas barn hade redan lämnat hemmet. Sonen August, född 1864, hade flyttat till Åkarp, nuvarande Bjärnum, kort innan resten av familjen lämnade den gamla gården. Vid det laget fanns fyra av barnen kvar i hushållet.¹¹² Hösten 1879 flyttade äldsta dottern Nilla, född 1857, till Kristianstad.¹¹³ I denna residensstad samlades flera av syskonen efter hand. Dottern Thilda, född 1867, följde efter hösten 1883, och samma år började August vid Wendes artilleriregemente i Kristianstad.¹¹⁴

Närmast i syskonskaran var Nils, född 1869 och därmed sex år äldre. Av levnadsberättelsen framgår att brodern var Nellys lekkamrat, när han var ledig från skolan, men att hon annars mest var hänvisad till sig själv.¹¹⁵ Så här återger Nellys son Nils Thüring hennes egen beskrivning av sin barndom:

Om sin tidigaste barndom fram till skolåldern, har hon berättat för mig, gick hon bara och drömde. Hon tyckte att hon vandrade bland stjärnor och liksom väntade på att vakna upp. Vid sju års ålder fick hon en allvarlig nervfeber och låg sjuk i flera månader. Sjukdomen blev en vändpunkt i hennes liv, hon hade äntligen kommit ner till jorden och börjat sitt liv.¹¹⁶

Först vid åtta års ålder, den 1 november 1883, blev Nelly inskriven i Mala skola. Hon gick i första klassen fram till 1885. Under den tiden flyttade hon och modern ännu en gång, till mormodern Kelu Svensdotter.¹¹⁷ Efter ett uppehåll under år 1886 gick Nelly i folkskolans andra klass 1887 och 1888.¹¹⁸ Hon var väl förberedd inför skolstarten eftersom Kelu redan hade lärt henne att läsa. I levnadsberättelsen återges dock vissa tvister med läraren som rörde kristendomsundervisningen. Sonen beskriver Göingebygden som strängt religiös; han berättar att många gick på bönemöten med Missionsförbundet på kvällarna och att den som ifrågasatte den ”rätta läran” möttes av

misstänksamhet.¹¹⁹ Han återberättar att Nelly som ung gjorde just detta – ifrågasatte:

Läraren undervisade helt naturligt barnen huvudsakligen i bibliska historien och katekesen, talade om synden och frälsningen genom Kristi död på korset och om straffet för den som inte okritiskt tog emot förkunnelsen. Min mor var emellertid vetgirig och frågade mer än vad läraren kunde besvara. Då fick hon till svar, ”arma barn vad skall det bli av dig, du skall bara tro, om du inte gör det kommer du att gå raka vägen till förtappelsen”. Detta uppmuntrande besked fick hon när hon mopsade sig och det var ganska ofta!¹²⁰

Även om man ska komma ihåg att denna ordväxling sattes på pränt långt senare, då Nelly Thüring länge hade arbetat för att reformera kristendomsundervisningen, tycks hon alltså tidigt ha reagerat på religiös dogmatism. Examen från folkskolan ägde rum den 19 april 1888 och avgångsbetygen var goda: litet a i modersmålet, geografi, historia, flit och uppförande; ab i biblisk historia, katekes, räkning, geometri, naturkunskap, skrivning och sång. Teckning var det enda ämnet där betyget blev b.¹²¹

Nelly hade slutat skolan redan den 26 mars 1888 för att flytta till Kristianstad.¹²² Där skulle hon hjälpa till med att passa syskonens barn och läsa till konfirmationen.¹²³ Hon började sedan försörja sig själv genom arbete i en affär på Hvilan utanför Kristianstad och som servitris på ett konditori vid Udden, söder om staden.¹²⁴ Detta har däremot inte satt avtryck i folkbokföringen; formellt flyttade hon från hemsocknen först den 16 september 1890 och då till Karlskrona.¹²⁵ E. Berthelsen, hotellvärd från Köpenhamn, skulle öppna ett nytt stadshotell med stor invigningsfest den 18 november och annonserade efter personal. Nelly Maria Nilsson står upptagen som en av många pigor anställda i hans hushåll.¹²⁶ Hon stannade i Karlskrona ett år och flyttade sedan tillbaka till Kristianstad.¹²⁷ Där var hon skriven som piga hos ”handtverkssoldat Bergman” på Norra Kasern.¹²⁸

Enligt levnadsberättelsen var det i Kristianstad som Nelly för första gången hörde en socialistisk agitator tala: tidningen *Arbetets*

redaktör Axel Danielsson från Malmö. Föredraget ska ha gjort ett ”djupt intryck på henne, men det var ännu för tidigt att tala om något politiskt intresse eller engagemang”.¹²⁹ Sonen återger däremot att hon redan under barndomen hade reagerat på behandlingen av personer som befann sig i en utsatt position. Barn kunde fram till 1918 auktioneras ut till den som krävde lägst ersättning – den tidens metod för att på billigast möjliga vis ordna försörjning.¹³⁰ Hon reagerade också starkt på att en bonde i trakten höll sin son, med dåtidens begrepp kallad idiot, inspärrad i en kätte i ladugården: ”När barnen kom på besök till gården brukade man gå ner i fähuset för att titta på honom. Han låg på en halmbädd och fick mat samtidigt med grisarna och hönsen. Han kunde inte tala bara harkla fram några ljud.”¹³¹ Nils berättar att Nellys sociala patos grundlades genom dessa upplevelser, som ”satte outplånliga spår i min mors medvetande och påverkade hela hennes inställning till de sociala problemen”.¹³²

Arbete och utbildning i unga år

Tvånget att ha laga försvar, alltså en anställning eller något annat sätt att försörja sig, hade avskaffats 1885, men de frejdbetyg som utfärdades med folkbokföringen som grund var fortsatt viktiga till exempel när man sökte arbete. Bland annat därför var det angeläget att anmäla till pastorsexpeditionen när man flyttade in eller ut ur en församling. Efter Nellys tid i Kristianstad finns det dock en lucka i folkbokföringen. I 1893 års utflyttningslängd framgår att hon tagit ut ett betyg för att flytta till Malmö den 13 november, men denna uppgift har senare strukits och ersatts med Ystad.¹³³ Till Ystad står hon som inflyttad först den 19 april 1895.¹³⁴ I husförhörslängden där påpekas också att hon saknar betyg för perioden 13 november 1893–19 april 1895.¹³⁵ När hon hade anmält sin inflyttning till Ystad den 19 april 1895 meddelades pastorsexpeditionen i Kristianstad om detta.¹³⁶ Uppgiften om att betyg saknades för denna tid angavs även i folkbokföringen sedan Nelly hösten 1895 hade flyttat till Malmö.¹³⁷ Samma notering finns i församlingsboken för nästa period.¹³⁸ En uppgift i sonens levnadsberättelse tyder på att hon åtminstone pe-

riodvis vistats i Malmö även innan hon skrev sig där år 1895. Han anger nämligen att Nelly som 17-åring flyttade till Malmö för att gå i "bokhålleriskola hos Hermod".¹³⁹ Det skulle i så fall innebära att hon började studera där 1892 eller i början av 1893.

Korrespondensinstitutet Hermods, som gav inte minst landsbygdens befolkning möjlighet att läsa in realexamen, studentexamen och olika yrkesutbildningar, startade egentligen först 1898.¹⁴⁰ Men redan innan dess gav Hans Svensson Hermod privatlektioner i tyska och engelska, sedan han återvänt från USA våren 1886 och bosatt sig i Lund. År 1889 flyttade han till Malmö och startade en språkskola, senare kallad Malmö Språk- och Handelsinstitut. Det rådde vid denna tid brist på möjligheter till handelsundervisning. Hermod gav kurser i bokföring och översatte själv läromedel från tyska. En grundtanke med hans sätt att undervisa var att kunskaperna skulle vara praktiskt användbara direkt.¹⁴¹ För Nelly ledde utbildningen inte till någon anställning på en gång, men så småningom fick hon en plats på kontor utan lön de första tre månaderna. Därefter var lönen 25 kronor i månaden medan hon fick betala 30 kronor i månaden för att bo inackorderad i en familj. Hon klarade sig med ekonomisk hjälp från sin äldre bror Nils.¹⁴²

I sin levnadsberättelse låter sonen Nellys uthållighet under denna prövande tid utgöra ett exempel på hennes karaktär: "Hennes valspråk har alltid varit 'Det skall gå', och tack vare envishet, en okuvlig energi och morbror Nisses hjälp övervann hon svårigheterna."¹⁴³ Som en symbol för hennes "praktiska livsåskådning, verksamhetslust och sega energi" anför han en av de många dikter hon kunde recitera, "Hesiodos råd": "Bön med lyfta händer är ej nog / Lantman, då du ber för jordens gröda. / Bed med handen på din plog / Då välsignar bödens kraft din möda."¹⁴⁴ Mötet med Viktor Rydbergs dikter, som hon blev introducerad till av sin första pojkvän Gunnar, beskrivs som omvälvande: "För den unga flickan från det karga och trångsynta Göinge blev mötet med den store diktarens verk överväldigande. Hennes tankar fick en ny och vidare inriktning och hon lärde sig uppskatta skönheten i det skrivna ordet."¹⁴⁵

Till slut fick Nelly Nilsson en tillfällig anställning på Industri- och Slöjdtställningen som hölls i Malmö mellan juni och septem-

ber 1896. En liknande utställning som var något mindre men ändå innehöll bidrag från alla de nordiska länderna hade ägt rum i Köpenhamn 1888. Malmöutställningen byggdes upp på ett område som nu är Hästhagen och Slottsparken och invigdes den 6 juni. Här fanns inslag av konsthantverk, men huvudfokus var på industriella produkter.¹⁴⁶ Mitt i utställningsområdet uppfördes den stora Industrihallen och på den fanns ett torn med utsiktsplats och en konditoriservering i restauratören Gustaf Baudes regi. Där arbetade Nelly som kassör-ska. Sonen återger hennes intryck av tornet:

Det var en för den tiden mycket modern anläggning, två st. elektriska hissar sörjde för att man kunde åka upp när man ville dricka kaffe och beundra utsikten över utställningsområdet och parken. Det kostade tio öre att åka upp, ner fick man åka gratis. Hela byggnaden var uppförd i trä och min mor har berättat att tornet svajade när det blåste.¹⁴⁷

Området hade ett eget elverk för att försörja hissarna och belysningen med ström. Abonnemangskort för hela utställningsperioden kostade 10 kronor för herrar och 6 kronor för damer, dagsbiljett 1 krona på vardagar och 50 öre om söndagarna.¹⁴⁸ Det kom inte så många besökare som väntat under de första veckorna, bland annat på grund av ostadigt väder, men det antogs också bero på att det fanns för lite underhållning och därför startades fler nöjesinrättningar på utställningsområdet. Källarmästare Gustaf Baude fick tillstånd att ordna ännu ett kafé med spritservering. Fler musikkårer engagerades och så småningom öppnades en dansbana. Ballonguppstigningar var ett annat folknöje. På Pilstorps Sommar-Teater, som låg i anslutning till utställningen, ordnades i slutet av juni 1896 den första offentliga filmvisningen i Sverige. Rörliga bilder hade tidigare visats i kinematoskop, men nu kunde man se rörliga bilder på en uppspänd vaxduk tack vare en kinematograf.¹⁴⁹

Stillbilder var inte en lika stor nyhet, men inom fotografin hade det skett en snabb teknisk utveckling sedan de första försöken med daguerrotypi. Att bli fotograferad var till en början mycket exklusivt – de tidigaste porträtten avbildar främst kungligheter och högre-

ståndspersoner. På 1860-talet började dock efterfrågan på porträtt att öka i en vidare krets; fotografialbum blev en statussymbol i borgerliga hem. I och med en ny teknik, så kallad våtplåt, där en kolloidumprocess används för att ta fram glasnegativ, blev det enklare att producera flera papperskopior vilka monterades på kartong. Det blev mycket populärt att byta små fotografier med varandra, så kallade visitkort, *cartes de visite*, som var 6 x 9 cm stora och levererades i dussin. Det talades till och med om ”cartomanien”. Antalet yrkesverksamma fotografer växte snabbt vid denna tid, och tekniken förenklades samt blev mer mobil i och med torrplåtens genomslag på 1880-talet.¹⁵⁰ På Industri- och slöjdtställningen visade Hasselblad från Göteborg den senaste utrustningen. Inom själva utställningsområdet hade Malmöfotografen Alexiz Brandt betalat för ensamrätt på porträttfotografering. Här fanns även porträttfotografautomater, uppställda av Conrad Bernitt, Hamburg. Andra fotografer ställde också ut sina

Porträtt av Nelly Nilsson, taget i Hjalmar Leverins ateljé, Helsingborg, där hon fick plats som elev 1898.

alster, bland annat medverkade Lina Jonn från Lund.¹⁵¹ Vid sekelskiftet 1900 fanns flera etablerade fotografiateljéer i de större städerna och ofta hade dessa filialer på närliggande mindre orter.¹⁵² Detta expanderande verksamhetsområde skulle komma att bli Nellys nya bana.

Plats hos en fotograf i Helsingborg

När den tillfälliga utställningen hade stängt flyttade Nelly Nilsson till Helsingborg.¹⁵³ Hon fick arbete som kassörska på Hotell Continental och var precis som många andra anställda skriven hos restauratriken fru Nilsson.¹⁵⁴ Hotellet och restaurangen låg i den södra delen av det så kallade Continentalpalatset, en stor byggnad i parisisk stil vid Järnvägsgatan.¹⁵⁵ Byggnaden pryddes av skulpturen ”Moder Svea med Merkurius och Neptunus” utförd av konstnären Johannes Mølgaard som även var fotograf.¹⁵⁶ I Helsingborg fanns förhållandevis många fotografer, vilket bland annat berodde på närheten till Danmark. Det hände att porträttfotografer på resa från kontinenten öppnade tillfälliga ateljéer där, i syfte att tjäna ihop tillräckligt för att öppna en ny ateljé någon annanstans.¹⁵⁷ En av de fotografer som etablerade sig i Helsingborg var Hjalmar Leverin. Han hade flyttat in från Göteborg 1894 tillsammans med sin hustru Johanna Weber och barnen.¹⁵⁸ Hans ateljé låg alldeles i närheten av hotellet Nelly arbetade på, och där ägde ett avgörande möte rum:

En dag kom han tillsammans med några andra herrar in i restaurangen. Han uppmärksammade henne och föreslog att hon skulle börja på hans ateljé som elev, ett av hans biträden skulle nämligen sluta för att gifta sig. Hon ville först inte utan protesterade och sade, ”Nej, det kan jag inte, det duger jag inte till”. Men han var envis och det resulterade i att hon började på ett nytt verksamhetsområde, som hon sedan skulle bli trogen en stor del av livet.¹⁵⁹

Att arbeta i en ateljé som elev eller biträde var en vanlig väg in i fotografyrket, även om det också förekom att bygdefotografer lärde

Tre biträden i Le-
verins fotoateljé.
På kartongen står
skrivet för hand:
"Sjöstedt, Morin,
Thuring". Fotot bör
därmed vara taget
år 1900, då Nelly
(till höger) tog
sitt nya efternamn
Thuring. Till vän-
ster sitter Davida
Sjöstedt, senare
verksam i Lund
och Malmö. Alma
Morin, som kom
att driva ateljé i
Helsingborg, håller
upp kaffe.

sig yrket genom handböcker.¹⁶⁰ Elevplatser kunde till en början vara oavlönade. Nelly arbetade först mot kost och logi i fotograf Leverins familj, men efter en tid tjänade hon 15 kronor i månaden.¹⁶¹ En annan anställd i ateljén, Axel S. Lundblad, nämner i sina publicerade dagboksanteckningar den låga lönen som den främsta anledningen till att han sökte sig utomlands, till USA, år 1902. Han hade då varit hos Leverin i fyra år, ”två år utan lön, tredje med tio kronor i månaden och slutligen fjärde året med en storartad lön på 20 kronor i månaden”.¹⁶² Av hans anteckningar framgår att biträdena både fick hjälpa till med enkla sysslor och lära sig yrkets olika moment. Han hade ”sprungit ärenden samt sopat och dammat på atelieren” men också gjort papperskopior på taket: ”Vi har en 5 stegs lång trappa i atelieren som vi kan springa upp på och nå upp och kopiera i taket. Vi kopierar mellan 50 och 300 kopior per dag beroende på väderlek m m, som sedan på eftermiddagen skall tonas, fixeras, sköljas och klistras på kartonger.” Han hade även fått lära sig att retuschera samt att ”framkalla plåtar och hjälpa till i ateliern vid tagningar, flytta möbler i fonder, skifta kassetter och även att fotografera”.¹⁶³ Sannolikt hade Nelly liknande uppgifter under sin tid som biträde hos fotograf Leverin. Att Axel S. Lundblad kände till henne framgår av ett foto ur hans privata samling, där hon och två andra kvinnliga biträden sitter runt ett uppdukat kaffebord. På detta foto, taget cirka 1900, står antecknat ”Sjöstedt, Morin, Thüring”.

Att kvinnor inte bara arbetade som biträden, utan även drev egna fotoateljéer, har varit känt länge – men i vilken utsträckning så skedde är något som relativt nyligen har uppmärksammats inom fotohistorisk forskning. När Nelly började lära sig yrket var minst en tredjedel av alla yrkesverksamma fotografer i Sverige kvinnor. Därmed måste föreställningen om fotografi som en manlig domän nyanseras – den beskrivningen stämmer bättre för tiden efter andra världskriget än för det tidiga 1900-talet. Redan på 1840-talet fanns enstaka kvinnliga daguerrotypister: Amelie Motander i Halmstad och Brita Sofia Hesselius i Karlstad. I och med 1846 års näringsfrihetsreform och att ogifta kvinnor år 1858 förklarades myndiga vid 25 års ålder ökade möjligheterna att verka som självständig fotograf. 1864 års näringsfrihetsförordning ytterligare för kvinnor som ville

NYA SEKLET

Organ för

Universella Broderskapet

Helsingborg 1898, tr.-akth. Helsingborgs Dapblads tr.

N:o 1
Den 13 Aug.

Utgifvare:
ERIK BOGREN,
Helsingborg.

Tidningen utkommer 2 gånger i månaden.
Meddelanden för tidningen torde sändas till utgifvaren,
adress **Helsingborg.**

Prenumerationspris
å rikets postanstalter: **År 1898 g. c.**
pr år. 2: 40
pr halfrår. 1: 20
pr kvartal 0: 60
År 1 n. c.
Lösenummer: 16 öre.

ANMÄLAN.

Det Universella Broderskapet är ett faktum i naturen!

En organisation är bildad hvars ändamål är, att på lifvets alla områden bevisa sanningen af detta påstående, så att det kan leda till hjälp och gagn för hela "männskligheten och allt lefvande", under dess tröttsamma vandring mot utvecklingens — såväl den fysiska som den själiska och andliga — mål, som är fullkomning.

Denna tidning skall blifva ett organ för denna organisations — det "Universella Broderskapet" — Svenska afdelning, och en liten länk i den kedja, som sträfvat att sammanbinda allt i harmoni och kunskap; den skall blifva en gemensam mötesplats för alla — som erkänna och gilla att Broderskapet är faktum i naturen — idéer och tankar och därigenom befrämja ett ständigt utbyte af dessa, på så vis väckande till lif de slumrande frö, som fins fördolda hos oss alla, så, att ur dessa må fritt spira upp de egenskaper hos individerna, som kan skänka dem kraft att lefva det lif i människovärdig riktning, som är det enda hvarmed vi kunna gagna och hjälpa våra bröder och systrar såväl som oss själva, under dagens kamp och strid.

Tidningen kommer särskildt att egna sig åt att bevisa att: "broderskapet är ett faktum i naturen", som ständigt vill göra sig gällande, men förhindras af den mänskliga själfviskheten. Det skall derfor äfven blifva vår uppgift att — så godt vi kunna — framhålla och belysa orsaken till denna själfviskhet, de följder den för med sig för utvecklingen samt medlet hvarmed vi kunna befria oss från den.

Vi ha redan en hel del medarbetare som lofvat att — så långt i deras förnåga står — arbeta för tidningen, dels med själfständiga artiklar, dels med öfersättningar från vår organisations väl redigerade Amerikanska, Engelska och Tyska tidskrifter och tidningar. Vi skola alltid sköta våra del av tro kan mest intressanta och vara af nytta för den Svenska almännheten.

Må nu hvarje medlem af "Universella Broderskapet" i Sverige såväl som alla andra, som därtill känna sig manade, insända artiklar i ämnet; de mottagas med tacksamhet. Dessa artiklar kunna behållas någon eller alla af de olika afdelningarna inom "Universella Broderskapet". De olika afdelningarna äro: Svenska Teosofiska Samfundet i U. B. och det "Internationella Broderskapsförbundet" med sina sju punkter, hvarvit alltid särskild plats i tidningen kommer att upplätas.

O Du, som världar upprätthåller,
Från hvilken allting utgår,
Och till hvilken allt skall rända åter,
Tag slöjan från Ditt anlete, den sanna
solens,
Som nu i gyllne ljus är doldt;
På det vi sanningen må skåda
Och våra plikter troget fylla,
På pilgrimsfärden till Din helga boning.

Mrs Katherine G. Thingley.
Ledarinnan af "Universella Broderskapet".

Fästän vår ledarinnas bild är väl bekant för nästan hvarje medlem, kunna vi dock icke underlåta att pryda första numret af "Nya Seklet" med hennes bild. Sedan hon, efter W. Q. Judges död, öfvertog ledningen af vårt samfund, har mycket viktigt arbete blifvit utförd; och att det är väl utförd, och i harmoni med lagen, visar resultatet. Tillslutningen till samfundet och förståelse af det stora måk, för hvilket det arbetar, har blifvit mer allmän och pressens omdöme mer välvilligt. Hon började sitt offentliga arbete som Ledare, med det "teosofiska korslaget kring jorden". Under detta besöktes de flesta bröder, och krets nya förhållelser med gamla — sedan förgångna historiska tider existerande — hemliga samfund, med samma syfte som "Universella Broderskapet". Nya loger stiftades här och hvar: de s. k. brodersmåttarna gäfvos, äro fattiga — sedan de fått flera åtskilliga föredrag om människans bestämelse samt broderskapsidens utvecklas — bespades. Sedan korslaget afslutats med medlemmarnes återkomst till Amerika, nedlades grundstenen till Skolan för återupplifvande af de "Antika Mysteryerna". Den därtill utsända platsen var "Point Loma", en halff utanför staden San Diego i södra Kalifornien. Det främsta af vår ledarinnas verk är dock organisationen af "Universella Broderskapet" vid kongressen i Chicago den 18 Febr. 1898: vårt samfunds fasta organisation och planmässigt ordnade arbete, som omöjliggör intåg af upplösliga krafter, är uteslutande hennes verk. Hvad "Universella Broderskapet" i verklighet innebär, får framtiden utvisa.

Universella Broderskapet

KATHERINE A. THINGLEY.

Långsamt skrifves människans Bibel,
Hvarje talsålder, hvarje släkte tillfogar ett vers.

Är arbetet på förverkligandet af det Universella Broderskapet lönlöst?

På tal om allmän förbrödning och en djupare blick åt det, som ligger bakom det rörliga lif, som visar sig öfverallt där människor finnas, yttras det ofta: "allt detta är vackert och rätt, men det är enbart teorier och låter sig ej realisera: det är lönlöst att arbeta därpå så länge människorna äro så i grund och botten själfviska, som de äro". Ja, men här är knuten. Det är just denna själfviskhet, som skall bortarbetas. Det Universella Broderskapet bjuder på ett planmässigt förärförings-sätt därtill, som ej bär opåaktadt förhållas af den tänkande människan, och som hjälpt många i sitt arbete att utplåna från sin personlighet denna själfviskhet, som är det enda hindret, för förverkligandet af det "Människlighetens Broderskap" på jorden.

Att vi alla härstamma från samma källa, att det är hvars och ens göromål att uppfostra och leda sig själf i den riktning, som förståndet och sanuvet anvisar, att själfviskhet är ett ondt, som skiljer människor åt, i stället för att närma dem hvarandra, detta förneka högst få, då de börjat själf tänka, men att hindret d. v. s. själfviskheten, kan tagas bort från den mänskliga naturen, det förneka de med bestämdhet på den grund, att de blifvit lärda, att hon "är med synd född och kan intet göra af sig själf". De säga, att hon är maktlös gentemot de benigenheter hon förde med sig, då hon föddes (skapades) till denna jord.

Vi skola ej uppåt utrummet i denna uppsats med bevis för våra åsikter angående människans preexistens, ty det är numera väl känt bland allmänheten, hvad vi teosofier tänka och tro om den saken, utan vi skola istället se till, hur det är med själfviskheten, om det ej finnes något medel, hvarmed vi kunna bekämpa den. Lätmot oss alla gemensamt angripa denna "dogm" och se, huruvida den är märkt nog att hålla stånd mot det eniga anslaget af en hel mänsklighet, som längtar efter "Sanning, Ljus och Befrielse"?

"På hvilken grund hvilat denna dogm?"
"På okunnighet om de lagar, som arbetar i och genom människan, och på det gångne orätta begreppet 'att hvar och en är sig själf närmast.'"

"Vi våga ej angripa själfviskheten hos oss själfva — och det är ju så där, vi måste angripa den — ty vi känna icke fiendens makt."

driva egna rörelser. Tillsammans med den fototekniska utvecklingen och den ökande efterfrågan på porträtt resulterade detta i att många kvinnor på 1860-talet kunde etablera egna ateljéer runtom i Sverige, både i de större städerna och på mindre orter. Eftersom yrket var nytt omfattades det inte av samma regleringar och traditioner som andra hantverksyrken. Att det hade konstnärliga inslag gjorde att det kunde anses passande för kvinnor. Särskilt porträttfotografi, som kunde utövas i ateljéns avskildhet, ansågs lämpligt. För den som hade sitt boende i anslutning till ateljén gick det dessutom att kombinera fotografyrket med tillsyn av barn.¹⁶⁴ I vissa delar av Sverige var ungefär hälften av de yrkesaktiva fotograferna kvinnor kring sekelskiftet 1900.¹⁶⁵ Därmed var fotografyrket en väg till egen försörjning – så också för Nelly Nilsson.

Mötet med teosofin

Det var genom arbetet som biträde i fotograf Leverins ateljé som Nelly introducerades till den teosofiska livsåskådningen. I sonens levnadsberättelse skildras följande möte:

En dag kom det in en frkn. Hallberg, som brukade lämna in arbeten till ateljén. Under samtalets gång nämnde hon att hon var teosof. Min mor blev nyfiken och frågade vad teosofi var för något. Frkn. Hallberg redogjorde för teosofiens grunddrag och lämnade några skrifter som närmare beskrev den teosofiska livsåskådningen.¹⁶⁶

◀ Första numret av tidskriften *Nya Seklet*, som började ges ut 1898 av en grupp teosofer i Helsingborg. Omslaget pryds av Katherine Tingley, ledare av den gren inom teosofiska rörelsen som kallades Universella Broderskapet och från 1900 hade sitt säte i Point Loma, Kalifornien.

Vem denna fröken Hallberg var och vilka skrifter hon förmedlade framgår inte. I Helsingborg fanns vid denna tid inte någon loge inom Teosofiska Samfundet (Adyar) som Nelly Thüring några år senare kom att ansluta sig till. Troligen tillhörde hennes kund den teosofiska krets i Helsingborg som från andra halvan av 1898 publicerade tidskriften *Nya Seklet*, under ledning av tandläkaren Erik Bogren. Denna tidskrift slogs senare samman med *Theosophia*, språkröret för Universella Broderskapet – den svenska avdelningen av den gren inom teosofiska rörelsen som efter att William Q. Judge hade gått

bort alltså leddes av Katherine Tingley från Point Loma i USA.¹⁶⁷ Det är också möjligt att fröken Hallberg var en fristående medlem utan logetillhörighet.

När sonen Nils intervjuade Nelly Thüring under arbetet med att författa levnadsberättelsen betonade hon att mötet med teosofin gav svar på de existentiella frågor hon hade brottats med:

”Ja, men det här är ju förklaringen på allting, då kan det bli rättvisa i världen, då ha vi tid på oss att utvecklas och kan inte säga att skaparen varit orättvis, som skapat oss så olika. Det var för mig så onaturligt, men i och med detta klarnade det och jag insåg att så måste det ju vara.”¹⁶⁸

Även i ett brev till Honorine Hermelin har hon, långt i efterhand, beskrivit sitt möte med teosofin och föreställningarna om karma och reinkarnation som mycket omvälvande:

Innan jag kom i kontakt med Teosofien och därmed reinkarnationen, var allt ett enda virrvarr för mig och jag fann ingen mening i livet, ingen logik och ju mer jag tänkte och frågade desto mer obegripligt var allt. Att en skapare kunde vara så kärlekslös, hård och orättvis, att skapa några barn till snillen och med alla förmåner i livet och andra som idioter och brist på allt. Och så, att ett enda dylikt jordeliv skulle avgöra *en* evighet av himmel eller helvete. Som barn led jag tantaliikval vid blotta tanken på denna ologiska tillvaro. Men blotta ordet ”reinkarnationen” blev luckan som öppnade sig till förståelse för allt och med det kom ljuset till min stackars pinade lilla varelse.¹⁶⁹

Det framstår som om denna livsåskådning, genom det förändrade tidsperspektiv som tron på karma och reinkarnation innebar, öppnade för en mer optimistisk syn på tillvaron och på samhälllig förändring. I sitt brev till Hermelin, författat 1963, berättade Thüring hur teosofin fyllde henne med hopp när hon var ung och att hon sedan dess hade strävat efter att sprida detta budskap:

Nu såg jag livets storhet, rättvisa och möjligheter för allt och alla. Den dagen blev min verkliga födelse till detta jordeliv och mitt långa liv sedan har i allt bekräftat teoriens riktighet. Sedan dess har mitt liv varit till för att dela med mig av detta ljus till mina medvandrare och är nu vid detta jordelivs snara slut bara ledsn över, att jag kunnat hjälpa så oändligt få. Men jag får ju nya möjligheter!!!¹⁷⁰

I levnadsberättelsen fås ytterligare vikt vid mötet med teosofin genom en utveckling om centrala teosofiska idéer. Framställningen är här en blandning av sonens egna resonemang och citat från modern. Nils konstaterar att teosofiska föreställningar om reinkarnation eller återfödelse har sin grund i ”de österländska religionerna”, men framhåller en avgörande skillnad: ”[Å]terfödelsen sker i ständigt högre utvecklade existenser, man återföds således ej i lägre varelser t.ex. djur.”¹⁷¹ Teosofin var starkt påverkad av det sena 1800-talets forskning om evolution och genomsyrad av framstegstro.¹⁷² Sonen återger hur Nelly Thüring själv uttryckte en sådan framstegstro:

Min mor brukade likna våra jordeliv vid skoldagar där vi ständigt lär något nytt. Dessa våra erfarenheter för oss ständigt framåt mot fullkomligheten, som är det slutliga målet för alla existenser. Karma, eller vedergällningens lag, gör det möjligt för oss att sona vad vi förbrutit oss mot våra medmänniskor.¹⁷³

Av levnadsberättelsen framgår också att Thüring, liksom många andra, kombinerade denna övertygelse med hänvisningar till ett kristet idéarv. Sonen skriver att hon brukade citera bergspredikans gyllene regel: ”[A]llt vad I viljen att människorna skola göra Eder, det gören I ock dem.”¹⁷⁴ Samtidigt beskriver han mötet med teosofin som avgörande för att göra upp med de delar av kristendomsundervisningen som hon ifrågasatt som ung. Han konstaterar: ”När hon blivit övertygad om det riktiga i teosofins uppfattning försvann också de sista resterna av skrällen för helvetesläran från barndomen.”¹⁷⁵

Fotograf Axel Sjöberg,
Stortorget — Malmö.
Lata & Sotra pris i Stockholm
1894, 1898, 1900.
(G. A. N. 6611) 1048

Fotografateljern
i Lomma
Oppnas Åter stötdagen den 6 maj och kom-
mer att under sommarmånaderna hålla
öppen hvarje söndag från kl. 11 f. m. till
4 e. m.
Malmö den 1 maj 1900.
2304 **Cecilia Nelson.**

Fotograf
N. Thüring,
Stortorget 4, Lund.
kr. pr dussin
5
för finaste fotografier
i visitformat.
2539

Föreningsannonser.
Malmö.

Svenska Murareförbund
afd. i Malmö
kallas till extra generalsam-
träde torsdagen den 24 maj kl. 9
i stora fackföreningsrum.
Önska Viktiga frågor!
2549 **Styrelsen.**

Sjuk- & Begravn.-kassan i B.
(Inbördes Bistånd)
har ordinarie sammankommande stötdagen den
27 detsena kl. 10 f. m. å vanligt ställe.
Hvarvid utom måndagsaftnen även en
dåtidfallarsgift skall utbetalas.
Nya medlemmar vilna inträde om an-
mälan göres före sammankommandets början.
Malmö 1 maj 1900.
2533 **Styrelsen.**

Sv. Grofvarbetareförbundets
afd. i Malmö
afskäller ordinarie möten: Sökt. 1 Söndag
söndagen kl. 9 f. m. Sökt. 2 Lata on-
sdagen kl. 8 e. m. Sökt. 3 Söndag
kl. 9 f. m. Sökt. 4 torsdagen efter Söndag
söndagen kl. 8 e. m. Sökt. 5 Söndag
söndagen kl. 9 f. m. Sökt. 6 Söndag
kl. 11 f. m. Sökt. 7 Lata måndagen
kl. 8 e. m. Sökt. 8 Söndag kl. 9

Före
den 27
skickas
Lund
1900

N. Thüring

LUND.
Stortorget 4.

Plåten förvaras

Stor Folkfest
med
nytt artistsprogram.
Saltomortal-kungen,
stortrad representation.
Fritt tillträde till den zoologiska afdel-
ningen, bestående af apor, storkar, älskor,
snickar, påfågor m. m.
Elite-Program.
KL. 1. Koncert, musik och dans.
KL. 2. Fodring af djuren.
KL. 3. De omtyckta Delaforest.
KL. 6. **Höddrens Anten.**

pasteriserade mjölk
GAM 2828 1000

Möbler
af min tillverkning säljas endast i Kap-
tevgatan 25.
Och 204 parti speglar och divan-
bord realiseras under denna månad till
mycket billiga priser.
2535 **M. P. Eriksson.**

Försök
Herkules,

Malmö,
Anderslöt,
Sjöbo,
Lövstad.

Häs

Å lör
den 23 och 24
Inträdesafgift
öro. Båda till fyra
Lata plats å 1 kr.

Den 25 kl.
Uppötning af
Inträdesafgift till 1

För vär- & somr
rekomenderas mitt stor
af Malmö
Silkefölbil
af egen tillver-
Nyheter i mjuka
Färdig
Beställningar och repar-
ationer till-
Uniformer, Livré-
Skol-, Student-,
Her- & Barn-
A. BERG
Hattfab-
Skomkarens
Telefon 928.

Malmö billig
Ekiperi
10, Östra Fårestad
är förmåligaste plats

Kostym
1500 till
Kauingar
1000 till
Vilbyx
lägre pris
Arbetssk
Gossons
lökar, m

År 1900 startade Nelly Thüring sin första fotoateljé inne på "Lindstedtska gården" vid Stortorget i Lund. Hon erbjöd porträtt och gruppfotografier som monterades på kartong med hennes egen signatur. Det nya efternamnet var bildat utifrån orten Tyringe i norra Skåne.

3. Karman förde dem samman: äktenskap, barn och egen ateljé i Lund 1900–1910

På våren år 1900 flyttade Nelly till Lund och samtidigt bytte hon namn till Thüring.¹⁷⁶ Hon och hennes äldre bror Nils hade gemensamt bestämt sig för att byta till detta namn, som är bildat från ortsnamnet Tyringe i norra Skåne men ändrat i tyskromantisk stil.¹⁷⁷ Under namnet Nelly Thüring startade hon, med lånade pengar, sin verksamhet som fotograf vid Stortorget.¹⁷⁸ Ateljén låg inne på ”Lindstedtska gården” och ägdes av Philip Lindstedt, som hade drivit en bokhandel i gathuset sedan 1872.¹⁷⁹ Snart började hon utannonsera sina tjänster. I tidningen *Arbetet* stod: ”Fotograf N. Thüring, Stortorget 4, Lund. 5 kr. pr dussin för finaste fotografier i visitformat.”¹⁸⁰ Sonen berättar att till en början gick affärerna trögt, ”men redan efter några månader tog rörelsen fart och fick många kunder”.¹⁸¹ Under hösten år 1900 flyttade den äldre systemern Nilla Nilsson från Göteborg ned till Nelly i Lund.¹⁸²

En del av kunderna hittade till Thünings ateljé via hennes ideella föreningsarbete. Hon engagerade sig i nykterhets- och fredsfrågan och fick ”en mängd inflytelserika bekanta bland ämbetsmännen och akademikerna, vilket var till nytta för hennes affärsrörelse”.¹⁸³ I staden fanns flera helnykterhetsloger, som samverkade i Lunds allmänna nykterhetskommitté. Det var för övrigt i Lund som Oscar Olsson år 1902 startade vad som ofta kallas Sveriges första studiecirkel på

ett av stadens nykterhetskaféer.¹⁸⁴ Nelly Thüring blev medlem i logen ”Lunds framtid” och ingick därmed i Nationalgodtemplarorden (NGTO), som hade bildats 1888 då den svenska grenen av IOGT splittrades. En av stridsfrågorna rörde religionens roll i nykterhetsarbetet, och NGTO:s ledning hade en mer kyrklig och konservativ inriktning.¹⁸⁵ Två organisationer som samlade fredsvänner var Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, bildad år 1883, och Sveriges Kvinnliga Fredsförening, bildad år 1898.¹⁸⁶ Senare i livet var Nelly Thüring medlem i Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, men i vilket sammanhang hon verkade för freden medan hon bodde i Lund har inte kunnat beläggas. Nils Thüring nämner att hans mor tillhörde ”Fredsföreningen”, men det skulle också kunna syfta på Lunds fredsförening, som startades 1907 och var fristående från Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen.¹⁸⁷

Fortsatta annonskampanjer i *Arbetet* vittnar om Nelly Thürings strategier för att locka fler kunder. I november och december 1900 hade hon ett särskilt erbjudande om att den som beställde ett dusin fotografier i visitkortsformat skulle få ett kabinettfotografi (12 x 16,5 cm) gratis.¹⁸⁸ Det hände också att hon sänkte priserna tillfälligt.¹⁸⁹ Exempelvis kunde det låta så här: ”OBS! Under en kort tid kan 1 duss. cab. fotografier erhållas till ett **mycket lågt** pris, då en del äldre kartonger skola realiseras bort. **Enastående tillfälle!**”¹⁹⁰ Hon sysslade inte bara med porträttfotografi i ateljén, utan fotograferade också grupper: ”Större gruppfotografier af **familjer, föreningar** o. d. till mycket moderata priser.”¹⁹¹ Sonen skriver: ”Efter ett par år hade verksamheten vuxit så att hon sysselsatte ett par flickor som biträden. Hon startade också en modeaffär och en sommarfilial till ateljén, i Svedala. Det dröjde inte heller länge innan hon kunde betala tillbaka de lån hon fått för att starta ateljén.”¹⁹² På relativt kort tid etablerade alltså Nelly Thüring en framgångsrik egen firma, vilket innebar en möjlighet till självständig försörjning. Som ogift kvinna var hon myndig och kunde råda över sina inkomster själv.

Lundalogen av Teosofiska Samfundet (Adyar) invigde sin nya samlingslokal 1903. Hedersgäst var Constance Wachtmeister, som hade stått H. P. Blavatsky nära. Lokalen låg på "Fröken Frosts gård", Skomakaregatan 10. Den hyrdes ut till andra organisationer, som Vegetariska föreningen och Lunds Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt. Över dörren står på grekiska: "Känn dig själv".

Medlem av teosofiska logen i Lund

Hösten 1902 gick Nelly Thüring med i en teosofisk loge i Lund som tillhörde Adyargrenen och det året hade 33 medlemmar.¹⁹³ Det var en ganska livlig aktivitet med både enskilda och öppna möten vid

vilka det ordnades föredrag och uppläsningar av kända teosofiska författares texter.¹⁹⁴ Nelly medverkade också själv i programmet. Till exempel sjöng hon på logens julfest den 30 december 1902 och den 4 januari 1903 läste hon upp ett så kallat cirkulationsföredrag vid ett offentligt möte: ”Halfva människan” av Richard Eriksen.¹⁹⁵ Bland de mer framträdande medlemmarna i logen var arkitekten Henrik Sjöström, ordförande och även vald till bibliotekarie, konstnären Fredrik Krebs och professorskan Clara Walberg, som donerade pengar till hyran för en ny lokal på Skomakargatan.¹⁹⁶ Den fungerade både som möteslokal och bibliotek.

Logen var den första i Skåne och hade startats 1892.¹⁹⁷ Genom August Strindbergs verk kan man få en inblick i Lunds ockulta kretsar på 1890-talet. Han vistades i staden i omgångar under decenniets sista år och har bland annat skildrat skulptören och ciselören Sven Bengtssons avbildningar av djävulen i sin bok *Legender*. Bengtsson var både intresserad av spiritism och teosofi, och enligt litteraturvetaren Louise Vinge var han ”starkt upptagen av djävulen som figur och makt”.¹⁹⁸ Strindbergs eget intresse för det ockulta är välkänt, men han var främst inspirerad av Parismiljön och det var under sin tid där som han skrev *Ockulta dagboken*. Teosofin var han däremot öppet kritisk mot och H. P. Blavatsky kallade han för charlatan. Religionshistorikern Per Faxneld har relaterat Strindbergs motvilja mot teosofin till den relativt sett höga andelen av kvinnliga ledare och att flera av dess företrädare förespråkade kvinnors rättigheter.¹⁹⁹ Strindbergs ställningstagande kan också ses som ett uttryck för den spänning mellan vetenskapliga anspråk och mer esoteriska inslag som präglade hela den ockulta miljön, så även Teosofiska Samfundet. Vinge ger exempel på hur denna spänning även tog sig uttryck i den teosofiska logen i Lund. I november 1894 betonade Sven Bengtsson att tredje punkten i samfundets program borde uppmärksammas mer (”Att utforska ännu okända naturlagar samt människans dolda krafter”). De övriga logemedlemmarna höll dock inte med, och det blev senare en strid om huruvida ordet magi hade använts eller ej.²⁰⁰

En annan fråga som gav upphov till debatt inom Teosofiska Samfundet internationellt var, som framgått ovan, hur principen om neutralitet skulle tolkas. År 1902 startade en debatt om neu-

Teosofiskt möte i Lund med medlemmar av Köpenhamnslogen "Eirene" och Lunds loge av Teosofiska Samfundet, söndagen den 9 augusti 1903. Gäst: Robert King, ordförande i The North London Lodge (nr 10 från vänster i mittenraden). Nelly Thüring står näst längst till vänster på sista raden, utan hatt.

tralitetsfrågan i *Teosofisk tidskrift*, som då var gemensam för hela den skandinaviska sektionen. Den danska socialisten och förespråkaren för kvinnlig rösträtt Johanne Meyer väckte frågan genom ett inlägg där hon argumenterade för att teosofier har en skyldighet att omsätta idealet om universellt broderskap i praktisk handling, till exempel genom filantropiskt arbete.²⁰¹ Pekka Ervast, som 1907 kom att grunda det finska Teosofiska Samfundet, deklarerade att för honom personligen innebar praktiskt tillämpad teosofi ett ställningstagande för socialism. Han uppmanade andra teosofier, som inte sympatiserade med socialismen, att hitta andra sätt att bidra till att komma till rätta med sociala orättvisor.²⁰² Richard Eriksen, en av Norges ledande teosofier, deklarerade som svar på detta att ett medlemskap i Teosofiska Samfundet inte innebar att man bekände sig till någon särskild politisk ideologi. Han varnade också för att politisk aktivi-

Genom den teosofiska logen i Lund träffade Nelly Thüring redaktören Johan Göransson, född 1860 i Brösarp. De gifte sig 1903.

tet riskerade att innebära att den individuella andliga utvecklingen försumrades.²⁰³

Nelly Thüring gjorde inget inlägg i denna neutralitetsdebatt, men med tanke på att Lundalogen hade ett så intensivt utbyte med andra teosofier, både inom den svenska sektionen och med Köpenhamnslogerna, finns det skäl att anta att hon kände till de olika positionerna. Även om logen främst hade diskussioner om religionsfilosofiska spörsmål på sitt program finns vissa tecken på intresse för livsreformrörelser som vegetarianismen, som liksom nykterhetsrörelsen underbyggdes av en stark betoning på individens etiska ansvar.²⁰⁴ Detta rimmade väl med betoningen på individens plikt inom teosofin, och tidigare forskning har visat att många teosofier i Storbritannien också var vegetarianer.²⁰⁵ Idéhistorikern Marie Jonsson har i sin avhandling visat att liknande personkopplingar fanns i Sverige. År 1903 bildades Svenska vegetariska föreningen (SVF), på initiativ av redaktör J.L. Saxon, som i sin ungdom hade varit socialist och vid denna tid kan beskrivas som radikalt frisinnad, med ett omfattande engagemang i både fredsrörelsen och nykterhetsrörelsen. Victor Pfeiff, som hade bidragit till att sprida teosofin i Sverige genom en rad översättningar, medverkade i organisationens tidskrift *Vegetarianen*. G. Halfdan Liander, senare Saxons efterträdare på ordförandeposten, hade också ett stort intresse för både djurskydd och teosofi.²⁰⁶ Redan vid starten 1903 bjöd Saxon in sig själv till ett möte med den teosofiska logen i Lund för att tala om vegetarianismen. Stadens vegetariska förening, som Nelly Thüring var medlem i, hyrde sedan in sig i logens lokaler för att hålla sina egna möten.²⁰⁷

Äktenskap och logeliv

Genom Teosofiska Samfundet träffade Nelly Thüring också sin blivande make Johan Göransson.²⁰⁸ Han var redan medlem i logen när hon gick med, och en relativt aktiv sådan.²⁰⁹ Paret gifte sig i Trinitatiskyrkan i Köpenhamn 23 juni 1903 och samma år flyttade Johan Göransson in hos Nelly Thüring.²¹⁰ Sonen framhåller att deras syn på äktenskapet präglades av den gemensamma teosofiska övertygelsen och beskriver deras beslut att gifta sig i följande ordalag:

Nelly Thüring med ett av sina två barn i knät – antingen Linnea, född 1904, eller Nils, född 1906.

Deras uppfattning i livsåskådningsfrågor sammanföll. Båda var övertygade om att det var deras Karma som sammanfört dem. Det var således inte resultatet av en häftig förälskelse som förde dem samman, utan snarare medvetandet hos båda att deras öde var förutbestämt.²¹¹

Det framgår inte i vilken mån de nyblivna makarna hade tagit del av den samtida debatten om äktenskapets roll i teosofiska kretsar. Även om det fanns många nyanser i denna debatt utgick den ofta från en syn på sexualitet som något djuriskt och lågt, något som måste tämjas för att man skulle kunna utvecklas på ett andligt plan. Att helt välja bort både äktenskap och sex ansågs av flera framträdande teosofier som en förutsättning för att nå högre nivåer. H. P. Blavatsky betonade att ockultism tar all energi och så gjorde även William Q. Judge. Bland teosofiska feminister fanns också en kritik mot kvinnors underordning i traditionella äktenskap. Däremot varierade uppfattningarna om hur alternativen kunde se ut. Kamratäktenskap framhölls som ett ideal av James och Margaret Cousins, och den sistnämnda förespråkade även celibat inom äktenskapet. Det förekom också att teosofiska feminister propagerade för ”spinsterhood”, alltså att förbli ogift, som ett strategiskt val i den rådande situationen. Mest radikal i sin kritik av äktenskapet var Florence Farr, som helt ifrågasatte kombinationen av romantisk kärlek och att uppfostra barn. Hon föreslog att kvinnor som ville ha barn skulle betalas av staten för att fullständigt kunna ägna sig åt detta kall. De som inte ville bli mödrar borde få välja karriär fritt och leva i fria förbindelser. Farr såg frivillighet som en nödvändig förutsättning för kärlek.²¹² Även om dessa för sin tid radikala idéer inte var dominerande inom Teosofiska Samfundet, var makarna Göransson alltså långt ifrån ensamma om att betona den andliga gemenskapen som grund för äktenskapet.

Nelly Thüring – som i och med äktenskapet började kallas ”fru Göransson” – var under sina första år som logemedlem en flitig användare av biblioteket. Av den bevarade utlåningsjournalen framgår att hon både intresserade sig för teosofiska arbeten och skönlitteratur med inslag av teosofiska och spiritistiska influenser, till exempel Selma Lagerlöfs *Jerusalem* I och II.²¹³ Ett annat uttryck för att teosofin var viktig för de båda makarna var att de donerade pengar till logen. Johan Göransson hade också ett förtroendeuppdrag som revisor.²¹⁴

Den 8 februari 1904 födde Nelly en dotter.²¹⁵ Hennes egen mor hade gått bort månaden innan, 12 januari 1904.²¹⁶ Dottern döptes till Stina Pallas Linnea den 1 april 1904. Dopvittnen var makens syster

Hanna Göransson, bosatt i Göteborg, och Nellys syster Nilla.²¹⁷ Av tidningsannonser framgår att Nelly fortsatte att arbeta i sin ateljé även när barnet hade kommit.²¹⁸ Hon drev samtidigt klädaffären och gjorde kombinationserbjudanden, till exempel till konfirmander som kunde köpa hattar på Modebazaren MODERNE, Stortorget 6, och sedan ta porträtt i hennes ateljé alldeles intill.²¹⁹ Våren 1905 annonserades efter en elev till ateljén: ”Bättre flicka ej under 18 år kan få plats som elev hos FOTOGRAF THÜRING, Lund. OBS! Om intresse och duglighet visas erhålles plats efter lärotidens slut.”²²⁰

Kort innan första barnet kom hade Johan Göransson startat en egen tidning, *Skånes Veckotidning*, med kontor på samma adress som där ateljén låg.²²¹ Han hade tidigare grundat *Hörby-Posten* och varit redaktionssekreterare för *Skåningen Eslöfs tidning*.²²² När Nelly träffade honom arbetade han på *Trelleborgs Allehanda*.²²³ Nu hade de båda sina egna verksamheter. I sin tidning skrev Johan Göransson ofta om andliga frågor, såsom livet efter detta.²²⁴ Han behandlade vid flera tillfällen spiritismen, som många teosofier var skeptiska till och rentav kunde anse som farlig.²²⁵ I tidningen återpublicerades också en artikel om altruism ur *Teosofisk tidskrift*.²²⁶ Intresset för så kallade österländska religioner framgår av artiklar som ”En buddhistprest om kristendomen” och ”Lotusblomman. (Indisk legend)”.²²⁷ Båda makarna deltog fortsatt i den teosofiska logens aktiviteter även efter att dottern hade fötts. Under 1904 turades de om att läsa högt ur den både spiritistiskt och teosofiskt intresserade författaren Oscar Buschs bok *Hvadan och hvarthän* på logens möten.²²⁸

Ett fotoalbum som sattes samman år 1904 för att tacka Clara Walberg för att hon ordnat en egen lokal och på andra sätt bidragit till logen ger ytterligare inblick i vilka som rörde sig i de teosofiska kretsarna i Lund.²²⁹ Här finns ett foto taget i samband med Annie Besants besök i staden 1898, i ateljén Lina Jonns efterträdare.²³⁰ Många av porträtten på de teosofier som var aktiva lokalt är tagna i Thürings ateljé. Hon hade också utbildat Helen Sjöstedt från Göteborg, en mycket aktiv resetalare för Teosofiska Samfundet som besökte Skåne flera gånger och talade på öppna möten i Lund och Malmö med många åhörare. Detta album är ett av flera uttryck för att Nelly Thürings olika verksamhetsområden gick in i varandra, och

hur hennes engagemang i den teosofiska logen gav kontakter med reformsinnade personer både i Lund och på andra orter.

Separation och ny ateljé

I slutet av 1905 separerade paret men de förblev gifta.²³¹ Johan Göransson bodde kvar i fastigheten där de båda drivit sina verksamheter, tills han flyttade till Hässleholm i december 1905.²³² Separationen ägde rum medan Nelly Thüring var höggravid med andra barnet, som föddes 12 februari 1906.²³³ I den levnadsberättelse som sonen författade i vuxen ålder konstaterar han: ”Hösten och vintern 1905–1906 blev mycket svåra för min mor.”²³⁴

Johan Göransson började arbeta som redaktör på *Hessleholms Tidning* och hamnade snart i konflikt med redaktören för ortens konkurrerande tidning, Per-Axel Persson (även kallad ”Värpatorparen”). I slutet av januari 1906 publicerade *Norra Skåne* en notis apropå att Göransson i en artikel om fattigvårdsstatistik hade påstått att Hässleholm saknade fattigvårdsanstalt.²³⁵

Den gode skribenten vet således inte att Hessleholms köping har en den utmärktaste försörjningsinrättning någon köping i Sverige kanske har. Men det kan hända, att om hr. G. blir H. T:s redaktör någon tid, han till slut får närmare reda på anstalten i frågan. Hälst om det är sannt, hvad som förmäles, att hr Gs fru, boende i Lund, skulle söka skilsmässa från sin man, emedan hon sagt sig vara trött på att försörja honom längre.²³⁶

Här antyds både att nykomlingen inte kände till de lokala förhållandena och att han skulle ha svårt att försörja sig själv. Detta ansåg Johan Göransson vara ärekränkning och han stämde därför den ansvariga utgivaren för tryckfrihetsbrott. Han krävde 1 000 kronor i skadestånd, att det aktuella numret av tidningen skulle konfiskeras och att rådhusrättens utslag skulle tryckas i ortens tidningar.²³⁷ Sedan följde en tolkningsstrid både i de inblandade tidningarna och i rättsalen. *Norra Skåne* försvarade sig på två sätt: dels genom att säga att notisen hade haft en skämtsam ton och var del i en långvarig polemik

de två tidningarna emellan, dels genom att styrka att vad notisen insinuerat var sant. Tidningen gick här en balansgång; det gällde att bemöta anklagelserna om förtal men samtidigt undvika att upprepa de uppgifter som Johan Göransson menade hade svärtat ned hans goda namn.

Detta tryckfrihetsmål kan ge vissa inblickar i makarnas relation och ställning i Lund, även om de uttalanden som gjordes givetvis måste ses i ljuset av att de två redaktörerna angrep och misstänkliggjorde varandra. I en artikel apropå stämningen hävdade *Norra Skåne* att deras misshälligheter var allmänt kända i Lund sedan ett halvår tillbaka, och man sade sig kunna namnge personer som intygade att "fru Göransson rådgjort sig i saken med många personer". Tidningen skriver vidare: "Hr Göransson har sagt för ett stort antal personer i Hässleholm 'att han inte är mera gift än hvad Norra Skåne gjort honom till', d. v. s. han har påstått att han inte är gift." De sade sig ha intyg från personer som varit med på deras bröllop, och som hade uppmanat Nelly Thüring att ta hjälp från en jurist för att få skilsmässa.²³⁸ I sin inlaga till rådhusrätten avslutade P. A. Persson med att han fått ett intyg från Nelly Thüring (Göransson) själv, "*hvare hon under edlig förpliktelse intygat precisat hvad vi sagt i notisen*".²³⁹ Detta visar både att makarna var så pass välkända i Lund att deras separation var en offentlig angelägenhet, och att Thüring själv agerat för att göra sin egen version av situationen gällande.

När fallet togs upp av rådhusrätten i Kristianstad hade *Norra Skånes* redaktör lämnat in en tre sidor lång försvarsskrift, där han försökte styrka att avsikten bara hade varit att skämta och argumenterade för att tryckfrihetsåtalet var en oproportionerlig reaktion. Han hänvisade till tidigare artiklar som belägg för att även Göransson gjort sig skyldig till personangrepp.²⁴⁰ P. A. Persson frågade sig också vad det var som Göransson funnit så kränkande, i ordalag som vittnar om hur deras bakgrund skilde sig åt. Själv var han en före detta lantbrukare som startat *Norra Skåne* år 1899, medan Johan Göransson hade verkat längre som journalist och i sina inlagor hänvisade till såväl pressetiken som att behandlingen av honom hade väckt uppseende bland branschfolk. Denna position drev Persson gäck med i följande formulering, som återigen anspelade på separationen:

Och något kränkande i påståendet att G:s fru under någon tid fått dra försorg om G. torde väl åtminstone icke Göransson kunna finna. Ty såsom af förut åberopade artiklar framgår vill Göransson ge sig ut för att vara en mycket litterär person, och som dylika i de flesta fall icke ha tid för vanliga dödligas näringsbekymmer, ligger väl icke något nedsättande däri, att G:s fru, hvilken jämväl före sitt giftermål med denne, haft en god fotografiatelier, dragit försorg någon tid om G.²⁴¹

Här betonas alltså Nelly Thürings framgångar som företagare för att understryka Johan Göranssons påstådda oförmåga att försörja sig själv.

I tryckfrihetsmål var det, ovanligt nog för svenska förhållanden, en jury som skulle ta ställning till om ett yttrande var brottsligt eller ej. En tredjedel av jurymännen föreslogs av rätten, en tredjedel av den käre och en tredjedel av den svarande. Båda parter hade sedan möjlighet att utesluta enstaka jurymän.²⁴² När hela juryn samlades för första gången den 9 april 1906 för att ta del av alla handlingar i målet och avlägga sin ed var bara den åtalade på plats. Johan Göransson hade i stället lämnat in en skrivelse via ombud. Den var till stor del utformad som ett försvarstal för rätten till privatliv:

Mycket ondt kan åstadkommas genom malplacerat sysslande med andras familjeförhållanden och många oförtjenta lidanden framkallas af att offentligheten tränger in på områden, der den ej hör hemma. Den osunda nyfikenheten har ingen rätt att få sina onda lustar tillfredsställda – det finnes en bestämd gräns för denna nyfikenhet och en bestämd gräns också för pressens rapportörsskyldighet. [...] Vore sådant ”skämt” tillåtet och vore den enskildes privatlif en öppen jagtmark för skandalskrifvare, skulle svenska folket helt säkert betacka sig för tryckfriheten.²⁴³

Göransson menade också att publiceringen hade gjort det svårare för honom att utöva sitt yrke. Han motiverade sitt skadeståndsanspråk med att *Norra Skånes* redaktör hade bidragit till att ”nedsätta mitt anseende som publicist och medborgare”, och att detta i förlängningen

skulle inverka negativt på hans möjligheter att försörja sig.²⁴⁴ Juryn gick på hans linje, och fann att notisen var brottslig enligt tryckfrihetsförordningen 3 § 11 mom., det vill säga att den utgjorde ett angrepp av ärekränkande slag.²⁴⁵ Frågan om vem som bar ansvaret för det brottsliga yttrandet och vilka påföljder personen skulle få var inte juryns sak, utan det skulle rätten ta ställning till.²⁴⁶ I egenskap av ansvarig utgivare för *Norra Skåne* dömdes P.A. Persson till att böta 100 kronor dubbelt till kronan, att ersätta Johan Göransson med 200 kronor samt att betala rättegångskostnaderna. Det nummer av *Norra Skåne* som notisen varit införd i skulle konfiskeras.²⁴⁷

Utslaget kommenterades i ett flertal tidningar, och trots att Nelly Thüring framställdes i god dager av *Norra Skånes* redaktör påverkade uppståndelsen även hennes anseende. Sonen kommenterar att en skilsmässa på den tiden var ”en ytterst allvarlig sak som inverkade menligt på hennes sociala ställning, vilket i sin tur ledde till att den blomstrande affärsrörelsen gick sämre”.²⁴⁸ I den konservativa staden Lund svek kunderna. Sonen fortsätter: ”I februari föddes jag och arbetsbördan ökades ytterligare, men tack vare en trogen tjänarinna gick det att klara både ateljén, inackorderingarna och skötseln av två barn.”²⁴⁹ Vem den omnämnda tjänarinnan var framgår inte. Nils Kristians dop 26 mars 1906 ger däremot en inblick i vilka som i övrigt ingick i Thürings sociala nätverk. Fadrdarna var doktorinnan Maria Lindskoug, även hon teosof, och fru Ketty Stenberg, båda från Lund.²⁵⁰

Ungdomsvännen Ketty Stenberg var gift med en byggmästare som vid denna tid uppförde ett nytt hus vid Bantorget i Lund. Nelly Thüring flyttade sin ateljé dit, men det gick fortfarande trögt med affärerna. Enligt sonen berodde detta inte bara på separationen, utan också på att läget var sämre än vid Stortorget och att hon här dessutom hade konkurrens från en väletablerad ateljé.²⁵¹ Nelly fick hitta sätt att dryga ut inkomsterna. Förutom att hyra ut rum i den stora våning som tillhörde ateljén fortsatte hon att resa till filialen i Svedala för att fotografera familjer och grupper som sökte sig till det populära utflyktsmålet Bökeberg.²⁵² Till sin hjälp hade hon minst ett fotografbiträde.²⁵³ I hushållet fanns också systemen Nilla, som tillsammans med Nelly och barnen flyttade inom Lund 1908.²⁵⁴

Annons för nykterhetsföredrag med Nelly Thüring 4 december 1910, anordnat av en loge i Nationalgodtemplarorden.

Av en intervju med Nelly Thüring på ålderns höst framgår det både vilken betydelse som fotografyrket hade för henne och vilken stor prövning separationen hade varit:

Omgivningen tyckte nog att yrket var typiskt manligt. Men jag trivdes. Dessutom hade jag två barn att försörja ensam. Min man hade jag löst ut för två tusen kronor när jag tröttnade på att försörja honom. Skilsmässa på den tiden var en skandal större än det värsta brott.²⁵⁵

Även om paret alltså separerade redan innan deras andra barn föddes, dröjde det drygt ett decennium innan skilsmässan fullföljdes. Förutsättningarna hade då ändrats i och med en ny lag 1915, vilken var ett led i en mer omfattande revidering av äktenskapslagstiftningen.²⁵⁶ För att upplösa sitt äktenskap tog Nelly Thüring hjälp av advokaten Eva Andén, som företrädde många kvinnor i liknande situationer och höll i utbildningar i rättsliga frågor för kvinnorörelsens räkning.²⁵⁷ Skilsmässan vann laga kraft den 19 februari 1917.²⁵⁸

Teosofi och politik: nykterhetsfrågan

Det är svårt att avgöra hur aktiv Nelly Thüring var i den teosofiska logen efter separationen och andra barnet, för när det gäller de åren finns inte några protokoll bevarade utan endast tablåer över logens programpunkter och aktiviteter. Däremot framgår av programmet att logen var fortsatt aktiv med öppna möten och diskussioner om

artiklar och arbeten av framstående teosofer. En stor begivenhet var Annie Besants turné i Skandinavien i oktober 1907, samma år som hon blivit det internationella Teosofiska Samfundets ledare. I Lund ordnade man öppna möten om Annie Besants skrifter, bland annat ”Teosofiens förhållande till politik och vetenskap”.²⁵⁹ Besant stod för en mer ”aktivistisk” hållning än Blavatsky, vilket innebar ifrågasättanden av hennes ledarskap med hänvisning till neutralitetsprincipen.²⁶⁰ År 1908 bildade hon ”The Theosophical Order of Service”, för att möjliggöra för teosofer att organisera sig i sociala och politiska frågor utan att äventyra samfundets neutralitet.²⁶¹ I samband med Teosofiska Samfundets årsmöte i Lund 7–8 juni 1908 höll Betty Westerlund från Göteborg ett föredrag om den nybildade Tjänsteorden som den kallades på svenska.²⁶² Det framgår inte huruvida Nelly Thüring var med på mötet, men logens medlemmar hade åtminstone möjlighet att träffa årsmötesdelegaterna vid en ”enkel tésupé” i logelokalen kvällen innan årsmötet började.²⁶³

Nelly Thüring tycks inte ha hållit några föredrag för den teosofiska logens räkning under denna period, däremot fick hon uppdrag som föreläsare i andra föreningar, bland annat i nykterhetsfrågan.²⁶⁴ Under 1907 talade hon till exempel under rubriken ”Kvinnan och nykterhets-saken”.²⁶⁵ Thüring skrev också en insändare till NGTO:s veckotidning *National-Kuriren*, där hon varnade för en överdriven konsumtion av kaffe och förespråkade alternativ som banan- och malkaffe. I en efterskrift meddelade teosofen Clara Walberg att hon instämde i Thürings rekommendation.²⁶⁶ Bland teosoferna hade hon även åsiktsfränder när det gällde valet att avstå alkohol. Exempelvis var Henrik Sjöström drivande i Lunds allmänna nykterhetskommitté och ledde arbetet med att uppföra ett gemensamt hus för stadens nykterhetsföreningar, ”Wieselgrens minne”, som invigdes hösten 1907.²⁶⁷ Möjligen hämtade Thüring också inspiration från Annie Besant i sitt engagemang för nykterhet. Hösten 1908 lånade hon skriften *Alkoholfrågan ur nya synpunkter* i logens bibliotek.²⁶⁸ Detta är en av Besants otaliga publicerade föreläsningar, i vilken hon relaterar sitt val att leva helnyktert till sin teosofiska övertygelse. Här finns tydliga exempel på hur föreställningar om en uråldrig visdom förenades med referenser till de senaste vetenskapliga rönen om mikrober

och atomer. Besant skriver: ”[H]varje atom är ett lif, en organiserad lifesthet, med förmåga att invärka på hvad som helst det kommer i beröring med; och enär hvarje sådan atom, är ett fullt lifskraftigt frö, så kan detta, när det är förgiftadt, alstra vidare sjukdom i den kropp i hvilken det ingår som beståndsdel.”²⁶⁹ Hon relaterar också avhållsamhet från alkohol till vad som kan kallas en teosofisk syn på kroppen och beskriver hela mänskligheten som en kropp. Liknande föreställningar om en samhällskropp förekom i många andra sammanhang vid denna tid, men uppfattningen att människors livsstil påverkar andra får här en särskild inriktning i och med övertygelsen om reinkarnation. Att använda alkohol innebar enligt Besant inte bara risker för en själv och ens omgivning, utan också för kommande generationer.²⁷⁰ Eftersom det inte har gått att lokalisera några längre referat från Nelly Thürings föreläsningar i nykterhetssammanhang från denna period går det inte att säga i vilken mån hon omfattade samma syn på skälen till helnykterhet. Men det faktum att Annie Besants föreläsning var utgiven av den svenska storlogen av IOGT visar att hennes teosofiska synpunkter på nykterhetsfrågan var tillgängliga för svenska medlemmar i nykterhetsrörelsen vid denna tid.²⁷¹

Att som ensamstående mor både driva ateljén och verka som föreläsare var slitsamt. Sonen skriver:

År 1909 orkade hon inte längre med detta dubbelarbete utan upphörde med rörelsen och flyttade till Göteborg där hon bodde hos en bekant. Hennes äldsta syster Nilla, som var 18 år äldre än min mor hade tagit hand om min syster och mig och flyttat till Malmbäck i närheten av Nässjö. Mor fortsatte att resa runt på föredragsresor samtidigt som hon sökte efter en plats att starta en ny fotografiateljé, bl. a. i Stockholm, utan att finna någon lämplig lokal.²⁷²

I stället var det i ”nykterhetsrörelsens huvudstad” som hon till slut etablerade sig. Hur det gick till när Nelly Thüring upptäckte en passande, tom lokal i Göteborg finns skildrat i levnadsberättelsen:

Göteborgs offentliga
m.-6 e. m. utom lördag
e. m.
Göteborgs stads kyrka
el med skickdiur hvar
dag kl. 8 f. m.—1 e. m.
dra och sista onsdagen
en förra hufvudsaken
odsakligen för spök
Festo-respedition
elgria dagar utom
mtliga församling
Allmänna Hjälp
o. m. den 1 Oktober
10—2.
Göteborgs och
önsaksstorget
in kl. 9 f. m. i
Fredrika Bremer
grå öppen dag
ändarrinnan
kl. 6:57.
Landtmätare
reta och sist
Stadskemist
S.
Landtmätare
pet hvarje
Tulafärd
ehr. 9—3.
Göteborgs
ändagar,
gift af 6
r kl. 11
—8 utan
gar och
brott ut
Göteborg
s öppna
2—
Göteborgs Stora
7 e. m.
Göteborgs Folkbank, V. Hamngatan
Ränte- och Kapitalförsäkringsanstalten
ottning. 33, 11 f. m.—1 e. m.
Göteborgs Sparbank Drottninggatan 33,
—1 samt 4—6 e. m.
Shansen Kronans militärmuseum sönd.
—3, 10 öre, onsdag. 1—3, 25 öre. Lörd. 1—3
öre.
Ungdomsföreningen Heimdal 10 af N. G.
O. sammanträder hvarje Onsdag kl. 8,30
m. å lokalen Allmänna Vågen 18, Götte-
rg.
Tidkulan å Navigationskolan faller precis
1 e. m. och uppstiger 5 minuter före
mt sänkes på half stäng 2 minuter före
mnda tid.
Göteborgs Handelsbanks afdelningskontor
i Kungssportsplatsen, Järntorget och Olskroks-
get 10—3, 6—7, samt Skeppbron 10—3.
Köpmansföreningens kontor 10—2 och 3

Strandgata. Utlastas äfven i präm eller
svagn mot ersättning af lastningskost-
Telefon 747. 3827

Vill Ni botas för
gammal ekzom, skäggsvamp eller
annan liknande hudsjukdom, så sänd namn
och adress jämte 10 öre i irimärke till
Kosmetisk Laboratorium,
Köpenhamn B. 930

Hotellarrende.
För ett under nybyggnad varande hotell,
innehållande Café, Matsal, Billard, Fästråning
och ca 26 Resanderum, sökes lämplig kompet-
ent arrendator, som eger nödigt kapital för
blivande uppåtning.
Närmare meddelar Direktör H. Nilson Dag,
Lidköping. 7066

Bättre flicka
kan få grundig undervisning i fotografyrket å
företagslig atelier, praktik efter lörotden, om
så önskas kan fri bostad erhållas. Tidsing,
Arb. föreningen, Göteborg. 7061a

Damkänger
i äkta Chevreaux, Randsyddas
i såväl Amerikansk, som fransk façon.
Svarta Kr. 9: 50, Bruna Kr. 10: 75.
J. F. Nordlöf
Kungsgatan 20.
un div 7070z

Fjäderfäoder:
Kyclingtorföder No 1 Aktiebolaget
" " 2 Fjäderfäoders,
Hönskräftföder " 3 Jönköping, till-
verkning-
i 5, 10, 25, 50 och 100 kg. förpackning.
Köttmjöl, rent o steriliserat) 1 25 50 och

Kontorslokal.
2 event 4 rum. Adr. Stora Badhusgatan 2.
Närmare meddelas
Le Moine & Malmeström, 9—5.
GG 15291 6655

Den Butik
med tillhörande magasin, som f. n.
innehafves af firman Hjalmar Collin
6

Porträtt av Nelly Thürings och Johan Göranssons barn Linnea och Nils, 1910-tal.

◀ Järntorget, sett från korsningen Linnégatan/Andra Långgatan. Till höger syns Arbetareföreningens hus, där Nelly Thüring hade sin fotoateljé 1911–1920. Bilden är tagen i oktober 1922.

◀ Porträtt av Nelly Thüring, 1912, taget i hennes nya ateljé.

◀ Genom en annons i *Göteborgs Aftonblad* 5 maj 1911 sökte Nelly Thüring ett biträde till ateljén.

I början av år 1911 var hon på en konferens i Arbetareföreningens hus vid Järntorget i Göteborg. Vid en rundvandring i lokalerna passerade man en stor lokal med höga fönster. ”Det här är ju en ateljé” utbrast mor ”används den inte”. ”Nej, den står ledig”, fick hon till svar. Hon började omedelbart underhandla med kamrer Lindholm om att få hyra den och den 8 april 1911 startade hon på ny kula med lånade pengar och möbler på avbetalning. Hon hade den fotografiska utrustningen kvar sedan Lundatiden, för övrigt var det att börja från början igen.²⁷³

4. Grenar på samma träd: engagemang för nykterhet, vegetarianism, fred och kvinnors rösträtt i Göteborg 1911–1916

Att etablera sig som fotograf i en ny stad var naturligtvis en utmaning, men Nelly Thüring skaffade kunder genom att resa ut i skärgården och ta porträtt av fiskare med familjer. Efter ett tag började rörelsen att gå med vinst och hon kunde anställa två biträden. Nelly, Linnea och Nils bodde i en våning som hörde till ateljén.²⁷⁴ Som hyresgäster i Arbetareföreningens hus befann de sig i arbetarrörelsens centrum. Arbetareföreningen hade till en början haft en liberal inriktning med S. A. Hedlund, den välkände redaktören för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, som en av de drivande krafterna. När August Palm var på agitationsturné 1882 nekades han att tala i föreningens hus och när Göteborgs arbetarekommun hade bildats 1890 fick de bara hyra in sig om de på förhand uppgav vem som skulle framträda. Med tiden tilläts socialdemokratiska och fackliga organisationer hyra lokaler utan inskränkningar och socialdemokratins inflytande i föreningen ökade. Samtidigt växte behoven av möteslokaler, och huset utvidgades och hade nyinvipts i september 1909. I den fyra våningar höga byggnaden huserade nu bland annat Arbetarinstitutet och AB Göteborgssystemet (ett utskänkingsbolag och därmed föregångare till Systembolaget). I huset fanns också festsal, en rad mötessalar och fackliga expeditioner. I källarvåningen låg en restaurang och här trycktes *Ny Tid*, den socialdemokratiska morgontidningen.²⁷⁵

Det var först några år efter att Nelly Thüring flyttat till Göteborg som hon gick med i SAP, men från starten var hon engagerad i föreningar med vegetarianism och nykterhet på programmet. Hon blev också en av de ledande medlemmarna i stadens loge av Teosofiska Samfundet (Adyar), som hon gick med i 1910.²⁷⁶ I detta kapitel ska jag undersöka hur Thürings ställningstagande för kvinnors rättigheter och socialism var relaterat till hennes engagemang i teosofiska sammanhang. Här behandlas också den lokala kampanjen inför 1916 års val till stadsfullmäktige, då invändningar mot hennes kandidatur innebar att Thüring artikulerade sin tillämpade teosofi ovanligt tydligt.²⁷⁷

Vegetarianism och nykterhet

Nelly Thüring hade blivit intresserad av vegetarianismen redan under sin tid i Lund, men det var först sedan hon flyttat till Göteborg som hon helt gick över till vegetarisk kost.²⁷⁸ Vegetarianismen var vid denna tid framför allt en hälsorörelse för bättre bemedlade. I den nya styrelse för SVF som valdes på årsmötet 1910 satt en ingenjör, en arkitekt, en konsulinna och en provinsialläkare. Nelly Thüring var inte med i styrelsen, men hon verkar ha åtnjutit ett visst förtroende eftersom hon valdes in i ett utskott som skulle ta fram ett förslag till omorganisation.²⁷⁹ Av föreningens tryckta pamfletter framgår en strävan efter att leva ”naturenligt”, vilket inte bara innefattade vegetarisk kost utan också att undvika kryddor och socker, att förespråka reformdräkt samt instruktioner om sol- och luftbad. Den liberale och senare socialdemokratiska riksdagsledamoten Edvard Wavrinsky, som också hade ledarposter inom freds- och nykterhetsrörelserna, förklarade i en av SVF:s pamfletter sambandet mellan alltför saltat kött och törst efter alkohol. Han argumenterade för att nykterhetsvännerna borde inse vilka viktiga allierade de hade bland vegetarianerna.²⁸⁰

Ett av många uttryck för den nära kopplingen mellan vegetarianism och nykterhet är att Göteborgs vegetariska förening förlade sina årsmöten och vegetariska samkväm till den kvinnliga nykterhetsföreningen Vita bandets restaurang i Slottsskogen. Vid det årsmöte som

hölls där i maj 1911 blev Nelly Thüring invald i föreningens styrelse som "kassaförvaltare".²⁸¹ När föreningen i september samma år ordnade ett vegetariskt samkväm med "föredrag, diskussion och musik", meddelades i tidningarna att man kunde köpa biljetter på förhand bland annat hos "Fotograf Thüring" på Arbetareföreningen.²⁸² I och med att hon hade en egen verksamhet kunde hon alltså sköta sitt ideella uppdrag som kassör på sin arbetsplats.

Direktris för restaurangen var Celia Adler, som i egenskap av ordförande för Vita bandets lokalförening hade varit med och drivit igenom att spritförbud skulle råda i Slottsskogen.²⁸³ Adler var även medlem i IOGT och tillsammans med Bothilda Berg fick hon i uppdrag att utreda om Nelly Thürings ansökan om att bli medlem i logen "Jupiter" kunde godkännas. En sådan kommitté utsågs vid varje medlemsansökan. Det var den liberale riksdagsledamoten Oskar Berg, logens ledare och tidigare även ledare för IOGT:s Göteborgs-avdelning, som hade rekommenderat henne. Annandag jul 1911 godkändes Thüring som medlem.²⁸⁴ Hon, som tidigare hade varit med i en loge ansluten till NGTO, hade alltså bytt till en mer liberalt orienterad orden. Jupiterlogen hade möten varje tisdag i ordenslokalen på Kungsgatan 15. Det går inte att avgöra hur ofta Thüring deltog i mötena men i medlemsmatrikeln framgår att hon steg i graderna inom ordenssystemet.²⁸⁵ Förutom ordensritualerna kunde mötena innehålla besök från andra loger och föredrag. Thürings första framträdande inför logen var en av många olika presentationer utifrån logemedlemmarnas hembygd och handlade om Lunds domkyrka.²⁸⁶ Uppdraget att planera programmet roterade och även "syster Thüring", som hon kallades i detta sammanhang, ingick under ett kvartal i programkommittén tillsammans med fyra andra logemedlemmar.²⁸⁷

Inom IOGT fattades beslut genom "ballotering", det vill säga att medlemmarna fick rösta ja eller nej genom att antingen lägga en vit eller en svart kula i en särskild behållare. Många var de logemedlemmar som på detta sätt fick praktisk erfarenhet av att rösta enligt principen en person, en röst. År 1910, när organisationen var som störst, hade IOGT närmare 160 000 medlemmar fördelade på 2 340 loger. Ledningen bestod till största delen av liberaler, men efter hand

började även fler socialdemokrater vinna inflytande i organisationen. Det skedde ett omfattande arbete med att främja nykterhetssaken i samband med valen, ibland i samarbete med liberaler och socialdemokrater. Den växande andelen godtemplare inom socialdemokratin avspeglades i att SAP år 1911 tog upp krav på rusdrycksförbud i partiprogrammet. Samtidigt var IOGT formellt en politiskt neutral organisation, som inte tog officiell ställning för allmän och lika rösträtt förrän 1918, trots att ställningstaganden för vänstern ofta förekom i *Reformatorn* och det faktum att logerna ofta samlade personer som var utestängda från de politiska församlingarna.²⁸⁸

Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb

I och med den rösträttsreform som bekräftades 1909 hade fler män fått rösträtt till andra kammaren, även om många fortfarande ströks ur vallängden på grund av för låg inkomst eller att de inte hade betalat sin skatt. Mindre känt är att fler kvinnor samma år blev röstberättigade i kommunala val genom en ändring i bevillningsförordningen, det vill säga skattelagstiftningen, vilken innebar att gifta kvinnor som förvaltade sin egen egendom fick rätt till egen debetsedel. Därmed fick de också kommunal rösträtt – under förutsättning att deras man hade det. Det var dock först 1910 som juristen Anna Bugge Wicksell började lyfta fram denna möjlighet för kvinnor att skaffa egen debetsedel och därigenom få lokal rösträtt, vilket brukar kallas den Wicksellska upptäckten.²⁸⁹ Förutom att arbeta för att fler skulle kvalificera sig till rösträtten genom uppmaningar att deklarerade ordnade Göteborgs FKPR utbildningar för att förbereda kvinnor för kommande uppdrag. Under våren 1910 arrangerade föreningen till exempel en kurs i ”kommunalkunskap” för att skola kvinnor för politiska uppdrag.²⁹⁰ Vid kommunalvalet hösten 1910 valdes lärarinnan Thyra Kullgren in i Göteborgs stadsfullmäktige på de frisinnades lista.²⁹¹

Utvidgningen av den kommunala rösträtten för kvinnor innebar att Nelly Thüring genom att deklarerera sina egna inkomster kunde kvalificera sig för att rösta. Hon verkade också själv för att kvinnor skulle få bättre möjligheter att delta i den offentliga debatten, och

när Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb startades 1911 blev hon medlem direkt.²⁹² Idén var att samla kvinnor över partigränserna och initiativet kom från några vänner med olika ideologisk inriktning som enats om att kvinnor hade svårt att hävda sig i offentliga sammanhang och kritiserade att de flesta av FKPR:s medlemmar var passiva. Deras ambition att samla kvinnor med skilda levnadsförhållanden för att höja bildningsnivån och uppmuntra kvinnor att ta aktiv ställning till samhällsfrågor liknar grundtanken med föreningen Tolfterna i Stockholm, bildad av Amalia Fahlstedt och Ellen Key för att skapa möten och utbyte över klassgränserna.²⁹³

En av initiativtagarna till Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb, bibliotekarien Maria Larsen, hade följt Keys föreläsningar under sina sex år i Stockholm och korresponderade med henne efter flytten till Göteborg. Båda sammanslutningarna ställdes inför en svår balansgång mellan att å ena sidan välja aktuella ämnen som kunde stimulera debatt och å andra sidan undvika att skapa splittring. Maria Larsen var socialist och hade varit medlem av Stockholms allmänna kvinnoklubb. Vid det konstituerande mötet för diskussionsklubben den 23 mars 1911, som samlade cirka 200 deltagare, förespråkade hon att föreningen skulle ”arbeta äfven utåt för att befrämja kvinnornas önskemål”. Flera mötesdeltagare menade dock att diskussionsklubben inte skulle bli ”någon kampförening utåt utan en bildningshärd”.²⁹⁴ I de stadgar som antogs betonades att klubben skulle vara politiskt neutral, en linje som bland annat företrädades av den liberala lärarinnan Anna Lessel som också valdes till ordförande.²⁹⁵ Som en försiktighetsåtgärd menade Lessel att klubbens möten inte skulle refereras i tidningarna.²⁹⁶ Den 7 december 1911 hölls ett extra styrelsemöte på grund av rykten om att diskussionsklubben ”vore af vänsterfärg”, vilket skulle ha tagits som anledning för att bilda en diskussionsklubb bland högersinnade kvinnor. Man beslutade att betona föreningens politiska neutralitet genom att läsa upp stadgarna vid nästa klubbmöte.²⁹⁷ Trots att Larsen alltså hade förlorat striden kring stadgarna, bjöds hon i december 1911 in för att utveckla sina tankar om kvinnors roll för att komma till rätta med missförhållanden genom frivilligt socialt arbete.²⁹⁸ En annan brännande fråga för kvinnorörelsen som togs upp till diskussion under

första året var kvinnors rätt till självförsörjning, med inledning av Thyra Kullgren.²⁹⁹

Förutom att föredragen förmedlade kunskap ansågs själva formen viktig: i protokollen förekommer uppmaningar till medlemmarna att öva på att yttra sig offentligt genom att delta aktivt i diskussionen. Man beslutade också att begränsa inläggen till 5 minuter per talare, som en övning i att koncentrera budskapet. För varje tillfälle valdes en särskild ordförande att leda diskussionen, och det uttrycks särskilt att man inte fick neka att anta den rollen. Under de första åren tog diskussionsklubben upp såväl lokala angelägenheter (till exempel omorganisation av renhållningen i staden) som aktuella frågor i riksdagen (förslag om moderskapsförsäkring, pensionsfrågan och frågan om lika löner för män och kvinnor).³⁰⁰ Genom sitt medlemskap hade Thüring tillgång till ett nätverk av samhällsengagerade kvinnor som i flera fall även var partipolitiskt aktiva.³⁰¹

Bland teosofersom verkade för kvinnors rättigheter

En av styrelsemedlemmarna för Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb, Betty Westerlund, var även ordförande för stadens loge av Teosofiska Samfundet (Adyar).³⁰² Samtidigt var hon medlem i Göteborgs FKPR. Flera andra logemedlemmar var aktiva i kampen för kvinnors rösträtt. En av dem var Helen Sjöstedt, som hållit tal vid rösträttsföreningens första offentliga möte 1902 och sedan var vice ordförande tills hon gick bort 1910.³⁰³ Nelly Thüring hade som framgångsrik träffat henne i sin ateljé i Lund, men de bodde alltså inte i Göteborg samtidigt. Sjöstedts teosofiska övertygelse tycks ha varit välkänd inom kvinnorörelsen. I en dödsruna i Fredrika Bremer-förbundets tidskrift *Dagny* betonade Frigga Carlberg, rösträttsföreningens ordförande, Sjöstedts två decennier långa engagemang i Teosofiska Samfundet och kallade henne samtidigt för Sveriges bästa teosofiska talare. Helen Sjöstedt var personlig vän med Annie Besant, hade varit hennes värd under flertalet besök i Sverige och översatt flera av hennes publikationer till svenska.³⁰⁴ Inom logen fanns alltså personkopplingar till flera olika organisationer som arbetade för kvinnors rättigheter och till ledarskapet inom Teosofiska Samfundet (Adyar).

Mötesdeltagare vid den kongress som Europeiska federationen av Teosofiska Samfundet (Adyar) höll i Stockholm 15–18 juni 1913. I mitten: Charles W. Leadbeater och Annie Besant. Nelly Thüring står längst bak i bildens vänstra hörn, som tredje person från vänster.

Att döma av de publicerade rapporterna om de olika logernas verksamhet tillhörde Göteborgslogen de mest aktiva i Sverige. Frågan om relationen mellan teosofi och politik var fortsatt aktuell inom den svenska sektionen av Teosofiska Samfundet. En av logemedlemmarna i Göteborg, Edit Hedlund, bidrog med ett inlägg om detta i

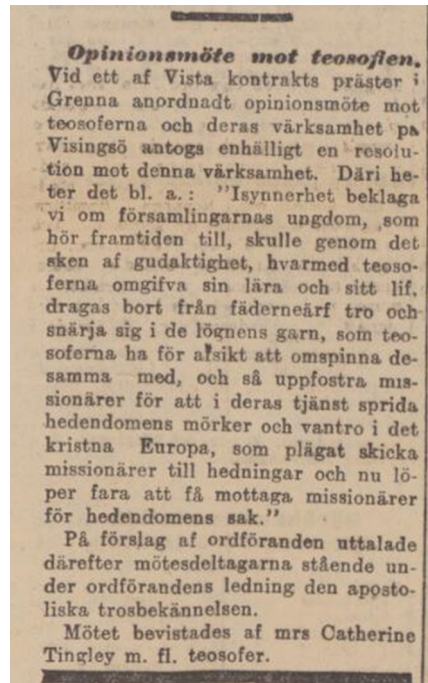
Teosofisk tidskrift år 1911. Hon diskuterade hur teosofin kunde tillämpas på det sociala, pedagogiska och religiösa området. Genomgående betonade hon det individuella ansvaret och varnade för att ”själlöst” arbeta för till exempel ett politiskt parti.³⁰⁵

Under januari och februari 1914 stod Charlotte Despards bok *Theosophy and the Woman's Movement* på Göteborgslogens program.³⁰⁶ Despard hade gått med i den engelska sektionen av Teosofiska Samfundet 1899, var socialist och ledde Women's Freedom League som hade brutit sig ur Women's Social and Political Union 1907. Joy Dixon har i efterhand beskrivit henne som den mest kända teosofiska feministen i Storbritannien under rösträttsåren, men framhåller att Despard själv tog avstånd från beteckningen feminist och hellre talade om att hon kämpade för hela mänskligheten. Hon utgick från uppfattningen att själen inte har något kön när hon argumenterade för kvinnors frigörelse. Samtidigt deklarerade hon att kampen egentligen inte stod mellan män och kvinnor, utan snarare mellan mänsklighetens maskulina och feminina sidor, och betonade behovet av balans och harmoni.³⁰⁷ Eftersom det inte finns några bevarade mötesprotokoll är det svårt att säga hur Despards tankar togs emot av logemedlemmarna. Att hennes bok så snabbt sattes upp på studieprogrammet tyder dock på att debatten om kvinnors frigörelse inom den engelska sektionen av Teosofiska Samfundet var välkänd i den teosofiska krets som Nelly Thüring ingick i.

Som framgått fanns det inslag av både liberala och socialistiskt inriktade inlägg i debatten om tillämpad teosofi under 1910-talets första år. Eftersom Thüring själv inte gjorde några inlägg i *Teosofisk tidskrift* eller förekom som föredragshållare i logen under denna tid är det svårt att avgöra hur hon ställde sig till detta. Första gången som hon nämns i en rapport över Göteborgslogens verksamhet gällde det en uppläsning hon gjort vid en sällskapsafton julen 1913.³⁰⁸ Hon höll också ett anförande vid årsmötet 1914, som var gemensamt för alla skandinaviska sektioner och hölls i Köpenhamn, men då gällde det en organisatorisk fråga. Thüring förespråkade en mer aktiv utåtriktad verksamhet – ett ”stärkande af propagandan”, och uppmanade medlemmarna att teckna frivilliga bidrag för att stödja detta arbete.³⁰⁹

Kort efter Adyar-teosofins europeiska kongress i Stockholm samlades representanter för den konkurrerande teosofiska organisationen Universal Broderskapet, ledd av Katherine Tingley, på Visingsö. Internationella Teosofiska Fredskongressen hölls där 22–29 juni 1913. Kongressens första sammanträde ägde rum i en friluftsteater nära Visingsborgs slottsruin. Tingley ville starta ett europeiskt teosofiskt centrum med en skola utifrån raja yoga-pedagogik. Hon hade 1907 fått Oscar II:s tillåtelse att arrendera kronojord på Visingsö. Torsten Hedlund, verkställande direktör för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, var djupt engagerad i projektet som väckte stort motstånd. Ett protestmöte i Gränna kyrka inför fredskongressen uttalade att teosofin var att betrakta som hedendom. Först 1924 startades en teosofisk sommarskola på ön.

Första världskrigets utbrott var ett stort avbräck för den som trodde på mänsklighetens ständiga framåtskridande. Den 27 augusti 1914 samlades Göteborgslogen till ett extrainsatt möte med anledning av krigsutbrottet. Logens ordförande gav då uttryck för hur teosofers strävan efter att förverkliga idealet om ett universellt broderskap borde komma till uttryck i den rådande situationen:

Ordf. betonade, att de känslor och tankar af hat, vrede och grymhet, som voro en helt naturlig följd af kriget, ej gärna kunde delas af teosoferna, som ju räknade bröder bland alla nationer, ja att det är hvarje teosofs plikt att ej genom oro och ängslan för sig själf stärka den allmänna misstämningen.³¹⁰

Septemhernumret av *Teosofisk tidskrift* inleddes med artikeln ”Krig” av den svenska sektionens generalsekreterare Alfred Knös. Han hänvisade till vanligt förekommande föreställningar om kriget som ett stålbad, det som föregår en ny tid, men hänvisade också till en sorts ödestro, att den Högste har en plan som man inte kunde känna till. Trots detta uppmanade han andra teosofer till handling, både genom att sända ut goda tankar, till exempel på morgonen eller lunchen, och i form av mer praktiskt hjälparbete:

Äfven direkt arbete kunna vi utföra och bära så göra i tider som de närvarande. Först och främst bör hvar och en, som kan, taga del i det arbete som i skiftande former igångsatts för att mildra alla olyckor och för att hjälpa andra att bära det oundvikliga. Här är ett stort, snart sagdt oöfverskådligt arbetsfält som ligger öppet och där en hvar har tillfälle att välja sin plats.³¹¹

Nelly Thüring var inne på samma linje och höll ett föredrag vid en sällskapsafton i Göteborg under rubriken ”Vår tids humanitära sträfvan”.³¹² Detta är första belägget för att hon argumenterade för en tillämpad teosofi inom ramen för logens verksamhet. Kriget innebar samtidigt att Teosofiska Samfundets neutralitetsprincip sattes på prov. Annie Besant tog Storbritanniens parti, vilket väckte kritik. Till saken hör att stora delar av den tyska sektionen hade lämnat samfun-

det i och med att Rudolf Steiner år 1913 grundade Antroposofiska Sällskapet.³¹³

Socialdemokrat med fredsfrågan i fokus

I efterhand har Nelly Thüring själv framhållit att det var fredsörelsens misslyckande med att förhindra kriget som fick henne att ta steget in i partipolitiken:

När kriget bröt ut insåg jag, att det inte var nog med de ideella rörelserna om man ville komma till rätta med krig och om man ville vinna något väsentligt för människorna. Starkare medel än fredsörelser och resolutioner måste till härför. Men det måste vara en politik som arbetade för en bättre värld på *alla* områden och för *alla* människor, ej blott ett fåtals privilegier, och för denna uppgift arbetade ju blott det soc. partiet.³¹⁴

Thüring beskriver här sina egna minnen av pionjäråren i ett sammanhang som syftar till att lyfta fram socialdemokratiska kvinnors organisering, men poängterar samtidigt att hon till att börja med inte anslöt sig via en kvinnoklubb, utan direkt till Göteborgs arbetarekommun.³¹⁵ Genom att hon var verksam i Arbetareföreningens hus kände hon redan till de ledande personerna inom arbetarrörelsen. Arbetarekommunens ordförande, Axel Dahlström, uppmanade henne att engagera sig i Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb.³¹⁶ Klubben hade bildats 1902 men hade nyligen startats om efter några år av låg aktivitet, och nu ville man satsa på att nå ut bland kvinnorna.³¹⁷ Nelly Thüring var inte med i styrelsen, men i kraft av sin föreningsvana blev hon snabbt tongivande på klubbens möten. Hon hade redan erfarenhet av att tala offentligt, och på ett möte i januari 1915 uppmanade hon övriga medlemmar att göra detsamma:

Sedan uppstod en stunds debatt om bästa sättet att anordna klubbens möte, och beslutades på förslag af Augusta Nilsson att vi skulle ha ett enskilt & ett offentligt möte i månaden om vi på så vis kunde intressera kvinnor lite mera än hittills & fru

Thüring yttrade bland annat att vi själva skulle försöka yttra oss mera på våra möten än vi gort [sic] och det skall snart visa sig att det inte alls är så svårt som de flesta af oss tror.³¹⁸

En bidragande orsak till att Thüring så snabbt blev framträdande inom klubben var troligen hennes ställning som egenföretagare. Några år efter nystarten var hennes ateljé framgångsrik och biträdena Ellen Stendahl och Anna Molander hade blivit så erfarna att de kunde sköta verksamheten själva.³¹⁹ Detta gav goda förutsättningar för Nelly Thüring att engagera sig i ideellt arbete – även om hon hade ansvar för rörelsen kunde hon disponera sin tid. Som fotograf hade hon också tillgång till en egen samlingslokal och vid flera tillfällen höll kvinnoklubben möten i hennes ateljé. Den 17 maj 1915 meddelade klubbens ordförande Therese Sjöberg att de inte kunde hålla sina möten på arbetarekommunens expedition under sommaren, varpå ”fru Thyring [sic] lovade att klubben skulle få avhålla möten hos henne”.³²⁰ Junimötet hölls i ateljén, medan julimötet var ett friluftsmöte.³²¹ I november 1915 hölls klubbens möte på nytt i ateljén och mötet avslutades med att ordföranden ”tackade Fru Thüring för gästvänligheten och välfägnaden varefter mötet avslöts med avsjungandet av Medborgarsången”.³²²

De första offentliga föredragen som Nelly Thüring höll i kvinno-klubbens regi handlade om fred. I februari 1915 höll hon enligt klubbens protokoll ”ett intressant och varmhjärtat föredrag om ’fredsfrågan’ vilket mottogs med lifliga applåder”.³²³ Vid ett möte i Arbetareföreningens hus den 7 mars 1915, ordnat med anledning av den internationella socialistiska kvinnodagen, höll hon ”ett sakrikt och av djup känsla präglat fredsföredrag” vilket även refererades i *Ny Tid*.³²⁴ Genom att läsa högt ur LKPR:s tidskrift *Rösträtt för kvinnor* uppmärksammade hon klubben på den stora fredskongressen i Haag som hölls i månadsskiftet april/maj 1915.³²⁵ Den resolution som hade antagits i Haag betonade kvinnors särskilda roll i arbetet för fred. En liknande koppling mellan kvinnors organisering för rösträtt och protester mot kriget manifesterades i Sverige genom kvinnornas fredssöndag den 27 juni 1915, som enligt historikern Irene Andersson samlade över 80 000 deltagare vid lokala manifestationer.³²⁶

Samma helg ordnades en fredskongress i Varberg där Thüring deltog som ombud för den socialdemokratiska kvinnoklubben.³²⁷ Helgen inleddes fredagen den 25 juni med Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens årsmöte, och sedan hölls en ”allmän fredskongress” som samlade representanter för fredsföreningar, nykterhetsloger och fackföreningar. Både socialdemokrater och liberaler deltog, vilket innebar debatt om i vilken utsträckning kapitalism och imperialism hade orsakat kriget och vad som krävdes för att motverka framtida krig: klasskamp eller upplysning och vädjan till människors moral?³²⁸ Trots detta kunde man enas kring krav på en världsorganisation för fred och frihandel, nationellt självbestämmande, avrustning, obligatorisk skiljedom och demokrati.³²⁹ Detta var idéer som länge förespråkats inom den internationella fredsrörelsen, bland annat på Haagkongressen. Denna fredskongress hade en annan sammansättning: endast 15 av de 202 representerade organisationerna kunde räknas till kvinnorörelsen.³³⁰ Historikern och journalisten Henrik Berggren menar att Varbergskongressen intog ett något motsägelserfullt förhållningssätt till Haagresolutionen: man beslöt att ”uttala sin sympati” men uttryckte samtidigt att den kvinnliga fredsrörelsens krav inte var tillräckligt långtgående. Enligt Berggren var dock den stora skillnaden mellan Haagresolutionen och Varbergsresolutionen att den senare inte nämner kravet på rösträtt för kvinnor.³³¹

Thüring rapporterade från fredskongressen i Varberg under ett fri-luftsmöte i Slottsskogen i juli 1915.³³² Under de kommande krigsåren fortsatte kvinnoklubben att delta i fredsarbetet i flera olika sammanhang. Vid ett möte i augusti 1915 beslöt klubben att skriva under ett uttalande om varaktig fred som socialdemokratiska kvinnornas centralstyrelse hade sänt vidare. Man gjorde också en frivillig insamling till förmån för ”det nödlidande Belgien”.³³³ I november 1915 fattades, på Thürings initiativ, beslut om kollektiv anslutning till Freds- och Skiljedomsföreningen.³³⁴ Hon valdes också till klubbens ombud till den fredskongress som hölls i Stockholm under pingsthelgen 1916.³³⁵ Några månader tidigare hade klubben ordnat en diskussion på temat ”Arbetareklassens medel att förekomma och bekämpa kriget” med en inbjuden talare som förespråkade general- och värnpliktsstrejk, men enligt protokollet framkom av diskussionen att ”klub-

bens medlemmar ej ansåge dessa medel tjänliga emedan arbetarne ej vore så starkt organiserade”.³³⁶ Med anledning av att Moderata kvinnoförbundet hade hållit ett möte om kvinnlig värnplikt i Stockholm diskuterades vilken strategi klubben skulle ha om ett liknande möte ordnades i Göteborg. Beslutet blev att ”vi skulle inlägga vår protest meningen vore att istället för fosterländsk värnplikt vi finge tillfälle att ovan på den vanliga folkskolebildningen förkovra oss i allmännyttiga ämnen exempelvis barnavård, sjukvård ock samhällslära, vi kunde ju kalla det mänsklighetens värnplikt”.³³⁷ Vintern 1916 föreslog Thüning samarbete med SGU (Sveriges Godtemplares Ungdomsförbund) kring en ”fredsvecka”.³³⁸ Arbetet för fred utgjorde överlag en stor del av klubbens verksamhet under denna period och Thüning intog rollen som en sorts förmedlande länk till övriga delar av freds-rörelsen.

Engagemang för kvinnlig rösträtt

Nelly Thüning hade en liknande roll när det gällde kvinnoklubbens kontakter med stadens kvinnliga rösträttsförening, eftersom hon från 1915 var dubbelorganiserad.³³⁹ Detta var inte unikt, men samtidigt långt ifrån självklart. Historikern Josefin Rönnbäck har karakteriserat LKPR som ”en kvinnlig medelklassrörelse som präglades av liberala grundvärderingar”.³⁴⁰ Inför Stockholmsföreningens bildande 1902 hade socialdemokraten Anna Lindhagen förespråkat att kravet på politisk rösträtt skulle omfatta alla kvinnor, oberoende av inkomst och civilstånd. Detta ansågs som en mycket radikal ståndpunkt i en tid när mäns rösträtt var begränsad av inkomstkrav och gifta kvinnor omyndiga. En annan möjlig hållning vore att verka för att kvinnor skulle få politisk rösträtt på samma villkor som män. Den första programförklaringen blev en kompromiss; den innehöll förutom kravet på rösträtt för ”den svenska kvinnan” även formuleringar om allmän rösträtt. I samband med LKPR:s bildande 1903 formulerades dock stadgarna om, och syftet löd: ”att verka för att svensk kvinna må erhålla politisk rösträtt på samma villkor som svensk man”. Detta skapade enligt Rönnbäck en lojalitetskonflikt för socialdemokratiska kvinnor, eftersom varken det socialdemokratiska partiet, som priori-

terade allmän rösträtt för män, eller LKPR, som prioriterade rösträtt för medel- och överklassens kvinnor, företrädde arbetarkvinnor med låga inkomster.³⁴¹

Denna övergripande karaktäristik kan nyanseras mot bakgrund av att det i Göteborg, liksom på flera andra orter, finns exempel på samarbete över klassgränserna. I sin kollektivbiografi över de ledande kvinnorna i LKPR beskriver historikern Christina Florin rösträttsföreningens ordförande, Frigga Carlberg, som socialliberal och ger flera exempel på hur hon samverkade med arbetarkvinnor.³⁴² Under 1903 blev Carlberg inbjuden att tala för både Textilarbeterskornas fackförening och Göteborgs kvinnoklubb.³⁴³ Året därpå bjöd kvinnoklubben in Ann Margret Holmgren, känd resetalare och medlem av LKPR:s verkställande utskott, som talare vid ett rösträttsmöte.³⁴⁴ Samma år beslutade Göteborgs FKPR att ”kvinna ur arbetsklassen” kunde bli medlem utan att betala någon avgift, bara de 25 öre som skulle gå till Landsföreningen, vilket antogs enhälligt.³⁴⁵

Som framgått ovan förändrades förutsättningarna för samarbete över tid. I och med att mäns rösträtt vidgades genom besluten om grundlagsändringar 1907 och 1909 öppnades möjligheter att lyfta kravet på kvinnlig rösträtt inom det socialdemokratiska partiet.³⁴⁶ Frågan om samarbete med LKPR debatterades intensivt på den första socialdemokratiska kvinnokonferensen 1907 och kvinnokongresserna 1908 och 1911, både i relation till dåliga erfarenheter av samarbete på ett lokalt plan och ställningstaganden på de internationella socialistiska kvinnokongresserna om att man borde verka för rösträtten inom det egna partiet.³⁴⁷ Inför valet hösten 1911 förändrades förutsättningarna återigen i och med att LKPR, som tidigare varit måna om att vara politiskt neutrala, meddelade att man endast skulle stödja partier med kvinnlig rösträtt på sitt program.³⁴⁸ Efter vänsterns valframgångar kunde den liberala regeringen ledd av Karl Staaff år 1912 lägga den första propositionen om kvinnlig rösträtt, vilken röstades igenom i andra kammaren med stor majoritet men föll i första kammaren som fortfarande dominerades av högern.³⁴⁹ På den socialdemokratiska kvinnokongressen 1914 debatterades frågan om samarbete eller ej inte lika mycket – även om de ledande socialdemokratiska kvinnorna, bland andra Agda Östlund, blev ifrågasatta

för att de hade uppmanat till hjälp med underskrifter till den masspetition som LKPR genomfört 1913 och lämnat över till Sveriges riksdag 1914. Men jämfört med när den kvinnliga rösträttsrörelsen organiserade sig vid sekelskiftet var det alltså vid det här laget mindre kontroversiellt att som Nelly Thüring vara aktiv både i FKPR och i kvinnoklubben. Det framstår dock som om hon i första hand arbetade för kvinnors rösträtt inom kvinnoklubben: hon förekom varken som styrelsemedlem eller som offentlig talare vid rösträttsföreningens offentliga möten.

Under första världskriget hamnade kravet på kvinnlig rösträtt längre ned på den politiska dagordningen och blev mindre aktuellt i riksdagen.³⁵⁰ Den socialdemokratiska kvinnorörelsen, samordnad av ett verkställande utskott mellan kvinnokongresserna, tog dock initiativ för att uppmärksamma rösträttsfrågan inom partiet. Nelly Thüring var pådrivande i detta arbete i kvinnoklubben i Göteborg. När danska kvinnor fick rösträtt i juni 1915 föreslog hon till exempel att klubben skulle skicka en hälsning till de danska socialdemokratiska kvinnorna:

Gbg soc. dem kvinnoklubb samlad till möte den 7 juni 1915, sända härmed sina varmaste hälsningar till de nu fullmyndiga vordna danska medsystrarna. På samma gång vädja vi till våra svenska kvinnor att mer och mer vakna upp och förena sig med oss i ett kraftigt och outtröttligt arbete för att fortast möjligt nå samma mål som ni nu hunnit. Först när alla världens länders kvinnor kunna förenas med männen i strävanden för sina respektive länders bästa, kunna vi hoppas på en ljusare framtid för våra folk.³⁵¹

Under en diskussion i januari 1916 om vilka frågor som kvinnoklubben skulle driva, föreslog Nelly Thüring rösträttsfrågan.³⁵² Hon uppmärksammade också frågan genom offentliga föredrag. När några kvinnor i stadsdelen Olskroken ville ordna ett möte för att starta en ny kvinnoklubb där blev rubriken "Kvinnornas medborgarrätt och medborgaransvar".³⁵³

Det gällde inte bara att på ett retoriskt plan argumentera för röst-

Nelly Thüring föreslog att den socialdemokratiska kvinnoklubben i Göteborg skulle driva frågan om kvinnors rösträtt mer aktivt och höll flera offentliga föredrag om detta.

1918/1154

Samtliga kvinnor

och övriga intresserade i **Olskroken** och **Gamlestaden** inbjudas till möte i lokalen, **Bondegatan 14**, **Onsd. den 23 Febr. kl. 8 em.**

Föredrag av Fru **NELLY THÜRING** över ämnet:

Kvinnornas medborgarrätt och medborgaransvar.

Kort diskussion om de socialdemokratiska kvinnoklubbarnes uppgifter.

Till talrikt besök inbjudes.

För **Socialdemokratiska kvinnoklubben**
STYRELSEN.

Tryckeri A.-B. Framåt, Göteborg, 1916

rätten och få igenom författningsändringar, utan också att de kvinnor som nyligen hade fått kommunal rösträtt faktiskt skulle kunna använda sig av denna. Detta praktiska rösträttsarbete krävde god framförhållning. Lokalval skulle hållas i december 1916, och redan i februari samma år redogjorde Augusta Nilsson, en av kvinnoklubbens veteraner, för den kommunala rösträtten. Hon uppmanade alla medlemmar att ”deklarera för stundande stadsfullmäktigeval så

att vi ur vår organisation kunde uppsätta ett namn på kandidaturen”.³⁵⁴ Den kommunala rösträtten var fortfarande graderad utifrån inkomst, och inför valet 1916 var Nelly Thüring berättigad sju röster, vilket väckte uppseende: ”Då det inte var många arbetare och så gott som inga kvinnor, som kom högt upp på den 40-gradiga, så var 7 röster nästan en liten sensation.”³⁵⁵ Yrkesverksamheten som fotograf var alltså avgörande för att hon skulle få politiskt inflytande. Trots att äktenskapet formellt inte var upplöst ännu var Thüring röstberättigad tack vare att hon hade en egen inkomst.

Förutom den lokala mobiliseringen av kvinnliga väljare beslöt klubben att skicka en rösträttsmotion till Göteborgs arbetarekommun, som i sin tur uppmanades att lämna in en motion till den kommande partikongressen om att den socialdemokratiska riksdagsgruppen skulle lämna in ännu en motion i frågan.³⁵⁶ Det verkställande utskottet hade i ett cirkulär uppmanat kvinnoklubbarna att driva på i rösträttsfrågan genom att skriva motioner till sin lokala arbetarekommun.³⁵⁷ Även om skrivelsen inte finns bevarad i Göteborgsklubbens arkiv visar en jämförelse att de formuleringar som hade föreslagits från centralt håll användes i stor utsträckning. I motionen konstateras inledningsvis att ”kvinnornas medborgarrätt” fått stå tillbaka för mer akuta frågor, medan kvinnors insatser i denna exceptionella situation precis som i många andra länder anfördes som argument för att de var kapabla medborgare:

[Då] den senaste tidens händelser – världskriget och dyrtiden – mer än väl bevisat vilken ansvarig uppgift kvinnorna hava i samhällslivet, ock ännu bättre belyst vilken ansvarig uppgift kvinnorna böra hava, då det gäller nationernas framtid ock då vi dagligen bevittna, huru, vid tider av fara ock betryck, kvinnorna utan att svikta få bära sin andel av socialt ansvar, anser vi att kravet på att kvinnornas rösträttsfråga blir löst inom den närmaste tiden i vårt land, liksom den redan är det inom våra nordiska grannländer – Finland – Norge, ock Danmark, nu måste föras fram kraftigare än någonsin tillförne.³⁵⁸

Den avslutande jämförelsen med övriga nordiska länder var vanlig även i LKPR:s retorik. Till exempel åskådliggjordes det faktum att Sverige var det enda nordiska land där kvinnor inte hade rösträtt tydligt på ett av de många vykort som organisationen spred.³⁵⁹

Interna partistrider kring nykterhetsfrågan

Bristen på livsmedel och andra förnödenheter var en fråga som stod högt på kvinnoklubbens agenda under krigsåren, och med sin bakgrund inom nykterhetsrörelsen verkade Nelly Thüring för att livsmedelsförsörjningen skulle kopplas till ”rusdrycksfrågan”. Även om det socialdemokratiska partiprogrammet redan innehöll ett krav på totalförbud mot alkohol var detta krav omstritt och togs återkommande upp till diskussion på partikongresserna.³⁶⁰ En övergripande skiljelinje i totalförbudsfrågan, som delade både liberaler och socialdemokrater i olika läger, gick mellan dem som ansåg att det fanns tillräckligt goda skäl för att staten skulle reglera medborgarnas alkoholvanor och dem som menade att denna inskränkning av den individuella friheten var alltför långtgående. Det debatterades också huruvida alkoholen över huvud taget hörde till politikens område. August Palm, nu mindre centralt placerad i partiet än tidigare, ansåg att det var en privatsak, en ”dietfråga”, och argumenterade mot totalförbud i sin återupplivade tidskrift *Appell*, som blev ett forum för oppositionen mot förbudskravet inom socialdemokratin.³⁶¹

Förutom dessa mer principiella diskussioner om individens frihet i relation till det allmänna bästa – som diskuterades inom många andra socialpolitiska områden vid denna tid – fanns det stora ekonomiska intressen i frågan. Tidskriften *Appell* fick ekonomiskt bidrag från bryggeriernas intresseorganisation, som även gav ett omfattande stöd till Förbundet för medborgarfrihet, bildat 21 november 1915. Bland initiativtagarna fanns advokaten och socialdemokraten Carl Romanus, men förbundet samlade även medlemmar från högern, varav professor Rudolf Kjellén var en av de mest namnkunniga. Även fackliga organisationer anslöt sig, bland dem Svenska Bryggeriarbetarförbundet. Ett eventuellt totalförbud skulle innebära arbetslöshet för många av förbundets medlemmar, men samtidigt förekom att till

förbundet anslutna fackföreningar invände mot denna oheliga allians – till exempel svagdricksbryggeriarbetare i Göteborg som uttalade en protest i *Ny Tid*.³⁶²

Thüring var för ett totalförbud och inför partikongressen våren 1917 arbetade hon för att detta krav – punkt 11 i partiprogrammet – inte skulle strykas. Kvinnokongressen skulle som vanligt hållas strax före den ordinarie kongressen, och det var dags att skicka in motioner, vilket skedde via de lokala kvinnoklubbar. Vid ett möte med Göteborgsklubben i november 1916 läste Thüring upp sin motivering till en motion om att behålla kravet på totalförbud. I protokollet noterades att motionen antogs eftersom ”motiveringen var väl skriven ock ingen hade något att anmärka mot den mer än Fru Thüring själv, som var rädd att den var väl mycket ideell”.³⁶³ Vad hon här positionerade sig mot framgår inte av protokollet; kommentaren kan antingen ha gjorts med de ovannämnda fackliga farhågorna om förlorade arbetstillfällen i åtanke, eller i relation till en mer allmän diskussion om idealism kontra materialism som vi ska återkomma till i nästa avsnitt.

Förbudsfrågan kom att prägla stadsfullmäktigevalen 1916 då Nelly Thüring nominerades som kandidat av kvinnoklubben.³⁶⁴ Klubben meddelade styrelsen för Göteborgs arbetarekommun att de föreslog henne till listan för tredje valkretsen och skickade med följande uppmaning: ”Önskvärt vore att nämnda kandidat bleve plasserad [sic] så att utsikt finnes för att bliva vald.”³⁶⁵ Sedan nomineringarna samlats in skulle namnen rangordnas, och under denna process ifrågasattes Thürings kandidatur med hänvisning till hennes inställning i ”rusdrycksfrågan”. Inom Förbundet för medborgarfrihet hade det bildats en särskild agitationskommitté som samlade socialdemokrater mot ett totalförbud genom att ordna möten och trycka flygblad. De var mest aktiva i Stockholm, men det fanns också byråer i Göteborg och Malmö som stödde motståndare mot totalförbud i lokala val – och agiterade mot kandidater som förespråkade ett förbud.³⁶⁶ En av de drivande i Göteborg var bryggeriarbetaren Emil Eriksson. Han hade blivit nominerad till stadsfullmäktige av Svenska Bryggeriarbetareförbundets avdelning 13 i Göteborg, som framhöll hans långvariga fackliga engagemang och skrev att han ”måste anses som lämplig

representant för arbetarvalmännen i Majorna”, och att han borde sättas upp som andra eller tredje namn på tredje kretsens lista.³⁶⁷ Vid förnyade påstötningar betonades att det i tredje kretsen bodde många röstberättigade bryggeriarbetare och att han borde sättas upp på andra plats där.³⁶⁸ Inför arbetarekommunens valmöte den 29 oktober 1916, då listorna skulle fastställas, spreds ett anonymt flygblad som uppmanade de medlemmar som motsatte sig ”den fanatism och hänsynslöshet som vanligtvis kommer till synes från den organiserade nykterhetsrörelsens medlemmar mot skötsamma och oförvitliga medborgare, som icke äro absolutister” att komma till mötet och säkerställa att ”de verkligt dugande männen” blev nominerade.³⁶⁹ Resultatet av mötets omröstning blev dock att Nelly Thüring placerades på tredje plats på listan för Göteborgs tredje valkrets, medan Emil Eriksson placerades sist på samma lista och därmed inte hade någon chans att bli vald.³⁷⁰

Striden var inte över; i och med den fria nomineringsrätten kunde personer som var missnöjda med den officiella listan gå fram med egna listor, så kallade spränglistor.³⁷¹ Ett flygblad med rubriken ”Arbetarevalmän i Göteborg! Rösta icke in någon nykterist i stadsfullmäktige!” avslutades med uppmaningen att i stället rösta på en konkurrerande lista innehållande ett enda namn: ”Emil Eriksson, bryggeriarbetare”.³⁷² Kvinnoklubben lät trycka ett särskilt flygblad där de varnade för spränglistan och försvarade Thürings kandidatur. Klubben uppmanade ”alla röstberättigade kvinnor” att rösta på den officiella listan, så att ”bryggarekretsen ej kan utestänga kvinnor”. De påminde också om att det sedan tidigare bara fanns en enda kvinna i stadsfullmäktige och att Arbetarepartiet var det enda parti som placerat en kvinna på valbar plats i tredje kretsen. Uppmaningen att rösta så att antalet kvinnor skulle utökas avslutades med yttrandet: ”Må ingen kunna säga att vi kvinnor stå likgiltiga för våra intressen.”³⁷³ Denna formulering anknuter till en samtida debatt om huruvida kvinnor verkligen skulle komma att använda sin rösträtt. Flera av medlemmarna i den socialdemokratiska kvinnoklubben deltog i valkampanjen genom ”hus-agitation”, eller dörrknackning med ett modernare uttryck.³⁷⁴ Trots spränglistan blev Thüring invald i stadsfullmäktige, vilket meddelades i tidskriften *Morgonbris*:

Nelly Thüring, som hade gått med i SAP 1914, nominerades inför valet 1916 till en plats i Göteborgs stadsfullmäktige. Som nykterist blev hon ifrågasatt av motståndare till ett rusdrycksförbud, organiserade i Förbundet för medborgarfrihet. Den socialdemokratiska kvinnoklubben spred flygblad till försvar för Thürings kandidatur.

En stor dag var förvisso den 15 dec. 1916 för Göteborgs soc.-dem. kvinnor, då en kvinna för första gången invaldes i stadsfullmäktige på arbetarepartiets lista. [...] Fru Thüring är känd för sitt sympatiska och fina väsen samt för sitt stora intresse för allt som kan väcka och andligt lyfta kvinnorna och hela mänskligheten. Förutom genom sitt arbete i klubben deltagar hon med liv och intresse i nykterhets- och fredsrörelserna, F. K. P. R. m. fl. Hon är därför känd och erkänd såväl inom som utom partiet.³⁷⁵

Denna beskrivning av Nelly Thüring som person måste givetvis tolkas utifrån att notisen syftar till att förmedla en framgång och inspirera andra socialdemokratiska kvinnor. Samtidigt ger citatet en indikation på att Thüring under sina första år i Göteborg hade byggt upp ett stort nätverk och ett visst anseende genom sitt engagemang i flera olika typer av föreningar. Snart skulle hon få ännu ett förtroendeuppdrag. När Västra kretsen av Svenska fotografernas förbund hade sitt konstituerande möte i början av 1917 valdes Thüring in i styrelsen som suppleant.³⁷⁶

Grenar på samma träd

Det faktum att Nelly Thüring blev så ifrågasatt inför valet till stadsfullmäktige innebar att hon ansåg sig tvungen att deklarerat sina ideologiska ställningstaganden offentligt. I en lokal valtidsning som arbetarekommunen publicerade bemötte hon anklagelser som skulle ha uttalats vid ett valmöte. Enligt Thüring hade partimedlemmen sagt att hon verkade tillhöra många -ismer, men frågan var om hon verkligen var socialist.³⁷⁷ Under rubriken ”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet” intygade Thüring att hon var socialist ”i detta ords sannaste bemärkelse, enär jag blivit det genom studier och av etiska skäl och ej av rent yttre orsaker”.³⁷⁸ Hon gjorde alltså anspråk på att definiera den rätta socialismen och placerade samtidigt sig själv i en tradition av etisk socialism med fokus på gemenskap och broderskap.³⁷⁹ I citatet ovan kontrasteras denna etiska socialism mot en mer materialistiskt inriktad socialism som var mer framträdande inom den tyska socialdemokratin och så även i Sverige. När Thüring sedan närmare förklarar vad socialism innebär för henne, är broderskap och förbrödring återkommande uttryck. Hon nämner inte sitt engagemang för teosofin över huvud taget, vilket troligtvis beror på samfundets neutralitetsprincip som diskuterats ovan. Jag vill ändå hävda att Thüring i det följande citatet likställer socialism med det teosofiska idealet om ett universellt broderskap:

[S]ocialismen innebär för mig bra mycket mera än en blott yttre kamporganisation – ett fysiskt organ för en besjälade idé. För

mig är socialism ett i d e a l, vilket innebär mänsklighetens förbrödring, altruismen omsatt i levande livet i motsats till den nu rådande egoismen. Och mot detta ideal måste varje sann människovän sträva hän.³⁸⁰

Som framgått fanns det inom Teosofiska Samfundet skilda uppfattningar om hur långt en teosofs ansvar för att förverkliga broderskapsidealet sträckte sig: huruvida man endast borde ägna sig åt passiv altruism i vardagslivet eller även arbeta aktivt för sociala reformer. Av denna text att döma placerade sig Nelly Thüring tydligt i det senare lägret, och argumenterade för att det i den rådande situationen behövdes mer än enskildas goda gärningar:

[O]m en seger skall kunna vinnas fordras det, att alla ansvars-kännande individer förena sig i ett målmedvetet arbete härför och då är organisation det enda effektiva medlet. Detta var huvudorsaken till mitt inträde i partiet.³⁸¹

Samtidigt som hon alltså förespråkade organiserat politiskt arbete betonade hon – liksom Edit Hedlund och många andra teosofiska skribenter – individens ansvar för mänsklighetens utveckling. Enligt Thüring måste en ”verklig människovän” vara beredd att bistå ”den svage medbrodern”, oavsett om det gällde att hjälpa någon ut ur missbruk eller humanitär hjälp i krig. Hon förtydligade också att det språkligt sett könade uttrycket ”broder” i själva verket innefattade såväl kvinnor som män:

Ävenså tror han att alla människor äro bröder, oavsett om de äro manliga eller kvinnliga väsen, därför ser han inget skäl för att den ena delen skall betraktas som mindrevärdig gentemot den andra. De äro lika nödvändiga i det stora hela, varför då inte erkänna att de äro det i smått också.³⁸²

Ett explicit uttryck för att Thürings politiska ställningstaganden hade en andlig dimension är att hon hänvisade till följande definition av gott och ont från vad hon kallade ”en av Indiens filosofiska

böcker” som en ledstjärna för politiskt arbete: ”Varje handling, som främjar en varelses utveckling mot det stora målet, uppgåendet i Gud, är att göra det goda och varje handling som hämmar en varelse i detta, är att göra det onda.”³⁸³ Upphovspersonen till detta citat angavs inte i artikeln men är sannolikt den hinduiska munken Swami Vivekananda, som blev känd för en större publik genom sitt framträdande på ”Parliament of the World’s Religions” i samband med världsutställningen i Chicago 1893.³⁸⁴ Några av hans föredrag gavs ut i svensk översättning år 1911.³⁸⁵ Boken lästes i flera teosofiska loger och det är sannolikt via Teosofiska Samfundet som Thüring kommit i kontakt med hans verk.³⁸⁶ Själva citatet är däremot inte hämtat från denna svenska utgåva. På engelska lyder det: ”Every action that helps a being manifest its divine nature more and more is good, every action that retards it is evil.”³⁸⁷ Det ger uttryck för en speciell version av *vedānta* som Vivekananda menade hade potential att bli en universell religion. I sina skrifter och tal, som riktades mot åhörare i USA och Europa under hans resor 1893–1896, kritiserade han dualistiskt tänkande och lanserade sin monistiska religionsfilosofi baserad på valda delar av den hinduiska traditionen som ett alternativ både till västerländsk materialism och till andra former av hinduiskt religionsutövande. Det var alltså med hänvisning till Vivekanandas syn på gott och ont som Thüring motiverade sina politiska ställningstaganden:

När jag säger, att jag här fann den för mig naturliga förklaringen på hur att göra det goda, kanske ni förstår skälet varför jag är socialist, nykterist, fredsidealist, feminist, vegetarist, o.s.v. Alla dessa rörelser äro endast grenar på samma träd, framsprungna ur idéernas värld för att lyfta och förädla mänskligheten och hjälpa den i sitt mödosamma klättrande mot det stora målet, fullkomning.³⁸⁸

Denna praktiska tillämpning på etiska och sociala frågor var inte något Thüring var ensam om. Som religionshistorikern Thomas J. Green har visat strävade både Swami Vivekananda och språkforskaren och religionsvetaren Max Müller efter att förena vedāntafilosofins metafysiska utsagor med en moralfilosofi för det sena 1800-talets

brännande frågor, detta både i ljuset av samtida ifrågasättanden av kristendomen som grund för moralen och i polemik mot utilitarismens förespråkare. Förutom att Vivekananda ifrågasatte sökandet efter största möjliga lycka som mål förespråkade han att helt och hållet göra upp med illusionen om individen som separat enhet. I stället betonade han enheten hos allt levande och i linje med detta presenterade han vedänta som en källa till enighet och medlidande.³⁸⁹

Genom att formulera det slutgiltiga målet som uppgåendet i Gud gav Nelly Thüring uttryck för den grundsyn som enligt Dixon var en gemensam nämnare för de brittiska teosofiska feministernas engagemang i alltifrån vegetarianism och djurskydd till anti-imperialism och sociala reformsträvanden.³⁹⁰ Den trädmetafor som Thüring använde för att understryka att alla de organisationer som hon stödde i grunden verkade för ett och samma ideal är möjligen hämtad från Annie Besant, som formulerade sig på ett liknande sätt i essän ”Why I Am a Socialist” från 1893. Thüring gjorde ingen direkt hänvisning till Besant, men hon förutspådde i likhet med henne en sorts social evolution, baserad på enskilda individers moraliska transformation.³⁹¹

Det var inte bara i relation till potentiella socialdemokratiska väljare som Thüring formulerade sig på detta vis. Vid ett öppet möte ordnat av Jupiterlogen talade hon under rubriken ”förbrödringsidén och dess förverkligande”, och argumenterade då för att strävan efter broderskap mellan människor låg till grund för såväl nykterhetsrörelsen som fredsarbetet. Enligt referatet avslutade hon med att betona ”den stora betydelsen kvinnorörelsen hade för samhällets omgestaltning”.³⁹² Även i detta sammanhang kopplade alltså Thüring samman flera olika politiska frågor med broderskap som det centrala begreppet.

5. I Göteborgs stadsfullmäktige 1917–1920

Torsdagen den 11 januari 1917 hälsades Nelly Thüring välkommen till Göteborgs stadsfullmäktige av dess ordförande, liberalen Axel Carlander.³⁹³ Den konservativa tidningen *Göteborgs Aftonblad* noterade att ”en ny tid börjar susa genom Börssalen”, apropå att det numera fanns en organiserad opposition med socialdemokraten Herman Lindholm i spetsen. Tidningen publicerade också ett tecknat porträtt av fullmäktiges första ”socialistkvinna”, men gjorde i övrigt ingen stor sak av att det nu fanns två kvinnor bland de 60 ledamöterna; lärarinnan Anna Lessel var omvald och hade representerat de frisinnade sedan 1913.³⁹⁴ Stadsfullmäktige dominerades fortfarande av högern, som efter valet 1916 hade 28 platser. Liberalerna hade gått tillbaka men var ändå näst största parti med 17 mandat. Den socialdemokratiska fullmäktigegruppen hade växt från 11 till 15 ledamöter. Ett maktskifte var på väg, där företrädare för stadens borgare – köpmän, skeppsredare och industriledare – fick lämna plats för arbetarrepresentanter.³⁹⁵ I efterhand har Thüring skildrat mötet mellan två skilda umgängeskulturer i stadsfullmäktige på följande sätt:

På den tiden var det ju fortfarande ett utpräglat ståndssamhälle här i landet, och de arbetare som då invaldes i fullmäktige var väl inte alla gånger så föreningsvana och medvetna om hur det

gick till att umgås i ”finare kretsar”. Å andra sidan var de borgerliga partiernas representanter onödigt oscariskt högtidliga och strikta. Skrovligheterna och ovanan att uttrycka sig ”bildat” hos arbetarrepresentanterna kontrasterade kraftigt mot de andra ledamöternas ofta överdrivet högtidliga attityd.³⁹⁶

Detta uttalande tyder på att Thüring inte placerade sig själv i någon av de två grupper hon beskrivit. Hon hade varit verksam både i arbetarrörelsen och i föreningar med medlemmar ur samhällets övre skikt och hade därmed erfarenhet av att röra sig i flera olika sammanhang.

När den socialdemokratiska kvinnoklubben nu hade fått en egen representant i stadsfullmäktige beslutade man att gemensamt sätta sig in i vad detta kunde innebära: Kata Dalströms skrift *Kvinnorna och det kommunala arbetet* beställdes i 25 exemplar.³⁹⁷ Vid ett möte i början av februari uppmanade Thüring klubbmedlemmarna att komma med önskemål om vilka förslag hon skulle lägga fram.³⁹⁸ Det fanns också föregångare på andra orter att inspireras av. År 1910, vid det första valet då kvinnor var valbara till stadsfullmäktige, hade tre socialdemokratiska kvinnor blivit invalda: Gertrud Månsson i Stockholm, Maria Qvist i Gävle och Anna Stenberg i Malmö.³⁹⁹ Efter de följande lokala valen rapporterade både *Morgonbris* och LKPR:s tidskrift *Rösträtt för kvinnor* om ett växande antal kvinnor med kommunala förtroendeuppdrag. Utöver att ingå i stadsfullmäktige kunde det handla om att sitta i fattigvårdsnämnden eller barnavårdsnämnden. Tidigare studier om kvinnors politiska representation har visat att det ofta ansågs tillräckligt med en kvinna i sådana sammanhang, ”den obligatoriska kvinnan”, som förväntades bidra med de särskilda erfarenheter och kunskaper som kvinnor antogs besitta.⁴⁰⁰ I detta kapitel undersöks hur Nelly Thüring agerade som den socialdemokratiska kvinnoklubbens representant under sin tid i stadsfullmäktige i Göteborg 1917–1920 och vilka frågor hon bidrog till att föra upp på den politiska dagordningen. Parallellt undersöks förutsättningarna för Thürings politiska arbete, både vad gäller synen på de kvinnliga ledamöterna och mer konkreta ting såsom hennes omsorgsansvar och försörjning.

Kristider och partisplittring

De kristider som rådde under första världskriget gjorde att många av kvinnoklubbens medlemmar hade svårt att betala avgiften, ”kontingenten”, som samlades in varje månad. Nelly Thüning föreslog därför en särskild kommitté som skulle besöka dessa medlemmar. Resultatet blev ofta att skulden efterskänktes.⁴⁰¹ I stället gjordes frivilliga insamlingar i samband med möten, och så ordnade man en ”dansfäst” för att stärka klubbens kassa.⁴⁰² Mot bakgrund av klubbens begränsade resurser spelade de enskilda medlemmarnas ekonomiska förutsättningar en viss roll. Inför den partikongress som skulle hållas i februari 1917 föreslog ordföranden att Thüning skulle föras fram som klubbens kandidat till kongressombud. ”Fru Thüning meddelade att hon i alla händelser skulle resa till kongressen och bleve ju detta för klubben en ekonomisk fördel.”⁴⁰³ Hon återfinns dock inte bland arbetarekommunens valda ombud.⁴⁰⁴

Det socialdemokratiska partiet var i gungning. Bland annat rådde oenighet kring försvarsfrågan och skarp kritik riktades mot den så kallade munkorsstadgan som infördes efter att antimilitaristen Zeth Höglund, en av de ledande inom partiets vänsterfalang, hade utmanat riksdagsgruppens majoritet. Socialdemokratiska Ungdomsförbundet (SDUF) ifrågasatte tillsammans med försvarskritiska riksdagsledamöter partihögern, till exempel genom artiklar i *Stormklockan*. Under kongressen blev partisplittringen ett faktum. Senare under våren konstituerades Sveriges socialdemokratiska vänsterparti (SSV) med personer som Carl Lindhagen, Fredrik Ström, Karl Kilbom och Ture Nerman i spetsen.⁴⁰⁵

Vid SAP:s partikongress deltog 176 män och 4 kvinnor, ett av många uttryck för att partiet dominerades av män. Det hade länge diskuterats ifall de socialdemokratiska kvinnorna skulle bilda ett eget förbund, men särorganisering var som sagt kontroversiellt och det hela hade stannat vid de kvinnokongresser som hölls i anslutning till partikongresserna för att samordna kvinnoklubbars och kvinnliga fackföreningars arbete. 25–26 februari hölls 1917 års kvinnokongress och efteråt diskuterade Göteborgsklubben hur man skulle förhålla sig till splittringen: ”Angående kongressens uttalande i partistridig-

heterna, ansåg Alfhild Neuman det vara alldeles överflödigt att kvinnorna tager något parti. En kort debatt uppstod till följd av partistriderna, Fru Sjöberg hoppades att inom klubben samma förhållande som förut måtte förbli rådande.”⁴⁰⁶ Flera medlemmar lämnade dock klubben under våren 1917, just med hänvisning till kvinnokongressens ställningstagande till partistriderna.⁴⁰⁷ Några månader senare meddelades att ytterligare tre medlemmar ville gå ur klubben och i stället ansluta sig till ”vänstersocialisterna”.⁴⁰⁸ I kvinnoklubbens protokoll finns inget uttryckligt ställningstagande från Nelly Thürings sida när det gäller partisplittringen, men klart är att hon stannade kvar i klubben och partiet.⁴⁰⁹

Livsmedelsfrågan

Bristen på mat, bränsle och andra förnödenheter präglade Nelly Thürings första år i stadsfullmäktige. Trots att Sverige var neutralt påverkade kriget försörjningsläget här: kött och fläsk exporterades, medan det blev allt svårare att importera spannmål. Statens livsmedelskommission försökte reglera matpriserna, men många kringgick detta genom att undanhålla varor och i stället sälja dem på svarta marknaden till högre priser. Samtidigt låg lönerna stilla och arbetarnas levnadsvillkor försämrades – vilket ledde till omfattande protester.⁴¹⁰ Nils Thuring har gett en målande beskrivning av vardagen i Göteborg under krigsåren: ”Kött var en bristvara, matfett fanns sällan att få tag på, i stället bredde man morotsmarmelad på brödet, potatis som var ett mycket viktigt baslivsmedel blev alltmera sällsynt. En räddning i nöden var kålrötterna som ännu gick att få tag på.”⁴¹¹ Att vara van vid vegetarisk kost visade sig vara en fördel i dessa tider. Däremot hade Nelly Thuring som nykterist ingen motbok och kunde därför inte byta sprit mot mat, som det förekom att andra gjorde. Dessutom bodde familjen långt från sina släktingar och kunde inte få hjälp med mat från landsbygden, där försörjningsläget var bättre än i städerna.⁴¹²

Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb uppmärksammade tidigt försörjningsfrågorna. Redan 1915 hade klubbmedlemmarna diskuterat den utopiske socialisten Charles Fouriers idé om central-

kök och gjort ett offentligt uttalande till stöd för centralköksidén.⁴¹³ Detta sätt att ordna kollektiv utspisning hade aktualiserats på nytt och tillämpats i Berlin och de nordiska huvudstäderna. Våren 1917 gjordes liknande försök i flera svenska städer, så även Göteborg.⁴¹⁴ Försörjningsläget hade försämrats och 1916 hade Folkhushållningskommissionen inrättats för att göra uppköp av mat och förbereda ransonering. Från början av januari 1917 krävdes ransoneringskort för att köpa bröd eller mjöl och den 17 februari 1917 sänktes dagsrationen. Ett par dagar senare infördes även kafferansonering. På kvinnoklubbens möte den 20 februari 1917 uppstod ”livlig diskussion” om livsmedelsfrågan och man utsåg två medlemmar som skulle ”dels påpeka missförhållandena, dels framlägga husmödrarnas önskemål” till ordföranden i den lokala livsmedelsnämnden. Nelly Thüring fick i uppdrag att framföra kraven i *Ny Tid*.⁴¹⁵

Såväl i Sverige som internationellt engagerade sig en rad olika kvinnoorganisationer för att förbättra försörjningsläget under första världskriget.⁴¹⁶ Den 25 februari 1917 ordnades ”Kvinnornas dyrtidsmöte” i Göteborg, ett offentligt möte som flera kvinnoorganisationer stod bakom, däribland både FKPR och den socialdemokratiska kvinnoklubben.⁴¹⁷ I efterhand uppkom en ”skarp kritik” mot detta samarbete, och flera klubbmedlemmar menade att ”inte ens i en sådan fråga som den, kunde kvinnorna från de olika klasserna samarbeta, utan även den var en klassfråga”. Nelly Thüring försökte då gjuta olja på vågorna och uttryckte en förhoppning om att ”samarbete till slut skulle föra dem närmare”.⁴¹⁸ Denna kommentar utgör ytterligare ett exempel på hur hon förespråkade samarbete med andra delar av stadens kvinnorörelse, vars företrädare hon kände till från sitt engagemang i såväl den teosofiska logen som FKPR och Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb.

Den socialdemokratiska kvinnoklubben ville framföra sina synpunkter direkt till de ansvariga för den lokala kristidsadministrationen. Efter flera försök lyckades de bjuda in en medlem av livsmedelsnämnden som vid ett klubbmöte berättade om nämndens uppdrag och hur priset på olika varor reglerades och lovade att göra vad han kunde för att komma till rätta med missförhållandena.⁴¹⁹ Kvinnoklubben agerade också tillsammans med Axel Dahlström när det

gällde en ny gasförordning. De protesterade mot att de som sparat på gasen inte premierades för detta. En skrivelse om ändrad gasransonering lämnades också in till Industrikommissionen.⁴²⁰ Klubben försökte alltså både själva och i samarbete med företrädare för arbetarekommunen påverka kristidsadministrationen både på lokal och nationell nivå.

Livsmedelsfrågan var politiskt sprängstoff. Statsminister Hjalmar Hammarskjöld, som ifrågasatts på grund av sin hantering av situationen, avgick i slutet av mars. En högerregering under ledning av Carl Schwartz tillträdde. Kort därefter hölls stora hungerdemonstrationer över hela landet med start i Söderhamn den 11 april där kvinnor från skärgården protesterade mot de sänkta brödransonerna. Överlag var kvinnorna framträdande under dessa protester, särskilt under den första fasen.⁴²¹ Det var flera olika faktorer som tillsammans gjorde att protesterna blev så omfattande just vid denna tidpunkt. Det föregående årets skörd hade varit dålig och framåt vårkanten började lagren sina. Då rådde inte bara brist på mjöl och gryn, utan också på potatis, mjölk och socker. Ryska revolutionen, som hade inletts med demonstrationer den 8 mars (23 februari enligt den julianska kalendern), följt av hungerupplopp och strejker, hade visat kraften i massaktioner – både för dem som inspirerades av tsardömet fall och för dem som ansåg den rådande ordningen hotad. Under slutet av april hölls hungerdemonstrationer i alla större svenska städer och många mindre samhällen, med sammanlagt en kvarts miljon deltagare.⁴²² I Göteborg ordnade arbetarrörelsens vänster en demonstration med ungefär 25 000 deltagare den 23 april.⁴²³ Den 25 april arrangerade den socialdemokratiska arbetarekommunen ett möte framför rådhuset på Gustaf Adolfs torg som samlade cirka 40 000 personer. Den 1 maj tågade vänstersocialister, socialdemokrater och syndikalister i en gemensam demonstration bakom paroller som ”Fred, Bröd” och ”Svältavlönade varvsarbetare”. Först i tåget gick ungefär 2 000 barn med vita flaggor.⁴²⁴

Den 5 maj 1917 uppstod spontana hungerprotester i Göteborg, som till en början följde det mönster som utkristalliserat sig på andra orter: folkliga ”inspektioner” av livsmedelshandlares lager och uppmaningar riktade till de kommunala myndigheterna.⁴²⁵ Redan

DE RÖDA ROSORNAS DAG.

1-maj-demonstrationerna landet runt ha haft ett värdigt förlopp.

Barsen.

motståndskraft mot industrialismens nedbrytande verkningar.
Leva 8-timmarsdagen och författningsrevisionen!
Levo Internationalen och den socialistiska freden!

Boriat 30,000 demonstrationsdeltagare i Göteborg.

Vädret är fortfarande ostadigt. Vårvarmen ägnas aldrig vilja komma riktigt på allvar. Förmiddagens vackra solken efterföljdes i går av regn. Ännu när arbetarmassorna fram på middagen började samlas på Järntorget och angränsande gator sken solen från en strålände klar himmel, men då demonstranterna någon timmes tid hade varit i rörelse, började de första dropparna falla. Fram på aftonen kommo ett par rätt regnrika byar. Med solen försvann även den lilla värmen, som man tyckt sig förmärka under förmiddagen, och demonstrationstågets kaddar massor smälte efter hand rätt betydligt ihop.

Demonstrationen fick denna gång en mer än vanligt omfattande tillslutning. Innan tåget satte sig i gång, ringlade sig de olika demonstrationsvädningarna i tre stora grenar ut från torget: en genom Linnégatan förbi Slottskogsgårdarna in på Öra Husvägen, en andra genom hela Fjärde Långgatan och Nya kajen utefter Betongskulet och en tredje genom Andra Långgatan till Masthuggetorget, där den ytterligare fördelade sig i smågrenar på torget. Vid 3-tiden satte sig barn-demonstrationen, ett par tusen ungdomar bärande flaggor med inskriften "Fred" eller "Bröd" i gång och omedelbart därefter avtog det stora demonstrationståget.

Tåget, som sats döms av den tid det

På Heden.

gram till statsministern med begäran; den Hammarvikjödskå politiken och i majning till kvinnorna att om de få

Med tanke på vårens många hungerdemonstrationer spekulerades det i hur första maj-tågen skulle utveckla sig. Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning rapporterade att den samlade arbetarrörelsens demonstration hade gått lugnt till. Den 5 maj utbröt spontana protester mot matbristen i Göteborg.

på morgonen samlades en grupp kvinnor utanför en potatishandlare och krävde att få köpa potatis. Handlaren sade sig bara ha sättpotatis kvar, men kvinnorna blev inte övertygade förrän två representanter hade fått inspektera hans lager i källaren i sällskap av en polis – först då upplöstes protesten. Vid 15-tiden samlades ett par hundra kvinnor på Johannesplatsen. De ville tåga till Gustaf Adolfs torg och rådhuset. Spontana demonstrationer oroade den socialdemokratiska ledningen och Axel Dahlström bad Nelly Thüring att försöka avstyra initiativet. Hon skyndade dit, talade till kvinnorna som samlats och blev tillsammans med två andra utsedd att framföra deras krav om bättre kontroll av potatishandeln och fortsatta rusdrycksrestriktioner. Borgmästaren Peter Lamberg tog emot dem redan klockan 16.⁴²⁶ Detta förhållningssätt från kommunens företrädare – att borgmästaren eller livsmedelsnämndens ordförande med kort varsel tog emot deputationer och utlovade förbättringar för att försöka lugna ned situationen – visar att man såg allvarligt på protesterna. Som his-

torikern Kjell Östberg har påpekat var det långt ifrån en självklarhet att lyssna på befolkningens missnöje i en tid då många fortfarande saknade kommunal rösträtt.⁴²⁷

I Göteborg hjälpte utfästelserna om att göra allt man kunde inom de lokala myndigheternas mandat bara tillfälligt. Under eftermiddagen och kvällen förekom nya protester mot ransonering i arbetarstadsdelarna Haga, Annedal och Masthugget. På Andra Långgatan samlades uppemot 1 000 personer utanför Göteborgs Ångbageri och krävde att få köpa bröd utan kuponger. Människor trängde sig in på Asklunds bageri vid Övre Husargatan och biträdena tvingades att sälja det bröd som fanns. Ryktet spred sig snabbt och många anslöt. ”Tvångsköp” förekom också i flera charkuteriaffärer och en del av alla hundratals demonstranter tog helt enkelt vad de behövde utan att betala. Den ridande polisen lyckades inte skingra folksamlingarna och framåt kvällen begärde polischefen förstärkning från Göta artilleriregemente. Skyltfönster krossades, gatsten kastades mot polis och militär som i sin tur slog ned på demonstranterna.⁴²⁸ Nils Thüring berättar i vuxen ålder om sin skräck när han som barn satt med utsikt över Järntorget och såg detta utspela sig: ”Hela tiden när detta hände satt vi innestängda uppe i ateljén och såg människomassorna bölja fram och tillbaka jagade av polis och militärer med dragna sablar. Det är sinnesintryck som aldrig går bort.”⁴²⁹

Pressen rapporterade utförligt om kravallerna och stadens fyra större dagstidningar förmedlade ungefär samma bild av förloppet, i stor utsträckning byggd på polisens rapport. Samtliga var kritiska mot den skadegörelse som hade ägt rum och att mat hade förstörts i tumultet. Däremot gick åsikterna isär när det gällde uppträdandet hos polis och militär. Socialdemokratiska *Ny Tid* kritiserade att militären hade kallats in och menade att de hade provocerat fram sammanstötningarna. Konservativa *Göteborgs Morgon-Post* försvarade beslutet att begära militär förstärkning och hyllade polisens insats. Det fanns också skilda uppfattningar om varför kravallerna hade brutit ut. Brödkupongerna hade försenats och många hade därför inte kunnat köpa något bröd på flera dagar, men medan *Ny Tid* hänvisade till att hungersnöden gjort många desperata menade *Göteborgs Morgon-Post* att arbetarrörelsen och dess tidningar bar en del av skul-

den eftersom de hade kritiserat de styrande.⁴³⁰ I detta sammanhang blev Nelly Thüring utpekad som uppviglare, vilket hon reagerade mycket starkt på:

Dagen därpå kom Göteborgs Morgonpost ut med stora rubriker på första sidan, där min mor beskylldes för att uppvigla massan, när hon istället gjorde allt för att lugna dem. För den konservativa tidningen var det naturligtvis en godbit; att det sedan var en ren lögn betydde inte så mycket. Efter en skarp vidräkning pr. telefon med redaktionen införde man visserligen en dementi, men den sattes med petitstil och placerades på en mera undanskymd plats inne i tidningen.⁴³¹

Den dementi som *Göteborgs Morgon-Post* publicerade innebar bara att man medgav att ordvalet varit olyckligt; Thüring hade inte satt i gång demonstrationen utan samlingen skedde spontant. Däremot vidhöll tidningen sin uppfattning att arbetarrörelsen inte borde ordna protester av något slag, och detta apropå att Nelly Thüring sade sig ha uppmanat de kvinnor som samlats vid Johannesplatsen att gå med i ett demonstrationståg som skulle arrangeras av den socialdemokratiska kvinnoklubben den 7 maj. Dementin avslutades: "[V]i hålla det fortfarande för viktigare att i ord och handling verka för samhällsordningens upprätthållande än att i tid och otid trumma ihop folk till demonstrationer, för vilkas lugna förlopp man inte har några garantier."⁴³² Hungerkravallerna fick ett långt efterspel och drygt 30 personer blev åtalade för snatteri, stöld och deltagande i upplopp.⁴³³ För Nelly Thüring personligen var anklagelserna om uppvigling en omskakande erfarenhet: "Bitterheten mot den beskyllningen satt i hela livet", konstaterade sonen i sin levnadsberättelse. Hon återkom också själv till dessa händelser i tidningsintervjuer långt senare.⁴³⁴

Det är de dramatiska händelserna den 5 maj som har uppmärksamats mest i den lokala historieskrivningen och i biografiska texter om Nelly Thüring, men det förtjänar att påpekas att hon fortsatte att arbeta med livsmedelsfrågan och andra försörjningsfrågor under hela kristiden. Det var hon inte ensam om. Kjell Östberg har visat att de kommunala myndigheterna agerade med stor flexibilitet i sam-

band med hungerprotesterna 1917, och att missnöjesyttringarna ledde till omorganiseringar av den lokala kristidsadministrationen. Kort efter hungerkravallerna i Göteborg bildades Dyrtdinstitutionernas centralråd för att underlätta samverkan mellan livsmedelsnämnden, brödkorts-nämnden, brödbyrån, understödsbyrån, bränslekommissionen och arbetslöshets- och hjälpkommittén.⁴³⁵ Den 9 maj tog också livsmedelsnämnden initiativ till att inrätta ett kvinnligt råd.⁴³⁶ Redan dagen därpå utsåg stadsfullmäktige rådets fem ledamöter: Klara Almstrand, Mary Waern-Leffler, hemkonsulenten Ruth Sjöblom, den socialdemokratiska kvinnoklubbens ordförande Anna Karlsson och Nelly Thüring.⁴³⁷ Förutom sitt medlemskap i det särskilda kvinnliga rådet, som bland annat ordnade utspisning för barn i stadens skolor under sommaren, kom Nelly Thüring från hösten 1917 att ingå i livsmedelsnämnden. Det var den socialdemokratiska stadsfullmäktigegruppen som hade krävt att antalet ledamöter skulle utökas, ”för att på så sätt bereda plats åt någon kvinna”, och föreslagit hennes namn.⁴³⁸ Därmed blev hon en av de många kvinnor som efter hungerprotesterna våren 1917 nyvaldes som representanter i de olika organ som hade att hantera kristiden.⁴³⁹

Hungerprotesterna följdes också av nya former av organisering i livsmedelsfrågan. Måndagen den 7 maj bildades en särskild kristidskommitté, bestående av arbetarekommunens styrelse, fackliga företrädare och så småningom även en representant för kvinnoklubben. Kommittén samlade in medel för rättshjälp till de åtalade och påtalade missförhållanden gentemot myndigheterna.⁴⁴⁰ Vid kvinnoklubbens möte den 15 maj 1917 framkom förslaget att bilda ett ”kvinnoråd” om tio personer som Nelly Thüring ingick i, och som skulle ta fram cirkulär för utdelning i matköerna.⁴⁴¹ Med sin bakgrund inom nykterhetsrörelsen kopplade hon också matbristen till alkoholframställning. I september 1917 inledde Thüring en diskussion på ett klubbmöte under rubriken ”Skall bryggerinäringen taga 17,500 ton korn då landet lider brist på brödsäd!”. Efter en omfattande debatt enades kvinnoklubben om ett gemensamt uttalande som hon formulerat:

Ehuru svenska kvinnor säkerligen hellre sett att hvarje kilogram korn användes till utdrygning av våra knappt tillmätta födo-

ämnen vill dock Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb ej motsätta sig att bryggerinäringen tillåtes använda importerat korn, samt tilldelas ett mindre kvantum inhemskt sådant, såvida därmed undviks arbetarnes avskedande, och under förutsättning att därav tillverkas endast drycker med högst $2\frac{1}{4}$ volymprocents alkoholstyrka.⁴⁴²

Här balanserades alltså kravet på att brödsäd i första hand skulle användas till mat mot hänsyn till att arbetstillfällena riskerade att gå förlorade – möjligtvis med striden inför stadsfullmäktigevalen hösten 1916 i färskt minne. Thüring hade också väckt ett liknande förslag om protest mot att potatis fick användas för att tillverka brännvin, men i det fallet beslöt klubben att avvakta.⁴⁴³

En socialdemokratisk kvinna i stadsfullmäktige

Utöver de omfattande insatserna i kristidsadministrationen lade Nelly Thüring fram flera motioner i stadsfullmäktige. I detta avsnitt ska jag diskutera två exempel på hur hon bidrog till att föra upp frågor som rörde barns och kvinnors villkor på den lokala politiska dagordningen.⁴⁴⁴ Ett avslutande exempel på en idé som inte nådde stadsfullmäktige får illustrera att de enskilda ledamöternas möjligheter att driva egna förslag var begränsade, eftersom medlemmar av den socialdemokratiska gruppen behövde få sina motioner godkända på de förmöten som hölls inför varje session.

I mars 1917 lade Nelly Thüring en motion om att inrätta kommunala spädbarnshem. Som bakgrund till detta förslag citerade hon statistik över dödligheten under barns första levnadsår, och hänvisade särskilt till en tysk läkares beräkningar av skillnaderna mellan ”välbärgade äkta makars barn”, ”arbetarebarn” och ”barn födda utom äktenskapet”. När det gäller svensk statistik fokuserade hon på att dödligheten var dubbelt så stor bland barn födda utom äktenskapet, och dessutom ökade. Hon varnade för att barn till ogifta mödrar löpte en särskilt hög risk att hamna hos så kallade änglamakerskor, eftersom det var både svårt och dyrt att hitta ett bra fosterhem (vid privat placering betalade modern själv): ”Modern, som vanligen till-

hör arbetareklassen kan ej undvara en sådan summa och så rekryteras de dåliga fosterhemmen, där barnen i stort antal dö efter en längre eller kortare dödskamp.”⁴⁴⁵ Hon frågade retoriskt: ”Har samhället *råd* att förstöra ett värdefullt människomaterial? Har samhället *rätt* att låta dessa barnamord fortgå? Bör ej barnvården uppfattas som en av storstadens viktigaste nationalekonomiska frågor?” Vad hon efterlyste var ett kommunalt ansvarstagande i dessa frågor som gick bortom välgörenhet och fattigvård, och som i stället byggde på principen om ”skyddande och förebyggande åtgärder”, både till stöd för hemlösa mödrar som behövde lämna bort sina barn och i samhällets intresse. Mer konkret föreslog hon att en beredning om fem personer, varav två–tre skulle vara kvinnor, skulle utreda om några av stadens många donationer för välgörande ändamål kunde användas för att starta ”barnhem för späda barn”.⁴⁴⁶

Frågan om de utomäktenskapliga barnens ställning var mycket aktuell i den samtida politiska debatten och vad som skulle bli 1917 års lag om barn utom äktenskap höll på att förberedas.⁴⁴⁷ Detta lyftes också fram i ett utlåtande över motionen från Göteborgs fostervårdsinspektriser. I och med den nya lagen skulle det bli lättare att kräva in underhåll från fäderna, vilket man hoppades skulle underlätta för ogifta mödrars försörjning. Fostervårdsinspektriserna ifrågasatte dock Thürings statistikanvändning och menade att nationell statistik inte kunde ligga till grund för beslut om stadens barnavård. I Göteborg var dödligheten bland barn som vårdats i fosterhem under sitt första levnadsår inte lika hög som de siffror Thüring hade nämnt. Den statistik som fostervårdsinspektriserna anförde gjorde dock ingen skillnad mellan om barnen var födda utom eller inom äktenskapet, och här gjordes ingen jämförelse med barn till mer välbärgade äkta makar. Men även om de alltså inte instämde i motionens argument om hög dödlighet bland fosterbarnen, så instämde de i förslaget om att det behövdes ett utökat stöd till ogifta mödrar och detta av tre olika slag: fler spädbarnskrubbor, ett hem ”för späda barn och deras mödrar”, där mödrarna inte bara skulle få mat och husrum utan även undervisning i hur man sköter ett hem, och ett upptagningshem för tillfällig placering.⁴⁴⁸ Även föreståndarinnan för Göteborgs barnavårdsbyrå, Amélie Lundholm, förordade ett upptagningshem

för ”ogifta blivande mödrar”, men intygade samtidigt att det under kristiderna hade blivit svårare att rekrytera fosterhem samtidigt som fosterlönen höjts och därmed var svår att få råd med för ensamma mödrar.⁴⁴⁹ Stadsläkaren framhöll att i Göteborg var dödligheten bland fosterbarnen lägre än bland befolkningen i övrigt men instämde i behovet av en utredning av ”vad som från samhällets sida kan behöva göras för tillvaratagande av de hemlösa barnens intressen”.⁴⁵⁰ Drätselkammaren tillstyrkte därför förslaget om att inrätta en beredning för att se över hur stadens donationsmedel kunde användas i detta syfte och Nelly Thüring satt med i denna grupp under tio år.⁴⁵¹ Hennes engagemang för att förbättra barns levnadsvillkor fortsatte även som ledamot i barnavårdsrådet 1919–1920, vilket tillsattes av stadsfullmäktige som en konsekvens av att den nya lagen om barnavårdsmän krävde en omorganisation av barnavårdsbyråns arbete.⁴⁵²

Nelly Thürings mest uppmärksammade förslag var den motion ”om anordnande av avgiftsfria bekvämlighetsinrättningar för kvinnor” som hon lämnade in till stadsfullmäktige i november 1917.⁴⁵³ Idén kom troligen från Malmö, där Anna Stenberg några år tidigare hade lagt en snarlik motion.⁴⁵⁴ Båda kritiserade att kvinnor hade sämre tillgång till offentliga toaletter än män och påtalade därmed en könsorättvisa. I Göteborg fanns visserligen ”bekvämlighetsinrättningar” vid Brunnsparken och vid järnvägsstationerna, skrev Thüring, men i takt med att staden expanderade växte avstånden och därmed behovet av fler toaletter. Hon framhöll även mer biologiska argument och hänvisade till att bristen på offentliga toaletter skapade ”en massa svårigheter och olägenheter” och ”rent hälsovådliga följder”, särskilt för gravida kvinnor. Liksom Stenberg kritiserade Thüring att de toaletter som fanns var avgiftsbelagda, vilket skapade problem för ”barnen, som ju i regel sakna pengar i sina fickor” och för kvinnor med omsorgsansvar: ”fattiga mödrar och sköterskor till små barn”. Hon föreslog därför att ”ett tillräckligt antal avgiftsfria bekvämlighetsinrättningar för kvinnor” skulle uppföras, och att avgiften på redan befintliga offentliga toaletters avdelningar för kvinnor skulle slopas.⁴⁵⁵

Motionen bereddes i flera olika instanser. I oktober 1918 lämnade gatu- och vägförvaltningen ett yttrande, som byggde på synpunkter

från bland annat hälsovårdsnämnden och drätselkammaren. I sitt yttrande redogjorde drätselkammaren för att det i staden fanns två olika typer av bekvämlighetsinrättningar, med olika standard och avgifter. Vattenklosetterna kostade tio öre att använda, medan avgiften för de allmänna avträdena var fem öre. De senare hade även en friavdelning, men denna tycks bara ha använts av män. Utredningen konstaterade att det inte fanns några gratis bekvämlighetsinrättningar enbart för kvinnor, men påpekade samtidigt att det fanns 13 bekvämlighetsinrättningar som kunde användas av kvinnor i stadens ägo. Dessa var dock ojämnt fördelade – de fanns framför allt på södra sidan av älven och vid torgplatser utmed älvstranden. Därför instämde drätselkammaren i att det fanns ett behov av fler toaletter och föreslog att ärendet skulle återremitteras för utredning av placeringen.⁴⁵⁶ Stadsfullmäktige följde detta förslag, utan någon debatt i frågan.⁴⁵⁷

Efter utredning föreslog drätselkammaren 1921 att bekvämlighetsinrättningar skulle uppföras på Olskrokstorget, Masthuggstorget och Skanstorget.⁴⁵⁸ Stadsfullmäktige beslutade att dessa tre bekvämlighetsinrättningar skulle uppföras.⁴⁵⁹ Under beredningen ifrågasattes alltså inte själva behovet av fler offentliga toaletter. Däremot betonades inte kvinnors särskilda behov på samma sätt som i Thürings motion.

Förslaget om att offentliga toaletter för kvinnor skulle vara gratis att använda fick inte genomslag. I sitt första yttrande uttalade sig gatu- och vägförvaltningen mot avgiftsbefrielse av principskäl, men menade att det ändå kunde vara lämpligt med en ”särskild avdelning, varest kvinnor avgiftsfritt kunna kasta sitt vatten”.⁴⁶⁰ Stadens fastighetskontor föreslog att inträdet skulle behållas då de offentliga toaletterna sköttes av personer vars inkomster till stor del kom från avgifterna, och att dessa riskerade förlora sitt intresse av att upprätthålla ordning och renlighet om avgiften avskaffades.⁴⁶¹ Drätselkammaren återremitterade frågan till fastighetskontoret, som lade kompromissförslaget att ”ett toaletterum för begagnande avgiftsfritt av kvinnor” skulle införas på samtliga inrättningar.⁴⁶² När motionen slutbehandlades valde stadsfullmäktige att bortse från denna del av Thürings förslag.⁴⁶³ Även om hennes argumentation alltså inte fick genomslag på alla punkter, blev den framgångsrik på så sätt att nya

toaletter byggdes på tre platser, vilket på ett högst konkret sätt underlättade för kvinnor att röra sig i staden. Samtidigt hade detta initiativ ett visst pris för henne personligen – i Chalmers-studenternas karnevalståg uppmärksammades ”toalettfrågan” och Nelly Thüring porträtterades på ett skämtsamt vis.⁴⁶⁴

De två motioner som har diskuterats hittills blev således framgångsrika, men det finns också exempel på frågor som kvinnoklubben försökte aktualisera utan framgång. Ordföranden Anna Karlsson föreslog i maj 1918 att de skulle diskutera möjligheten för kvinnor att arbeta som konduktörer. Tillsammans med Nelly Thüring och Emma Åkerman valdes hon till en kommitté som skulle arbeta vidare med frågan och ta reda på var den bäst skulle drivas.⁴⁶⁵ Några månader senare rapporterade hon att frågan hade ”väckt stor opposition inom stadsfullmäktigegruppen (soc. dem) hvarför inget kunde åtgöras”.⁴⁶⁶ Vilka invändningarna hade varit framgår inte och det finns inte heller några spår av denna diskussion i fullmäktigegruppens protokoll.

I stadsfullmäktigegruppen diskuterades framför allt strategin i relation till övriga partier inför kommande fullmäktigemöten, men protokollen ger också ögonblicksbilder av hur det var att verka i offentligheten. Vid ett möte i början av april 1918 meddelade Nelly Thüring att hon övervägde att lämna sitt uppdrag som medlem av livsmedelsnämnden, eftersom det inom arbetarekommunen hade väckts kritik mot hur partiets representanter hade agerat. Hon hänvisade till att en annan socialdemokratisk ledamot, som var med i nämndens verkställande utskott, inte hade ägnat tillräckligt med tid åt arbetet. Vid ett extrainkallat möte ett par dagar senare förklarade Thüring att hon ”efter bästa förmåga sökt att arbeta för vad hon ansåg var rätt men då partivännerna icke tycktes vilja förstå de svårigheter som förefunnes hade hon icke lust att längre fortsätta detta arbete utan ville lämna plats för andra som kanske hade mera stridbart lynne”.⁴⁶⁷ Att större inflytande i kristidsadministrationen medförde en risk att arbetarrepresentanter skulle hållas ansvariga för missförhållandena hade på flera orter framförts som ett argument mot att acceptera sådana poster under våren 1917.⁴⁶⁸ Detta var alltså nu precis vad som hände. Kritiken riktades både mot Thüring och hennes partikamrat, men det faktum att hon tog så hårt på den gjor-

de att hon ifrågasattes ytterligare. Hon berättade: ”Självt pinades hon av kritiken så att hon förlorade den arbetsmöjlighet hon eljest kunde besitta.” Svaret blev: ”I en institution sådan som livsmedelsnämnden finge man ej vara alltför känslig för kritik.”⁴⁶⁹

Engagemang för kvinnors politiska deltagande inom och utom partiet

I och med de nya uppdragen i stadsfullmäktige och i olika nämnder fick Nelly Thüring, som redan var en erfaren talare, erfarenhet av att verka i parlamentariska sammanhang. Denna erfarenhet byggde hon på i sitt fortsatta arbete för kvinnors rösträtt och inflytande i samhället. I februari 1918 talade hon inför Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb under rubriken ”Varför har kvinnan så svårt att yttra sig offentligt?”. Sammanfattningen av hennes föredrag förtjänar att citeras i sin helhet:

§ 3. Fru Thüring framhöll vikten av att kvinnorna nu beaktade att de stodo inför den snara lösningen av frågan om fullt medborgarskap i samhället och de förpliktelser som härmed följer, och nödvändigheten av att vi då först och främst tränade oss för ett parlamentariskt framträdande.

Det duger inte nu mera att bara prata, utan huvudsaken är att vad vi önska säga framföres i en sådan form, att vi vinna gehör och därigenom kunna utföra något i det stora gemensamma arbetet till samhällets bästa.

Den ensidigt manliga insatsen och bestämmanderätten över folkens öden, hade fört till en situation som i dessa dagar kan betecknas med ordet bankrutt, och endast i kvinnans hjälp såg talarinnan nu en ljusare och lyckligare framtid för menskligheten.

– Efter att ytterligare hava manat de närvarande till ett verkligt arbete på att uppöva sin dialektik, genom samkväm och inom den trängre kretsen, rekommenderade hon sitt inlägg till diskussion.⁴⁷⁰

Samling på Järntorget inför demonstration för kvinnlig rösträtt 2 juni 1918. Till höger om standaret syns initiativtagaren Frigga Carlberg, ordförande i Göteborgs FKPR.

Att kvinnor borde öva sig på att framträda i offentliga sammanhang hade Thüring förespråkade länge, men citatet ovan vittnar om att hon ansåg detta desto viktigare i ett läge där det fanns utsikter till en rösträttsreform.

Regeringen, som numera bestod av liberaler och socialdemokrater under Nils Edéns ledning, lade våren 1918 en proposition om allmän rösträtt för både kvinnor och män. Den gick igenom i andra kammaren men föll som tidigare i den första. I protest tog Frigga Carlberg initiativ till den första och enda demonstrationen för kvinnlig rösträtt som ordnades av LKPR. Den hölls den 2 juni 1918 och gick till Heden, där den frisinnade resetalaren Gulli Petrini höll föredrag. Även om Göteborgs FKPR var huvudarrangör stod också

Styrelsen för Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb, antingen 1919 eller 1920. Under dessa år bestod styrelsen av de personer vars namn finns antecknade med blyerts på baksidan. Överst från vänster: Hanna Larsson, Alma Dahlström. Nedre raden: Therese Sjöberg, Emma Åkerman (ordförande), Klara Verhage.

den socialdemokratiska kvinnoklubben bakom arrangemanget och uppmanade till deltagande genom ett upprop i *Ny Tid*. I protokolls-boken rapporterades: ”Medlemmar och arbeterskor deltog talrikt ehuru en del voro hindrade af utflykter.” Antalet deltagare i tåget uppskattades till ungefär 2 000 och 4 000–5 000 vid det avslutande föredraget.⁴⁷¹

Kort efter krigsslutet, i december 1918, träffade den urtima riksdagen en överenskommelse om en rösträttsreform, trots att detta inte

hade varit det ursprungliga syftet med denna extrainkallade session. Saken kommenterades direkt på kvinnoklubbens möte i Göteborg:

På samma gång berörde ordför. det förmånliga politiska läge kvinnorna nu intaga, i det de, genom den allmänna kommunala rösträttens genomförande nu inom det kommunala lifvet ägde samma rättigheter som männen – samt utsikter till att vid nästa riksdag äfven politisk rösträtt för kvinnor blir genom kg. proposition framlagd. Vid detta demokratiens genombrott manade ordf. medlemmarna att flitigt besöka klubbens möten.⁴⁷²

Under månaderna fram till de första kommunala valen med allmän rösträtt för både kvinnor och män i mars 1919, då nyval skulle ske till samtliga platser i stadsfullmäktige, intensifierades klubbens arbete. Denna ökade aktivitet ingick i en större satsning som centralstyrelsen gjorde inför valen till stadsfullmäktige och landsting. Bland an-

TILL GÖTEBORGS KVINNOR.

Efter årtiondens ihärdigt arbete, i all synnerhet från socialdemokraternas sida, ha vi nu äntligen nått dithän, att i det närmaste alla kvinnor, så väl som män, vilka fyllt 23 år, nu fått kommunal rösträtt. Denna reform har blivit verklighet först sedan socialdemokraterna blivit tillräckligt starka för att genomföra densamma.

De röstberättigade kvinnorna bli i Göteborg flera än männen. Alla politiska partier tävla därför nu om kvinnornas gunst, för att få deras röster vid stadsfullmäktigevalen i mars månad.

Högern och de frisinnade ha nu plötsligt blivit så måna om kvinnorna och lova att göra så mycket för dem.

Arbetareklassens kvinnor ha då anledning att fråga, varför inte dessa partier genomfört alla dessa reformer långt förut, då de hittills haft hela makten i samhället. Enbart den frågan klargör, att så länge arbetareklassens kvinnor inte hade något att säga till om i samhället, så länge ville inte vare sig de rika herrarne eller deras fruar och döttrar veta av de fattiga kvinnorna.

När nu fabrikörernas och grosshandlarnes damer vädja till arbetarhustrurna, till butiks- och kontorsbiträdena, till tjänsteflickorna och fabriksarbeterskorna att vid valen rösta med dem, då kan man förstå att de icke göra det av hänsyn till de fattiga kvinnornas intressen, utan för att säkerställa sina egna ekonomiska företrädesrättigheter.

Alla som vilja gagna arbetarkvinnorna och de fattiga i samhället, de rösta på valdagen med **Arbetarepartiet**.

Vänd!

Inför stadsfullmäktigevalen i mars 1919 hade många fler fått kommunal rösträtt. Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb satsade på att nå ut till kvinnorna med särskilda flygblad.

nat skickade man ut valupprop till både arbetarekommunerna och de socialdemokratiska kvinnoklubbarna.⁴⁷³ De sistnämnda uppmanades arrangera möten inför valen, men samtidigt fanns en medvetenhet om att det kunde vara svårt att ordna kvinnliga talare. Därför trycktes ett föredrag ”innehållande en *instruktiv och agitatorisk framställning av kommunalpolitik i allmänhet* och så uppställd, att en klubbmedlem med lätthet kan föredraga det på mindre möten”.⁴⁷⁴ Centralstyrelsen försökte alltså på detta sätt sänka tröskeln för att ordna valmöten, och tillhandahöll även broschyrer och flygblad att använda i valkampanjen.⁴⁷⁵

Att kvinnors kommunala rösträtt nu vidgades avsevärt gav nya argument för att kvinnor skulle placeras högt på partiernas kandidatlistor. I en skrivelse riktad till styrelsen för Göteborgs arbetarekommun krävde kvinnoklubben ”hjälp för agitation för de kvinnliga kandidaterna” och att ”dessa måtte sättas på sådana platser, att de hade utsikt att bli valda”.⁴⁷⁶ Det visade sig dock svårt att hitta kandidater som ville ställa upp i valen; flera föreslagna personer avböjde.⁴⁷⁷ Samtidigt anslöt sig många nya medlemmar till klubben: från att under de föregående åren ha haft 30–50 medlemmar var det 150 personer som betalade medlemsavgift under det första kvartalet 1919.⁴⁷⁸ Protokollen andas optimism och tonen är på samma gång uppfordrande. Augusta Nilsson höll ett anförande om författningsreformen och framhöll ”att vi nu mer än någonsin bör tillvarataga våra intressen genom att mera allmänt begagna oss af vår rösträtt och att ej genom likgiltighet fortfarande låta de borgerliga få ha väldet”.⁴⁷⁹ Klubben beslöt att delta i arbetarekommunens valagitation genom de olika distrikten och konstaterade: ”Det beror nu på oss själva att få sammhället [sic] omdanat till det bättre.”⁴⁸⁰ De fick också draghjälp av en resetalare, Agnes Söderquist från Västerås, som höll fem föredrag i Göteborg.⁴⁸¹ Valet resulterade i att Nelly Thüring valdes om på två år och att Josefina Roswald blev den andra socialdemokratiska kvinnan i Göteborgs stadsfullmäktige. Inom arbetarekommunen hade man hoppats på egen majoritet till följd av de förändrade rösträttsbestämmelserna, men nådde inte riktigt ända fram: partiet fick 26 av de 60 platserna.⁴⁸²

Parallellt med att den egna klubben växte verkade Nelly Thüring för att kvinnor skulle organisera sig fackligt genom att ta initiativ till att bilda en ”Tjänarinneförening”.⁴⁸³ Vid det öppna möte som

hölls i samarbete med arbetarekommunen, med Axel Dahlström som talare, var Arbetareföreningens B-sal ”fylld till sista plats”. Till den nybildade föreningen anslöt sig 6 medlemmar.⁴⁸⁴ Thüring framförde också en hälsning från den nybildade kvinnoklubben i Varberg, där ”intresset var särdeles stort vilket bevisar att kvinnorna lite hvarstans äntligen vaknat upp för att med förenade krafter söka nå vårt gemensamma mål, det nya samhället”.⁴⁸⁵

Att så många nya kvinnoklubbar hade bildats i samband med marsvalen – totalt fanns nu drygt hundra – var ett av flera argument som framfördes för att åter aktualisera frågan om särorganisering inom partiet. Nu ställdes högre krav på samordning, menade centralstyrelsen. Man hänvisade också till ”den väntade förestående lösningen av den politiska rösträttsfrågan” och beslöt i början av april 1919 att kalla till en extra kvinnokongress för att bilda ett förbund. Förslag till stadgar för ett kvinnoförbund var redan utarbetade.⁴⁸⁶ Datumet sattes till 29–30 juni 1919 och en kallelse gick ut till klubbarna.⁴⁸⁷ När rösträttssegern firades i slutet av maj, sedan den ordinarie riksdagen hade fattat beslut om allmän och lika rösträtt, fanns alltså långt gångna planer på att bilda ett kvinnoförbund.⁴⁸⁸ I början av juni återkallades dock inbjudan, trots att motioner och handlingar redan inkommit.⁴⁸⁹ I stället kallade man till en ordinarie kvinnokongress efter den kommande partikongressen.⁴⁹⁰ I och med dessa ökande ambitioner att bygga upp den socialdemokratiska kvinnorörelsen fick Nelly Thüring fler uppdrag som resetalare. Under en ”agitationsvecka” i början av november 1919 hölls ungefär hundra möten över hela landet av ett tiotal kvinnliga talare, bland dem Thüring som framträdde vid 14 möten i Värmland.⁴⁹¹

När kvinnokongressen inleddes 16 februari 1920 påminde partisekreterare Gustav Möller i sitt hälsningsanförande om vikten av att vinna kvinnors röster: ”När kvinnorna vid kommande riksdagsman-
naval få tillfälle att kasta en oerhörd tyngd i den politiska vågskålen vore det synnerligen ödesdigert om arbetarnas kvinnor stode efter de borgerliga kvinnorna.”⁴⁹² Inför debatten om huruvida ett förbund skulle bildas underströk Anna Sterky, som hade lång erfarenhet av facklig och politisk organisering, att ”med kvinnornas ökade rättigheter är det deras plikt att uppträda på ett målmedvetet sätt och med

Ombud vid SAP:s partikongress, som hölls i Stockholm 8–20 februari 1920. Nelly Thüring ingick i kongressens dechargeutskott.

större sammanhållning”.⁴⁹³ Förutom att ett förbund skulle innebära större administrativ kapacitet förväntades det även förbättra kvinnors ställning inom partiet och möjligheten att bilda opinion i särskilda kvinnofrågor. Förslaget att bilda Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund (SSKF) antogs med stor majoritet.⁴⁹⁴ Till ordförande valdes Signe Vessman och i styrelsen ingick även Anna Svensson, Anna Lindhagen, Ruth Gustafsson, Agda Östlund, Amanda Frösell och Anna Johansson-Visborg.⁴⁹⁵

Den fråga som togs upp i flest motioner till kongressen var hur

agitationen skulle bedrivas. Sedan tidigare fanns erfarenhet av att ordna talarturnéer i samarbete med kvinnoklubbar och med visst ekonomiskt stöd från partiet. Inför kongressen lades en rad förslag på hur det utåtriktade arbetet kunde ordnas: särskild agitation riktad till tjänarinnor, agitationsinsatser på landsbygden, vägledning av klubbarna genom stöd från avlönade agitatorer och förberedda föredrag samt åtgärder för att ”avhjälpa bristen på kvinnliga talare”.⁴⁹⁶ När förslagen skulle behandlas lyftes också frågan om hur detta arbete borde benämnas. Agda Östlund menade i sin inledning att man borde undvika beteckningen agitation, eftersom den kunde framstå som skrämmande, och i stället tala om upplysning. Att anställa agitatorer bedömdes som orealistiskt med hänvisning till ekonomin, däremot skulle förbundsstyrelsen ”ordna och leda det politiska organisationsarbetet bland såväl hemmets kvinnor som bland lönearbeterskorna i så stor utsträckning som ekonomin det tillåter”.⁴⁹⁷

I detta läge skulle det ha funnits goda möjligheter för en van talare som Nelly Thüring att fortsätta med sina turnéer, men hon bestämde sig för att ta en paus. Vid ett möte med kvinnoklubben i Göteborg, där hon rapporterade från partikongressen, berättade hon att hon ”på grund av överansträngning” skulle dra sig tillbaka för att få nya krafter till ”upplysningsarbetet”.⁴⁹⁸ Kombinationen av uppdraget i stadsfullmäktige, ansvaret för ateljén och de många föredragsresorna hade tagit ut sin rätt. Hon ordinerades av en läkare att vila upp sig och i samband med en kongress i England tog hon en längre semester.⁴⁹⁹

Före avfärden till England deltog Nelly Thüring i Teosofiska Samfundets årsmöte, som hölls i Stockholm under påskhelgen. På skärtorsdagen den 1 april 1920 arrangerades en diskussion om ”Politiska och sociala problem” på Teosofiska Centralbyrån, Östermalmsgatan 75. De anmälda talarna var Nelly Thüring, P. Albert Bergström, socialdemokrat och ledamot av riksdagens första kammare, advokaten Hugo Fahlerantz, nykteristen C. M. Axelsson, Beda Valgren och Erik Borgström.⁵⁰⁰ Efter årsmötet publicerades en betraktelse av signaturen ”Reportern”, som tyder på att diskussioner om de teosofiska idéernas politiska tillämpning präglade även det fortsatta årsmötet.

Möjligen kan vi ana en viss kritik från den anonyma skribentens sida mot den starka betoningen på detta:

Utomstående tro så ofta, att teosoferna huvudsakligen intressera sig för österländsk filosofi och livet efter döden. På årsmötet fick man snarare det intrycket, att livet på jorden, det politiska och sociala livet i alla dess yttringar, är så gott som det enda vi nu anse värt uppmärksamhet. Det föreföll, som om den tanken vunnit insteg hos alla, att det är här på jorden himmelriket bör realiseras, och att det är varenda människas plikt att efter bästa förmåga arbeta därför.⁵⁰¹

Flera av deltagarna på årsmötet tillhörde en grupp teosofier som hade bildat en koloni, alltså en sorts kollektiv, på Sturevägen 17 i villaförstaden Stocksund norr om Stockholm, där paret Hugo och Greta Fahlcrantz var centrala figurer.⁵⁰² I kolonin bodde också lärarinnan Anna Pallin, som under denna period var verksam som ”national lecturer” för den svenska sektionen av Teosofiska Samfundet.⁵⁰³ Det hade bildats en särskild sammanslutning med namnet Teosofiens Vänner för att genom frivilliga bidrag finansiera den utåtriktade ”propagandan” och Hugo Fahlcrantz var den som organiserade turnéerna. I *Teosofisk tidskrift* gavs återkommande rapporter från ”Det yttre arbetet” och hur Anna Pallins besök genererat nya intresserade och medlemmar.⁵⁰⁴ I detta sammanhang av socialpolitisk debatt och intensifierade insatser för att nå ut till en bredare krets fördes en förnyad diskussion om neutralitet inom Teosofiska Samfundet.⁵⁰⁵

På resa i England

Tillsammans med fyra andra delegater från Göteborg deltog Nelly Thüring i en husbyggnads- och stadsplane-kongress i London 3–11 juni 1920, och därefter reste hon runt för att besöka trädgårdsstäder.⁵⁰⁶ Bland annat besökte hon staden Letchworth Garden City, världens första trädgårdsstad som hade skapats 1904 av stadsplanerarna Ebenezer Howard och Raymond Unwin. Idén var att skapa samhällen som förenade stadens och landsbygdens fördelar. Husen

Elever och lärare på St Christopher School, även kallad Arundale School, i Letchworth, juli 1921. Båda Nelly Thürings barn gick på denna teosofiska internatskola.

skulle vara omgivna av trädgårdar och samlade i mindre städer, som inte bara var förorter utan relativt självständiga.⁵⁰⁷ För protestanten Howard, som både var influerad av spiritism och teosofi, hade det utopiska projektet att skapa trädgårdsstäder en andlig dimension.⁵⁰⁸ Efter hemkomsten höll Nelly Thüring föredrag illustrerade med skioptikonbilder om trädgårdsstäderna som idé och kontrasterade det ljusa, luftiga, lantliga med förhållandena i Göteborg.⁵⁰⁹ Bostads-situationen var något som Thüring tillsammans med andra aktiva i kvinnoklubben hade engagerat sig i sedan länge, bland annat genom att skapa en kommitté ”för anskaffande af värdiga bostäder för arbeterskor”.⁵¹⁰ Den stora bristen på bostäder var över huvud taget en återkommande fråga i stadsfullmäktige under Thürings tid som representant där, och staden ordnade såväl tillfälliga bostadspaviljonger som stöd till mer långsiktiga byggprojekt.

Att Nelly Thüring valde att stanna i just Letchworth, två timmars tågresa norr om London, berodde troligen på att det här fanns

en teosofisk skola, grundad 1915 av The Theosophical Educational Trust och uppkallad efter den ledande teosofen George Arundale.⁵¹¹ Här vistades sedan Nelly Thürings barn under 1921.⁵¹² Denna internatskola hade presenterats i ett långt resereportage i *Teosofisk tidskrift* av Erik Cronvall, generalsekreterare i den svenska sektionen.⁵¹³ Själva platsen beskrivs som ”sol, luft och lantlig friskhet”. I skolan var det samundervisning, vegetarisk kost och ”en familjär och naturlig anda”. Barnen han träffade på, som var från många olika länder, tycktes honom ”sunda, naturliga, lyckliga”. Cronvall framhöll särskilt att det inte rådde någon sträng disciplin. Tvärtom skulle barnen skolas i att ta eget ansvar. De samlades i ”the Moot”, där man både diskuterade och fattade beslut om gemensamma angelägenheter.

Uppfattningen att barn inte skulle bestraffas till lydnad utan i stället läras upp i att gradvis ta ett allt större eget ansvar relaterade Cronvall till den teosofiska synen på människans natur, där föreställningen om att själen utvecklas genom upprepade reinkarnationer var central:

Medvetandet att barnet är en individ med en lång föregående utveckling, att det icke är första gången det lever här på jorden utan att det i föregående existenser utvecklat anlag och skapat sig en karaktär, gör det till en första plikt hos läraren att söka finna ut barnets egendomligheter och rätta uppfostran därefter. [...] Den gudomliga gnistan i dess själ skall genom lämplig behandling väckas till liv, så att barnet gör det rätta av egen inre drift, helt enkelt därför att det icke kan handla annorlunda.⁵¹⁴

Detta är ett av många uttryck för betoningen av individens utveckling inom teosofin, och i linje med denna syn på barnuppfostran menade Cronvall att målet inte borde vara att stöpa alla elever i samma form, utan att genom uppmuntran och vägledning låta dem utvecklas utifrån sina egna förutsättningar.⁵¹⁵ Han underströk också att även om skolan var teosofisk så var den inte att betrakta som konfessionell. Principen om religionsfrihet var central inom Teosofiska Samfundet och användes för att ifrågasätta ledare som alltför starkt hävdade en viss uttolkning.⁵¹⁶ Enligt Cronvall förekom ingen religionsundervis-

Porträtt av Nelly Thüring, taget någon gång under 1910-talet i den egna ateljén som hon sålde år 1920 för att kunna ägna sig helt åt politiskt arbete.

ning på skolan och därmed blev föräldrarnas egen religiösa uppfattning inte motsagd. Däremot fanns möjlighet att fördjupa sig inom teosofin för den elev som så ville.⁵¹⁷

En tänkbar anledning till att Nelly Thüring valde att placera sina barn på Arundale-skolan är att hon var kritisk till hur kristendomsundervisningen bedrevs i den svenska skolan. Frågan hade debatterats länge, inte minst inom lärarkåren.⁵¹⁸ År 1919 hade riksdagen

antagit en ny undervisningsplan för folkskolan, som bland annat innebar att tiden för kristendomsundervisning minskades rejält: från 4 eller 5 timmar per vecka till 2 veckotimmar. Den socialdemokratiske ecklesiastikministern Värner Rydén, själv folkskollärare, hade på pedagogiska grunder riktat skarp kritik mot utantilläsning av Luthers lilla katekes. Han förespråkade i stället en etisk kristendomsundervisning med fokus på Jesu bergspredikan. Reformen var en kompromiss i en fråga som hade debatterats i decennier. Liberaler med frikyrklig förankring kunde instämma i att studier av Bibeln skulle ersätta ”katekesplugget”, men hade troligen inte accepterat en helt konfessionslös religionsundervisning – vilket tidigare hade föreslagits i en socialdemokratisk motion.⁵¹⁹ I april 1921 behandlades frågan om kristendomsundervisning på nytt i riksdagen. De omfattande förändringarna hade ifrågasatts av en kyrklig opinion, som ville modifiera den revolutionerande reformen. Den 27 april röstade riksdagens andra kammare ja till en motion om att öka antalet timmar för kristendomsundervisning till 3 per vecka.⁵²⁰ Då skrev Thüring ett rykande debattinlägg, riktat mot kyrkliga ledare och de konservativa riksdagsmän som hade förespråkats deras krav.⁵²¹ Motionen om ökat timantal föll senare i första kammaren, vars sammansättning hade förändrats till följd av nya rösträttsregler, så undervisningsplanen ändrades inte.⁵²² Men Thürings kritik mot vad hon uppfattade som en dogmatisk kristendomsundervisning är intressant som ett exempel på hur hon anknöt till teosofiska idéer i sin argumentation.

Många präster tänkte mer på världslig rikedom och sin ställning än på något annat, menade Thüring. Det passade dem bra att lära ut ”dogmerna” till folket eftersom en reformerad kristendomsundervisning skulle hota deras privilegierade ställning. Hon anlade också ett klassperspektiv på frågan när hon påpekade att ”rikemansskolorna” hade en annan form av religionsundervisning, på vissa ställen närmast en konfessionslös sådan. Detta enkla faktum visade, menade hon, att motståndet mot en reformerad undervisning snarare handlade om att bevara det rådande samhällssystemet än om omsorg om den breda befolkningens religiösa skolning. Samtidigt förutspådde hon att denna form av kristendomsundervisning inte hade någon framtid i en tid då vetenskapliga framsteg utmanade denna världsbild.⁵²³

Men om de Lutherska dogmerna kunde användas till att förslava det stora folkflertalet för århundraden tillbaka – när man samtidigt undanhöll det de fysiska vetenskaper, som kullkasta hela den sinnrika dogmbyggnaden, så går det ej i längden att använda samma metoder i ett tidevarv då folket med makt stormar in i naturvetenskapernas underbara värld [sic].⁵²⁴

Det skulle ligga nära till hands att tolka denna tilltro till den moderna naturvetenskapen och kritiken mot statskyrkan som en ateistisk hållning, men Thüning var noga med att påpeka att socialismen inte stod i motsättning till religiositet. Tvärtom menade hon att ett av problemen med en dogmatisk kristendomsundervisning var att människor då inte fick samma möjlighet att själva fördjupa sig i kristendomens budskap.⁵²⁵ Själv framhöll Thüning att ”Kristi enkla men storslagna broderskaps- och kärlekslära” kunde inspirera till en radikal omfördelning i samhället.⁵²⁶ Vid första anblicken skulle detta kunna tyckas motsägelsefullt med tanke på att hon tidigare anknutit till Vivekanandas moderniserade form av hinduism i ett försök att beskriva sin livsåskådning. En central uppfattning inom teosofin var dock att det i alla religioner fanns en kärna av universell visdom, ett synsätt som kommer till uttryck i följande framtidsscenario:

Men så visst som att människorna själva en vacker dag skaka av sig alla fjättrar som hindra det gudomliga hos var och en ifrån att komma fram, lika visst skall det också en dag skaka av sig allt det som nu hindrar dem från att förstå och tillämpa i levande livet de gudomliga sanningarna i kristendomen.⁵²⁷

Thüning hänvisade alltså till moraliska principer uttryckta både inom kristendomen och inom hinduismen, och när hon gjorde det betonade hon vikten av att själv söka efter ”de gudomliga sanningarna”, snarare än att sätta sin tilltro till religiösa ledare, samt att lärorna måste praktiseras i det vardagliga livet. Det förstnämnda var helt i linje med det teosofiska idealet om sökandet efter den innersta kärnan i varje religion, det senare karaktäristiskt för teosofier som förespråkade en ”tillämpad teosofi” för att komma till rätta med sociala problem.

6. Den nya, demokratiska erans kvinnor: agitator inför valet 1921

När den vilande rösträttsreformen bekräftades i slutet av januari 1921 kommenterade Nelly Thüring beslutet i *Ny Tid*: ”Så har då äntligen vi kvinnor i Sverige blivit myndigförklarade!” I nästa andetag manade hon till oförminskad aktivitet:

Medborgarrätten var inte ett mål, utan ett medel, detta böra vi inte för ett ögonblick glömma. [...] Det beror nu på om vi kvinnor välja den väg som bär framåt och uppåt, eller den som bär tillbaka om förhållandena skola bli vid det gamla eller det ska bli bättre och mänskligare.⁵²⁸

Ansvar för valutgången lades här på de kvinnliga förstagångsväljarna, och denna betoning av kvinnornas – medborgarinnornas – plikt att rösta var återkommande i den samtida politiska debatten. I detta kapitel behandlas Thürings muntliga och skriftliga agitation för att få kvinnor att använda sin nyvunna rösträtt i september 1921, då nya val hölls till följd av de konstitutionella förändringarna. I fokus står både de praktiska förutsättningarna för kvinnoförbundets valkampanj och hur Thürings tillämpade teosofi tog sig uttryck när hon framträdde som socialdemokratisk resetalare.⁵²⁹

Till skillnad från i en del andra länder blev svenska kvinnor röst-

berättigade och valbara till riksdagen på samma gång. Motståndet mot kvinnor som representanter var dock större än mot kvinnor som väljare. Inför valet 1921 var det mycket få kvinnliga kandidater som placerades på valbar plats. Agda Östlund utgjorde ett undantag: hon placerades högt på listan i Stockholms stads valkrets och skulle alltså bli invald om partiet fick samma antal riksdagsplatser som vid föregående val i den aktuella valkretsen. Detsamma gällde högerkandidaten Bertha Wellin, som blev invald trots att en person som placerats lägre gick fram med en egen lista – den fria nomineringsrätten gjorde det möjligt att på detta sätt utmana partiernas fastslagna rangordning.⁵³⁰ Spränglistor kunde å andra sidan även användas för att utmana en officiell lista med få eller lågt placerade kvinnliga kandidater, vilket de socialdemokratiska kvinnorna i Örebro övervägde att göra inför valet 1921.⁵³¹ Som statsvetarna Drude Dahlerup och Lenita Freidenvall har påpekat placerades Nelly Thüring på femte plats, efter de fyra socialdemokratiska män som vid det ordinarie valet 1920 hade valts till andra kammaren i Göteborgs valkrets, alltså på ”kampplats”.⁵³² Här ska jag närmare kartlägga hur representanter från Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb förde hennes talan under nomineringsprocessen inom Göteborgs arbetarekommun.

Agitator i kvinnoförbundets regi

Nelly Thüring ansåg att agitationen, som hon menade var kvinnoförbundets viktigaste uppgift, inte hade behandlats tillräckligt på kongressen då förbundet bildades. I efterhand gav hon sin syn på hur det utåtriktade arbetet borde bedrivas i en lång artikel i *Morgonbris*. ”Reseturnéer” hade både för- och nackdelar, men var enligt Thüring enda alternativet eftersom partiet hade tillgång till så få talare. Hon utgick i sitt resonemang från att kvinnliga talare var att föredra vid agitation riktad till kvinnor. Utifrån sina tidigare erfarenheter som resetalare formulerade hon praktiska råd om hur möten skulle förberedas. Hon förespråkade ett nära samarbete med arbetarekommunerna för att nå ut och betonade särskilt vikten av förarbete genom affischering och andra sätt att göra reklam för arrangemanget. Liksom Agda Östlund varnade Nelly Thüring för att rubriken ”agi-

tationsmöte” kunde avskräcka – i stället föreslogs benämningarna ”upplysningsmöte, fest, föredrag, föreläsning”.⁵³³ Av Thürings förslag på lösning av lokalfrågan framgår att benämningen upplysning inte endast var en etikett: ”Skolorna äro hela kommunens egendom och de böra vara centralhärden för bildning och fostran, inte bara för de små innevånarna, utan även för de stora.”⁵³⁴ De lokala lärarnas förtroende kunde enligt Thüring vinnas genom att de bjöds in för att medverka med uppläsning eller musik vid mötena.

Muntlig agitation krävde tillgängliga talare, men också medel för att täcka resekostnader och ersättning till agitatorerna. Redan i januari 1921 hade förbundsstyrelsen planerat för ”sträckturnéer”, men dessa kunde inte genomföras eftersom ingen av de kvinnor som brukade engageras kunde lämna Stockholm någon längre tid.⁵³⁵ 6–8 februari 1921 hölls en valledarkonferens och i den valhandledning som sedan sammanställdes varnade man för att partiet kunde ”drabbas av en katastrof” om inte kvinnorna mobiliserades. Inför valkampanjen betonade partiledningen vikten av speciella kvinnomöten och att varje partidistrikt arbetade för att värva kvinnor som medlemmar. Det var män som tillskrevs huvudansvaret för att kvinnor skulle avge sin röst; de uppmanades att ta ”sina hustrur, kvinnliga anförvanter och bekanta med vid valet”.⁵³⁶ I handledningen beskrevs också valarbetets olika faser. Till en början handlade det om förberedelser som att upplysa människor om att de hade rösträtt, att samla in pengar till valfonden och att få valorganisationen på plats. Den egentliga valkampanjen skulle starta först i slutet av sommaren.⁵³⁷ Kvinnoförbundet började dock bedriva valkampanj – så kallad föragation – flera månader tidigare. Här intog Nelly Thüring en framträdande roll. Ateljén var såld och med barnen på internatskola kunde hon ägna sig åt politik på heltid.

Direkt efter valledarkonferensen vände sig kvinnoförbundets styrelse till kvinnoklubbar och kvinnodistrikt för att förbereda vårens turnéer. Förbundet genomförde ungefär 300 föredrag under ”föragationen”, ibland som ensam arrangör, ibland i samarbete med andra delar av partiet.⁵³⁸ Nelly Thüring höll under våren drygt 70 föredrag i sträck för kvinnoförbundets räkning. Under februari och mars 1921 talade hon i Stockholms län, både inför kvinnoklubbar och på

möten med arbetarekommuner. I april reste hon i Halland och under maj i Medelpad och Jämtland.⁵³⁹ På grund av alla uppdrag som talar runt om i Sverige var hon oftast frånvarande från kvinnoklubbens möten i Göteborg, men i slutet av april höll hon ett offentligt möte på Brämaregården i Göteborg och innan dess medverkade hon på ett klubbmöte. Hon framförde då hälsningar från förbundsstyrelsen och ”höll ett medryckande föredrag samt uppmanade kvinnorna att delta i allt arbete, ty vi vet att allt ansvar vilar på oss själva på 1921 års kvinnor om valet till hösten ska gå lyckligt”.⁵⁴⁰ Även andra kvinnliga agitatorer gjorde längre resor under våren. Hulda Flood turnerade i Skåne och Agnes Söderquist i Småland medan Ruth Gustafsson besökte både Dalarna och Närke.⁵⁴¹ Resetalarnas många framträdanden redovisades ingående i *Morgonbris*. Rapporter om antalet besökta platser och nybildade kvinnoklubbar var ett etablerat sätt att utvärdera agitationsturnéer.⁵⁴² Samtidigt hade rapporteringen ett mobiliserande budskap: den socialdemokratiska kvinnorörelsen var på frammarsch.

Även om de positiva mötesreferaten dominerade förekom rapporter om motstånd och bakslag. Halland beskrevs, med en metafor hämtad från jordbruket, som ”hårdarbetad mark”. Inför ett av Nelly Thürings föredrag där hade det inte ens gått att ordna lokal: ”Fri-luftsmöten äro vi ju ej rädda för, men inte vilja vi kvinnor gärna stå på landsvägen i början av april och avlyssna ett föredrag, för att inte tala om svårigheterna för talarinnan.”⁵⁴³ Det rapporterades också att utsända affischer ibland inte hade satts upp inför mötena, vilket föranledde en kommentar av förbundsordföranden Signe Vessman som menade att detta ointresse för kvinnorörelsen var oförlåtligt, ”särskilt inför den tid vi nu gå till mötes”.⁵⁴⁴ Den kvinnliga rösträtten användes alltså som ett argument för att lokala partiorganisationer skulle hjälpa till i arbetet med att organisera kvinnor inom socialdemokratien. Även Nelly Thüring inskräpte flera gånger detta budskap genom artiklar i *Morgonbris*, och uppmanade också mer allmänt socialdemokratins sympatisörer till uppräckning – inte minst efter stadsfullmäktigevalen i Stockholm då valdeltagandet hade varit lågt. Hennes besvikelse är påtaglig:

Och hur skall det lilla fåtalet, verkligt arbetande socialisterna, kunna hålla stängen mot bakåtsträvandets makter, när ni alla andra inte ens vilja hjälpa dem med edra röster? Och hur skola ni själva kunna möta och bemöta motståndarna, när ni inte skaffa er kunskap och insikt i socialismens innebörd?⁵⁴⁵

Vid sidan av förbundets egen tidskrift spelade den lokala partipressens bevakning en viktig roll vid genomförandet av talarturnéer. Nelly Thürings turné i Medelpad, arrangerad i samarbete med kvinnodistriktet, inleddes med ett tal i Sundsvalls Folkets park efter stadens första maj-demonstration.⁵⁴⁶ Den socialdemokratiska dagstidningen *Nya Samhället* publicerade sedan upprepade gånger hennes resplan – ett späckat schema med möten på nya platser varje dag och dubbelmöten på helgerna.⁵⁴⁷ Här infördes även uppmaningar att besöka mötena och mötesreferat där både talaren, arrangörerna och publiken recenserades. Nelly Thüring beskrevs som en av den socialdemokratiska kvinnorörelsens mest framstående talare och hennes framställningssätt som både sakligt och fängslande. Oftast rapporterades om god uppslutning och välordnade arrangemang med musik och servering.⁵⁴⁸ På en ort hade mötet dock blivit ”sorgligt fåtaligt besökt”, vilket föranledde följande förmanande ord: ”Tillfälle att rehabilitera sig ges dock, Vivstavarvs kvinnor, i det att fru Thüring godhetsfullt lovat att än en gång hålla sitt intressanta föredrag.”⁵⁴⁹ Mötena på andra platser hade enligt tidningen samlat mellan 125 och 150 deltagare, medan talet i Skönsbergs Folkets hus hölls inför 350 åhörare.⁵⁵⁰ Dessa siffror ska givetvis betraktas som ungefärliga och de utgör liksom rapporterna i *Morgonbris* exempel på samspelet mellan muntlig och skriftlig agitation.

Att organisera långa talarturnéer var ett av kvinnoförbundets sätt att hålla kostnaderna nere, särskilt vid resor norrut.⁵⁵¹ Thüring fortsatte i mitten av maj direkt till Jämtland, där det till skillnad från i Medelpad inte fanns något kvinnodistrikt. Turnén kom till stånd genom ett samarbete mellan förbundet och partidistriktet och i referatet betonades just att landskapet saknade självständiga sammanlutningar för socialdemokratiska kvinnor, även om arbetarekommunerna hade kvinnliga medlemmar. Thürings resor betecknades med

ytterligare en jordbruksmetafor som ”ett verkligt djupplöjningsarbete”.⁵⁵² I ett brev till Signe Vessman gav hon en öppen hjärtig skildring av resan. Många av kvinnorna hon mött hade varit entusiastiska över hennes besök, men de tvekade inför att bilda kvinnoklubbar och få vågade enligt Thüring sitta i en styrelse. En ny klubb i Östersund var det enda resultatet av denna turné på ett organisatoriskt plan. Thüring tipsade dock om enstaka personer på andra platser som hon bedömde kunde utvecklas till goda organisatörer: ”I Ytterån har jag upptäckt en liten Fru som jag hoppas vi kan få nytta av. Skollärare Engströms Fru. En liten käck och intresserad tös, som nog kan bli mogen en gång för att ta hand om Jämtland.”⁵⁵³ Hennes uppmaning till Vessman om att ta kontakt med denna potentiella framtida ledare visar att talarturnéerna inte bara krävde personer som var villiga att framträda offentligt och hade möjlighet att resa, utan också samordning och uppföljning.

Trots benämningen ”föragitation” syftade dessa turnéer under våren 1921 alltså inte bara till att värva röster inför valet, utan de var också ett led i att bygga upp organisationen genom att stimulera till bildandet av nya kvinnoklubbar. Samtidigt var turnéer i områden där det inte redan fanns lokala klubbar eller kvinnodistrikt kostsamma och kunde bara genomföras när det fanns ekonomiskt utrymme.⁵⁵⁴ Förbundet fick särskilda tillskott från partiet för agitation, vilket kan relateras till SAP:s mer allmänna satsning på att mobilisera kvinnors röster. Till detta bör läggas att partimedlemmar bistod med kost och logi för de kringresande agitatorerna, vilket framgår av sonens levnadsberättelse:

För att bringa ner omkostnaderna övernattade hon ofta hos partivänner som naturligtvis ställde fram det bästa de hade, ett i allmänhet oanvänt ”finrum”, till hedersgästens förfogande med nymanglade kalla linnelakan, varje husmors stolthet, i sängen. Och så ville man gärna bjuda på en kopp kaffe med nybakade kakor och bullar. Min mor berättade att hon mycket hellre hade velat ha en rejäl grov smörgås och ett glas mjölk, men det hade hon inte hjärta att säga till den välmenande värdinnan.⁵⁵⁵

Nelly Thüring

Vad väntar 1921 av
Sverges kvinnor?

Re'n bådär i öster den gryende dag,
När vådet för vika för rättvisans tag.
Då rik är blott den, som har kärlek så stor,
som en offerande, älskande mor.

UTGIVEN AV SOC.-DEM. KVINNOFÖRBUNDET

— Pris 20 öre —

UNIVERSITETS
BIBLIOTEKET
LUND

Aftonunderhållning

anordnas

Tisdagen den 15 mars 1921 kl. 7,30 e. m. (på slaget)
i Samskolans högtidssal.

Föredrag av fru Nelly Thüring
(från Göteborg)

Ämne: "Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor?"

Violinsolo

av fröken

ILONA von REGE CZY
från UNGERN.

Solosång

av folkskoleläraren

GUSTAV ARN
i TORSVIK.

Vid pianot: Fru SIGNE TORELL.

Allmänheten, och särskilt kvinnor ur alla samhällsklasser, inbjudas!

ENTRÉ 50 ÖRE

BILJETTER tillhandahållas hos de kooperativa affärerna, Sjädis papperhandel, O. Holm, G. Söderberg i Torshov, Fritz Flodin i Bergsätra och A. Norr i Aga samt vid ingången till lokalen.

ARBETSLÖSA erhålla gratis biljetter av O. Holm i Torshov, F. Flodin i Bergsätra och C. G. Holm i Brevik.

Lidingö Arbetarekommun.

▲ Nelly Thürings broschyr *Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor?* utgavs våren 1921 av Socialdemokratiska kvinnoförbundet.

◀ Våren 1921 gjorde Nelly Thüring flera talarturnéer för kvinnoförbundets räkning.

Möjligen skulle man också kunna argumentera för att resetalarna, i alla fall Nelly Thüring, betalade för kampanjen med sin hälsa. Som ett resultat av de långa resorna och oregelbundna måltider fick hon en kronisk magkatarr.⁵⁵⁶ Precis som framkommit i tidigare biografiska studier av ledande personer inom LKPR kunde det vara både fysiskt och psykiskt ansträngande att vara en efterfrågad resetalare.⁵⁵⁷

Kvinnors rätt och plikt att rösta

Förutom agitationsturnéerna satsade kvinnoförbundet på skriftlig agitation. Redan under våren gav förbundet ut skriften *Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor?*, författad av Nelly Thüring.⁵⁵⁸ Denna broschyr var utgångspunkten för de föredrag hon höll och användes samtidigt fristående i kvinnoklubbarnas utåtriktade arbete. I Göteborg påminde Alma Dahlström klubbmedlemmarna om att sälja Thürings broschyr, och så skedde i stor skala: de första 300 exemplaren tog snart slut, 300 nya beställdes.⁵⁵⁹ Tack vare att broschyren är 16 sidor lång och går mer på djupet än de valupprop som publicerades senare under valrörelsen, blir det här möjligt att få en närmare uppfattning om Nelly Thürings politiska tänkande – så som det tog sig uttryck när hon formulerade sig i rollen som socialdemokratisk agitator.

Inledningsvis förmedlade Thüring sin glädje över att en ny, demokratisk era hade inträtt i och med införandet av kvinnlig rösträtt.⁵⁶⁰ Arbetande kvinnors röster var numera lika mycket värda som alla andras:

Den ringa och ofta föraktade statarhustrun, tjänsteflickan, arbeterskan och arbetarehustrun kan nu med stolt hållning och frimodig blick möta den anstolte godsherrn eller den dryge penningfursten vid valurnan, ty *där* betyder hon nu lika mycket som han.⁵⁶¹

Rösträtten innebar enligt Thüring en motsvarande skyldighet att bilda sig om politiska frågor och de olika politiska partierna. Utbildade och aktiva medborgare kontrasteras mot "slöa" och "likgiltiga".⁵⁶² Detta är inte förvånande med tanke på farhågorna om att SAP skulle förlora valet om de inte kunde mobilisera de kvinnliga väljarna.⁵⁶³ Till skillnad från dem som beskrev kvinnor som en särskilt oförutsägbar väljargrupp underströk Thüring att plikten att rösta gällde lika för både män och kvinnor.⁵⁶⁴ I stället för att fokusera på eventuella skillnader i mäns och kvinnors röstbeteende gjorde hon en åtskillnad mellan ansvarskännande medborgare, som förutom att rösta även går med i ett politiskt parti, och de ansvarslösa medborgare – män

såväl som kvinnor – som stannar hemma på valdagen.⁵⁶⁵ Som svar på invändningen att kvinnor riskerade att hindras från att uppfylla sina plikter som mödrar och hustrur konstaterade hon helt kort att det inte tar särskilt lång tid att gå och rösta.⁵⁶⁶ Även om Thürings argumentation utgick från antagandet att kvinnor i allmänhet inte var särskilt kunniga om politik förklarade hon inte detta med att de skulle ha någon bristande förmåga, utan med brist på tid att läsa tidningar, delta i möten och liknande.⁵⁶⁷ Hon betonade genomgående kvinnors likställighet med män och menade att kvinnor var lika kapabla att utföra sina skyldigheter som medborgare – men i behov av utbildning.

På sitt optimistiska och uppfordrande vis förutspådde Nelly Thüring en radikal samhällsomvandling, möjliggjord genom kvinnors insatser. Det var män som hade byggt det gamla, autokratiska samhället. Nu var kvinnors deltagande avgörande för att bygga det nya, socialistiska samhället. Hon hoppades att krigsslutet skulle innebära slutet på ”den tidsepok då *makten* triumferade över *rätten*” och frågade sig retoriskt om det inte var kvinnorna som kunde skapa den nya eran, ett samhälle byggt på rättsprinciper.⁵⁶⁸ Thüring gav i detta sammanhang uttryck för en komplementär syn på kön som var vanlig bland förespråkare för att kvinnor skulle få ett vidgat verksamhetsfält.

Manlig kraft och styrka, logisk tanke och beräkningsförmåga finns det nog utav förut. Vad vi behöva som ett komplement härtill är mera hjärta, mera varm medkänsla, som inte alltid dagtingar med beräkningen, när det gäller arbetet för en sargad, lidande mänsklighet.⁵⁶⁹

Samtidigt som kvinnors roll i samhällsbygget här motiverades med att de hade särskilda, feminina, egenskaper att bidra med tillskrevs inte alla kvinnor samma kvaliteter. Thüring uttryckte en förhoppning om att *rätt* sorts kvinnor skulle börja delta i det offentliga livet, nämligen ”de goda, de självupppoffrande, de kvinnliga kvinnorna”.⁵⁷⁰ När socialistiska teosofier som Clara Codd talade för kvinnors rätt att delta i det offentliga livet var det inte bara fråga om att främja

kvinnors politiska rättigheter: de närde också en föreställning om att kvinnlig idealism och självupppoffring var avgörande för mänsklig-
hetens utveckling – även bortom enskilda stater.⁵⁷¹ I vilken utsträck-
ning Nelly Thüring hade tagit del av sådana arbeten är inte känt,
men hennes formuleringar om kvinnors särskilda roll i att skapa en
ny era är snarlika.

Med sikte på valdagen beskrev Thüring också det socialdemokra-
tiska partiets dagsaktuella krav: socialisering av produktionen, jord-
reform, skattereform, rusdrycksförbud, bättre bostäder och socia-
la reformer.⁵⁷² I linje med sitt uttalade syfte att ge kvinnliga väljare
tillräcklig kunskap om de olika ideologierna för att de skulle kunna
skaffa en välgrundad uppfattning gav hon också en exposé över de
politiska partierna. Hon gjorde en övergripande indelning i ”den
stillastående eller återhållande riktningen” (till denna räknade hon
högerpartiet och bondeförbundet) och ”alla de som antingen äro
missnöjda med gamla föråldrade förhållanden, eller som äro besjäla-
de av ett intensivt begär av att tjäna och hjälpa mänskligheten i dess
kamp uppåt och framåt mot allt högre, ljusare och större fullkom-
lighet”.⁵⁷³ Att ansluta sig till det socialdemokratiska partiet beskrevs
som det naturliga valet både för ”de egendomslösa, som ingenting
ha att förlora” och ”idealisterna, för vilka gods och guld och yttre
fördelar betyda så litet jämfört med arbetet i det godas tjänst”.⁵⁷⁴
Frisinnade och liberaler arbetade enligt Thüring också ”i riktning
mot utveckling och framåtskridande”, men vågade eller ville av olika
skäl inte ta steget fullt ut. Hon framhöll att någon avgörande för-
ändring av de sociala förhållandena inte gick att åstadkomma ”inom
det nuvarande konkurrensmättade samhällets ram”, men inskräpte
att den enda möjliga vägen var reformarbete. I detta sammanhang
riktade Thüring kritik mot ”det nya socialistiska partiet”, alltså det
parti som hade bildats i mars 1921 i och med att vänstersocialisterna
antog Kominterns 21 teser och därmed även bytte namn till Sveriges
Kommunistiska Parti.⁵⁷⁵ Hon underströk att våld föder våld med en
formulering som anspelar på den för teosofin så centrala idén om
orsak och verkan, karmalagen:

Det senare [partiet] glömmet alldeles bort den för hela universum oomkullrunkliga lagen om orsak och verkan, då det tror, att hat och våld å den ena sidan inte skall mötas med liknande vapen å den andra. På detta sätt vinnes aldrig annat än strid, hur mycket man än drömmer, om den tusenåriga fredens rike.⁵⁷⁶

Inför valet 1921 förutspådde många bedömare att kvinnor var mer benägna att rösta konservativt eftersom de antogs vara mer religiösa. Som framgått ovan vände Thüring sig starkt emot uppfattningen att socialismen skulle vara kristendomsfientlig. I sin broschyr hävdade hon att socialism och kristendom i grunden utgjorde ”alldeles samma broderskapslära”, men tillämpad på olika aspekter av det mänskliga livet: det materiella och det andliga.⁵⁷⁷ Detta synsätt förklarades närmare i en artikel i *Morgonbris* valnummer. Thüring beklagade att religionsfrågan hade blivit ett slagträ i valkampanjen och att det från konservativt håll hävdades att socialismen var ett hot mot kristna värden. Hon deklarerade, i enlighet med partiprogrammet, att religionen borde vara en privatsak och att kyrkan därför skulle separeras från staten. Liksom i tidigare skrifter försökte hon upphäva motsatsförhållandet mellan socialism och religion genom att beskriva socialismen som ”förverkligad kristendom”, en ”levandegjord broderskärlek” – och kontrasterade denna utopi mot rådande ”egoistiska samhällsförhållanden”.⁵⁷⁸ Thüring påpekade också att eftersom socialismen var en internationell rörelse kunde den inte bara förhålla sig till traditionellt kristna samhällen. Vad som förespråkades var en bred allians för omfattande reformer:

Och kunna vi inte alla, både religiösa utav olika sekter, materialister, idealister, ateister, teosof, buddister etc. förenas i ett arbete, som syftar till att åstadkomma ett nytt ekonomiskt samhällssystem, även om vi divergera på alla andra områden.⁵⁷⁹

I denna sin plädering för tolerans och samarbete trots skilda livsåskådningar räknade Thüring alltså upp teosofer som en grupp bland många, utan att närmare beröra det egna intresset för teosofi. Vilka överväganden hon gjorde kring för- och nackdelarna med att tala

Socialdemokratiska Kvinnoförbundets
tidning

PRIS 25 ÖRE

Socialism och religion.

Av Nelly Thüring.

Det är väl inget argument emot socialismen, som dess motståndare flitigare använda sig utav för att skrämna kvinnorna med, än just religionsproblemet. Om den rysliga socialismen komme till makten skulle den avkristna folket, avskaffa kyrkan, ta bort religionsundervisningen i skolorna etc. Och det är just nu särdeles tacksamt att spela på dessa strängar, ty det gäller att fånga kvinnornas röster vid valet.

Som vi kvinnor i allmänhet inte äro likgiltiga för religionsfrågan — vi äro mera känslomänniskor än männen och reagera lättare härpå — så förstår jag så väl, hur man med detta försätliga framhållande av socialismen som en fiende till religion, kan få en hel del av våra tanklösa kvinnor över på deras sida fast de inte i övrigt dela deras åsikter. Vi ha förut i annat sammanhang i Morgonbris' spalter framhållit socialismens ställning till religionen, men det är kanske inte ur vägen att åka en gång orda om detta viktiga spörsmål. Först bör då fastslås: att socialismen visst inte är fiende till vare sig kristendomen eller någon annan religion; den bara inte sysslar med detta problem, utan vill att det skall vara en privatangelägenhet för var och en människa att ordna upp efter eget gottfinnande.

Det man stöder sig på i nämnda hänseende är det socialdemokratiska arbetarepartiets program, vari finnes intagit "statskyrkan avskaffas".

Men är statskyrkan och religionen synonyma begrepp? Vilja de människor, som inte tillhöra statskyrkan, eller ogilla densamma, kallas för irreligiösa? Och äro alla, som tillhöra densamma, religiösa? Och är det inte fullt i analogi med hela socialismens uppgift, som är att hjälpa oss att ordna upp våra yttre, fysiska livsförhållanden på ett nytt och förståndigare sätt, att lämna individerna frihet i uppordandet av sina andliga angelägenheter? Efter-som vi människor till vårt inre väsen tycks vara mycket olika varandra, bör nog var och en få söka sig fram till den form av religion, som bäst överensstämmer med vars och ens inre natur. Det är mycket möjligt, att det tvång, som utövas i en dogmtrogen, ortodox religionsform, stöter bort i stället för drager människorna till sig.

Socialismen är ju också en internationell rörelse, som förr eller senare kommer att genomföras i alla nationers liv, oavsett om dessa äro kristna, muhammedaner, buddhister, hinduister eller utan bestämd form.

Det är just häri det stora i socialismen ligger, att den inte är begränsad av olika åsikter på detta område.

Och kunna vi inte alla, både religiösa utav olika sekter, materialister, idealister, ateister, teosofier, buddister etc. förenas i ett arbete, som syftar till att åstadkomma ett nytt ekonomiskt samhällssystem, även om vi divergera på alla andra områden? Är det inte intolerant i allra högsta grad, att uppsätta som villkor för ett samarbete från ena eller andra området, att vi även nödvändigt skola ha lika åsikter i allt övrigt.

Ser det inte också ut som om statskyrkan hade haft sin tid, fyllt sin uppgift? Den tömmes ju år från år och den tiden är kanske inte långt avlägsen då den faller alldeles av sig själv, om vi vill det eller ej. Med all respekt för de ansträngningar som göras för att åstadkomma en pånyttfödelse inom statskyrkan, tycks dock formen vara för hård för ett insläppande av det andliga livet. Det är det andliga *livet* bakom dogmerna, formerna, bokstäverna, som mänskligheten hungrar efter, en *förståelse* av religionen och inte bara ett ähörande av en del teorier och ord, och detta är kanske orsaken varför folket hellre går till frälsningsarmén med all dess svammel, buller och bång, till tungomålsmöten, frikyrkor etc. än till statskyrkorna. Det är för lite liv, för lite naturlighet och omedelbarhet i våra kyrkogudstjänster och prästerna äro för lite verkligt religiösa för att längre kunna kvarhålla människorna. Hur många präster är det också, och hur många *leva* den religion de predika om söndagarna; kanske efter samma koncept år efter år?

Är inte de flesta prästers liv och gärningar ett likadant strävande efter jordiska ägodelar, som de flesta andra människors? Och hur många präster är det som blivit präster av verklig håg och kallelse, av inre drift? Ett fullt ordstäv säger: "att när en student är för dum för någon annan bana i livet, då blir han antingen präst eller officer". Det finns ett fåtal verkliga präster, men hur uppburna och omtyckta av folk äro ej dessa. Men de leva som människor bland sina medmänniskor, de gå ut undervisande, lärande och som de goda exemplens föregångare, de låta tala med sig om allehanda ting och de bemöda sig om att sätta sig in i sina medmänniskors tankar, känslor och behov.

De äro inte isolerade företeelser, som bara om söndagarna beskådas som grant utstyrda dockor, de där sjunga och tala när de bli uppdragna därtill.

Deras livs diktan och trakten är inte att bara samla i de jordiska ladorna, utan de tänka mera på de högre, de verkliga värdena, de, som skola bli be-

stående för det liv som kommer efter.

Det är alldeles riktigt att socialismen som sådan är materialistisk, men därför behöver väl inte socialisterna vara materialister. Vi kunna med lagar och förordningar ordna upp de fysiska förhållandena ty där ha vi en materia att ta på, att lägga till rätta, men den andliga världen är immateriell, otangerbar och följaktligen höjd över vårt inripande.

För min personliga del tyder jag flykten ifrån statskyrkan som ett bevis på, att det är ett verkligt inre behov som driver människorna att söka och söka tills de finna vad som för var och en är det rätta. Och förrän man frigjort sig från alla former, allt sken och naiv dogmtro, förr är man inte redo att ta emot det högre, andliga livet, förr söker man inte att tränga till religionens sanna väsen, dess kärna och djupaste innebörd.

I samma riktning tyder jag tendenserna att i skolorna borttaga katekesen och ge lärarna större frihet i religionsundervisningen. Innerligt må vi hoppas att detta är bara första steget emot en konfessionslös — d. v. s., inte undervisning i endast en form av religion, utan en allmän översikt över alla olika dylika religionsundervisningar samt en verklig moral och sedelära, som barnen kunna ha nytta av i det dagliga livet och som de begripa.

Är det inte som om människorna äntligen började förstå kristendomens sanna innebörd och att denna innebörd skall levast, förverkligas och inte bara predikas om. Det har kanske behövs 2,000 år för oss att genom alla bilder, tecken och myter få tag på andemeningen, det som Kristus ville ge oss i denna form av religion. A och o i kristendomen är kärleken; kärleken till de högre makterna och kärleken till människorna inbördes och till allt levande i universum. Hur mycket av denna allomfattande kärlekslära har blivit förverkligad i våra egoistiska samhällsförhållanden, i vårt dagliga liv? Har inte allas vårt liv, även deras som kalla sig kristna, som mästarens budbärare och tjänare, varit en enda kamp för att få så mycket som möjligt av denna världens goda och därvid glömmande bort vår gemensamma broderskap? Har ha inte de, som på ena eller andra sättet lyckats roffa åt sig så mycket som möjligt, mycket väl funnit sig i att leva i lyx och överflöd bredvid den största fattigdom, brist och nöd? Och ändå vilja de låta påskina att de äro kristna!

Nej, det är högst på tiden, att socialismen, som för mig ingenting annat är

(Forts. å sid. 15.)

Nelly Thüring medverkade i numret av *Morgonbris* 1921 med en artikel rubricerad "Socialism och religion".

om detta offentligt går inte att sluta sig till utifrån artikeln, men ett referat från Teosofiska Samfundets årsmöte 1921 visar att denna fråga hade diskuterats. Arbetet att ”söka införa ett teosofiskt tänkande” inom andra organisationer, sade en medlem, ”kunde ibland ske lämpligast utan att nämna ordet teosofi”.⁵⁸⁰

På motorcykel genom Södermanland

Nelly Thürings broschyr genererade cirka 700 kronor i inkomster.⁵⁸¹ Skriftlig agitation, eller indirekta kampanjkanaler, fungerade alltså som inkomstkälla för kvinnoförbundet och skapade ekonomiska förutsättningar för mer direkta kampanjkanaler. I en artikel i förbundets tidskrift påminde Thüring också om att ökade ansträngningar för att sälja prenumerationer var viktigt både för att sprida socialismens idéer och för att stärka kassan och därmed få råd med mer agitation: ”[M]ed 10,000 nya Morgonbris om året skulle det [förbundet] kunna hålla kvinnliga talare ute året runt.”⁵⁸² Utöver dessa strategier vände sig förbundsstyrelsen i maj 1921 till Gustav Möller med krav på ett särskilt tillskott inför valet. Utifrån ett förhandsbesked om 6000 kronor kunde valkampanjen planeras mer i detalj.⁵⁸³ Förutom att arrangera egna talarturnéer intog kvinnoförbundet under månaderna närmast valet en samordnande roll när det gällde den muntliga agitationen riktad till kvinnliga väljare. De ledande medlemmarnas tid och engagemang var en viktig resurs, inte bara för förbundet utan för partiet som helhet. Kvinnodistriktet vände sig till förbundsstyrelsen för att få förslag på kvinnliga talare. Exempelvis efterlyste Västgötadals kvinnodistrikt en talare och fick svaret att de kunde förfoga över den erfarna agitatorn Ruth Gustafsson under två veckor, samt ett ekonomiskt stöd om 15 kronor per möte.⁵⁸⁴

När valet närmade sig växte efterfrågan på de mest rutinerade talarna, vilket framgår i en av de få längre brevväxlingar angående valkampanjen 1921 som finns bevarade i kvinnoförbundets arkiv. I mitten av juni skrev Bernhardina Bengtsson till Signe Vessman, eftersom hon som representant för Blekinge socialdemokratiska kvinnodistrikt hade blivit inbjuden till Blekinge partidistrikt för att ge sina synpunkter om agitationen inför valet. Tre stora friluftsmöten skulle

ordnas i början av juli, med riksdagsledamoten F. V. Thorsson som talare, och Bengtsson hade fått igenom att även en kvinnlig talare skulle framträda. Hon ville därför komma i kontakt med Nelly Thüring, som för tillfället befann sig på talarturné i Södermanland.⁵⁸⁵ Signe Vessman vände sig till partidistriktet där och bad dem att släppa ifrån sig Thüring under turnéns två sista dagar.⁵⁸⁶ Försöket att engagera Thüring lyckades inte – och efter nekande svar även från Agda Östlund, Ruth Gustafsson och Hulda Flood vädjade Bernhardina Bengtsson till Agnes Söderquist att komma: ”Det vore föreglygt att inte få någon kvinnlig talare till dessa möten då nu gubbarna för en gångs skull gått med på att ha en sådan. Jag är förtvivlad över alla nej jag fått.”⁵⁸⁷ Till slut kunde hon meddela att Söderquist skulle komma. Bengtsson beskrev också mer i allmänhet hur hon försökt övertyga partidistriktets styrelse om vikten av att ta hänsyn till kvinnor i valkampanjen: ”Jag påminde dem om deras skyldigheter gent emot de nya väljarskarorna, kvinnorna och påpekade att hänsyn måste tagas därtill att kvinnorna vid de olika agitationsmetoderna vill också någon gång höra talare från sitt eget kön.”⁵⁸⁸ Liksom Thüring tidigare gjort gällande i *Morgonbris* framhölls alltså vikten av att den muntliga agitationen riktad till kvinnliga väljare genomfördes av kvinnliga talare.

Ett sätt att hantera bristen på kvinnliga talare var att använda transportmedel som möjliggjorde flera framträdanden per dag. SAP har tidigare beskrivits som snabba att satsa på tekniska nymodigheter och inför valet 1911 väckte de ”röda bilarna” mycket uppståndelse.⁵⁸⁹ Bernhardina Bengtsson nämnde att hon själv skulle medverka vid ”bilturnéer å landsvägarna på söndagar samt motorbåtsturer till öarna i skärgården [...] det lilla jag kan och förmår”.⁵⁹⁰ Nelly Thürings månadslånga turné i Södermanland ägde i stället rum på motorcykel, som kördes av partiexpeditören Gunnar Svensson medan Thüring satt i sidovagnen. Lokaltidningen *Folket* kommenterade detta särskilt vid en intervju med Thüring:

Detta utmärkta fortskaffningsmedel har anlitats för att möjliggöra dubbelmöten varje afton. Oaktat denna intensiva talare-

verksamhet kände fru Thüring ingen trötthet efter den långa turnén i länet utan förklarade sig vara i utmärkt form.⁵⁹¹

Signe Vessman kommenterade det höga tempot i en personlig hälsning till Nelly Thüring: ”Var vänlig och hälsa den ’lilla Gunnar’ att han inte sliter ut dig på landsvägarna. Det är många kvinnor i det här landet som vill höra dig.”⁵⁹² Som framgått ovan beskrev Thüring i efterhand valkampanjens resor och många framträdanden som mycket påfrestande för hennes hälsa.⁵⁹³

Bland de erfarna kvinnliga agitatorerna fanns två som tillhörde det tjugotal huvudtalare partistyrelsen skulle förfoga över i slutet av valkampanjen. Från och med den 1 augusti 1921 förväntades Ruth Gustafsson och Nelly Thüring vara beredda att medverka vid möten under lördagar och söndagar samt en längre turné.⁵⁹⁴ Utöver dessa framträdanden reste Thüring under augusti återigen i Södermanland, nu i regi av Stockholms stads och läns kvinnodistrikt – med ekonomiskt stöd från både förbundet och partidistriktet i Stockholms län och Uppsala län. Hon höll nio föredrag och särskilda affischer trycktes inför dessa.⁵⁹⁵ Flera av valmötena refererades i *Social-Demokraten*, exempelvis det som hölls den 30 augusti 1921 i Södertälje. Innehållsmässigt utgick föredraget från den broschyr som diskuterats ovan, och enligt referatet mottogs det ”med stormande bifall” av minst 1 000 åhörare.⁵⁹⁶ Dessa uppgifter måste givetvis tolkas utifrån att tidningen var socialdemokratins huvudorgan. Förutom mötesreferat av traditionellt snitt porträtterades Nelly Thüring i en längre intervju. I kraft av sina många möten med de nya väljarna – hon räknade själv till uppemot 25 000 åhörare totalt under sina turnéer – tillskrevs hon kunskap om huruvida kvinnorna skulle rösta: ”[T]ill min stora glädje har jag erfarit att kvinnorna i detta avseende visst icke stå männen efter. Jag anser mig ha nog så starka skäl att vara mycket optimistisk i fråga om kvinnornas deltagande i valet.”⁵⁹⁷ Oavsett om denna prognos var Thürings genuina övertygelse eller ej, utgör citatet ett exempel på hur frågan om kvinnor som grupp var mogna för rösträtten eller ej genomsyrade valkampanjen.

UPP TILL VAL

DEN 16 SEPT.

Rösta mot reaktionen.

Rösta för sociala reformer, för rättvisa åt arbetarklassen.

Rösta med socialdemokraterna.

Se efter att Ni får den rätta valsedeln,
som upptar följande namn:

ARBETAREPARTIET

Kristensson, Emil, folkskollärare, riksdagsman
Sjöström, Algot, bagare, riksdagsman
Hedvall, Julius, stationskarl, riksdagsman
Höglund, C. V. O., stationsförman, riksdagsman
Thüning, Nelly Maria, fotograf
Magnusson, A. Th. E., redaktör
Granberg, Otto Gustaf Orvar, gjutare
Rybergh, Carl, kontorschef
Börjesson, Albert L., sockerbruksarbetare
Hagvall, Thure, järnarbetare

Försummar arbetarklassens män och kvinnor att rösta då får de med höjda tullar, ökade skatter, stigande hyror, utsträckt arbetstid, sänkta löner, en klavbunden fackföreningsrörelse, förlängd värnplikt och rösträttens kringskärande plikta för sin försummelse.

Göteborgs Arbetarekommun.

Inför valet till riksdagens andra kammare 1921 placerades Nelly Thüning på femte plats, efter de sittande riksdagsmännen.

Lokal kampanj för Thürings kandidatur

Kvinnoklubben i Göteborg diskuterade på vilket sätt man skulle arbeta inför det kommande valet vid ett utomhusmöte i början av juli 1921, på uppmaning av kvinnoförbundets styrelse som genom ett cirkulär begärt in uppgifter om detta. Beslutet blev att klubbens insatser skulle ske i samverkan med arbetarekommunens styrelse och stadens olika valdistrikt.⁵⁹⁸ Vid nästa möte uppmanades medlemmarna att anmäla sig till valdistriktens styrelser för att dela ut ”vallitteraturen” – det vill säga att hjälpa till med det ordinarie valarbetet. Samtidigt diskuterades satsningar som var mer direkt inriktade på att nå kvinnliga väljare. Man beslutade också att begära att arbetarekommunens styrelse skulle trycka upp ”flygblad som riktar sig särskilt till kvinnorna”, som ”skall av kvinnoklubbens medlemmar utdelas i hemmen innan den övriga vallitteraturen utdelas”. Klubben beslöt också att nominera Thüring som kandidat till andra kammaren, bland annat med motiveringen att det behövdes ”kandidater som bevakade nykterhetsfrågan”.⁵⁹⁹ Hon nominerades dock inte bara av kvinnoklubben, utan även av arbetarekommunens ordförande Axel Dahlström.

Arbetarekommunens lokala valstrategi togs upp på styrelsens möte den 10 augusti 1921. De flesta valmöten skulle läggas strax före valet, men innan dess skulle man ordna utomhusmöten. Det meddelades att förutom tal av de sittande riksdagsmännen skulle valtal hållas av ”hrr. Branting, Vilhelm Carlsson, Björnsson från Borås samt fru Tyring”. Det som kallades ”vallitteraturen” skulle vara färdigt för utdelning en vecka före valet. Denna bestod av ett cirkulär med kandidaternas namn och porträtt, partiets valmanifest samt upplysningar om vallokaler och ett särskilt valnummer av *Ny Tid*. Ett ”särskilt valupprop till kvinnorna” skulle tryckas och så godkändes kvinnoklubbens förslag om ”ett flygblad till kvinnorna som skulle genom kvinnoklubbens försorg utdelas före valet”. Alltihop skulle redigeras av Axel Dahlström. Man beställde även centralt producerade broschyrer som skulle säljas ”i upplysnings- och agitationssyfte före valen”. För att finansiera det hela skulle en insamling göras i samband med alla valmöten.⁶⁰⁰

När det gällde kandidatlistans utformning gick åsikterna isär.

I samband med att kvinnoklubben beslutat att nominera Thüring hade man uppmanat Emma Åkerman, som även var sekreterare i arbetarekommunens styrelse, att ”om möjligt försöka få fru Tyrings [sic] namn högre upp på listan än på femte plats”.⁶⁰¹ Kandidaterna diskuterades först vid ett möte den 10 augusti 1921, men då kunde frågan inte avgöras eftersom listan till första kammaren inte var klar. Ett par dagar senare hölls ett nytt möte som bara ägnades åt att diskutera kandidaterna till andrakammarvalet, och listan skulle senare samma kväll presenteras för valdistriktens styrelser. Emma Åkerman föreslog då att Nelly Thüring skulle sättas på andra plats, men de övriga styrelseledamöterna menade att hon skulle placeras på femte plats, vilket därför blev beslutet.⁶⁰² Denna placering bekräftades vid mötet med valdistriktens styrelser.⁶⁰³

Vid arbetarekommunens möte den 17 augusti, då en vallista om 10 namn skulle fastställas, blev det förnyad debatt om placeringen. Två manliga medlemmar talade för att Thüring skulle sättas på andra plats, den ena med argumentet att ”när man nu för första gången går till val sedan kvinnorna även äro valbara borde man sätta en kvinna på andra plats”. De som förordade placering på femte plats ansåg att ”man ej bör pricka en förut varande riksdagsman och sätta honom på en plats där man kan riskera att han ej blir vald” och menade samtidigt att även femte plats var en bra placering: ”Kvinnorna kunna vara ganska säkra på att få in fru Tying, ty femte mandatet ta vi säkert.” Augusta Nilsson och Emma Åkerman påminde om att de försökt verka för en högre placering i olika sammanhang men sade sig beredda att acceptera majoritetens uppfattning. ”Vad som i första rummet skall beaktas är att listan blir stark och anser kommunmötet att listan blir starkast med fru Tyrings namn på femte plats så ställa sig kvinnorna lojala.”⁶⁰⁴ Trots att arbetarekommunen inte hade valt att placera Nelly Thüring på en säker plats, presenterades hon i en broschyr med porträtt och presentationer av kandidaterna som den enda kvinnan i västra Sverige med utsikter att bli invald i riksdagen.⁶⁰⁵

Under månaden fram till valet bidrog den socialdemokratiska kvinnoklubben till arbetarekommunens ordinarie kampanjarbete, exempelvis genom att samla in pengar till valfonden vid flera möten.⁶⁰⁶ Vid ett möte den 16 augusti påminde Augusta Nilsson om

vikten av att anmäla sig till distriktsstyrelserna för att få uppdrag i valarbetet. Ordföranden ”uppmanade klubbens medlemmar föra en liflig agitation till valet för att få fru Thüring vald”.⁶⁰⁷

Valfeber

Under de sista veckorna inför valet tycks efterfrågan på kvinnliga talare ha varit mycket stor. Ett vykort från Signe Vessman den 3 september 1921 meddelade: ”Folk börjar få lite valfeber nu och skicka telegram, det ena efter det andra med begäran att få Nelly Thüring. Så skall det låta. Det stora felet är bara att du inte räcker till mer än en plats åt gången.”⁶⁰⁸ Thüring var den mest anlitade kvinnliga socialdemokratiska talaren under valåret 1921, men långt ifrån den enda som agiterade för kvinnoförbundet. I en sammanställning som gjordes kort efter valet räknade styrelsen till att man under själva valkampanjen, det vill säga ”föragitationen” borträknad, hade ordnat 236 föredrag med sammanlagt 24 kvinnliga talare.⁶⁰⁹ I denna sammanställning ingick även Thürings framträdanden i förbundets regi. Utöver dessa medverkade hon som framgått även vid möten ordnade av både partiet centralt och av olika distrikt, arbetarekommuner och kvinnoklubbar. Enligt hennes egna beräkningar framträdde hon vid totalt 312 möten under den långa valkampanj hon inlett i november 1920.⁶¹⁰

Förutom talarturnéerna satsade kvinnoförbundet på särskilda upprop riktade till kvinnor, som trycktes i en upplaga av nära 300 000 exemplar för gratis utdelning.⁶¹¹ Utöver spridning via resetalare delades dessa upprop ut genom partiets ordinarie valorganisation, till exempel by- och sockenombud på landsbygden.⁶¹² Texterna återpublicerades även i valnumret av *Morgonbris* som såldes i över 18 000 exemplar.⁶¹³ Till skillnad från valrörelsen 1920, då socialiseringsfrågan varit framträdande, var det ingen enskild sakfråga som dominerade inför valet 1921. Försvaret, nykterhetsfrågan, socialpolitik och statens utgifter är exempel på frågor som debatterades. Andra aktuella frågor var att högern ville införa skyddstullar och avskaffa åttatimarsdagen, vilket socialdemokraterna motsatte sig.⁶¹⁴

Just arbetstidsfrågan stod i fokus för ett valupprop som särskilt

riktade sig till de fackligt organiserade kvinnorna. Åttatimmarsdagen beskrevs som avgörande ”för varje inom industrin arbetande kvinna”, men också viktig ”för kvinnan i allmänhet” – dess betydelse var uppenbar för ”varje tänkande kvinna”. Man varnade för att lagen om åtta timmars arbetsdag var provisorisk och skulle sluta gälla 1923 om inget nytt beslut fattades. Det var bland annat för att bemöta detta hot som det framställdes som viktigt att rösta. Även andra sakfrågor nämndes, såsom arbetslöshetsförsäkringen och strejkrätten. Frågan om kvinnors valdeltagande sattes i relation till farhågorna om att kvinnor skulle rösta mer konservativt, men i mobiliserande ordalag: ”Reaktionen sätter sitt hopp till kvinnorna. Den tror, att kvinnorna i stor utsträckning skola komma att gå dess ärenden.” I relation till detta hot uppmanades fackligt engagerade kvinnor att både rösta och delta aktivt i valkampanjen: ”[R]iktigt klassmedveten är du icke, om du uraktlåter att deltaga i valet och i valagitationen.”⁶¹⁵ Precis som i Thürings broschyr tillskrevs kvinnor ett stort ansvar för valutgången, men medan hon oftast talade om kvinnor i allmänhet riktades detta upprop mer direkt till lönearbetande, fackligt organiserade kvinnor.

I valuppropet ”Mödrars och barns rätt” uttryckte Anna Sterky förhoppningar om att arbetet för kvinnors rösträtt skulle visa sig mödan värt. Liksom i samband med förbundsbildandet betonade hon enheten inom partiet: ”Män och kvinnor inom arbetareklassen ha gemensamma intressen.” Sociala reformer för att förbättra villkoren för kvinnor och barn beskrevs dock som något som ”i synnerhet bör påkalla kvinnornas varmaste intresse”. En särskilt utsatt ”kategori bland arbetareklassens kvinnor” var enligt Sterky fattiga änkor som hade svårt att försörja sina barn: ”Vem av oss kvinnor känner icke deras svårigheter. Vi ha dem omkring oss bland grannar, släktingar och vänner. Många av oss ha själva växt upp i ett dylikt hem.” Utifrån den tänkta invändningen att kvinnor ur alla samhällsklasser kunde bli änkor preciserades varför den fattiga änkans situation var en klassfråga: olycksfall drabbade arbetare i högre grad, sämre bostadsförhållanden och sjukdomar förkortade livslängden för manliga arbetare. För att få en lösning på detta behövdes både ”en stark socialdemokratisk fraktion i riksdagen” och ”socialdemokratiska kvinnliga representanter i riksdagen”.⁶¹⁶ Här betonades alltså inte

bara vikten av att rösta, utan potentiella väljare uppmärksammades också på representationsfrågan.

Behovet av socialdemokratiska kvinnor i riksdagen betonades ännu starkare i Amanda Frösells valupprop: ”Några synpunkter angående vården åt barnaföderskor. Ett giv akt till arbetareklassens mödrar.” Hon redogjorde för hur de socialdemokratiska kvinnorna hade agerat för kommunala förlossningshem och hur denna fråga hängde samman med barnmorskors utbildning. Frösell hänvisade till egna negativa erfarenheter av en osympatisk barnmorska och antydde att barnafödande kvinnor hade den verkliga sakkunskapen i dessa frågor – inte manliga riksdagsmän eller Medicinalstyrelsens sakkunniga: ”[S]kulle vi, icke sakkunniga kvinnor, som dock få lägga våra liv i barnmorskans händer, få uttala oss om saken, äro vi nog överens om att ’endast det bästa är gott nog’ vid ett sådant tillfälle.” När frågan skulle tas upp i riksdagen nästa gång hoppades Frösell att det skulle finnas ”så många av den arbetande klassens kvinnor där som möjligt för att kunna tala i egen sak och av egen erfarenhet”. Behovet av förlossningshem var enligt Frösell som störst i fattiga, trånga hem, där det inte fanns så goda förutsättningar att sköta hygien och få vila ut i lugn och ro – hem där ”kvinnan nödgas stiga upp kanske redan tredje eller femte dagen” och därmed riskerade livslånga komplikationer. I detta valupprop drogs även en konfliktlinje mellan stad och land: medan det i städerna fanns såväl bostadsinspektriser som tillgång till läkare och sköterskor var det vanligt att man på landsbygden endast kom i kontakt med en barnmorska. Avslutningsvis uppmanades ”kvinnorna” att ”rösta med det parti, som arbetar för skydd och rättvisa åt alla”.⁶¹⁷ Dessa formuleringar kan relateras till partiets satsning på att appellera även till landsbygdens kvinnor.

Närmare inpå valet tryckte förbundet det osignerade valuppropet ”Hur skola vi rösta?” Här kommer kampen om de nya, kvinnliga väljarna tydligt till uttryck: ”Många politiska krafter äro i rörelse för att fånga vårt intresse och få oss att rösta med dem.” En varning utfärdades till ”[k]vinnor inom alla arbetsområden bland småfolkets leder” – de skulle inte låta sig skrämmas av ”de moderata kvinnorna och männen”. Man påminde om att högern in i det längsta hade varit emot kvinnlig rösträtt och att såväl denna som andra rättigheter

snabbt kunde urholkas vid en valförlust. Med motiveringen att kvinnorna utgjorde en majoritet av de röstberättigade framhölls, liksom i Nelly Thürings valbroschyr, kvinnornas ansvar för valutgången.⁶¹⁸ I den lokala valtidningen i Göteborg medverkade hon med en närmast förmanande text. Artikelnen inleddes med antagandet att politik var något som de flesta uppfattade som tråkigt och ansträngande, något Thüring försökte komma till rätta med genom att visa på hur politiska beslut påverkade vardagen: ”Det gäller våra barns framtid, våra brödkakor, våra mäns löner och arbetstid. Hemmens ekonomi förvaltas av kvinnorna; är det då likgiltigt för oss hurudan denna är.”⁶¹⁹ Hon argumenterade också mot en tänkt invändning om att politik inte var ett lämpligt verksamhetsområde för kvinnor. Att intressera sig för samhällsfrågor utgjorde inte ett hot mot kvinnors traditionella roller: ”Därmed behöva vi kvinnor inte förlora ett uns av vår kvinnlighet eller på något sätt bli emanciperade och därmed behöva vi inte försumma en smul av våra plikter inom våra hem och mot våra barn.”⁶²⁰ Åtskillnaden mellan aktiva och passiva medborgare skärptes här ytterligare: ”tänkande, målmedvetna och medansvariga kvinnor” ställdes mot ”intresselösa” kvinnor. De senare beskrev Thüring som ”tomma, ytliga varelser, som varken tänka, vilja eller handla och, som i sanning utgöra den döda klumpen på samhällskroppen, som de arbetsvilliga måste släpa på”.⁶²¹

Bara några dagar före valet gjorde Nelly Thüring några framträdanden i Göteborg: på Kapellplatsen den 12 september och på ”Hemmets Lyckas” lokal den 13 september.⁶²² På själva valdagen delades särskilda flygblad ut, med texten: ”Arbetarekvinnorna ha ej råd att i dag stanna hemma vid valet! Varje arbetarekvinna som är mån om sin familj, sina barn, sitt hem, måste i dag rösta med Arbetarepartiet. Rösta med den valsedel där ni finner fru Nelly Thürings namn.”⁶²³ I och med att SAP gick framåt i valet blev hon också invald i andra kammaren, trots att hon stod på ”kamplats”.

Under valrörelsen 1921 var Nelly Thüring ständigt på resande fot, men den 12 september talade hon på hemmaplan i Göteborg.

Att förverkliga broderskapsidén

Att Nelly Thüring hade valts in i riksdagen uppmärksammades av *Teosofisk tidskrift*: ”Som T.T. går i tryck få vi meddela att Fru Thüring blivit invald i andra kammaren. Vi lyckönska Fru Thüring men ännu mer riksdagen!”⁶²⁴ I samma nummer kommenterades valkampanjen av Hugo Fahlcrantz, som var ansvarig för att organisera Teosofiska Samfundets föreläsningsturnéer:

Politik och sociala problem stå på dagordningen för många medlemmar. De vilja nu föra ut sitt teosofiska tänkande i samhällslivet. Många ha varit ivrigt sysselsatta därmed under valen, såväl i valarbete som valtal. Fru Nelly Thüring bör i detta sammanhang nämnas främst: Hon har i sin politiska gärning gjort en betydande insats, och jag vill hoppas att hon nu skall få det vidgade arbetsfält, som hennes pionjärbete så väl förtjänar!⁶²⁵

Här framgår att Nelly Thüring inte var ensam om att kombinera en teosofisk livsåskådning med partipolitiska ställningstaganden, även om detta fortfarande inte var okontroversiellt. Efter årsmötets diskussioner om hur broderskapstanken kunde tillämpas i det politiska och sociala livet publicerades en artikel som tyder på tveksamhet inför att ge sig in i den politiska hetluften. Erik Borgström frågade sig vad som orsakade ”den partifanatism vi i våra dagars offentliga liv få bevittna”. Han varnade mot intolerans och föreslog ett annat förhållningssätt:

Vi veta, att varje parti har i sitt väsens idé något verkligt positivt gott, liksom alla människor inom sig har något gott och framför allt gemensamt. Detta gemensamma borde vi söka få fram och betona på alla sätt, till skillnad från partipolitiken, som endast sysselsätter sig med olikheterna och betonar de bjärtaste kontrasterna. Detta gemensamma, som vi så med hjälp av tolerans och under allvarliga bemödanden om att förverkliga broderskapets idé, kan få fram, borde vi, så ofta tillfälle gives, visa andra på.⁶²⁶

Utifrån denna förståelse av det gemensamma framstod strid mellan partier som ett hot mot harmonin. Även om Nelly Thüring kunde vara skarp i sina attacker på egoism och privilegier talade hon sällan om att olika klasser stod mot varandra, utan hellre om hur samhället kunde förbättras för det stora flertalet. Samarbete var förutsättningen för ”det högre broderskapets förverkligande i den materiella världen”, slog hon fast i en artikel i *Morgonbris*.⁶²⁷ Socialism i hennes tappning grundade sig i en enhetstanke:

Tro vi på att vi alla äro bröder, att vi alla äro lemmar i ett enda stort helt, att vi komma ifrån samma källa och att vi gå emot samma mål, ja, då kunna vi inte vara likgiltiga för hur våra medvandrare ha det, då kunna vi inte känna oss nöjda i egna goda förhållanden så länge det finnes en enda som lider, och då offra vi gärna våra egna bekvämligheter på socialismens altare, om vi därmed kunna göra livet ljusare och rikare för andra.⁶²⁸

På samma gång som Thüring talade om individens ansvar och själv hade gjort personliga uppoffringar för att kunna delta fullt ut i valkampanjen gav hon uttryck för en deterministisk syn på samhällsutvecklingen: ”Som den socialistiska samhällstanken emellertid är en produkt utav utvecklingen själv, kommer den, att förr eller senare, genomföras i varje folks liv.”⁶²⁹ Den upplysta, demokratiska medborgaren hade en viktig roll att spela, samtidigt som socialismen beskrevs som det enda logiska valet, den förnuftiga vägen framåt.

Det socialdemokratiska partiet hade ökat sina mandat, men valresultatet räckte inte till egen majoritet. I oktober bildade Hjalmar Branting en minoritetsregering. Nelly Thüring skulle träda in i sin nya roll som riksdagsledamot först i januari 1922 och tillsammans med sonen, som hade kommit tillbaka från Arundale School i Letchworth, åkte hon i slutet av 1921 till Tyskland i en månad för att turista och slappna av.⁶³⁰ Helt och hållet kopplade hon inte bort politiken. Sin förtvivlan inför tyskarnas skador och bitterhet till följd av kriget vände hon till en uppmaning riktad mot *Morgonbris* läsare om att engagera sig i det internationella fredsarbetet: ”Kan icke detta bli en mission så stor som någon annan för oss kvinnor och kan icke detta vara ett värdigt resultat av vår nyvunna mänskighet?”⁶³¹

7. Systerskap och broderskap: socialdemokratisk riksdagsledamot 1922–1924

När 1922 års riksdag öppnades väckte det stor uppmärksamhet att det för första gången fanns kvinnor i den lagstiftande församlingen. Fotografen Nelly Thüring fick nu finna sig i att stå framför kameran – i tidningsreferaten från uppropet den 10 januari skärskådades hennes klädsel och uppträdande. Att kvinnor hade blivit valbara innebar inte att deras plats i politiken var oomstridd. Andelen kvinnliga ledamöter var mycket liten – 1,3 procent – och representationsgraden var fortsatt låg fram till andra världskriget.⁶³² Flera tidigare studier har visat på ett motstånd mot kvinnor i politiken, men också hur kvinnor inom olika partier agerade för att skapa utrymme för kvinnliga kandidater och de frågor som kvinnoförbunden ville föra fram.⁶³³ Därför finns det anledning att undersöka dels i vilken mån Nelly Thüring uppfattade ett motstånd mot hennes närvaro i riksdagen, dels hur hon själv förhöll sig till att hon tillhörde en försvinnande liten minoritet av kvinnliga ledamöter.

Hur de fem första kvinnorna agerade i riksdagen under mandatperioden 1922–1924 har studerats av Camilla Norrbin. Nelly Thüring höll sitt så kallade jungfrutal i en debatt om förbudsomröstningen, tog initiativ rörande stöd till fredsorganisationer och deltog i partiöverskridande förslag från alla kvinnor i riksdagen när det gällde barna- och mödravård.⁶³⁴ I detta kapitel kommer jag att fördjupa bilden

av Thürings agerande i riksdagen och hur hennes ställningstaganden samspelade med engagemanget inom nykterhets- och fredsrörelsen och Teosofiska Samfundet. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet utgjorde fortsatt ett viktigt sammanhang och närmast var samarbetet med partikamraten Agda Östlund. De agerade också tillsammans med manliga socialdemokrater till stöd för ensamstående mödrar. Nelly Thüring undertecknade även motioner från andra socialdemokrater på Göteborgsbänken, vilket inte behandlas närmare här.⁶³⁵

En av de fem första – uppmärksamhet kring riksdagens öppnande

Kvinnotidskrifterna framhävde de fem kvinnor som nu skulle ta plats i riksdagen. Fredrika Bremer-förbundets tidskrift publicerade följande lyckönskning: ”Våra bästa önskningar följa dem: att de må med frejdigt mod och dugande kraft ta fatt på och fylla sina stora uppgifter.”⁶³⁶ *Kvinnornas tidning*, redigerad av Ingeborg Dahllöf som var ordförande i Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb, presenterade samtliga fem på ett uppskattande sätt och med fokus på deras erfarenheter. Hela syftet med denna tidning, liksom med diskussionsklubben, var att lyfta fram och stimulera kvinnors verksamhet bortom partihänsyn. Det påpekades att alla hade gjort någon form av yrkeskarriär och att alla utom högerns Bertha Wellin hade en bakgrund i kvinnorörelsen. Om Nelly Thüring sades att hon var en ”varm freds- och nykterhetsvän samt intresserad av humanitära frågor”.⁶³⁷ Damtidningen *Idun* beskrev henne som en orädd debattör och skarp replikör i en personlig intervju inför avresan till Stockholm. På ett självsäkert sätt konstaterade Thüring att hon länge vetat att hon skulle bli invald i riksdagen:

- Det kan kanske låta förmätet att säga, började fru Thüring sina confessions, men fastän jag inte lagt två strån i kors för att bli riksdagskvinna, så kände jag intuitivt redan för 25 år sedan, alltså långt innan kvinnorna hade någon rösträtt och än mindre voro valbara, att jag skulle komma in i riksdagen.⁶³⁸

Thüring trodde inte att kvinnornas inträde i riksdagen skulle innebära ”någon ’revolution’”, utan förutspådde att de skulle arbeta på tillsammans med männen inom partierna. På frågan om ifall hon trodde att arbetet skulle gå lätt svarade hon krasst och kaxigt:

Som pionärer [sic] komma vi naturligtvis att få kämpa mot stora svårigheter, icke minst männens motstånd, vilket jag funnit starkt överallt, där vi kvinnor söka göra oss gällande i det offentliga. Men jag är nu en gång för alla djärv till min natur, slöt fru Thüring med ett segervisst tonfall, jag vet min väg och går den också, och passar den icke skapelsens herrar, så à la bonheur.⁶³⁹

Kvinnornas närvaro kommenterades också i dagspressens rapportering från riksdagens öppnande. *Dagens Nyheter* beskrev det hela som förvånansvärt odramatiskt, med tanke på hur många nyfikna som hade samlats för att bevittna den historiska händelsen:

Kring fröken Hesselgren samlade sig visserligen en rätt anseelig grupp, hälsande och presenterande, och i andra kammaren omringades fru Thüring av så gott som hela Göteborgsbänken, som påfallande hjärtligt tog emot kvinnan-kollegan. Fru Östlund och fröknarna Tamm och Wellin gjorde ett mindre ostentativt intåg, och snart sutto de inbegripna i stilla och lugnt sampråk med respektive bänkkamrater. Det föreföll som om alla togo de kvinnliga riksdagsledamöternas därvaro som en fullt naturlig sak, som det inte var värt att ägna någon särskild uppmärksamhet. Så kunna tiderna förändras.⁶⁴⁰

Att det inte alltid uppfattades som ”en fullt naturlig sak” med kvinnor i riksdagen finns det flera exempel på. Nelly Thüring har senare berättat om hur en vaktmästare försökte hindra henne från att lyssna på en debatt i första kammaren och att hon som kvinna fått märkliga reaktioner när hon svarat på annonser om rum till uthyrning för riksdagsmän.⁶⁴¹ Hur de kvinnliga ledamöterna skulle benämnas diskuterades också i en rad olika sammanhang. *Aftonbladet* ställde skämt-

Både Agda Östlund och partikamraten Nelly Thüring skrev humoristiska betraktelser om all uppståndelse kring riksdagens öppnande i januari 1922, då kvinnor för första gången fanns med som ledamöter.

samt frågan ifall man kunde kalla Nelly Thüring för Agda Östlunds ”partiväninna”.⁶⁴² Hennes tidigare man, Johan Göransson, ska ha kallat henne för det något otympliga ”riksdagsmanska”.⁶⁴³ Själv förespråkade hon att man en gång för alla helt enkelt ändrade benämningen från riksdagsman till riksdagsledamot.⁶⁴⁴ Första kammarens talman, Hugo Hamilton, valde att fortsätta säga ”Mina herrar”, trots att Kerstin Hesselgren satt i salen. Andra kammarens talman, Viktor Larsson, riktade däremot en ”särskilt hjärtlig välkomsthälsning” till ”de kvinnor som för första gången tagit säte och stämma i denna kammare”.⁶⁴⁵ Det värmdes, berättade Agda Östlund i en reflekterande text om första tiden i riksdagen, där hon på samma gång förmedlade en ödmjukhet inför den stora uppgiften och ironiserade över att hon hela tiden fick frågan om hur det kändes.⁶⁴⁶

En liknande distans intog Nelly Thüring i sitt kåseri rubricerat ”Hur det känns att vara riksdagskvinna”.⁶⁴⁷ Här skämtade hon om hur många som hade kommit för att titta på ”underdjuren”. Hon uttryckte också obehag inför att behöva ”uthärda mängden av nyfikna blickar och kameraögon” och beskrev hur hon dagen därpå, när riksdagsledamöterna skulle gå i procession till Slottskyrkan, såg till att gå bredvid en kraftig man för att synas så lite som möjligt. Det var en lättnad att komma innanför ”riksdagshusets skyddande murar”. Snäppet värre än de nyfikna blickarna var tidningarna, vilka hon kallade ”Pontius Pilatus”. Men på samma gång som hon beskrev motviljan mot att bli nagelfaren talade hon i egenskap av luttrad politiker: ”[M]an kalfatras och kommenteras i all oändlighet och då naturligtvis borgarpressen är värst, är det ju socialistkvinnorna som bli de mest utsatta offren. Det är synd bara att offren redan äro förhärdade emot alla pilarna.”⁶⁴⁸ Om hon verkligen tog så lätt på tidningarnas skrivelser går inte att avgöra, eftersom det inte finns några dagboksanteckningar eller brev att jämföra dessa publicerade betraktelser med. Däremot står det klart att hon under åren i stadsfullmäktige i Göteborg hade fått en viss vana vid att vara en offentlig person.

Vid denna tid hade riksdagsledamöterna inte några egna arbetsrum, men särskilda ansträngningar gjordes för de nya, kvinnliga ledamöternas skull. De fick tillgång till ett provisoriskt inrett klubbrum.⁶⁴⁹ Detta noterade Thüring med en sorts muntert motstånd mot tanken på att riksdagskvinnorna skulle behöva särbehandling: ”Det var ju roligt att konstatera männens goda vilja i att göra det trevligt för kvinnorna, men annars hade väl det hela varit tämligen onödigt eftersom ju även vi ha samma tillgång till de övriga rummen, som männen.” I samma stil kommenterade hon att rummet var så litet att det på sin höjd gick att klämma in sju personer: ”Har man velat förebygga att det skulle bli fler, eller har man velat utesluta möjligheten av ’flirt’ därinne? De två fruarna kan ju möjligen få ta dit sina män, men för all del lämna inte rum för fler!”⁶⁵⁰ Hennes beskrivning av rummets utsmyckning anknyter till ett av de vanligaste argumenten mot kvinnors närvaro i politik och yrkesliv – att de då riskerade att överge hemmet:

En spjuver har hängt dit en tavla som ger oss kvinnor, som sviker våra hem för samhällsarbetets skull, en snärt i och med att han demonstrerar en tom stol. Fyra blomkrukor i ett fönster och där bredvid en dominerande tom stol och så en dörr som leder in i ett annat tomt rum, visar detta konstverk. Tavlan är ganska vacker i och för sig, men man kyls av tomheten i interiören.⁶⁵¹

Denna skämtsamma beskrivning av riksdagslivet avslutade Nelly Thüring med att det var dags att återgå till allvaret, i och med att ”luntorna” med handlingar delades ut. Hon förutspådde att det skulle ta något år att sätta sig in i riksdagsarbetet och att ”om man vill ta det på djupaste allvar så gäller det att arbeta”.⁶⁵²

Ett försvar för värdet av kvinnors röster

Bland det första som Nelly Thüring gjorde som ledamot av andra kammaren var att skriva under en motion om folkomröstning om ett ”rusdrycksförbud”, inlämnad av riksdagens nykterhetsgrupp.⁶⁵³ Själva sakfrågan var, som tidigare framgått, högst kontroversiell. Det fanns de som menade att människors alkoholkonsumtion inte var något staten borde reglera, utan en privatsak. Men även bland dem som ville begränsa tillgången till alkohol gick meningarna isär. Det så kallade Brattssystemet, uppkallat efter läkaren Ivan Bratt som grundade AB Stockholmssystemet år 1914, hade införts 1917. Det innebar krav på motbok och begränsningar i hur mycket man fick köpa per person. Stockholmssystemet köpte också upp privata brännerier för att minska vinstintresset vid sprittillverkning. Absolutisterna ville i stället ha ett totalförbud. Som historikern Lennart Johansson har visat hade styrkepositionerna förändrats något inom SAP, inte minst i och med att partisplittningen inneburit att många förbudsförespråkare lämnat partiet. På kongressen i februari 1920 hade man antagit en ny skrivning om nykterhetsfrågan, som var långt ifrån entydig: ”Restriktions- och förbudslagstiftning”.⁶⁵⁴ Detta har tolkats som en sorts kompromiss för att försöka ena förbudsvänner och förbudsmotståndare inom partiet.

Det rådde också delade meningar om huruvida en folkomröstning över huvud taget var påkallad, och i så fall under vilka former den skulle genomföras. När detta debatterades under 1921 års riksdag hade till exempel högerens Arvid Lindman uttryckt sin skepsis och menat att om man började hålla folkomröstningar skulle det innebära en sorts misstroende mot riksdagens förmåga att representera folket. Hjalmar Branting svarade att det inte fanns någon motsättning mellan folkomröstningar och representativ demokrati, utan att det vid sidan av riksdagens mer specialiserade arbete kunde komma att finnas ett antal frågor där man behövde inhämta folkets åsikter. Det fanns dessutom skilda uppfattningar om ifall det bara skulle krävas en enkel majoritet eller mer än så. Uppfattningen att ett eventuellt förbud inte skulle gå att upprätthålla om det inte fanns ett mycket brett stöd var relativt vanlig, och den socialdemokratiska kongressen hade uttalat sig för att 2/3 majoritet skulle krävas. Ett förslag om att införa konsultativa (rådgivande) folkomröstningar hade till slut antagits 1921, men eftersom detta innebar en grundlagsändring behövde beslutet bekräftas av den nya riksdagen.⁶⁵⁵ I väntan på en proposition om detta hade alltså förespråkarna för att en folkomröstning skulle hållas tagit ett eget initiativ.

Förbudsvännernas motion byggde i stort sett på det förslag som hade utarbetats av Nykterhetskommittén, vilken hade tillsatts 1911 och avgett betänkande 1917, men med en viktig skillnad. I debatten om en eventuell framtida folkomröstning hade socialdemokraten Arthur Engbergs tidigare förslag om könsmärkta valsedlar, ursprungligen väckt inför riksdagsvalet 1921, aktualiserats igen. Även förslag om uppdelning utifrån ålder, yrke och bostadsort förekom, men bedömdes som svåra att genomföra. Nykterhetsgruppens motion förespråkade dock ingen sådan uppdelning av rösterna.⁶⁵⁶

Under våren 1922 tog Nelly Thüring aktiv del i den offentliga debatten inför att motionen skulle behandlas. Förbudsvännerna var sedan tidigare samordnade i paraplyorganisationer, och den 15 februari 1922 bildade förbudsmotståndare en motsvarande organisation för samordning: Landsföreningen för folknykterhet utan förbud. Nelly Thüring kommenterade detta vid ett möte i Folkets hus lördagen den 18 februari, inbjuden av Verdandilogen Svithiod. Hennes tal upp-

märksammades i pressen, eftersom det var första gången det kom en offentlig reaktion på denna nyordning från förbudsförespråkarna.⁶⁵⁷ Thüring agerade också för att andra skulle uttala sig mot en uppdelning av rösterna. I mars 1922 vädjade hon till Ellen Key om att hon skulle protestera mot förslaget om könsmärkning av röstsedlarna:

Människovärdet får inte äventyras genom könsstrek [sic] och vare det inte liktydigt med ett återtagande av, vad männen nyss givit kvinnorna, om detta genomfördes? Som jag nu tänker framhålla dessa synpunkter vid frågans behandling i riksdagen skulle jag sätta mycket värde på ett uttalande häri från Eder sida. Ni är som en sorts "landsmoder" och Ni skulle kunna samla alla kvinnor, oavsett partifärg, till en enhällig opinion för hävdandet av dess principer.⁶⁵⁸

Motionen om förbudsomröstning behandlades i andra kammaren den 5 april 1922, och debatten varade ovanligt länge – åtta och en halv timme. Det var i denna debatt som Nelly Thüring höll sitt första anförande, trots att det var kutym att nyvalda ledamöter inte yttrade sig i kammaren under det första året. Första lagutskottet, som hade behandlat motionen, hade yttrat sig för att omröstningen skulle ske med könsmärkta röstsedlar (vilket ursprungligen hade föreslagits av Nykterhetskommittén). Detta gav upphov till flera reservationer från utskottets minoritet. Frågan om ifall rösterna skulle skiljas åt utifrån kön debatterades intensivt i kammaren och som tidigare studier har visat kritiserade flera av de kvinnliga riksdagsledamöterna tanken om en könsuppdelning. De ansåg det provocerande att kvinnors nyvunna rösträtt urholkades på detta sätt. Tolkningarna av övriga ledamöters agerande går dock isär. Historiker med fokus på kvinnorörelsen har sett förslaget just som ett ifrågasättande av värdet av kvinnors röster.⁶⁵⁹ Lennart Johansson menar att det i första hand handlade om taktik.⁶⁶⁰

Nelly Thürings anförande var omfattande och hon riktade framför allt in sig på frågan om könsmärkning eller ej. Precis som i brevet till Ellen Key talade Thüring om detta som ett ifrågasättande av "vårt människovärde och vår likvärdighet" när detta nyss blivit fastslaget

i och med rösträttsreformerna. Thüring insisterade på att detta var en principiell fråga av vikt, som gick bortom vilket utfall man önskade sig i just denna fråga. Hon varnade för att ett beslut om att dela upp rösterna kunde komma att bli prejudicerande vid kommande folkomröstningar. Utöver denna argumentation i sak använde hon humorn som vapen och gav sig på Arthur Engberg personligen genom att retoriskt fråga vad det var som gjorde att han blivit en sådan expert på skilsmässor mellan könen, med tanke på att han själv inte var gift. För att understryka hur upprörande det var för kvinnor med uppdelade röstsedlar nämnde hon att detta förslag hade väckt invändningar även från kvinnoorganisationer som inte förespråkade förbud. Dessutom hänvisade hon till att kvinnor hade protesterat utanför riksdagshuset för att visa sitt missnöje.⁶⁶¹ De 300–400 kvinnorna hade blivit avvisade av polisen.⁶⁶²

Medan särskillnadsdebatten har ägnats stort intresse i forskning om förbudsfrågan och kvinnornas roll i riksdagen, finns det också en annan aspekt av Thürings inlägg som mer handlar om hennes syn på demokrati. Som idéhistorikern Petter Tistedt har framhållit konstruerades väljarna framför allt som potentiella konsumenter i denna debatt, utifrån logiken att män de facto var de främsta alkoholkonsumenterna, och att en folkomröstning framför allt behövdes för att ta reda på om förbudet hade tillräckligt stöd eftersom det annars vore svårt att upprätthålla. Därmed betonades inte folkomröstningsinstitutet lika mycket som ett uttryck för ett direktdemokratiskt förhållningssätt.⁶⁶³ Detta var dock något som Nelly Thüring framhöll. Hon menade att folkomröstningsinstitutet hade en viktig funktion, och inte bara hade aktualiserats med anledning av förbudsfrågan: ”Det är ett gammalt folkkrav och utgör endast ett naturligt led i utvecklingen mot ett verkligt folkvälde.”⁶⁶⁴ Hon hänvisade också till att SAP hade haft möjligheten till folkomröstningar på partiprogrammet länge. Därmed argumenterade hon även på denna punkt för att mer principiella demokratifrågor borde särskiljas från sakfrågan – förbud eller ej.⁶⁶⁵

Beslutet blev att en folkomröstning skulle hållas redan 1922 (inte 1923, som tidigare hade föreslagits) och att kvinnors och mäns röster skulle märkas med en stämpel för att kunna redovisas separat. Som

I sitt första anförande i riksdagen argumenterade Nelly Thüring mot förslaget att räkna kvinnors och mäns röster separat vid folkomröstningen om ett totalförbud mot alkohol. Så skedde dock vid förbudsomröstningen som hölls i augusti 1922 där nej-sidan vann.

en kommentar till särskilnadsdebatten införde *Svenska Dagbladet* en skämtteckning där riksdagskvinnorna porträtterades som en samling hönor med följande tillhörande dikt:

Elisabet, Kerstin och Agda sa, att di inte tyckte alls, melodejan
som utskottet bjöd på va bra, och ropte på Lerdalavals. Över
dörrn ville Nelly prompt skriva opp, att sen hon blev riks-
kvinns hon tappat allt hopp. Ja, så kan det gå, lilla Thüring – när
man ränner från slända och sy-ring!⁶⁶⁶

Parallellt med riksdagsdebatten hölls en ”förbudsvecka” 2–9 april 1922, ordnad av Grängesbergs nykterhetsvänners lokalkommitté. Nelly Thüring reste dit för att tala på avslutningsfesten som samlade ungefär 600 åhörare.⁶⁶⁷ När regeringen hade beslutat att folkomröstningen skulle äga rum den 27 augusti 1922 inleddes omfattande kampanjer från både ja- och nej-sidan. En söndag i slutet av maj hölls tio stora friluftsmöten i Stockholm, arrangerade av Nykterhetsorganisationernas i Stockholm Centralförsamling och de kristna samfundens förbudsorganisationer.⁶⁶⁸ Enligt IOGT:s egen tidning *Reformatorn* hade cirka 1000 personer samlats vid varje ställe, och de kommenterar särskilt att mycket folk samlats i Kronobergsparken där Nelly Thüring talade.⁶⁶⁹

Hur länge riksdagen skulle hålla på väckte ofta spekulationer. Arvodet var beräknat för fyra månaders överläggningar, men arbetet drog ofta ut på tiden. Riksdagen år 1922 avslutades efter fem månader, den 10 juni. Dagen före den officiella avslutningen tog Nelly Thüring tåget söderut.⁶⁷⁰ Hon skulle tala om ”Kvinnornas ställning till förbudsfrågan” vid ett ”sommarting” i Folkets park i Hässleholm. Förutom att återigen betona att allas röster borde värderas lika, framhöll hon att det var kvinnorna som drabbades värst av supandet. Hon såg arbetet för nykterhet som en av samtidens viktigaste etiska frågor.⁶⁷¹ Nej-sidan, som hade stöd av Svenska bryggareföreningen, varnade i stället för de ekonomiska konsekvenserna av ett förbud.⁶⁷²

Kampanjarbetet fortsatte oavbrutet under sommaren. Den 2 juli hölls Förbudsfolkets sommarting i Gällivare. Det hela började med en nykterhetsdemonstration på eftermiddagen, och därefter hölls

ett förbudsmöte på Kvarnbacken med föredrag av redaktör Gustaf E. Dahlberg från Uppsala. Nelly Thürings föredrag ”Kvinnan och förbudsomröstningen” fick flyttas och hölls inne på Teatersalongen. Den kommunistiska tidningen *Norrskensflamman* påpekade i sitt referat att hennes röstresurser inte räckte för att hålla talet utomhus.⁶⁷³ Tidningen hade bara ett par veckor tidigare publicerat en notis där hon beskrevs i mycket nedsättande ordalag:

”Änkan Thüring” som Bon Soir brukar betitla högessossarnes enfant terrible och hela riksdagens driftkucku är föremål för en rolig revy i Göteborg i dagarna. Den stackars utskrattade madamen betittas nu och beskrattas ytterligare i Sara Backmans roliga gestalt av hela Göteborg. Stackars regeringspartiet!⁶⁷⁴

Detta är ytterligare ett exempel på att den mer framträdande offentliga rollen som riksdagsledamot även medförde ifrågasättanden i olika former. Thüring var givetvis inte ensam om att förekomma i den politiska satiren, men här handlade det inte bara om hennes politiska agerande utan också om hennes äktenskapliga status – ”änkan Thüring” torde vara en anspelning på hennes skilsmässa.

När folkomröstningen väl hölls den 27 augusti 1922 varierade resultatet stort över landet. Ja-sidan var starkast i norra Sverige, medan förbudsmotståndet var som störst i Skåne. Totalt fick nej-sidan drygt 50 procent av rösterna och därför blev frågan huruvida kvinnor och män hade röstat olika inte längre lika relevant. Resultatet var givetvis en motgång för förbudsförespråkarna, men de fortsatte sitt arbete. I början av november 1922 deltog Nelly Thüring i en nykterhetskonferens som ombud från Göteborg. Man höll dels ett samordningsmöte mellan olika nykterhetsorganisationer, dels ett ombudsmöte för Godtemplarordens lokala ombud.⁶⁷⁵ I anslutning till detta hölls också en kvinnlig förbudskonferens, som både Nelly Thüring och Agda Östlund deltog i. Här diskuterades fortsatta samarbeten, men också arbete för bättre kvinnlig representation inom den övriga nykterhetsrörelsen.⁶⁷⁶

En "fredsälskande" internationalist i den svenska riksdagen

När Nelly Thüring inför riksdagens öppnande 1922 fick frågan om vilka områden hon främst ville ägna sig åt svarade hon "i själ och hjärta är jag internationalist".⁶⁷⁷ Detta är inte ägnat att förvåna. Flera av de rörelser hon var engagerad i ingick i transnationella nätverk där internationalism var en bärande idé. Inom flera av kvinnorörelsens paraplyorganisationer utvecklades under mellankrigstiden en internationalism inriktad på fredsarbete.⁶⁷⁸ Krigsutbrottet hade visserligen lett till Andra internationals sammanbrott, men bildandet av International Labour Organization (ILO) 1919 gav förnyade förhoppningar om internationellt samarbete för bättre arbetsvillkor.⁶⁷⁹ Genom Nationernas Förbund (NF) förverkligades år 1920 en idé om mellanstatligt samarbete för att förebygga konflikter som ursprungligen hade formulerats inom fredsrorelsen. Hjalmar Branting, som även var utrikesminister, var djupt engagerad i uppbyggandet av NF. Socialdemokraterna använde också tilltron till denna nya organisation som argument för nedrustning i den inrikespolitiska debatten kring försvarsrevisionen.⁶⁸⁰

Utöver dessa potentiella inspirationskällor för Thürings internationalism utgjorde teosofiska organisationer ett sammanhang för utbyte av idéer över nationella gränser.⁶⁸¹ År 1921 hade Teosofiska Samfundet (Adyar) samlats till sin första världskongress i Paris. Bland talarna fanns B.P. Wadia, som arbetade för tidskriften *The Theosophist* i Indien och hade grundat en av Indiens första fackföreningar, Madras Labour Union 1918.⁶⁸² I sitt tal karakteriserade han Europa som en förlorad kontinent och anknöt därmed till en mycket vanlig föreställning om kriget som en kris för idén om en överlägsen europeisk civilisation. Wadias kritik mot västerlandets materialism tog form i den koloniala situationen i Indien där flera teosofiska ledare var en del av självständighetsrörelsen.⁶⁸³ I skriften *Will The Soul of Europe Return?* efterlyste han en ny sorts internationalism, en ny sorts internationell stat, där ingen dominerar och ingen blir dominerad.⁶⁸⁴ Dessa idéer tillämpade han på den samtida debatten om Nationernas Förbund:

Låt oss förändra Nationernas Förbund i enlighet med den andliga internationalismens andliga ideal och låt oss börja med att förlåta andras felsteg och bedja att våra egna synder må bli oss förlåtna. Varenda nation i Europa har syndat och blivit förorättad och förlåtelsen måste vara ömsesidig.⁶⁸⁵

Citatet ovan är hämtat från ett utdrag i svensk översättning som publicerades i *Teosofisk tidskrift*, inför Wadias resa till Skandinavien i oktober 1921. Detta besök blev mycket uppmärksammat, såväl i teosofiska kretsar som i dagstidningarna. Generalsekreteraren Erik Cronvall framhöll gästens stora engagemang i sociala frågor och att han utsetts att ingå i den indiska delegationen till International Labour Conference som skulle inledas i slutet av oktober.⁶⁸⁶ Under sin tid i Sverige höll B.P. Wadia en rad offentliga föredrag i de större städerna och avlade besök hos såväl Hjalmar Branting som Socialstyrelsen. Han medverkade också i ett privat möte med personer som sysslade med socialpolitik, bland annat Carl Lindhagen och G.H. von Koch.⁶⁸⁷ Även om det inte framgår huruvida Nelly Thüring närvarade vid just detta möte, är det sannolikt att hon på något sätt tog del av B.P. Wadias idéer under denna omfattande och omskrivna turné.

Vid ett annat besök av en internationalistiskt inriktad teosof agerade Nelly Thüring själv värd. I en artikel i *Morgonbris* har hon skildrat sitt möte med den brittiska rösträttsaktivisten Emmeline Pethick-Lawrence. Tillsammans med maken Frederick stannade hon till i Stockholm i april 1922, på genomresa från kontinenten till England. Båda höll offentliga föredrag; han talade om den politiska situationen i Europa, hon om kvinnorörelsen och fredsfrågan. Makarna, som i feministisk anda hade valt att behålla båda efternamnen med ett bindestreck emellan, hade varit djupt involverade i Women's Social and Political Union. I artikeln presenterades de som "socialdemokrater, ivriga internationalister och fredskämpar".⁶⁸⁸ Något som inte nämns är att Emmeline Pethick-Lawrence nyligen hade gått med i den engelska sektionen av Teosofiska Samfundet.⁶⁸⁹ Joy Dixon har vid en analys av Pethick-Lawrences skrifter om kvinnors rösträtt visat att hennes politiska retorik redan tidigare genomtygades av idén

Socialisten, rösträttsaktivisten och teosofen Emmeline Pethick-Lawrence besökte Sverige 1922 tillsammans med sin make Frederick.

om att en uppvärdering av det kvinnliga skulle sakralisera samhället.⁶⁹ I sitt tal i Stockholm återkom hon, enligt referatet, till vikten av ”enhet med hela världens kvinnor”. Nelly Thüring återgav gillande hennes berättelse om hur kvinnor mot alla odds hade lyckats samarbeta över klassgränserna i Storbritannien och över nationsgränserna under första världskriget. Pethick-Lawrence såg ”närmandet mellan världens vaknande kvinnor” som en av de viktigaste faktorerna för

att förbättra världsläget – vid sidan av reviderade fredstraktater och ett ökat ekonomiskt utbyte mellan länderna: ”Om kvinnorna kunna mötas, kunna se sina gemensamma intressen i arbetet för b a r n e t, den nya generationen, i dess fysiska och moraliska uppfostran skall resultatet bli en bättre värld.”⁶⁹¹ Föreställningen om att kvinnor i egenskap av mödrar hade en särskild roll att spela i fredsarbete är väldokumenterad i tidigare forskning. För Emmeline Pethick-Lawrence, liksom för Nelly Thüring, tycks alltså denna uppfattning även ha haft en andlig dimension.

Flera av Nelly Thürings initiativ i riksdagen under den första mandatperioden var relaterade till hennes intresse för internationella frågor och engagemanget i freds rörelsen. En viktig samarbetspartner på detta område var Carl Lindhagen, Stockholms vänsterradikala borgmästare som hade företrätt flera olika partier i riksdagen men våren 1923 åter inträdde i SAP.⁶⁹² Under den allmänna motionstiden i januari 1923 lämnade han in motioner till första kammaren om höjt stöd till den internationella fredsbyrån i Bern och ett extra anslag till Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen.⁶⁹³ Tillsammans med socialdemokraten Carl Knutsson lämnade Nelly Thüring in liknande motioner till andra kammaren.⁶⁹⁴ Statsutskottet yrkade på avslag när det gällde båda förslagen, men när de var uppe till behandling den 14 februari 1923 försökte Thüring beveka kammarens ledamöter genom att uttrycka en förhoppning om att de inte skulle vara lika ”hårdhärtade”.⁶⁹⁵ Precis som Lindhagen framhöll hon att fredsorganisationernas anspråk var mycket små jämfört med den föreslagna försvarsbudgeten.⁶⁹⁶ Hon påpekade också att Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen – till skillnad från Svenska föreningen för Nationernas Förbund, vars anslag nyligen hade beviljats – hade en folklig förankring: ”Om det någon gång i tiden skall bli verklig fred på jorden, kan detta endast ske, för så vitt man får de breda lagren med sig.”⁶⁹⁷ Båda motionerna avslögs.

En liknande förhoppning om en bred, internationell freds rörelse gav Thüring uttryck för dagen därpå, vid ett av de två stora opinionsmöten i ”Ruhrfrågan” där talare av olika politisk färg fördömde att Frankrike hade ockuperat ett område i Ruhr som garanti för Tysklands krigsskadestånd. På mötet i Auditorium i Stockholm framträd-

de Gustav Möller, Elisabeth Tamm, Zeth Höglund och Carl Lindhagen. Vid mötet på Södra Latin talade predikanten Natanael Beskow, den socialdemokratiska förstakammarledamoten Ernst Wigforss och Nelly Thüring. Enligt referatet i *Dagens Nyheter* vände hon sig ”i första hand till kvinnorna” men betonade samtidigt allas ansvar i denna allvarliga situation:

Man kunde icke hoppas på en världsfred med mindre alla människor lärde känna sin medansvarighet i vad som nu händer och sker. Talarinnan hoppades att det genom ett samfällt arbete av alla världens fredsälskande människor skulle bli möjligt att komma litet närmare broderskapets förverkligande än vi nu äro.⁶⁹⁸

Uppfattningen att ansvaret för en fredlig samhällsutveckling låg hos alla medborgare genomsyrade även den motion om att införa undervisning i engelska vid folkskoleseminarierna som Thüring lämnade in i januari 1924. Demokratiseringen av samhället ställde enligt henne högre krav på kunskaper om internationella förhållanden hos befolkningen, och en förutsättning för verkligt utbyte över de nationella gränserna var ett gemensamt världsspråk:

De internationella kongresserna äro nämligen numera, dessbättre, inte förbehållna ett exklusivt fåtal utan fastmer direkt uppfordrande för det s. k. ”folket”. Den ovärderliga betydelsen av dessa folkmöten förminskas emellertid väsentligt av den språkliga okunnigheten och förbistringen samt det tidsödande översättandet.⁶⁹⁹

Till skillnad från de många förespråkarna för esperanto inom arbetarrörelsen menade Thüring att ett konstruerat hjälpspråk inte vore den bästa lösningen, utan föredrog engelska språket eftersom det redan talades av så många. I motionen nämndes den tidigare ecklesiastikministern Värner Rydén's långvariga arbete för att införa engelska som ämne i folkskolan. Ett vykort från honom vittnar om att de samrådde innan hon skrev motionen, även om hon ensam var underteck-

nare. Partivännen Rydén betonade vikten av att kunna hänvisa till konkreta resultat innan frågan togs upp i riksdagen och ville först prova i enstaka klasser, till exempel i Malmö där han var verksam.⁷⁰⁰ Thüring nämnde i sin motion att det redan pågick experiment med engelska på schemat i flera städer och att det behövdes bättre kunskaper i engelska hos lärarna för att detta på sikt skulle kunna införas som ämne från folkskolans femte klass.⁷⁰¹ Hennes motion ledde dock inte till någon åtgärd.⁷⁰² Tyskan behöll under ytterligare några decennier sin ställning som första främmande språk.

Nelly Thürings utlandsresor och språkkunskaper – trots den korta skolgången kunde hon ta sig fram på engelska, tyska och franska – är kanske det mest konkreta uttrycket för hennes intresse för internationella förhållanden. I sina tal och texter anförde hon egna intryck från krigsdrabbade länder som argument för avrustning. Tio år efter första världskrigets utbrott publicerades ett särskilt fredsnummer av *Morgonbris*. Där berättade Thüring om hur känsloladdat det hade varit att stå på en kyrkogård i Storbritannien och läsa namnen på alla unga män som stupat i kriget – och om sin förtvivlan vid åsynen av krigsoffer på gatorna i Berlin hösten 1921:

Somliga skakade som asplöv, andra hade armar och ben halvt uppåtna av kulor och krut, återigen andra voro arm- eller benlösa, eller bådadera så gott som. [...] Hur måste man inte i dylika ögonblick hata ett samhällssystem som kan skapa fram och tolerera något så fruktansvärt och dumt! Dess tillskyndare kan man ju inte hata hur svårt det än är att låta bli, ty de äro väl endast offer för systemet även de.⁷⁰³

Här läggs ingen vikt vid nationstillhörighet och skuldfrågor, utan det mänskliga lidandet som drabbar skadade, stupade och deras anhöriga står i förgrunden. Samtidigt betonas att våldets orsaker måste sökas i ett felaktigt samhällssystem, inte i enskilda individers handlingar. Vägen framåt var enligt Thüring en socialistiskt präglad internationalism:

Ty säkert är, att om en världsfred en gång skall bli en verklighet, så skall den komma genom folket, genom en vaken arbetare-

klass över hela världen. Det är arbetarnas international som ska bilda grunden till fredstemplett och den förutan blir all pacifistisk strävan från enskilda idealisters sida verkningslös.⁷⁰⁴

Förutom dessa mer programmatiska uttalanden redogjorde Nelly Thüring i artikeln för hur den socialdemokratiska gruppen hade agerat i försvarsfrågan vid 1924 års riksdag. Man befann sig i opposition, sedan Brantings andra regering avgått i april 1923 på grund av en nedröstad proposition om arbetslöshetsunderstöd. Den nya statsministern, Ernst Trygger, hade lagt fram en försvarsproposition som var baserad på en uppgörelse mellan högern och liberalerna, vilket inte skulle innebära en lika omfattande nedrustning som socialdemokraterna ville se.⁷⁰⁵ Thüring förklarade att anledningen till att den socialdemokratiska motionen ändå varit relativt högt tilltagen var att man hade hoppats på stöd från de frisinnade.⁷⁰⁶ Inget av förslagen nådde majoritet i riksdagen och därför sköts beslutet upp till efter valet. I detta sammanhang underströk Thüring återigen vikten av ett tydligt folkligt stöd för nedrustning – här rent konkret i form av underlag för en socialdemokratisk majoritetsregering.⁷⁰⁷

Organisering av kvinnor och förbättring av kvinnors levnadsvillkor

I början av 1924 års riksdag publicerade *Aftonbladet* intervjuer med några av de kvinnliga ledamöterna. Bertha Wellin tyckte att stämningen var god, även om hon gärna hade velat ha sällskap av fler kvinnor i det egna partiet. Agda Östlund sade sig också ha blivit bra bemött personligen, men talade samtidigt om kvardröjande fördomar mot kvinnor i politiken. Nelly Thüring var inne på samma spår och gav lite mer explicit uttryck för sin frustration:

Vi äro för få kvinnor här ännu för att egentligen betyda någonting alls. Men vi äro i alla fall här, och vår uppgift är att bryta mark och bereda väg för dem, som skola komma efter oss. Vi få vänja männen vid att se kvinnor här, det är alltsammans. Och de äro snart vana. [...] En kvinna, som intresserar sig för poli-

tik, hon anses helt enkelt inte som en kvinna. Men naturligtvis inte som ”mannen likvärdig” heller. Och man måste tolerera allt. Inte sant, den erfarenheten får lite var’ göra!⁷⁰⁸

Även om de kvinnliga ledamöterna framför allt samarbetade med sina partikamrater, förekom det att de agerade tillsammans i frågor som rörde kvinnor och barns levnadsvillkor. Under sin första riksdag hade de framgångsrikt försvarat ett dyrtidstillägg för barnmorskor.⁷⁰⁹ Vid 1924 års riksdag krävde de gemensamt att mödravården skulle förbättras. Kerstin Hesselgren lämnade in en motion om ”bättre vård i vissa fall åt barnsängskvinnor och nyfödda barn” och alla de fyra kvinnliga ledamöterna av andra kammaren undertecknade en likadan motion. Den behandlades först i första kammaren, där Hesselgren lyckades vinna gehör för kravet om att utreda frågan trots att det ansvariga utskottet hade avstyrkt detta. När frågan togs upp i andra kammaren röstades motionen dock ned efter kort debatt. Efter ny utskottsbehandling kom den upp på dagordningen igen och då blev debatten mer omfattande, men motionen avslogs till slut ändå.⁷¹⁰ Nelly Thüring gjorde ett inlägg som är karaktäristiskt för hennes otålighet och vilja till snar förändring. Under debatten hade det hävdats att om bara bostadsförhållandena blev bättre så skulle det inte finnas samma behov av vårdinrättningar för nyförlösta. Behovet av fler och bättre bostäder kunde Thüring visserligen instämma i – den frågan hade hon tagit upp i flera andra sammanhang – men det skulle enligt henne dröja alltför länge innan situationen förbättrats tillräckligt. Tusentals liv behövde räddas innan dess.⁷¹¹

Närmast samarbete hade Nelly Thüring med Agda Östlund. Ett exempel på en fråga som länge hade förts fram av de socialdemokratiska kvinnorna, men även andra kvinnoorganisationer, var understöd till änkor och deras barn. Den 8 april 1924 arrangerade de socialdemokratiska kvinnorna ett öppet möte om förslaget till ny barnavårdslag, med inledning av barnavårdsmanen Sigrid Lundin.⁷¹² Kort därefter lade Agda Östlund, tillsammans med Nelly Thüring och partikamraterna Bernhard Eriksson och Viktor Öhman, en motion om att barnavårdsnämnderna skulle få möjlighet att ge ekonomiskt stöd till både änkors barn och ensamstående mödrars

barn. Detta hade ursprungligen funnits med i Fattigvårdskommitténs förslag men tagits bort i högerregeringens proposition. Målet var att fattiga mödrar i högre utsträckning skulle kunna behålla barnen hemma hos sig i stället för att de skulle bli utackorderade.⁷¹³ Förslagen om ersättning via barnavårdsnämnderna avsågs dock med hänvisning till att det skulle bli för dyrt. Den enda delen av motionen som antogs var att frågan om ersättning till änkors barn skulle utredas. Anna Lindhagen, som hade varit sakkunnig i kommittén, uttryckte sin frustration över utfallet och uppmanade till att fortsätta bilda opinion medan utredningen pågick.⁷¹⁴

Nedrustningsvalet

Parallellt med riksdagsarbetet startade Nelly Thüring våren 1924 en ny fotoateljé på Södermalm i Stockholm, tillsammans med sin dotter.⁷¹⁵ Av de återkommande annonserna i *Morgonbris* framgår att hon utöver att erbjuda porträtt tagna i ateljén också fotograferade grupper utomhus, till exempel vid bröllop.⁷¹⁶ Även om riksdagen avslutades i juni fortsatte det politiska arbetet under sommaren, för i september skulle det hållas val till andra kammaren. Mandatperioden var vanligtvis fyra år, men eftersom valet 1921 hade varit ett extra val var det dags för ordinarie val redan efter tre år. Vid denna tid var allmänhetens förtroende för de politiska partierna lågt – i och med ”vågmästarparlamentarismen” hade ministärerna avlöst varandra i hög takt.⁷¹⁷

Det socialdemokratiska kvinnoförbundet samlades till kongress i Stockholm 3–5 juni 1924, och här diskuterades på nytt kvinnornas ställning inom partiet. Sigrid Lundin tyckte att männen inte verkade så ”förtjusta” över att kvinnor var verksamma i politiken och påpekade att man inte tog så mycket hänsyn till de två socialdemokratiska kvinnorna i riksdagen.⁷¹⁸ Rickard Sandler, som representerade partiledningen, talade i sin inledning om att cirka 20 000 kvinnliga medlemmar tillhörde SAP.⁷¹⁹ Bara ungefär en fjärdedel av dessa var medlemmar i förbundet.⁷²⁰ Det hade väckts ett förslag om att minska partiavgiften för kvinnoklubbarnas medlemmar, som ju betalade dubbelt. Kongressen röstade emot detta förslag i ”kontingentfrå-

gan”, med hänvisning till att en sänkning skulle innebära minskat inflytande för kvinnorna i arbetarekommunerna. Kongressombuden avvisade också tanken på ett eventuellt kvinnoparti som en väg till ökat inflytande för socialdemokratiska kvinnor.⁷²¹ Nelly Thüring medverkade inte som ombud, utan som inbjuden gäst.⁷²² Hon valdes också in i förbundsstyrelsen, tillsammans med Signe Vessman, Anna Svensson, Agda Östlund, Amanda Frösell, Anna Lindhagen och Anna Johansson-Visborg.⁷²³

Valet 1924 har kallats för ”nedrustningsvalet” eftersom krav på minskade försvarsutgifter stod i fokus. Det fanns en stor tilltro till en fredlig utveckling och nedrustning förespråkades – om än i olika grad – av både de frisinnade, SAP och kommunisterna, som i augusti splittrades i två falanger: ”kilbomarna” ledda av Karl Kilbom och ”höglundarna” som följde Zeth Höglund då han blev utesluten ur SKP. Nationernas Förbund, som bidrog till förhoppningarna om fred, skulle hålla sin årliga generalförsamling i september. I slutet av augusti åkte Hjalmar Branting och Eliel Löfgren, ledaren för Sveriges Liberala parti, till Genève, vilket innebar att de inte kunde göra så många framträdanden i valrörelsen.⁷²⁴

I en artikel i *Morgonbris* uppmanade Nelly Thüring till aktivt deltagande i valkampanjen, i minst lika skarpa ordalag som tidigare. Under rubriken ”Ha kvinnorna några särskilda intressen vid riksdagsvalet?” kontrasterade hon ”det-bryr-jag-mig-inte-om-skaran” mot kvinnor som var engagerade i kvinnoförbundet. De senare kallade hon ”eliten av de socialistiskt tänkande kvinnorna”, som hade ett ”drygt och ansvarstungt arbete med att väcka upp alla de likgiltiga, slöa och okunniga 56 % arbetarekvinnor, som skolkade förra valet”. När det gällde politikens innehåll argumenterade hon för att partiets många reformkrav i allmänhet var angelägna för kvinnorna, men pekade också ut några särskilda frågor som kvinnor förstod bättre och menade att det därför vore angeläget att öka kvinnorepresentationen:

Utom dessa större krav ha vi kvinnor en hel del önskemål, som kanske endast vi kunna riktigt uppskatta. Därför gäller det inte bara att rösta med partiet utan även rösta in kvinnor till detta

parti. I flera län ha våra kvinnor satts upp på valbara platser, om kvinnorna möta upp vid valurnorna. Så i Skåne, Halland, Stockholms och Uppsala län m. fl. Det bör alltså vara en hederssak för oss att trygga dessa kvinnors inval.⁷²⁵

I Thürings egen valkrets blev det strid om nomineringarna, men till skillnad från 1921 rörde det sig inte om hennes placering utan om listans första plats. Emil Kristensson hade suttit i riksdagen under flera mandatperioder och stått överst på kandidatlistan till andra kammaren inför 1921 års val. Nu fanns det ett förslag om att flytta Ernst Wigforss från första kammaren till den andra, och då sätta honom som första namn i stället för Kristensson. Det blev därmed debatt mellan dem som ifrågasatte Kristensson, bland annat för att han inte var absolutist, och dem som menade att Wigforss med sin akademiska skolning trots allt passade bättre i första kammaren.⁷²⁶ Kandidatlistans översta fem namn blev slutligen desamma som inför valet 1921, det vill säga med Nelly Thüring på femte plats.⁷²⁷ Eftersom SAP fick lika många mandat som 1921 i Göteborgs stads valkrets blev hon omvald. Detsamma gällde Agda Östlund, men förhoppningarna om fler kvinnliga socialdemokratiska ledamöter kom på skam. Trots att ytterligare tolv kvinnliga kandidater fanns på valsedlarna runt om i landet valdes inga mer än Thüring och Östlund in.⁷²⁸

Valresultatet innebar inte majoritet för något parti. SAP fick 104 mandat, högern 65, de frisinnade 29, bondeförbundet 23, liberalerna 4, kilbomskommunisterna 4 och höglundskommunisterna 1.⁷²⁹ Det var inte självklart att Ernst Tryggers regering skulle avgå och omfattande förhandlingar fördes. Först den 18 oktober 1924 kunde Hjalmar Branting presentera sin tredje regering. Den blev inte långvarig, för Branting var sjuk och drog sig tillbaka. Även hans givna efterträdare F. V. Thorsson hade sviktande hälsa. I stället tog Rickard Sandler över som statsminister i slutet av januari 1925.⁷³⁰

8. Arbete, moderskap och sexualitet: socialdemokratisk riksdagsledamot 1925–1928

När *Dagens Nyheter* i april 1925 frågade kända stockholmare vad de gjorde om söndagarna svarade Nelly Thüring ”litet resignerat, att hon får tjänstgöra i sin ateljé”. Hon ville hålla ateljén öppen även på vilodagen, när biträdena behövde få ledigt.⁷³¹ Ett porträtt taget i den egna ateljén hamnade några månader senare på omslaget av tidskriften *Husmodern*, som gjorde en stor intervju apropå Thürings 50-årsdag. Hon framställdes då som en erfaren riksdagsledamot, fullt upptagen med att förverkliga sociala reformer: bättre bostäder, socialförsäkringar, gratis tandvård för unga, sexualupplysning med mera. Intervjun avslutades med en fråga om hur det gick att kombinera riksdagsarbetet med yrkeslivet. Thüring svarade att det visserligen inte var särskilt bra för ekonomin att vara borta den bästa tiden på året, men ”skönt är ju att kunna vara samman med de sina i Stockholm”. Detta tog journalisten som utgångspunkt för en mer allmän reflektion om att kvinnors känsla för hemmet inte hotades av att de var verksamma i offentligheten:

Så är det nog också: alla olycksprofeter till trots – kan varken yrkesarbete eller riksdagsmannaskap trubba av kvinnans hemkänsla, hennes innerliga åstundan efter samhörighet med hemmet, med de sina. Fru Thüring och många, många andra utom

hemmet verkande kvinnor bära vittnesbörd därom, deras intresse för hem och hemfrågor är fullt ut lika stort som andra husmödrars, och de reformer de verka för och vilja genomföra, bottna också de oftast i hemmet. Deras arbetsfält blir därigenom liksom ett hems, men ett hem med större radie än det egna hemmet. Och alla husmödrar som själva äro bundna av hemmet, böra vara dessa kvinnor, som uppoffra så mycket av sitt hemliv för det allmänna bästa, särskilt tacksamma.⁷³²

Dessa försonande ord om att kvinnor arbetade för hemmens bästa, oavsett om de var husmödrar eller yrkesaktiva, vittnar samtidigt om att kvinnors förvärvsarbete var något som debatterades i samtiden. Ifall gifta kvinnor skulle ha rätt att arbeta för staten eller ej var en återkommande tvistefråga under Nelly Thürings andra mandatperiod som riksdagsledamot.

Under mandatperioden 1925–1928 hade inget parti egen majoritet. Att det blev en socialdemokratisk statsminister efter valet berodde alltså på att även de frisinnade ville se en nedrustning av försvaret. Det var mycket oroligt på arbetsmarknaden och i juni 1926 fick Rickard Sandler avgå på grund av en facklig strid, den så kallade Stripa-konflikten. Han efterträddes av den frisinnade Carl Gustaf Ekman.⁷³³ Den socialdemokratiska partiledningen genomgick vid denna tid ett generationsskifte; förutom Sandler kom Per Albin Hansson, Ernst Wigforss, Gustav Möller och Per Edvin Sköld att bli tongivande.⁷³⁴ Samtidigt växte antalet socialdemokratiska kvinnor i riksdagen. Flera av de kvinnliga kandidater som inför valet hade placerats precis efter valbar plats kom in som ersättare under mandatperiodens gång. Signe Vessman trädde in som ersättare när Hjalmar Branting hade gått bort i februari 1925.⁷³⁵ Olivia Nordgren från Trelleborg tog plats i andra kammaren sedan F.V. Thorsson plötsligt avlidit i maj 1925. Hon var även medlem av SAP:s partistyrelse.⁷³⁶ I januari 1927 tillkom Christina Ekberg från Stockholm som ersättare.⁷³⁷

Denna växande grupp av socialdemokratiska kvinnliga riksdagsledamöter gick tillsammans fram med flera motioner som rörde kvinnors livsvillkor. I det här kapitlet ska jag undersöka hur de age-

rade gemensamt, men också titta närmare på några frågor som Nelly Thüring väckte själv, bland annat krav på bättre sexualundervisning, vilket relateras till en maternalistiskt inriktad teosofisk feminism som vann inflytande i Storbritannien under 1920-talet. Avslutningsvis behandlas Nelly Thürings väg bort från rikspolitiken. Under åren 1925–1928 var hon mycket aktiv i den socialdemokratiska kvinnorörelsen på alla nivåer: som talare vid lokala klubbmöten och distriktskonferenser, som en av kvinnoförbundets röster i riksdagen och som delegat vid den internationella socialistiska kvinnokongressen. I början av 1928 blev hon omvald till förbundsstyrelsen, men inför valet på hösten samma år avböjde hon att bli nominerad till en plats i andra kammaren. Varför? Frågan kan inte få något definitivt svar, men jag kommer att diskutera några möjliga anledningar.

En länk mellan kvinnoförbundet och riksdagsarbetet

Flera av de kvinnliga riksdagsledamöterna rapporterade tillbaka till det socialdemokratiska kvinnoförbundets medlemmar genom ”riksdagsbrev”. Under 1925 års riksdag var det Nelly Thüring som stod för riksdagsbrevens i *Morgonbris*. I dessa texter gav hon översikter av vilka frågor som behandlades i kamrarna, men också personliga kommentarer som vittnar om att hon vid det här laget var väl förtrogen med arbetsgången.

I sitt första riksdagsbrev gjorde Nelly Thüring en avsiktsförklaring: hon ämnade ta upp de propositioner och motioner ”som kunna tänkas ha särskilt intresse för oss”.⁷³⁸ Till de frågor som hon valde att presentera för kvinnoförbundets medlemmar hörde givetvis villkoren för kvinnors arbete inom staten. Frågan om kvinnors tillträde till statliga tjänster hade utretts av Behörighetskommittén, tillsatt 1919 med Emilia Broomé som ordförande och därmed den första statliga utredningen som leddes av en kvinna. Behörighetslagen, som formellt gav kvinnor samma möjligheter som män att ha statliga tjänster (med vissa undantag, exempelvis tjänst som präst och domare), antogs vid 1923 års riksdag. För att lagen skulle kunna träda i kraft krävdes även en uppgörelse om löne- och pensionsfrågorna. I oktober 1923 hade det kommit ett betänkande från 1921 års lönekommit-

té, men ingen proposition lades fram under 1924 års riksdag. Kerstin Hesselgren och Elisabeth Tamm motionerade då i första respektive andra kammaren för att frågan skulle tas upp. Det var dock först vid 1925 års riksdag som den socialdemokratiska regeringen lade en proposition om att behörighetslagen skulle träda i kraft, men förslaget innebar att kvinnor i många yrken skulle få lägre löner än män med liknande arbetsuppgifter. Hesselgren motionerade för att liklönsprincipen skulle gälla i stället.⁷³⁹ Thüring valde en annan väg – i sitt riksdagsbrev framställde hon det som att finansminister Thorsson hade haft att väga kraven på likställighet mot hänsyn till statskassan. Med anledning av detta försvarade hon sitt val att inte ”dra i härnad för den eller den gruppen av kvinnliga tjänstemän som ansett sig allt för illa placerade”.⁷⁴⁰ Detta är ett exempel på att hon i riksdagsbrevet inte bara förklarade aktuella frågor i riksdagen, utan också försvarade sitt eget och partiets agerande.

Det socialdemokratiska förslaget vann dock inte majoritet i riksdagen, utan det blev ett nytt kompromissförslag lagt av C. G. Ekman som till slut antogs. I nästa riksdagsbrev bedömde Thüring att det viktigaste var att behörighetslagen fick träda i kraft.⁷⁴¹ Redan innan så skedde lämnade hennes partikamrat Elof Lindberg en motion om att gifta kvinnors rätt till statstjänst och allmänna uppdrag skulle begränsas. Förslaget motiverades framför allt med att många kvalificerade män gick arbetslösa.⁷⁴² Lindbergs förslag har tolkats som ett försök att försvara den manliga familjeförsörjarnormen i en tid då den uppfattades som hotad.⁷⁴³ Trots att motionen avstyrktes av utskottet och röstades ned i både första och andra kammaren 1925 lade han liknande motioner både 1926 och 1927, något vi ska återkomma till.

I sina riksdagsbrev dryftade Nelly Thüring också internationella frågor, till exempel riksdagens behandling och godkännande av internationella konventioner om handel med kvinnor och barn (1910), som inte krävde någon lagändring men ändå behövde godkännas i riksdagen.⁷⁴⁴ Utöver ”dessa särskilda s. k. kvinnofrågor” tog hon upp en rad propositioner och motioner ”som beröra oss alla i gemen”.⁷⁴⁵ Åldersgränser för personal på fartyg berördes med hänvisning till pågående arbete kring denna fråga inom ILO.⁷⁴⁶ Något som skilde sig åt internationellt var åldersgränsen för att delta i allmänna val, och

i den svenska riksdagen lades 1925 en motion om sänkning av röst-rättsåldern till 21 år.⁷⁴⁷ Som en del av uppgörelsen inför rösträttsreformen 1919/1921 hade åldersgränsen för att rösta i val till riksdagens andra kammare satts till 23 år, alltså högre än myndighetsåldern.⁷⁴⁸ Nelly Thüring kommenterade också en motion om ”nöjeskulturen” och frågan om rusdrycksförbud, som fortfarande diskuterades trots resultatet i folkomröstningen några år tidigare.⁷⁴⁹ Apropå en ändring i lagen om jordfästning, som öppnade en möjlighet för borgerlig begravning, konstaterade Thüring helt kort: ”Kyrkans sista band om individerna är härmed upplöst.”⁷⁵⁰

Försvaret och bostäderna hade varit de allra viktigaste frågorna under 1925 års riksdag, slog Nelly Thüring fast i sitt sista riksdagsbrev för säsongen. Hon återgav ironiskt högerns anklagelser om att socialdemokrater och frisinnade var ”fosterlandsförrädare” och polemiserade särskilt mot Bertha Wellin, som kallat sig själv den enda försvarsvänliga kvinnan i riksdagen. Thüring berättade att hon avstått från att begära ordet eftersom frågan redan var avgjord i första kammaren, men att hon annars hade tänkt fråga Wellin ifall ”gamla föräldrade försvarsmetoder” skulle hjälpa mot luftkrig och kemisk krigföring. Thüring beklagade att nedskärningarna i försvarsutgifterna blivit alltför små och påminde om att Tysklands stora satsning på upprustning inte hade hjälpt i förra kriget. I stället menade hon att fredsarbete är vad som behövs och att i centrum för detta var individens fostran i människokärlek.⁷⁵¹ På Teosofiska Samfundets årsmöte 1925 hade hon konstaterat att teosofer måste arbeta för fred, eftersom ”det tjänar ingenting till att få fram bättre former för livet, om några bomber på ett par ögonblick kunna förinta dem”.⁷⁵² Vad gäller bostadsfrågan gladdes Thüring över beslut om stöd till en bostadslånefond, som dock inte var permanent. Hon kritiserade de borgerliga, som enligt henne inte hade några kunskaper om bostadsproblemet, och beskrev hur bristen på bostäder gjorde att oseriösa värdar kunde utnyttja hyresgästerna. I den här frågan argumenterade hon i riksdagen i egenskap av representant från en av landets större städer och markerade mot riksdagsledamöter från landsbygden.⁷⁵³

Riksdagsarbetets former blev också föremål för kommentarer. Nelly Thüring var positivt inställd till det nya röstningsförfarandet,

alltså öppen omröstning i sakfrågor, eftersom ”reformen fullständigt vederlägger det av vissa personer alltid framförda talet om en för-lamande partidisciplin”.⁷⁵⁴ När 1925 års riksdag hade avslutats upp-märksammades Thüring i pressen som en av andra kammarens 39 fli-tigaste ledamöter – hon hade varit närvarande vid alla voteringar.⁷⁵⁵ I sin egen summering av årets riksdag riktade hon kritik mot att så få riksdagsledamöter kommit till den avslutning som var tänkt att vara högtidlig.⁷⁵⁶

Några veckor efter riksdagens slut, den 21 juni, fyllde Nelly Thü-ring 50 år. Högtidsdagen firades på Margaretaskolan i Göteborg, tillsammans med kollegor i riksdagsarbetet, vänner från kvinnoför-bundet och kvinnoklubbister från Göteborg.⁷⁵⁷ I en födelsedagsnotis i *Morgonbris* beskrivs hon som ”vid full vigör med sinnet fyllt av verk-samhetslust” och den kvinnoklubb som hade fört fram henne som kandidat uttryckte sin uppskattning: ”Hon sprider arbetsglädje och förtröstan om vårt arbete och hennes besök i Göteborgsklubben, särskilt under riksdagstiden, äro därför också högt uppskattade och lämna efter sig de bästa minnen som sporra till goda gärningar i par-tiarbetet.”⁷⁵⁸

Kvinnors rätt till arbete och lika lön

När frågan om gifta kvinnors arbete för staten togs upp i riksdagen våren 1925 blev debatten omfattande. Flera ledamöter som i sak in-stämde i Elof Lindbergs argument – att det var provocerande med två inkomster i en familj när det fanns de som helt saknade tjänst trots goda kvalifikationer, och att gifta kvinnor borde sköta hemmet i stället för att yrkesarbeta – hade tekniska invändningar. Kritiker-na av hans motion menade att frågan var för tidigt väckt med tan-ke på att man ännu inte hade sett behörighetslagens konsekvenser och pekade på svårigheter att reglera saken i lag utan att människor kringgick detta genom att bo tillsammans utan att vara gifta.⁷⁵⁹ Mot-ståndarna mot att utreda frågan och en eventuell ny lag använde enligt historikern Renée Frangeur två olika strategier för att bemö-ta Lindbergs argumentation. Vad hon kallar likställighetsstrategin förespråkades till en början bara av kvinnor i riksdagen, men senare

Nelly Thüring lyssnar på radio med hjälp av en kristallmottagare. I ett av sina riksdagsbrev i *Morgonbris* år 1925 noterade hon att ett förslag om att riksdagsdebatterna skulle kunna följas i radio hade avslagits.

instämde exempelvis liberalen Eliel Löfgren samt socialdemokraterna Mauritz Västberg och Ernst Wigforss. Per Albin Hansson valde en sorts medelväg när han starkt motsatte sig ett förbud mot kvinnors arbete i staten, utan att i grunden ifrågasätta föreställningen om att män och kvinnor hade olika roller. Han framhöll exempelvis möjligheten för kvinnor med barn att ta ledigt från sina statliga tjänster.⁷⁶⁰

Hur ställde sig då de socialdemokratiska kvinnorna? Agda Öst-

lund försvarade entydigt gifta kvinnors rätt till arbete och påpekade att ingen brukade opponera sig när gifta kvinnor utförde tungt och dåligt betalt arbete; först när mer ansvarsfyllda och värlönlöna tjänster stod på spel väcktes protester. Östlund hänvisade också till att den nya äktenskapslagstiftningen föreskrev att båda makarna skulle bidra till hemmets försörjning och menade att det var ett mer verklighetsförankrat synsätt.⁷⁶¹ Bertha Wellin instämde i Östlunds yttrande, och därefter hade Nelly Thüring ordet. Frangeur menar att Thüring ”sympatiserade med Lindberg”, även om hon tyckte att det var för tidigt med en ny utredning.⁷⁶² Detta väcker frågan om varför hon, som hade försvarat principen om kvinnors likställighet på andra områden, skulle ställa sig annorlunda när det gällde kvinnors rätt till arbete. Det finns anledning att titta lite närmare på argumentationen.

Thüring inledde mycket riktigt med att hon till viss del kunde förstå Lindbergs åsikter:

Det är alldeles självskrivet, att hemmen och familjerna bli de mest lidande på att kvinnorna dras ut ifrån hemmets område till förvärvsarbete. Det ha de kvinnor, som av omständigheternas makt blivit tvingade att vara familjeförsörjare, fått erfarenhet av. Och jag tror, att de kunna intyga, att barnen och hemmet inte har blivit vad det skulle ha blivit, eller vad det borde ha blivit, om de haft lyckan att få stanna i hemmet och sköta sina uppgifter där.⁷⁶³

Här gav hon alltså uttryck för tanken att kvinnor, särskilt kvinnor med omsorgsansvar för barn, i första hand borde vara verksamma i hemmet. Till skillnad från Lindberg formulerade hon det inte som att längtan efter en hög levnadsstandard gjorde att både man och hustru arbetade i en del familjer, utan framhävde att kvinnor av olyckliga omständigheter kunde behöva lönearbeta för att bidra till familjens försörjning. Men samtidigt som hon sällade sig till dem som såg den gifta kvinnans uppgifter framför allt i hemmet motsatte hon sig särskilda regler för kvinnor:

Vi sträva ju i våra dagar till att få bort all speciallagstiftning för kvinnorna, och allt som hindrar kvinnor ifrån att på alla områden ta upp tävnan med män och göra sig gällande var de kunna. Det skulle då vara mycket inkonsekvent att nu komma med en ny särslagstiftning, som förbjöde vissa kategorier av kvinnor att ta emot eller inneha det ena eller andra arbetet.⁷⁶⁴

Som ett mindre ingripande alternativ föreslog Thüring att chefer för statliga verk skulle prioritera att anställa män och ogifta kvinnor framför gifta kvinnor. Hon sade sig också förstå att det kunde sticka i ögonen att en lärare gifte sig med en lärarinna och paret därmed fick en ovanligt hög samlad inkomst. Detta menade hon kunde lösas på frivillig väg, det vill säga att gifta kvinnor skulle sluta sina tjänster. Med andra ord argumenterade hon för likställighet i lagens mening, men anslöt sig samtidigt till tanken att kvinnors främsta uppgift var i hemmet.

Gifta kvinnors arbete i staten var länge en känslig fråga för det socialdemokratiska kvinnoförbundet, och det fanns därför ingen enhetlig linje. Det förekom att kvinnoklubbar antog uttalanden med argument liknande Lindbergs.⁷⁶⁵ När frågan debatterades i andra kammaren 1926, denna gång ännu längre och livligare, fanns återigen skillnader i hur de socialdemokratiska kvinnorna uttryckte sig även om ingen talade för en särslagstiftning. Signe Vessman anslöt till Agda Östlunds likställighetsstrategi och avslutade sitt anförande med att citera ur ett uttalande antaget vid ett opinionsmöte den 8 mars: ”Då vi fullgöra våra skyldigheter gentemot staten som arbetare, skattebetalare och familjeförsörjare, kräva vi också i gengäld den mänskliga rätten att fritt antaga det arbete, som vi veta oss hava förutsättningar för och som står oss till buds.”⁷⁶⁶ Olivia Nordgren var också motståndare mot att kvinnor på grund av sitt civilstånd skulle hindras från att arbeta för staten, men förespråkade å andra sidan idén om mannen som familjeförsörjare: ”[V]åra mäns kamp för bättre existensmöjligheter och en högre levnadsstandard har icke minst varit en kamp för att bevara hustrurna åt hemmen och barnens vård.” Hon menade därför att man borde underlätta för gifta kvinnor att frivilligt lämna sina statliga anställningar genom att ge dem rätt

till att återuppta arbetet om det skulle behövas, till exempel på grund av skilsmässa. Däremot gick hon inte så långt som att stödja kravet på en utredning, så som det var formulerat av motionärerna.⁷⁶⁷ Deras förslag röstades ned även denna gång, men nu med mycket liten marginal.⁷⁶⁸

Nelly Thüring gjorde inget inlägg i debatten om Elof Lindbergs motion 1926, men däremot lade hon samma år två motioner om högre löner för kvinnor i statens tjänst. Tillsammans med Kerstin Hesselgren väckte hon förslag om att så kallade vaktfruar i fångvården och vid statens tvångsarbetsanstalter skulle placeras i en annan, högre lönegrad.⁷⁶⁹ Thüring och Hesselgren argumenterade utifrån principen lika lön för lika arbete och menade att vaktfruarnas arbete var lika kvalificerat och krävande som de manliga vaktkonstaplarnas. Deras initiativ rönste dock ingen framgång. Vad gäller rätten till arbete tycks Thürings position ha varit oförändrad. Detta framgår av ett referat från Västgöta-Dals kvinnodistrikts konferens våren 1926, där hon medverkade som förbundets representant. Efter årsmötesförhandlingarna höll hon föredrag om ”gift kvinnas anställning i statstjänst” och anslöt sig då till följande resolution från Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb: ”att ej genom lagstiftning särskilja kvinnorna, utan att den allmänna opinionen får medverka till att ogifta och ensamstående kvinnor i första hand komma i fråga vid tillsättandet av statstjänst”.⁷⁷⁰ Här var huvudargumentet alltså inte ett upphöjande av manliga familjeförsörjare, utan snarare arbetslösa kvinnors intressen, men faktum kvarstår att resolutionen innebar att gifta kvinnors förvärvsarbete sattes i andra rummet.

När frågan behandlades på nytt i april 1927 var flera av andra kammarens ledamöter märkbart irriterade och ifrågasatte motionärernas motiv. Eftersom förslaget om en utredning redan hade fallit två gånger i riksdagen, och sammansättningen var densamma som tidigare, fanns små utsikter att få gehör. Därför anklagades Elof Lindberg för att i onödan använda riksdagens tid och resurser för att bilda opinion mot kvinnors förvärvsarbete.⁷⁷¹ Agda Östlund, som redan föregående år hade kritiserat honom för detta, konstaterade helt kort att sakförhållandena inte hade ändrats och att hon därför inte hade någon anledning att ändra åsikt. Detta yttrande instämde

Kvinnliga socialdemokratiska riksdagsledamöter i maj 1928: Agda Östlund, Olivia Nordgren, Signe Vessman, Christina Ekberg och Nelly Thüring.

Nelly Thüring i, liksom Signe Vessman, Christina Ekberg och Bertha Wellin.⁷⁷² Det står alltså klart att Thüring inte förespråkade någon ändring av lagstiftningen vad gällde gifta kvinnors rätt att arbeta för staten, och inte heller stödde kravet på vad Lindberg beskrev som en förutsättningslös utredning. Däremot framhävde hon i sin argumentation kvinnors särskilda ansvar för barn och hem. Det var hon inte ensam om; som Frangeur har visat idealiserades moderskapet i *Morgonbris* under 1920-talet, i Ellen Keys anda.⁷⁷³ Nelly Thüring hade dock även andra inspirationskällor på detta område, vilket ska undersökas närmare i nästa avsnitt.

Moderskap och sexualupplysning

I Storbritannien brukar den ökande betoningen av moderskapets samhällliga betydelse under 1920-talet ges beteckningen *new feminism*. Den mest framträdande förespråkaren för dessa idéer inom den teosofiska feminismen var Emily Lutyens.⁷⁷⁴ År 1926 kom hon ut med boken *The Call of the Mother*, som översattes till svenska under titeln *Framtidens mödrar*.⁷⁷⁵ Lutyens besökte även Sverige under en vecka i oktober 1926 för att hålla föredrag och tala i radio, och med anledning av detta skrev Nelly Thüring en artikel i *Morgonbris* där hon presenterades som socialdemokrat och syster till suffragetten lady Constance Lytton. Vad som inte framgick av texten var att Emily Lutyens sedan 1910 var medlem i Teosofiska Samfundet (Adyar), och att hon hade grundat Central London Lodge som var särskilt inriktad på att tillämpa teosofiska idéer på sociala problem.⁷⁷⁶ Thürings sammanfattning av Lutyens kärnbudskap är formulerad i teosofiska termer:

Den röda tråden i alla lady Lutyens föredrag är att lära människorna förstå sitt gudomliga ursprung, att vädja till dem att så leva sitt liv att den inneboende gudomsgnistan inte förkväves genom ett själviskt och ovärdigt liv och att lära människorna förstå broderskapets förpliktelser gentemot varandra.⁷⁷⁷

Mest utrymme i sin mycket uppskattande artikel ägnade Nelly Thüring åt Lutyens budskap om moderskapets betydelse. Liksom flera

andra teosofiska feminister talade Lutyens inte bara om moderskap i biologisk mening, en position som Thüring sammanfattade med följande ord: ”Varje kvinna är en moder, om än ej moder till egna barn.”⁷⁷⁸ Denna uppfattning låg till grund för argument om en sorts samhällsmoderlighet som har likheter med Ellen Keys visioner. Som Lutyens viktigaste budskap framhåller Thüring hennes uppmaning att uppvärdera moderskapet, hennes önskan att ”lära såväl männen som kvinnorna, att med vördnad betrakta och använda den största gåva, som mänskligheten fått sig förlänad, nämligen förmågan att skapa”.⁷⁷⁹ Denna förmåga att skapa liv ansågs av många teosofier som viktig för kvinnors andliga utveckling, men som Dixon påpekat fanns här en potentiell spänning med samtida föreställningar om att endast kvinnor med rätt arvsanlag borde skaffa barn. Sådana tankegångar anslöt Lutyens sig till i sin retorik och 1907 hade hon varit medgrundare till Eugenics Education Society.⁷⁸⁰ Thüring uppmanade *Morgonbris* läsare att inspireras av hennes sociala arbete och ”därmed visa oss värdiga det stora kallet som mödrar till ett bättre släkte”.⁷⁸¹

Efter denna introduktion till Emily Lutyens arbete och idéer följde ett referat av hennes föredrag baserat på den nyutkomna boken. Där låg en uppvärdering av moderskapet till grund för förespråkande av preventivmedel och förbättrad sexualundervisning. I sammandraget formuleras Lutyens övertygelse så här: ”Det allra första vi måste återge världen är förståelsen av, att moderskap för att kunna rätt utövas måste vara fritt. Och därmed menar jag, att ofrivilligt moderskap är ett brott mot mänskligheten.”⁷⁸² I likhet med flera andra teosofiska feminister kritiserade Lutyens i sin bok hemlighetsmakeriet kring sexualitet.⁷⁸³ Hennes besök och bok tycks ha inspirerat Thüring till att ta upp frågan om sexualundervisning i riksdagen.⁷⁸⁴ I början av mars 1927 riktade hon en interpellation till den frisinnade ecklesiastikministern John Almqvist och frågade hur han tänkte agera för att främja ”undervisning i ämnet sexualhygien”.⁷⁸⁵

Sexualupplysning hade länge varit en tvistefråga inom kvinn rörelsen. Medan många förespråkade avhållsamhet i sedlighetens namn betonade andra vikten av att öka kvinnornas kunskap om sin kropp och förebygga oönskade graviditeter. En pionjär på området var Karolina Widerström, Sveriges första kvinnliga läkare, som hade

en egen gynekologimottagning och även undervisade lärarinnor i ”sexualhygien”.⁷⁸⁶ Ämnet började införas vid privata flickskolor i Stockholm och kvinnliga lärare förespråkade att fler skulle få del av sådan undervisning – något som togs upp i riksdagen första gången 1908, utan framgång.⁷⁸⁷ Läkarna Julia Kinberg och Alma Sundquist gav 1909 ut *Handledning i sexuell undervisning och uppfostran*, det vinnande bidraget i en stor tävling.⁷⁸⁸ Bland dem som förespråkade bättre sexualundervisning fanns också författaren Frida Stéenhoff, som förutom att betona kvinnans rätt till njutning anknöt till nymalthusianska föreställningar om att en alltför snabb befolkningsökning riskerade att leda till fattigdom.⁷⁸⁹ Läkaren Anton Nyström och den ungsocialistiske agitatorn Hinke Bergegren förespråkade barnbe-gränsning offentligt, den senare i en rad uppmärksammade föredrag i Stockholm våren 1910 – den direkta anledningen till att information om preventivmedel förbjöds samma år. Först att dömas blev Nils Adamsson, som sålde preventivmedel på postorder med hjälp av högst explicita broschyrer. Både han och partnern Karin såg information om sexualitet som ett led i klasskampen och betonade orättvisan i att de bättre bemedlade hade tillgång till kunskap om preventivmedel medan arbetarklassen berövades detta genom förbudet. Dessutom hade storstrejken visat att stora barnaskaror var ett hinder vid fackliga konflikter, något som bidrog till att flera socialdemokratiska kvinnor mer aktivt började ta upp frågan.⁷⁹⁰ År 1921 hade en utredning föreslagit sexualundervisning för de översta skolklasserna som ett sätt att förebygga könssjukdomar.⁷⁹¹ Det var detta förslag som Nelly Thüring försökte återuppliva genom sin interpellation: ”Senast spårade undertecknad detsamma i ecklesiastikdepartementet, där det väl förmodligen ännu ligger begravt.”⁷⁹²

I sitt interpellationssvar hänvisade Almkvist till den omorganisation av skolan som hade föreslagits riksdagen samma år – frågan hade fått bero eftersom den hängde samman med en mer omfattande förändring av 1919 års undervisningsplan. Nelly Thüring framförde då en idé om hur sexualupplysningen kunde förstärkas i väntan på en förändrad undervisning i skolan. Hon förespråkade att man skulle ta fram en särskild upplysningskrift riktad till mödrar, eftersom de behövde förbättra sina egna kunskaper för att kunna utbilda barnen:

Men så länge många mödrar avfärdar sina barns frågor antingen med dumma sagor, undanflykter eller uppeggande hemlighetsfullhet eller stäcka deras vetgirighet med sin egen fullständiga okunnighet om hithörande ting, så länge ha vi ingen rätt att klandra de ungdomar, som på grund av ovetenhet om könslivet och därmed sammanhängande spörsmål falla offer för livets krav och frestelser. En kortfattad och väl avvägd och upplysande skrift i frågan borde därför obligatoriskt ställas till varje kvinnas förfogande första gången hon blir mor.⁷⁹³

Denna argumentation visar stora likheter med hur Lutyens formulerade sig i sin bok. Hon tillbakavisade där idén om att det vore bäst att hålla barn i okunnighet om sexualitet så länge så möjligt. Mödrarna bar enligt henne ett stort ansvar för att deras barn skulle få saklig information om förmågan att skapa liv, och om de inte fyllde sin uppgift riskerade barnen att vända sig till andra för att stilla sin nyfikenhet.⁷⁹⁴

Efter Nelly Thürings anförande frågade teologen och kyrkoherden Per Pehrsson, invald för högern i Göteborg, om den så kallade personliga profylaxen (det vill säga preventivmedel) också skulle ingå i undervisningen. Han hänvisade till att riksdagen nyligen debatterat ett förslag till ändring av den gällande lagen om förbud att informera om preventivmedel offentligt. Pehrsson menade att den undervisning som Thüring hade föreslagit till och med kunde bli farligare än Hinke Bergegrens propaganda ”därför att den komme att bedrivas under skenet av vetenskaplig auktoritet” och ”med stöd av samhällets auktoritet”.⁷⁹⁵ Att ta upp frågan om sexualundervisning i riksdagen innebar att utsätta sig för kritik.

I en annan fråga på detta område stod Thüring och Pehrsson närmare varandra åsiktsmässigt: den om abort, eller fosterfördrivning, som fortfarande var förbjudet även om straffet hade mildrats 1921. Däremot var det tillåtet att sälja redskap för att själv framkalla abort, vilket givetvis var förenat med mycket större risker än att genomgå ingreppet hos en läkare.⁷⁹⁶ I praktiken förekom det att läkare genomförde aborter med hänvisning till att det fanns allvarliga risker för den gravida kvinnans hälsa, något som dock bara medel- och över-

klassen hade råd med. Under 1920-talet förespråkade en del socialdemokrater och radikala liberaler att abortlagstiftningen skulle humaniseras.⁷⁹⁷ När frågan om ”straffrihet för företagande av abort” debatterades i andra kammaren den 2 april 1927 vände sig Per Pehrsson mot dem som förespråkade möjlighet till abort när den blivande modern befann sig i en utsatt social position. Han ville slå vakt om ”livets värde, även det ofödda livets människovärde”.⁷⁹⁸ Nelly Thüring motsatte sig också fri abort, och sade att ”det är på ett heligt område man rör sig, när man talar i denna fråga”. Hon fortsatte: ”Jag vill icke betrakta livet såsom endast en fysisk produkt, utan jag anser det vara en gudomlig gnista, som genom att taga form i världen har ett högre syfte att fylla.”⁷⁹⁹ Uppfattningen att allt levande var en ”gudomlig gnista”, eller på engelska *divine spark*, var central inom teosofin. Nelly Thüring var dock inte helt och hållet motståndare mot abort, utan menade att ingreppet kunde vara motiverat när kvinnans liv var i direkt fara.⁸⁰⁰

Aktiv på lokal, nationell och internationell nivå

Även när riksdagen inte var samlad hade Nelly Thüring många politiska uppdrag, vid sidan av arbetet med fotoateljén. Hon anlätades ofta som talare inom kvinnoförbundet, och i samband med den internationella socialistiska kvinnodagen 1925 framträdde hon till exempel på en rad möten både i Södermanland och i Östergötland.⁸⁰¹ Från Oskarshamn rapporterades år 1926 att klubben hade haft ”ett celebret besök, då fru Nelly Thüring i samband med föreläsningarna gästade vår klubb som dagen till ära anordnat samkväm”, och att hon talat om ”kvinnofrågor och sociala frågor vid årets riksdag”, vilket var uppskattat: ”Här nere i avkrokarna sätta vi dubbelt värde på all hjälp och uppmuntran vi få från högre ort.”⁸⁰² Hon blev ofta inbjuden till jubileer för klubbar som hon startat i samband med sin omfattande turné inför valet 1921. Mjölby socialdemokratiska kvinnoklubb firade femårsjubileum i september 1926, och vid sitt framträdande där hade Thüring gått in på ”en granskning av arbetarepartiets svagheter” och sagt att dessa ”måste bekämpas om något av bestående värde skall vinnas”.⁸⁰³ Vilka svagheter som åsyftades framgår tyvärr

Erste Sitzung des Internationalen Frauenkomitees in Brüssel am 5. Dezember 1926

Tillsammans med Signe Vessman representerade Nelly Thüring Sverige vid den nya socialistiska internationalens första officiella kvinnokonferens 4–5 december 1926.

inte, men att hon talade om detta ämne offentligt är intressant med tanke på att hon ett par år senare drog sig tillbaka från riksdagen – om än inte partiet.

I egenskap av ledamot av kvinnoförbundets styrelse sändes Thüring ut för att representera förbundet i olika sammanhang. I maj 1923 hade en ny socialistisk international bildats i Hamburg, och dagen före denna kongress hade kvinnor samlats för en egen konferens. Ett liknande möte hölls i Marseille i augusti 1925, där det beslutades att skapa en rådgivande internationell kvinnokommitté. Inför att den nya internationalens första officiella kvinnokonferens skulle hållas i Bryssel 4–5 december 1926 valdes Nelly Thüring och Signe Vess-

man till delegater. Totalt samlades 18 kvinnor från 12 olika länder. Som Silke Neunsinger har framhållit hade representanter från olika länder skilda förutsättningar för att kunna delta i internationella konferenser, vilket krävde både tid, pengar och språkkunskaper. Rent generellt är en utmaning vid internationellt samarbete av detta slag att hitta en balans mellan dem som betonar vikten av demokratiska beslut med reellt inflytande från alla deltagande länder och dem som vill prioritera effektivitet – vilket ofta innebär centralisering.⁸⁰⁴ När det gällde organisationsfrågan följde Sverige och Danmark, representerat av Henriette Crone, den tyska delegationens linje. Beslutet blev att välja en rådgivande kvinnokommitté, där Sverige hade två platser, och ur denna ett utskott på fem personer som skulle ha tätare kontakt – i detta var det svenska förbundet inte representerat.⁸⁰⁵

Av Nelly Thürings artikel om intrycken från denna resa framgår att hon vid sidan av sina kunskaper i engelska också kunde ta sig fram på franska. Hon skrev, apropå likheterna mellan flamländska och nordiska språk: ”[N]är franskan tryter en använder man svenska, i många fall med gott resultat, även i Bryssel.” Vidare konstaterade hon att det bara fanns en enda kvinna i det belgiska parlamentet, Marie Spaak-Janson, från ”vårt parti”. Thüning talade i reportaget också om krigets förödande konsekvenser och återgav sitt intryck att människorna i Bryssel inte ville höra talas om kriget.⁸⁰⁶ Vid ett kommittémöte i Köln 10–11 december 1927 var hon också närvarande och skrev efteråt ett långt reportage om sociala förhållanden i staden.⁸⁰⁷

Hemma i den svenska riksdagen förekom det att Nelly Thüning stödde olika initiativ från manliga socialdemokrater, inte minst sådana som kom från hennes partikamrater på Göteborgsbänken.⁸⁰⁸ Men under sin andra mandatperiod lade hon framför allt fram motioner tillsammans med de andra socialdemokratiska kvinnorna. Under 1928 års riksdag undertecknade Nelly Thüning flera gemensamma motioner som rörde kvinnors livsvillkor: moderskapsunderstöd till kvinnor som arbetade inom industrin, bättre anställningsförhållanden för statens städpersonal och att kvinnor borde få rätt att arbeta som klockare.⁸⁰⁹ Hon undertecknade också två gemensamma motioner om fattigvårdens organisering.⁸¹⁰ I en artikel om de fem kvinnli-

ga socialdemokratiska riksdagsledamöternas arbete framhöll Hulda Flood, förbundets anställda agitator och expeditionsförare, att de sammanlagt hade lagt 18 motioner vid 1928 års riksdag. Skämtsamt skrev hon att dessa riksdagskvinnor var så upptagna att de inte hade tid att ställa upp på en intervju. I samma kåserande stil frågade Flood sig ifall männen riskerade att bli utträngda ur andra kammaren. Avslutningsvis påminde hon om att nomineringarna inför höstens val pågick för fullt.⁸¹¹

Nelly Thüring avböjer nominering

Frågan om nominering inför andrakammarvalet togs upp i Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb vid ett möte. Det självklara namnet att föreslå var Nelly Thüring. Den 15 maj 1928 var hon själv med på klubbens möte och ordföranden ställde formellt frågan om hon ville föras fram som klubbens kvinnliga kandidat. Nelly Thüring tackade för förtroendet, ”men sade sig på grund utav hälsoskäl icke ha möjligheter, att till nästa riksdagsperiod åtaga sig de krävande arbetsuppgifter som medföljer ett riksdagsledamotskap”. I protokollet beskrivs hur detta var ”en stor besvikelse för de talrikt församlade medlemmarna, i all synnerhet som det icke finnes någon, som klubben enhälligt kan föra fram såsom ersättare för fru Thyring”. Detta tyder på att Thüring hade god förankring i klubben, vilket också framkommer i den fortsatta diskussionen om vem som kunde komma i fråga i stället för henne. Augusta Nilsson påminde om att även enskilda medlemmar kunde föreslå kandidater, men för egen del sa hon att ”kan inte klubben föra fram ett lika starkt namn som fru Thyring, bör icke något kvinnligt namn framföras”. Intressant nog avrådde Thüring själv från att gå fram med en ”särlista, hellre då avstå från att föra fram något kvinnligt namn”.⁸¹²

Förutom att Nelly Thüring hade svårt att orka med riksdagsarbetet på grund av att hennes hälsa hade försämrats skulle en annan tänkbar orsak till att hon avböjde kandidatur kunna vara att hon hade köpt en villa i Enskede.⁸¹³ Det enda skäl till att hon inte nominerades som anges i Göteborgs arbetarekommuns verksamhetsberättelse är att hon inte längre var mantalsskriven i staden.⁸¹⁴ För att väljas till

andra kammaren behövde man vara bosatt inom valkretsen. Sonen framhåller i levnadsberättelsen att hon efter flytten till Enskede inte längre ansåg sig kunna representera Göteborg. Men detta kan inte ha varit det enda skälet, för Axel Dahlström ska ha erbjudit henne att flytta över till första kammaren, som inte krävde samma koppling till den valkrets man kandiderade i. Nelly Thüning tackade dock nej även till detta erbjudande.⁸¹⁵

Av sonens levnadsberättelse framgår att Nelly Thüning oroade sig för ekonomin. Riksdagsarvodet om 4 500 kronor gav ingen heltidsförsörjning. Hon hade tidigare sålt sin framgångsrika fotoateljé i Göteborg och startat en ny i Stockholm, men behövde sköta den vid sidan om de politiska uppdragen. Som en annan huvudorsak till att Thüning lämnade rikspolitiken nämner Nils en bristande förankring i arbetarrörelsen, inte minst på grund av att hon som egen företagare saknade medlemskap i en fackförening.⁸¹⁶ Sonen beskriver det på följande vis: ”Att hennes ideella och etiska uppfattning i många frågor inte stämde överens med den mera handfasta politik som partiet förde inverkade också på inställningen till henne och detta gjorde henne desillusionerad.”⁸¹⁷ Hur Nelly Thüning blev uppfattad inom partiet är svårt att belägga, men i allmänhet var detta en konfliktfylld tid inom det socialdemokratiska partiet. Generationsväxlingen i partiets ledning skapade ett maktvakuum, och olika falanger stod mot varandra.⁸¹⁸

På mötet med Göteborgsklubben då Nelly Thüning avböjde kandidatur tog en av klubbens medlemmar till orda och ”påminde om att fru Thyring offrat hälsa och krafter i arbetet för rättvisare förhållanden för alla samhällsmedlemmar”. Även ordföranden framförde tack å klubbens vägnar. Augusta Nilsson påpekade då att det var för tidigt att avtacka när ett halvår av mandatet som riksdagsledamot ännu återstod. Att Thüning fortfarande var fullt aktiv framgår inte minst av att hon senare under samma möte redogjorde för aktuella frågor i riksdagen.⁸¹⁹ Hon var också fortsatt engagerad i kvinnoförbundet: på kongressen 29 maj–2 juni 1928 blev hon omvald som styrelsemedlem.⁸²⁰

Även på 1928 års kongress diskuterades kvinnors ställning inom partiet. Signe Vessman riktade mer öppen kritik mot männen i par-

tiet än tidigare och menade att de inte brydde sig om att arbeta för att organisera kvinnorna. Inför kongressen hade det förts en intern diskussion om vad som bäst skulle bidra till kvinnornas inflytande i partiet: fortsatt särorganisering eller nedläggning av förbundet? En skiljelinje som Gunnel Karlsson har identifierat var att partiledningen var mer intresserad av att öka antalet kvinnliga medlemmar, om än passiva, medan kvinnoförbundets ledning snarare betonade jämlikhetsargument och vikten av att skola kvinnor till politiska poster. Samtidigt behövde de kompromissa. Våren 1927 hade Signe Vessman och Hulda Flood ställt sig bakom ett förslag om en förenklad organisationsform, som skulle innebära att förbundsledningen avskaffades medan kvinnodistrikt och kvinnoklubbar skulle behållas. Per Albin Hansson ville dock upplösa även kvinnoklubbar. Agda Östlund och Olivia Nordgren beklagade bemötandet från socialdemokratiska män vid ett möte med partistyrelsen 24 juli 1927, där även Nelly Thüring deltog. Gustav Möller försvarade kvinnors behov av ett särskilt forum, men menade samtidigt att förbundet inte hade lyckats särskilt väl med att värva medlemmar. Senare framfördes ett förslag om "hustrurabatt", alltså att hustrur till partimedlemmar endast skulle betala en fjärdedel av avgiften till partiet. Nordgren och Vessman var emot detta, och menade att det riskerade att skapa motsättningar mellan kvinnor – det vore till exempel orättvist att inte änkor hade denna möjlighet. Diskussionen fortsatte under hösten 1927. Vid ett möte 24 oktober talade Nelly Thüring för att "pröva nya arbetsformer"; hon såg fördelar med en lägre avgift och att upphöra med särorganisering. Hulda Flood var däremot emot "hustrurabatten". Anna Svensson kritiserade inriktningen på att värva "pappersmedlemmar" i stället för att ta vara på engagemanget hos förbundets medlemmar. Kongressombuden avvisade också ett förslag på omorganisering – de ville ha kvar sitt förbund. En ny kompromiss blev att behålla förbundet som en egen, separat organisation men att ett kvinnosekretariat skulle inrättas på partiexpeditionen.⁸²¹

Sista insatsen i riksdagen

Den fortsatt höga arbetslösheten var motivet till ett av Nelly Thürings sista initiativ i riksdagen. Hon ville att staten skulle underlätta för svenskar att utvandra och riktade en interpellation till statsminister C.G. Ekman där hon framhöll att arbetslösheten särskilt drabbade ungdomar men var en angelägenhet för alla:

Det ansvar som drabbar oss alla inför den demoralisation till både kropp och själ som ungdomen härav förorsakas är också ofantligt, och jag talar säkert i tusentals mödrars namn när jag vädjar till alla som ömma för ungdomen och som tro på densammans inneboende sundhet, att förhjälpa den ur nuvarande arbetslöshetselände.⁸²²

Vid denna tid hade det blivit svårare att utvandra till USA, och Thüring nämnde därför flera andra möjliga länder, bland annat Mexiko och Persien. Hon förespråkade dock framför allt Kanada som ett lovande land för svenskar. Som stöd för sitt förslag hänvisade hon till tidigare motioner i frågan från Albert och Carl Lindhagen, men även till att både Norge och Danmark understödde arbetslösas emigration.⁸²³ I sitt svar instämde Ekman i att det var viktigt att samla och sprida information om lämpliga länder, men han var tveksam till ett så konkret stöd som att bidra till biljettkostnaden, vilket hade skett på försök för en grupp arbetslösa i Göteborg. Han väckte frågan om vilket ansvar svenska staten i så fall skulle ha om utvandrade svenskar stod utan försörjning i det nya landet.⁸²⁴ Nelly Thüring var inte nöjd med svaret och höll ett långt anförande om vikten av att komma till rätta med arbetslösheten. Hon ska sedan ha blivit kritiserad i den borgerliga pressen för att hon ville ”exportera” de arbetslösa. Detta menade hon själv var en missuppfattning; det föreslagna stödet skulle vara helt frivilligt. Thüring kritiserade i sin tur de borgerliga för att inte intressera sig för att lösa problemet med arbetslöshet över huvud taget. I internationalistisk anda kritiserade hon tendensen att isolera sig inom ”de egna trånga gränserna”, fast avslutade optimistiskt: ”Men kanske det ljusnar!”⁸²⁵

I Thürings sista artikel om 1928 års riksdag var tonen dystert. Vad gäller anslaget till arbetslösa – en av de frågor som ofta behandlades sist under riksdagen – beklagade hon att den budgetposten hade blivit så lågt tilltagen:

Det hjälpte ej ett dyft att alla arbetarrepresentanterna i utskottet reserverat sig för en höjning av anslaget till 8 miljoner kronor och ändring av direktiven i den riktningen, att strejk eller lockout skulle föranleda avstängning från arbetslöshetshjälp endast för de av konflikten direkt berörda arbetarna samt att ett flertal talare under dagens behandling i kamrarna slogs härför. Det blev endast 3 miljoner. (Till 74,000 arbetslösa.)⁸²⁶

Ytterligare en sak som Thüring uttryckte sitt missnöje över var försvarspolitiken, apropå en interpellationsdebatt mellan Elof Lindberg och den frisinnade försvarsministern Gustav Rosén. Lindberg hade föreslagit en utredning om ”de nuvarande militära försvarsanstalternas ändamålsenlighet i belysning av flygteknikens och de kemiska förstörelsemedlens utveckling” och frågade samtidigt om försvarsministern var beredd att låta en sådan utredning ha ”den totala avväpningen” som alternativt scenario till en militär omorganisation. Rosén konstaterade att en utredning om förbättrat luftförsvar redan pågick, och att han inte hade för avsikt att ge denna i uppdrag att undersöka ensidig nedrustning för Sveriges del.⁸²⁷ Nelly Thüring kommenterade: ”Naturligtvis kunde en regering av halvt religiöst kynne inte vara med härom, varför svaret var både avvisande och bevis på ringa intresse för saken.”⁸²⁸ Under debatten hade både ”de mest entusiastiska försvarsvännerna” och ”de längst avancerade pacifisterna” instämt i behovet av en utredning – om än av skilda anledningar. Sensmoralen lød: ”Ehuru man kan säga, att här berörts en av tidens mest aktuella problem, blev resultatet av interpellationen, som vanligt intet.”⁸²⁹

Internationell socialistisk kvinnokonferens i Bryssel

Fredsfrågan präglade diskussionerna under den socialistiska internationalens kongress i Bryssel i augusti 1928, där Nelly Thüring var gästdelegerad.⁸³⁰ Vid den internationella socialistiska kvinnokonferensen 3–4 augusti, där hon ingick i den svenska delegationen, diskuterades särskilt ”tendensen att vilja mobilisera kvinnorna i krigstid”. Inledare var Dorota Kluszyńska, Polen, ”som i ett temperamentsfullt anförande manade kvinnorna att fostra den nya generationen i en helt ny anda, så att den ej faller offer för krigspsykosen”. En representant från Ungern slog fast ”att hon var mot alla krig, även försvarskrig” och beskrev världsläget med liknelsen att det var som om ”vi dansade på en vulkan”.⁸³¹ I konferensens resolution om denna fråga anlades ett klassperspektiv på mobilisering av kvinnor:

Men kvinnornas mobilisering betyder också ett tvång över arbetareklassens kvinnor från borgarklassens sida, enär krigstjänstgöring från arbetarkvinnorna betyder ökade bördor och skyldigheter för dem utan att motsvarande fordringar på de borgerliga klassernas kvinnor kommer att uppställas.⁸³²

Här gjordes också en koppling mellan fredsarbete och kvinnors – eller mer specifikt mödrars – rösträtt. I ett sammanhang då flera länder införde kvinnlig rösträtt måste den, enligt resolutionen, ”medvetet inriktas på att bana väg för fullständig avrustning”.⁸³³ När det gällde denna fråga fanns skiljelinjer inom den internationella kvinnorörelsen som skulle bli allt skarpare under 1930-talets hårdnande politiska klimat.

Ordförande för kvinnokonferensen var österrikiska Adelheid Popp. Enligt Signe Vessmans referat hade konferensen samlat 105 ombud från 16 europeiska länder och Palestina – däremot fanns ingen representant från Amerika och inte heller för ”österns folk”.⁸³⁴ Utöver Vessman och Thüring ingick Ida Andersson, Signe Jakobsson, Olivia Nordgren och Sigrid Gillner-Ringenson i den svenska delegationen.⁸³⁵ En av huvudpunkterna på dagordningen var villkoren för kvinnors förvärvsarbete, med inledande tal av Gertrud Hanna

från Tyskland. Den antagna resolutionen krävde bland annat vilotid efter förlossning, åtta timmars arbetsdag och ”lön som ger kvinnorna möjlighet att leva som kulturmänniskor”.⁸³⁶ När det gällde vården av sjuka och gamla inledde Agnes Dollan från Storbritannien, som betonade statens ansvar på detta område. Sjukförsäkring och ökade satsningar på folkhälsa var andra krav som framfördes i resolutionen.⁸³⁷ Ett annat huvudtema, mödrars och barns förhållanden, inleddes av Susan Lawrence från Storbritannien och sedan lyfte ombuden från de olika länderna fram problem med spädbarnsdödlighet, att kvinnor dog i barnsäng och behovet av stöd till ogifta mödrar. I en gemensam resolution framfördes krav på bland annat förbättrad förlossningsvård, moderskapsunderstöd och att barn som fötts inom och utom äktenskapet skulle vara likställda.⁸³⁸ Något som däremot var svårare att enas i var abortfrågan, och därför gjordes ett separat uttalande om detta.

Representanter från Österrike och Polen hade varit pådrivande i att konferensen skulle göra ett uttalande för rätten till abort, medan representanter från Storbritannien och Danmark inte ville det. Lösningen blev att låta alla delegationer välja om de ville skriva under uttalandet om att det var förkastligt att bestraffa kvinnor som ”av fullt legitima skäl skulle önska undvika moderskap”. Den svenska delegationen tycks inte ha kunnat enas om en gemensam hållning, eftersom några av ombuden valde att skriva under personligen. En av dessa var Signe Vessman, som i sitt referat skriver: ”Från Sverge underskrevs resolutionen av enskilda, vilka ville bortse från att formuleringen ej fyllde deras krav, men ändock ville giva tillkänna att de vore ense med förslagsställarna om betydelsen att få denna lagstiftning humaniserad.” Förutom Vessman skrev även Olivia Nordgren och Sigrid Gillner-Ringenson under. Däremot återfinns varken Ida Johansson, Signe Jakobsson eller Nelly Thüring bland undertecknarna.⁸³⁹ I riksdagsdebatten 1927 hade Thüring uttalat att hon bara var för abort i undantagsfall. Detta uttalande gick längre: undertecknarna menade att abort inte bara var berättigat ”då den havande kvinnan genom en förlossning skulle anses vara i fara till liv eller hälsotillstånd”, utan också ”[d]å hennes ekonomiska existens äventyras genom att lägga hinder för hennes förvärvsarbete eller genom för-

svårandet att uppfostra de redan levande barnen som hotade genom familjens utökning med ytterligare flera barn eller i sådana fall då ett icke livsdugligt barn väntades”.⁸⁴⁰ Vad av detta som Thüring vände sig mot går inte att utläsa, men hon hade alltså en mer restriktiv hållning än några av de andra ledande inom kvinnoförbundet. I Sverige kom abortfrågan att uppmärksammas mer på 1930-talet och först 1938 antogs en lag som medgav abort i vissa fall.⁸⁴¹

Polarisering och partistrider

När Nelly Thüring kom hem från konferensen pågick en mycket polariserad valkampanj. Andrakammarvalet 1928 har gått till historien som ”kosackvalet”. Socialdemokraterna och kommunisterna hade ingått ett valsamarbete och ställde upp under den gemensamma beteckningen ”Arbetarepartiet”. Socialiseringstankarna från början av 1920-talet togs på nytt upp i valprogrammet. Ernst Wigforss hade lagt en motion om skärpt arvsbeskattning, vilket togs som ett tecken på att partiet hade radikaliserats sedan Hjalmar Branting hade gått bort. Högern kritiserade att socialdemokraterna hade gjort sig beroende av kommunisterna och varnade för ökat sovjetiskt och kommunistiskt inflytande i Sverige, och affischer framtagna av Nationella ungdomsförbundet anspelade på att ryska soldater kunde hota Sverige.⁸⁴²

Kännetecknande för denna valkampanj var också att kampanjmetoderna förnyades. Högerledaren Arvid Lindman gjorde en uppmärksam flygturné till Norrland. Bilar användes både för att sprida partiernas budskap genom högtalare och för att skjutsa väljare till vallokalerna. För första gången tog man fram valfilmer och radion började med valbevakning. Dessa tekniska innovationer innebar att fokus på partiledarna ökade. Några som syntes mycket i valrörelsen var Per Albin Hansson, partiordförande sedan kongressen tidigare samma år, och de frisinnades ledare C. G. Ekman. Liberalernas ledare Eliel Löfgren blev inte nominerad i Stockholm, utan fick organisera sin egen kampanj. Karl Kilbom var upptagen av Kominterns världskongress i Moskva fram till mitten av augusti.⁸⁴³ Med nya sätt att nå ut till väljarna minskade vikten av traditionella talar-

turnéer, men kvinnoförbundet arrangerade ändå en rad sådana. Även om Nelly Thüring själv inte kandiderade till riksdagen deltog hon i valkampanjen, bland annat genom att resa runt och hålla valmöten i Västgöta-Dal-distriktet.⁸⁴⁴ På Göteborgsklubbens möte den 4 september 1928 höll hon föredrag om aktuella riksdagsfrågor inför valet och gav en rapport från Bryssel.⁸⁴⁵

Trots att tilltron till demokratin hade påverkats av de många minoritetsregeringarna under 1920-talet ökade valdeltagandet från 53 till 67 procent, mest bland kvinnor och landsbygdsbefolkning. Det höga valdeltagandet skulle kunna förklaras av att motsättningarna mellan partierna var stora, men möjligen också av de nya sätten att bedriva valkampanj. Högern gick kraftigt framåt: 29 procent av väljarna och 8 nya mandat. Socialdemokraterna gick tillbaka från 41 procent till 37 procent och tappade därmed 15 mandat.⁸⁴⁶ Bondeförbundets väljarstöd var oförändrat, medan både frisinnade, liberaler och SKP ökade. Efter valet bildade Arvid Lindman regering med Ernst Trygger som utrikesminister och Nils Wohlin som finansminister.⁸⁴⁷

Även denna gång valdes bara två socialdemokratiska kvinnor in i riksdagen, Agda Östlund och Olivia Nordgren. Detta trots att totalt 13 kvinnliga kandidater hade nominerats.⁸⁴⁸ Helt hade Nelly Thüring inte dragit sig tillbaka – den 18 september höll hon föredrag i Göteborgs kvinnoklubb med anledning av valresultatet och manade till fortsatt energiskt arbete.⁸⁴⁹ I kvinnoförbundets ledning rådde en viss förstämning. Det dåliga valresultatet skylldes till stor del på kvinnorna i den interna eftervalsanalysen. Redan hösten 1928 diskuterades en nedläggning av förbundet på nytt. Agda Östlund beklagade sig över bristande uppskattning från partiet. Även Signe Vessman var uppgiven och talade om att dra sig tillbaka när den kvinnliga ombudsmannen var tillsatt.⁸⁵⁰ Våren 1929 blev Hulda Flood anställd som partisekreterare med särskilt ansvar för att organisera kvinnorna.⁸⁵¹

9. Tid för läsning och reflektion i trädgårdsstaden Enskede

I och med att Nelly Thüring drog sig tillbaka från rikspolitiken förekom hon inte lika ofta i offentligheten. Sonen berättar om vilken stor omställning detta innebar: ”Hon som varit van vid att befinna sig i händelsernas centrum måste nu vänja sig vid att föra en undanskymd tillvaro.”⁸⁵² Livet förändrades också genom att Nils själv emigrerade till USA och hans syster, Linnea, gifte sig och flyttade till Göteborg. Därmed blev Nelly ensam kvar i Enskede.⁸⁵³ Hon levde ett lugnare liv än tidigare, men förblev mycket samhällsintresserad.

Lokalt engagemang i Enskede

Ett kort tag efter att Nelly Thüring lämnat riksdagen var hon politiskt aktiv på riks nivå, som medlem av kvinnoförbundets styrelse. I januari 1929 meddelade hon dock styrelsens verkställande utskott att hon ville avsäga sig uppdraget, med hänvisning till att hon nu var bosatt i Stockholm.⁸⁵⁴ I styrelsen fanns särskilda platser för representanter från ”landsorten” och det var en sådan plats hon hade blivit invald på. Hon hade fortsatt hälsoproblem och vistades på kurort för att vila upp sig. I början av augusti 1929 skickade hon en hälsning till den socialdemokratiska kvinnoklubben i Göteborg från Hultafors sanatorium mellan Borås och Göteborg som serverade vegetarisk

1930/1376 1927

Kvinnor i Enskede!

Alla kvinnor i Enskede inbjudas till **möte**
i **Gamla Biograflokalen, Enskede**
Tisdagen d. 29 mars 1927 kl. 7,30 e. m.

Ur programmet:

Föredrag av ledamoten av riksdagens andra kammare
Fru Nelly Thüring.

SÅNG av Stockholms allmänna kvinnoklubbs sångkör - **MUSIK.**

Hjärtligt välkomna!

Soc.-dem. Kvinnoförbundet.

Arbetslöshetsstyrelsens Arkiv
och Bibliotek
Stockholm A-7 Arkivsamlingen 1927

Nelly Thüring hade tidigt intresserat sig för trädgårdsstäder och köpte under sin andra mandatperiod i riksdagen en villa i Enskede utanför Stockholm. Där var hon den 29 mars 1927 med och startade en socialdemokratisk kvinnoklubb.

kost. Klubben sände blommor som svar.⁸⁵⁵ När förbundsstyrelsen var samlad i slutet av augusti 1929 var Nelly Thüring sjukanmäld och avsägelsen beviljades i hennes frånvaro.⁸⁵⁶ Från att under flera år ha varit en regelbunden skribent i *Morgonbris*, ibland med flera texter i samma nummer, återfinns hon under 1929 endast som kontaktperson för den lokala kvinnoklubben i Enskede.⁸⁵⁷ Klubben hade startat 1927 efter ett öppet möte med Nelly Thüring som talare och under den första tiden var hon dess ordförande.⁸⁵⁸

I Enskede bodde Nelly Thüring i en trädgårdsstad utformad enligt ideal liknande dem hon själv hade förespråkade efter vistelsen i England. År 1904 hade Stockholms stad köpt Enskede gård med 600 hektar tillhörande mark, och 1908 började trädgårdsstaden med sina slingrande vägar att växa fram. Många hantverkare byggde hus själ-

va efter olika typritningar och efter hand växte befolkningen. Spårvagnstrafiken förlängdes söderut och ny slutstation blev Kyrkogårdsvägen.⁸⁵⁹ Det var mitt emot denna hållplats som Nelly Thüring år 1929 startade en ny fotoateljé i en källare, efter att ha sålt sin villa och flyttat till en lägenhet i centrum. I och med bättre möjligheter till belysning behövde fotoateljéer inte längre ligga längst upp i huset med naturligt ljus.⁸⁶⁰ Sommaren 1934 skildrade signaturen ”Joy”, det vill säga journalisten Gerd Ribbing, hur hon tog åttans spårvagn från stadens hetta och ut mot Enskede. Nelly Thüring visade runt i grönskan och de tittade särskilt på de fyra skolorna och ålderdomshemmet. Vid det här laget hade Enskede ungefär 20 000 invånare. Thürings egen källarateljé beskrivs i artikeln som originell och överraskande ombonad: ”[F]asligt trevligt är det härnere med vitkalkade väggar, vita möbler och ljusa gardiner, som fläktar för de små fönstren.”⁸⁶¹

Till en början hade Nelly Thüring skött ateljén själv, men efter ett tag fick hon assistans av en elev. Sedan Nils tvingats återvända från USA 1931 på grund av den ekonomiska depressionen kunde han hjälpa till i ateljén och tog så småningom över rörelsen. Efter några mindre lyckade affärer var Nelly i stället verksam som cirkelledare i engelska, och sonen berättar att ”hon kunde konsten att entusiasmera medlemmarna och lärde på så sätt ut inte bara språket utan också förståelse för idén om engelska som världsspråk, vilket var mycket väsentligt för henne”.⁸⁶² Riksdagsmotionen om att införa undervisning i engelska på seminarierna hade inte vunnit gehör, men nu hade hon möjlighet att förespråka sin vision om ett världsspråk i mindre skala.

Vid 65 års ålder, år 1940, gick Nelly Thüring i pension. Nils, som hade tagit flygktioner, flyttade i början av 1940-talet till Gotland och etablerade sig där tillsammans med sin fru Birgit, även hon flygare. Linnea kom tillbaka från Göteborg och bodde med sin familj på Solvägen 19 i Enskede. Tack vare att hennes son Sven började skriva i sin första dagbok onsdagen den 20 juni 1945 går det att få några glimtar ur sällskapslivet. Sven berättar att han tillsammans med sin far hade varit och köpt en sidennäsdud inför mormor Nellys födelsedagsfirande. Samma kväll besökte de morbror Nils, som fortfarande hade kvar en villa på Odelbergsvägen 78. På själva 70-årsdagen

Odaterat foto av Enskede socialdemokratiska kvinnoklubb. Längst fram i mitten sitter Nelly Thüring med glasögon och tidskriften *Morgonbris* i knät.

fick Sven springa ärenden: hämta tårta och köpa socialdemokratiska *Morgon-Tidningen* där födelsedagen hade uppmärksamrats. I dagboken redogjorde han noga för vilka gäster som uppvaktat hans mor och räknade också efter hur många telegram som hade kommit (minst tio). Under sommardagarna som följde umgicks familjen flitigt – de bodde på gångavstånd och kunde enkelt besöka varandra för en kopp kaffe eller en omgång kortspel. I början av juli förändra-

des tillvaron radikalt för Sven. Tillsammans med sin mor gjorde han den nio timmar långa tågresan till Malmö där familjen skulle bosätta sig.⁸⁶³ Året därpå sålde Nils sitt hus och Nelly blev återigen ensam kvar i Enskede.

Pensionär med tid för det inre livet

I flera sammanhang uttryckte Nelly Thüring sin tacksamhet över tillvaron som pensionär. Den lägenhet på Palmfeltsgränd i Enskede gård som hon flyttade till 1946 finns avbildad på ett uppslag i februari-numret av *Morgonbris* 1951, där Thüring förevisar den praktiska spisen och telefonen som utgjorde hennes länk till omvärlden. I sin artikel lovprisade hon folkpensionen och pensionärlägenheten med billig hyra som gjorde det möjligt att ”leva ett både mänskligt och kultiverat liv”. Beskrivningen av den egna vardagen vävs samman med en större berättelse om Sveriges snabba modernisering:

När man nu, anno 1951, sitter i sitt lilla rara hem, fullt av modern komfort fri från bekymmer, njutande av, så gott som gratis, den finaste musik och annan underhållning m.m. frågar man sig hur en sådan förändring varit möjlig och hur vi kommit dit-hän på så kort tid. Det är något av ett mirakel, att vi, som förr bekyrade oss för ålderdomen, nu kan njuta den i lugn och trevnad förlitande på att landet i sin helhet vårdar sig om oss. – Med vårt lilla lands resurser kan förtjänsten av en så lycklig förändring bara tillskrivas folket själv. Med stolthet och glädje kan vi säga att vi står främst i världen i omsorg om de små och svaga, de lidande och behövande.⁸⁶⁴

Även om Thüring tillstod att många ålderdomshem behövde rustas upp, betonade hon den principiella skillnaden mellan att vara ”nåde-hjon” och att själv betala för sin plats med hjälp av pensionen: ”Underhållet kommer på posten varje månad. Man tackar ingen, man går

► Ur *Morgonbris* februari-nummer 1951, där Nelly Thüring framhåller pensionärstillvarons fördelar.

Denna ljusa skildring av tankar och stämningar hos en åldring är skriven av Nelly Thuring. Aldre förbundskamrater känner henne personligen. För de yngre vill vi berätta att hon är f. d. riksdagskvinna, kom in som en av de första kvinnorna i riksdagen och att hon tillhört förbundets styrelse. Hon var i yngre år alltså mycket politiskt och socialt verksam. Nu bor hon i en pensionärslägenhet i Enskede och har skapat sig ett förtjusande litet hem där med telefon, så att hon kan stå i kontakt med yttervärlden när hon vill, och radio.

Nelly Thuring har en liten trevlig skrivhörn med radion inom räckhåll.

Telefonen är en god sak för den ensamma.

Koffet kokar fort och lätt på en modern elspis.

En ålderdomens höga visa

När man haft ett arbetsamt och tungt liv, fyllt av bekymmer och misräkningar, är vilan och lugnet på åldrars dar obeskrivligt skön och ljuvlig. Men det är först när man under några år fått erfara denna frid som man vet hur det känns och man kan uppskatta den.

I likhet med mig var det nog många av er, som under kraftens och arbetets dar med bekymmer såg fram mot ålderdomen, då det inte längre skulle gå att arbeta, och grubblade över hur det då skulle bli, oförmögen som man var att samla någon förmögenhet för den tiden.

Ålderdomens trista tillvaro spöket för medelåldern.

Isynnerhet för den egna företagaren och den privatanställda, som inte har någon pension att se fram emot var det bekymmersamt då den stackars lilla folkpensionen, som kom till 1913, inte var mycket att bygga på. För oss återstod ju intet annat än ett ålderdomshems trista tillvaro eller ett nådebröd hos eventuella anhöriga. Även om dessa framtidsutsikter inte tedde sig så värst ljusa hade ju föregående generations varit ännu mörkare för då såldes de gamla på auktion till den högstbjudande. Jag kommer ihåg från min tidiga barndom hur en gammal värkbruten gumma på detta sätt överfördes från gård till gård och ett tungt arbete för den sämsta föda och det uslaste husrum. Och det betraktades av folket som alldeles natur-

ligt. Bonden hade ju fått 10 kr. av socknen och det gällde för honom att dra nytta av henne för underhållet.

Hur har förändringen varit möjlig på så kort tid?

När man nu, anno 1951, sitter i sitt lilla rara hem, fullt av modern komfort fri från

bekymmer, njutande av, så gott som gratis, den finaste musik och annan underhållning m. m. frågar man sig hur en sådan förändring varit möjlig och hur vi kommit dithän på så kort tid. Det är något av ett mirakel att vi, som förr bekymrade oss för ålderdomen, nu kan njuta den i lugn och trevnad förlitande på att landet i sin helhet vårdar sig om oss. — Med vårt lilla lands resurser kan förtjänsten

upprätt som en fullvärdig medborgare.”⁸⁶⁵ Budskapet var liknande när hon några år senare medverkade i radioprogrammet ”Hemmakväll”. Enligt ett referat i *Ny Tid* berättade Thüring ”lågmlt men inte utan patos om hur hon en gång greps av orättvisorna i samhället, av fattigdomen och behandlingen av de gamla” och återkom till minnet av den fattigauktion hon hade bevittnat som ung. På programledarens fråga om samhället hade förändrats så som hon hade hoppats på hade rösten fått en ny klang: ”[H]on talade så varmt om hur nöjd och lycklig hon är i sitt krypin på ett folkpensionärshem.”⁸⁶⁶ En ännu mer personlig skildring av livet på äldre dagar gav Thüring i sitt bidrag till pristävlingen ”Resa i mitt rum”, utlyst av programmet ”För oss äldre”. Bland över 400 inskickade berättelser vann hon andra pris.⁸⁶⁷ Det utdrag som Nelly Thüring själv läste upp i radion löd:

Förunderliga livsresa, att ha hunnit så långt i livet så man hade pension, och försörjning, en egen liten vrå och inga bekymmer mer. Det var mer än vad jag hade vågat drömma om under ett hårt, arbetsamt liv. Nu var man i hamn. Man hade inte längre någon som var beroende av en. Ingen som krävde något av en, man kunde få vila ut – och tänka lite på sig själv också! Tiden därifrån och tills nu, vid 84 års ålder, har också varit den lyckligaste i mitt liv. Den har varit fylld av lugn och harmoni och underbara inre upplevelser, som vida övervägt krämpor och kroppsliga besvär. Först tog jag itu med att läsa allt det som man inte tidigare hade tid med, och det var mycket det, och så läsa om, och om igen. Men framför allt: man fick tid med ett ordnat tanke- och meditationsliv. När man alltid haft en intuitiv känsla av det inre livets betydelse, men sällan haft tid och lugn att odla det, var det oskattbart att en gång få tid för detta.⁸⁶⁸

Betydelsen av det inre livet var något som Thüring också understrukt i sin hyllning av de billiga pensionärshemmen. Hon menade att en förutsättning för att kunna njuta den trygghet under ålderdomen som det moderna Sverige erbjöd var att komma till ro med ”problemet döden”. Utan att nämna ordet teosofi beskrev hon hur denna livsåskådning hade hjälpt henne livet igenom: ”Det är kanske få, som

i likhet med mig haft den stora lyckan att redan i unga år finna den livsfilosofi, som gav svar på så många av tillvarons gåtor och frågor, däribland även på mysteriet döden.”⁸⁶⁹ Föreställningarna om reinkarnation tycks ha gett henne en tillförsikt på äldre dagar: ”[O]m man blivit övertygad om, att det verkliga jaget – anden och själen – är odödliga och kommer att leva och utvecklas vidare till allt högre fulländning, även efter den fysiska döden, hälsar man den bara välkommen, när den infinner sig.”⁸⁷⁰ Till skillnad från artiklarna om socialism och religion på 1920-talet talar hon här mer explicit om sina egna övertygelser, och udden är inte längre riktad mot statskyrkan. Förutsättningarna hade förändrats: samma år som artikeln publicerades antogs lagen om religionsfrihet, och det blev nu möjligt att fritt gå ur Svenska kyrkan. Tidigare hade det krävts att man blev medlem av ett annat trossamfund.

I levnadsberättelsen nämner Nils Thüring att hans mor som pensionär var ”en utomordentligt flitig medlem av Teosofiska Samfundet i Stockholm”.⁸⁷¹ Det fanns flera teosofiska loger i huvudstaden. Nelly Thüring var först medlem i Stockholmslogen Orion och hade sedan gått med i logen Orfeus som startades 1938.⁸⁷² Av en annons i *Dagens Nyheter* framgår att hon skulle föreläsa om ”Frihet under ansvar” vid ett möte i Medborgarhuset i oktober 1953, arrangerat av Söderlogen Tao.⁸⁷³ Detta är det sista belägget för ett offentligt föredrag av denna rutinerade talare, vilket givetvis inte utesluter att Nelly Thüring medverkat vid mer interna möten. Ingrid Dale, själv aktiv i Teosofiska Samfundet, nämner i en minnesartikel att Nelly Thüring av hälsoskäl inte kunde vara lika delaktig i samfundslivet under de sista decennierna av sitt liv. Däremot var hon fortsatt mycket engagerad och höll sig underrättad om vad som hände inom samfundet ”genom ständiga rapporter av vänner”. Dale beskrev Thüring som en av samfundets mest ”färgstarka” medlemmar, en ”nära nog legendarisk gestalt”.⁸⁷⁴

Den sista politiska debatt som Nelly Thüring deltog i offentligt var den om atomvapen. Atombomberna i Hiroshima och Nagasaki hade både markerat slutet på andra världskriget och början på den så kallade atomåldern. År 1949 provsprängde Sovjetunionen sin första atombomb och kapprustningen var ett faktum. USA:s provspräng-

ning av en vätebomb på Bikiniatollen 1954 skördade flera dödsoffer och gav upphov till en debatt om farorna med radioaktiv strålning. Samma år togs frågan om ifall Sveriges försvar borde ha tillgång till atomvapen upp i riksdagen och en parlamentarisk försvarsberedning tillsattes 1955. Vid sin kongress 1956 tog det socialdemokratiska kvinnoförbundet avstånd från svenska atomvapen, vilket väckte stort uppseende eftersom det socialdemokratiska partiet ännu inte hade tagit ställning i frågan. Kvinnoförbundet hade agerat på egen hand och partiloyaliteten ifrågasattes. Vid ett möte i partistyrelsen före kongressen hade förbundsordföranden Inga Thorsson blivit så utskälld av Tage Erlander att hon och Ulla Lindström, regeringens enda kvinna, gemensamt lämnade rummet i protest. Först från november 1957 förekom en friare debatt i denna fråga inom det socialdemokratiska partiet.⁸⁷⁵

Innan dess, sommaren 1957, skrev Nelly Thüring en artikel i *Morgonbris* till stöd för Thorssons agerande. Hon inledde: "Undertecknad hoppas innerligt och varmt att Inga Thorsson inte skall förtrötas i sin kamp mot atombombsshotet. (Beklagar att jag inte är ung så jag kan hjälpa henne.)"⁸⁷⁶ Thüring menade att atomvapen utgjorde det största hotet mot mänsklighetens framtid. Hon anknöt här, liksom tidigare, till föreställningen om att kvinnor hade en särskild förståelse för fredsfrågan: "Vi kvinnor känner intuitivt att det är något galet med hela uppfinningen, när den kan bringa död och ohjälplig skada åt släktet för oändliga tider framåt."⁸⁷⁷ Precis som många andra motståndare ifrågasatte hon nyttan av atomvapen för Sveriges del om det skulle bli storkrig. Mer anmärkningsvärt är att hon också vände sig mot "den så kallade fredliga användningen av atomkraften" – bland annat med hänvisning till att det var oklart hur det uttjänta kärnbränslet skulle hanteras.⁸⁷⁸ Thürings kritik av atomklyvning som ett ingrepp i naturens ordning har av historikern Karl Haikola karakteriserats som ett uttryck för en konservativ natursyn. Han framhåller dock att hon samtidigt anknöt till den framstegsoptimism som var så dominerande på 1950-talet, i och med att hon hyste en stor tilltro till möjligheterna att utveckla sätt att använda solenergi som alternativ.⁸⁷⁹ När det gäller denna vision hänvisade Nelly Thüring till en artikel av vetenskapsmannen Nikola Tesla som hon hade läst anting-

en 1901 eller 1902. Han hade inte bara förutspått den då svindlande tanken att man i framtiden skulle kunna ta vara på ”solkraften i universum” för att värma upp bostäder och driva maskiner, utan också ”en liten tingest i fickan varigenom vi kunde komma i förbindelse med våra vänner över hela världen”.⁸⁸⁰

Såväl vid 1900-talets början som i slutet av 1950-talet fanns bland teosofier ett stort intresse för vetenskapens potential och samtidigt en övertygelse om att allt inte var vetbart. Teslas artikel kommenterade Thüring på följande vis: ”Fortfarande tror jag att denne vetenskapsman hade fått en glimt in i det stora okända och att han var på rätt väg i sökandet efter livets naturliga kraftresurser.” Hon anknöt sedan till samtida forskares kritik mot atomvapen: ”Må därför vi kvinnor förena oss med Urez [sic], Albert Schweitzer och andra vetenskapsmän som bönfaller om uppskov med all hantering av den farliga atomkraften tills större klarhet vunnits över dess verkningar och hur att behärska dess följder.”⁸⁸¹ Teologen, filosofen och läkaren Albert Schweitzer hade i april 1957 hållit ett radioföredrag om ”Faran med atombombexperimenten” som sedan gavs ut av Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet.⁸⁸² Denna skrift, med förord av fysikern Harold C. Urey, fanns enligt sonen bland Nelly Thürings kvarlåtenskap.⁸⁸³ I hennes personarkiv finns också skriften *Religion i atomåldern* av T.H. Redfern, utgiven 1959 av Teosofiska Samfundets bokhandel. På baksidan finns en handskriven instruktion, ”sändes till riksdagsman frkn Lisa Mattson, Vendelsö”.⁸⁸⁴ Även när hon själv inte längre deltog i den offentliga debatten – artikeln från 1957 är den sista som påträffats – strävade Nelly Thüring alltså efter sprida sina idéer till ledande personer inom Socialdemokratiska kvinnoförbundet.

Samhällsintresserad in i det sista

Från 1964 bodde Nelly Thüring på ett servicehus på Handelsvägen 170 i Enskede. Sonen Nils beskriver i levnadsberättelsen att hon så länge hon kunde följde med i samhällsdebatten, trots starren som gjorde att hon fick svårt att läsa. Med förstoringsglas gick det. Hon klippte ut och antecknade i marginalen och hade ett särskilt kuvert

med ”Värdefulla artiklar”.⁸⁸⁵ Intressena var varierade. Sonen berättar att hon hade klippt ut artiklar om medicin, biologi, arkeologi och astronomi: ”Himnvalvet och dess fenomen fångade min mors intresse på ett alldeles särskilt sätt. Så länge hon kunde se någotså när [sic] klart brukade hon gå ut på sin lilla balkong där hon bodde 7 tr. upp på Handelsvägen i Enskede och beundra stjärnhimlen.”⁸⁸⁶

I takt med att synen försämrades blev radion ännu viktigare, och Nelly Thüring följde särskilt program om vetenskap och sociala frågor. Sonen berättar att när det var något extra intressant föredrag på radion hörde hon av sig till Sveriges Radio och uppmanade dem att publicera det i *Röster i Radio* så att fler kunde ta del av det.⁸⁸⁷ År 1968 medverkade hon själv i denna tidning, apropå tv-programmet ”Kvinnan tiger i församlingen” som handlade om den fortsatt låga andelen kvinnor i de politiska ungdomsförbunden och i riksdagen.⁸⁸⁸ Med sin essä ”Kvinnans villkorliga frigivning” hade författaren Eva Moberg år 1961 startat en intensiv debatt om kvinnors dubbla roller: att både förvärvsarbeta och dra det tyngsta lasset med barnen och hemmet. Fredrika Bremer-förbundet gjorde 1967 en kartläggning av kvinnorepresentation som möjliggjorde jämförelser mellan partierna. I en tidningsintervju kommenterade Nelly Thüring resultatet i en ton lika uppfordrande som inför valet 1921: ”Det finns för få kvinnor i regering, riksdag och kommunala församlingar. Jag är inte nöjd med kvinnornas insatser för att få medinflytande.”⁸⁸⁹ Förändringen gick alltför långsamt, och för detta lade hon i hög grad ansvaret på kvinnorna själva.

Vi har här sett exempel på hur Nelly Thüring fortfarande i mycket hög ålder gjorde inlägg i den offentliga debatten. Hon försökte också påverka samhället på ett helt annat sätt. Sonen skriver: ”Hon var bergfast övertygad om tankens makt och sökte att, efter måttet av hennes förmåga, påverka utvecklingen rent mentalt.”⁸⁹⁰ Han nämner att tron på reinkarnation innebar att modern såg nya möjligheter att fortsätta arbeta med sociala problem, att hon var fascinerad av Gandhis ickevåldsprotester och att ”hon ville återfödas i Indien i nästa jordeliv så att hon kunde arbeta bland Indiens fattiga”.⁸⁹¹ Trots denna tillförsikt hände det enligt Nils att hon kunde känna sig ensam och övergiven de sista åren. Han menade att det var ”svårt för hennes

Nelly Thüring på balkongen 1969, 94 år gammal.

vakna och utåtriktade intellekt att finna sig tillrätta i isoleringen i det lilla pensionärsrummet, det må vara aldrig så bekvämt och välordnat”.⁸⁹² Själv bodde han långt iväg och det blev mest kontakt på telefon.⁸⁹³ År 1971 togs Nelly Thüring in på Farsta sjukhus och sonen beskriver hur han i december gjorde flera resor till Stockholm efter att personalen slagit larm om att slutet var nära, ”men när jag kom intill henne blommade hon upp igen och hennes intellekt var lika klart och skarpt som förr, men hennes kropp hade blivit liten och lätt som en fjäder”.⁸⁹⁴

Lisa Mattson har i efterhand berättat om att ”Nelly Thüring var vaken och klar, oerhört aktiv in i det sista”.⁸⁹⁵ Även på sjukhuset följde hon med i nyheterna, genom att lyssna på radio och se till att viktiga artiklar i dagstidningarna blev upplästa för henne. Mattson fortsätter: ”Jag märkte också under hennes sista år hur hennes intresse för världsfreden ökade. Kriget i Indokina upprörde henne mycket.”⁸⁹⁶ Hon berättar att Nelly Thüring på slutet fick besök av ”mycket unga människor i 25–30-årsåldern, som inte enbart kom för att hålla henne sällskap, utan också kom för att de visste att de hade något att lära sig”. Det hände även att Thüring själv ringde för att ge råd om riksdagsarbetet, och ända fram till våren 1971 var hon i kontakt med Socialdemokratiska kvinnoförbundet och ville diskutera valrörelsen 1973.⁸⁹⁷ I en senare minnesartikel har Lisa Mattson uttryckt sin stora beundran:

Jag har aldrig blivit så betagen av någon kvinna. Jag har aldrig, vare sig förr eller senare, mött någon som så intellektuellt, engagerat, ideologiskt omutbart och samtidigt nästan barnsligt optimistiskt betraktade dagens politiska situation och morgondagens utvecklingsmöjligheter.⁸⁹⁸

Nelly Thüring gick bort den 2 januari 1972, 96 år gammal. Hon hade önskat en borgerlig begravning, och släkt och vänner samlades i Sandsborgskapellet i Enskede för att ta avsked. I sina instruktioner till barnen hade hon önskat sig en ljus stämning: ”Var glada att min levande ande sluppit ur en skröplig kropp.”⁸⁹⁹ Sonen berättar att hon helst hade velat donera sin kropp till vetenskapen, men att detta inte gick på grund av att alla formaliteter inte var avklarade. Det blev kremering och askan spreds på Sandborgskyrkogården.⁹⁰⁰

Själva ceremonin har beskrivits i en personligt hållen artikel av Marianne Lindvall, journalist på den socialdemokratiska tidningen *Arbetet*:

En musikstund inledde ceremonin. Sonatina av Bach. Ljus, melodisk musik – lätt, men med påträngande underton. Som Nelly Thüring. Liten och späd – men en av de främsta kvinnoagita-

torerna genom tiderna. En kvinna som i sig kombinerade ett starkt intresse för teosofiska livsåskådningsfrågor med praktisk, kärnfull politik.⁹⁰¹

Hon betonar att även om ceremonin var borgerlig så hade Nelly Thüring varit religiös: ”I ett vidare begrepp. Hon sökte sig inåt, mot det ursprungliga. Hon förnam liv i tingen omkring henne. Och hon trodde på reinkarnationen.” Under ceremonin höll en vän från teosofiska sammanhang en parentation, och sade enligt Lindvalls referat: ”Ingen religion är högre än sanningen. Må sökande efter sanningen bli framtidens religion.”⁹⁰²

Även Lisa Mattson höll tal, för Socialdemokratiska kvinnoförbundets räkning. Hon menade att Nelly Thüring, trots att hon blev nästan 97 år, ”var en ung människa” som ”visste mer om världen än dagens ungdom”. I Lindvalls minnesartikel lyftes insatserna som agitator fram: ”I hennes spår bokstavligen växte det fram socialdemokratiska kvinnoklubbar. Av de 1.300 som finns idag startade Nelly Thüring ett hundratal.”⁹⁰³ Det faktum att det framför allt var socialdemokratiska kvinnor som hade varit med och tagit avsked blev ett inlägg i den interna partidebatten. Lindvall citerar Ingrid Dale, som efter ceremonin hade sagt: ”Nelly Thüring var värd ett tal från den manliga sidan av partiet i dag. Så mycket som hon betytt för det socialdemokratiska partiet.”⁹⁰⁴ I sin egen minnesartikel om Nelly Thüring, publicerad i en teosofisk tidskrift, beskrev Dale henne på följande vis: ”Hon har kallats eldsjäl, idealist, vältalare, politiker – allt med epiteten: intelligent och handlingskraftig. Då man vet något om hennes liv, förstår man att i dessa ord ligger ingen överdrift.”⁹⁰⁵ Hon påpekade också att det inte var helt enkelt att förena de verksamhetsområden som Thüring hade valt:

Någon har sagt att hon gjorde det inte så lätt för sig, ty när hon talade om politik blandade hon in teosofi och när hon talade teosofi blandade hon in politik och de flesta människor anser, att dessa båda inte bör blandas, men för Nelly Thüring var de endast två sidor av samma sak – att levandegöra de ideal hon funnit i teosofin, ”att förverkliga människornas broderskap”.⁹⁰⁶

10. Teosof, feminist, socialist

Nelly Thüring lyckades bli riksdagsledamot, trots att hon kom från enkla förhållanden och växte upp i ett land där kvinnor var utestängda från politiskt medborgarskap. I denna biografi har jag följt hennes väg till riksdagen och undersökt hur hon tillsammans med andra socialdemokratiska kvinnor verkade för rösträtt och bättre livsvillkor. Thüring har stått i centrum, men studien är formulerad utifrån ett bredare intresse för hur kvinnor fann vägar att etablera sig i politiska sammanhang som dominerades av män och manliga nätverk. Tidigare forskning har visat att andra typer av organisationer än de politiska partierna kunde ha stor betydelse för kvinnors möjligheter att få inflytande. Att utgå från en enda individ och lägga ett pussel av vardagliga upplysningar om skilda delar av denna persons liv är ett sätt att på djupet förstå hur en sådan process kunde gå till.

Teosofin, en modern esoterisk rörelse, spelade en viktig roll för Nelly Thüring. Utifrån studier som visat att en teosofisk livsåskådning kunde utgöra en gemensam nämnare i arbete för fred, nykterism, vegetarianism, kvinnors rättigheter och sociala reformer har jag kartlagt vilka teosofiska loger Thüring tillhörde och i vilken mån hon anknöt till teosofiska idéer i sina politiska texter. Man skulle kunna invända att en sådan inriktning på vad som förenar innebär att potentiella motsägelser i en persons politiska tänkande tonas ned.

Min avsikt har varit att förstå hur Thüring själv uppfattade att hennes engagemang i en mångfald av rörelser hängde samman, även om de positioner hon intog kunde te sig motstridiga för andra. Genom att följa henne tätt i spåren har jag kunnat peka på flera beröringspunkter mellan teosofiska idéer och hennes ställningstaganden för feminism och socialism, samt kopplingar mellan teosofin och olika livsreformrörelser.

I den här boken har vi framför allt mött Nelly Thüring som politiker. Via hennes publicerade texter och riksdagstrycket går det att ta del av hennes argumentation i de många frågor som väckte hennes intresse. Med sin kamera förevigade hon föreningsliv och familjemedlemmar. I övrigt har det varit svårt att komma henne inpå livet, eftersom varken dagböcker eller någon samlad korrespondens funnits att tillgå. Att det ändå har varit möjligt att skriva om hennes liv och politiska gärning är tack vare sonens levnadsberättelse och det källmaterial som alla organisationer hon var medlem av har efterlämnat. Protokollsböckerna rymmer så mycket: principdiskussioner, den politiska organiseringens praktikaliteter, glädje och sorg. Även om dem som inte har dokumenterat sina egna insatser går det att skriva biografiskt.

Vilken samlad bild är det då som framträder utifrån denna skildring av olika aspekter av Nelly Thürings liv? Jag menar att kronologin är viktig för att förstå hur hon formades som politiker. I denna sammanfattning behandlas därför teosofin först, sedan feminismen och därefter hennes agerande som socialdemokrat.

En förespråkare för tillämpad teosofi

Mötet med teosofin, som bar på ett löfte om mänsklighetens utveckling mot fullkomning, botade Nelly Thürings skräck för helvetet och gav henne hopp om rättvisa – i ett långt tidsperspektiv. När hon 1902 gick med i en teosofisk loge i Lund kom detta snart att prägla hennes privatliv. Äktenskapet med logemedlemmen Johan Göransson tycks till stor del ha byggt på deras gemensamma livsåskådning och under några år verkade de tillsammans för att sprida teosofiska idéer. Paret fick två barn, men separerade redan innan andra barnet föd-

des. Först efter utdragna förhandlingar och offentliga skrivelser blev skilsmässan verklighet. Under tiden fortsatte Nelly Thüning att driva sin fotoateljé i Lund, där hon bland annat utbildade flera av stadens teosofier.

Individens moraliska ansvar för sina medmänniskor var något som Nelly Thüning genomgående betonade i sina texter. Det egna samhällsengagemanget motiverade hon med en strävan efter att göra det goda och hänvisade då till enhetstanken i indisk vedäntafilosofi, som hon troligen kommit i kontakt med genom den teosofiska rörelsen. ”Broderskap” och ”förbrödring” är ord som ofta återkommer i hennes politiska retorik. Dessa begrepp är visserligen centrala i flera av de sammanhang som Thüning kom att verka inom, såsom fredsrörelsen och socialdemokratin, men jag har här föreslagit ytterligare en möjlig tolkningsram. Alla medlemmar av Teosofiska Samfundet (Adyar), som Thüning tillhörde under större delen av sitt liv, förband sig att främja det universella broderskapet.

Liksom i Storbritannien fanns det i Skandinavien vid 1900-talets början flera ledande teosofier som menade att en sann teosof borde ägna sig åt tillämpad teosofi. Med tiden blev Nelly Thüning en förespråkare för denna hållning och deltog i diskussioner om sociala och politiska frågor i Teosofiska Samfundets regi. Däremot tillhörde hon inte dem som genom artiklar i *Teosofisk tidskrift* utvecklade sina tankar om vad en tillämpad teosofi kunde innebära. I stället praktiserade hon sin uppfattning genom att vara verksam i en rad andra sammanslutningar. Vi har sett att sonen Nils lyfte fram den teosofiska livsåskådningen som en viktig drivkraft för Nelly Thüning i den levnadsberättelse han har författat utifrån samtal med henne, men detta är inte lika uppenbart när man tar del av hennes politiska texter. Som framhållits kan detta bero på den neutralitetsprincip som innebar att medlemmar inte skulle uttala sig politiskt i Teosofiska Samfundets namn. En annan möjlig orsak är att teosofin periodvis var hårt kritiserad i pressen.

Feminist med stort nätverk

Efter en flytt till Göteborg kom Nelly Thüring att under 1910-talet verka i en mycket livaktig teosofisk loge. Flera av logemedlemmarna hade framträdande positioner i föreningar med kvinnors medborgerliga och politiska rättigheter på sitt program. Här har undersökningen alltså kunnat belägga liknande personkopplingar mellan Teosofiska Samfundet och kvinnorörelsen som Joy Dixon tidigare visat på i en brittisk kontext.⁹⁰⁷ Skrifter om kvinnors underordning diskuterades i logen, som under en period även hade en kvinnlig ordförande. Detta visar att vad som framhållits i tidigare internationella studier – att teosofin var ovanligt öppen för kvinnligt ledarskap – har viss bäring också vad gäller Sverige, även om det här är något som skulle behöva undersökas närmare.

Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb gav Nelly Thüring tillgång till ett omfattande nätverk av kvinnor som tillsammans övade sig i att debattera aktuella samhällsfrågor. Liknande initiativ att skola kvinnor för det offentliga livet har uppmärksammats i studier av föreningen Tolfternas samtalsgrupper och Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad.⁹⁰⁸ Även den kristna nykterhetsorganisationen Vita bandets betydelse på detta område har lyfts fram i tidigare forskning.⁹⁰⁹ Det var dock inte i denna separatistiska organisation som Thüring valde att engagera sig för helnykterhet. I stället blev hon medlem i IOGT. Redan under tiden i Skåne hade hon gjort offentliga framträdanden och även anlitats som resetalare, men då av NGTO.

Socialist av etiska skäl

Det var första världskrigets utbrott som fick Nelly Thüring att engagera sig partipolitiskt. Hösten 1914 gick hon med i Göteborgs arbetarekommun och stadens socialdemokratiska kvinnoklubb. Till skillnad från flera andra pionjärer inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen hade hon ingen facklig bakgrund – som fotograf med egen ateljé var hon arbetsgivare, inte löntagare. Med självständiga biträden kunde hon disponera sin tid, även om hon hade det övergri-

pandet ansvaret för firman, vilket gav utrymme för ideella uppdrag. Verksamheten som resetalare underlättades också av att Nellys äldre syster Nilla periodvis tog hand om barnen. I kraft av sin erfarenhet av att tala offentligt blev Thüring snabbt en av de mer framträdande medlemmarna av Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb. Hennes föredrag handlade till en början oftast om fredsfrågan. Hon var också fortsatt medlem i Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, trots att krigsutbrottet hade fått henne att tvivla på fredsorganisations möjligheter att påverka utvecklingen.

I kvinnoklubbens regi höll Nelly Thüring offentliga möten för att förespråka kvinnors ”medborgarrätt”. Under interna möten uppmärksammade hon framgångar på detta område i andra länder och uppmanade klubben att driva kravet på kvinnlig rösträtt mer aktivt. Parallellt med sitt rösträttsarbete inom det socialdemokratiska partiet var Thüring medlem av Göteborgs FKPR och därmed dubbelorganiserad. Detta var inte helt ovanligt, även om klassöverskridande samarbete ofta ifrågasattes vid de socialdemokratiska kvinnokonferenserna.⁹¹⁰ Biografiska studier som denna ger kunskap om överlappningar mellan den socialdemokratiska kvinnorörelsen och den kvinnliga rösträttsrörelsen på personnivå.⁹¹¹ Undersökningen har också illustrerat att kampen för rösträtt handlade om så mycket mer än att övertyga manliga riksdagsledamöter om det principiellt riktiga i att ge kvinnor förtroendet som väljare. Kampanjarbetet hade andra, högst praktiska dimensioner. I Göteborg satsade både rösträttsföreningen och den socialdemokratiska kvinnoklubben på att få de kvinnor som kunde kvalificera sig till kommunal rösträtt att utnyttja denna möjlighet i högre utsträckning. Det kunde innebära att förklara hur det gick till att rösta och att informera kvinnor med egna inkomster om att de skulle deklarerat i tid. För Nelly Thüring räckte intäkterna från ateljén till flera röster i de kommunala valen, detta i en tid då den graderade kommunala rösträtten utestängde stora delar av befolkningen från reellt inflytande.⁹¹²

Inför valet till Göteborgs stadsfullmäktige 1916 förde kvinnoklubben fram nykteristen Nelly Thüring som kandidat, vilket väckte organiserade protester från förbudsmotståndare inom partiet. Som konstaterades inledningsvis artikulerade hon sin ideologiska

grundsyn ovanligt tydligt under denna konfliktfyllda period. Med anledning av att hennes kandidatur hade blivit ifrågasatt förklarade Thüring att hon var socialist av etiska skäl. Hon beskrev socialismen som ett ideal och betonade individens ansvar för sina medmänniskor snarare än att tala i klasskampstermer. Här finns en likhet med hur Carl Lindhagen formulerade socialismens uppgift: att på lång sikt förverkliga ideal om broderskap och rättvisa.⁹¹³ Att på detta sätt förespråka allmänmänniska, tidlösa ideal kunde inom det socialdemokratiska partiet uppfattas som bakåtsträvande. När Lindhagen på partikongressen 1911 försökte införa formuleringar som gav uttryck för vad han börjat kalla ”humanism” i partiprogrammets allmänna grundsatser, karakteriserade Hjalmar Branting detta som ett ”återfall till utopiska tankegångar”.⁹¹⁴ Han menade att den sortens socialism var överspelad och enligt en materialistisk historieuppfattning tillhörde ett tidigare stadium i kapitalismens utveckling. Efter som Nelly Thüring inte på samma sätt försökte påverka partiets övergripande ideologiska inriktning har det varit svårt att belägga hur hennes syn på socialism togs emot. Det faktum att det förekom invändningar mot hennes kandidatur med hänvisning till att det var oklart om hon var socialist indikerar ändå att hon inte ansågs tillhöra partiets mittfåra.

Agitator och organisatör

Inom både Teosofiska Samfundet och Socialdemokratiska kvinnoförbundet, bildat 1920, betonade Nelly Thüring vikten av att nå ut till fler. Det var som socialdemokratisk agitator hon själv blev mest anlitad. Här samverkade hennes egen initiativkraft med att kvinnliga talare blev efterfrågade inför riksdagsvalet 1921, då de nya rösträttsbestämmelserna skulle tillämpas för första gången. Att partierna satsade på att mobilisera de kvinnliga förstagångsväljarna är välkänt sedan tidigare.⁹¹⁵ I den här undersökningen har jag fokuserat på kvinnoförbundets praktiska förutsättningar för valkampanjen. Uppfattningen att det var just kvinnor som hade bäst förutsättningar att övertyga potentiella kvinnliga väljare gjorde att rutinerade kvinnliga agitatorer blev mycket eftersökta.⁹¹⁶ Thüring hade tid och kapacitet

att göra långa turnéer, vilket troligen bidrog till att hon fick så många uppdrag. Hon hade gjort sig tillgänglig genom att sälja sin fotoateljé, och trots att hon var ensamstående kunde hon vara hemifrån under längre perioder tack vare att barnen vistades på internatskola. Under våren 1921 turnerade hon för kvinnoförbundets räkning och startade många nya kvinnoklubbar. Närmare valet engagerades hon av flera partidistrikt och var också en av det socialdemokratiska partiets huvudtalare. Kvinnoförbundet agerade som förmedlare av tillgängliga resetalare, som användes intensivt genom nya färdsätt. I sidovagnen på en motorcykel reste Thüring från möte till möte och talade inför tusentals personer under valkampanjens slutspurt.

Nelly Thüring satsade allt i valrörelsen 1921 och var inte nådig i sin kritik av personer som när de nu fått rösträtt inte brydde sig om politik. Hennes formuleringar om att utökade rättigheter innebar motsvarande skyldigheter – att det var en plikt att rösta – liknar många samtida debattörers. Till skillnad från de manliga socialdemokratiska ledare som varnade för en katastrof om arbetarkvinnorna stannade hemma på valdagen, och som uppmanade manliga partimedlemmar att ta med sina anhöriga till vallokalen, adresserade Thüring kvinnliga väljare som kapabla samhällsmedborgare. Att inhämta kunskaper, bilda sig en självständig åsikt och rösta på valdagen var enligt henne en uppgift för såväl män som kvinnor. I den valbroschyr hon författade tilltalades röstberättigade kvinnor inte bara i egenskap av väljare. De tillskrevs en avgörande roll i byggandet av ett nytt, demokratiskt och socialistiskt samhälle. Det räckte därför inte att rösta: kvinnor uppmanades även att bli medlemmar i ett parti. Kvinnor framställdes i den meningen som rationella politiska medborgare, men förväntades samtidigt bidra till samhällsbygget med en särskild förmåga till medkänsla och moraliska ställningstaganden.

Angelägenheten om att vinna kvinnors röster användes som argument inom partierna för att kvinnliga kandidater skulle placeras på valbara platser.⁹¹⁷ Ändå var det ytterst få kvinnor som blev invalda 1921. Bland de fem kvinnliga pionjärerna i riksdagen fanns exempelvis ingen av de mest framträdande rösträttskvinnorna. Vad var det då som gjorde att Nelly Thüring fick en plats i riksdagens andra kammare? Undersökningen har visat att det precis som tidigare, i

stadsfullmäktigevalen, var genom en nominering från den socialdemokratiska kvinnoklubben i Göteborg som hon hamnade på partiets vallista. Sannolikt hjälpte det också att hon hade stöd från arbetarekommunens ordförande. Företrädare för kvinnoklubben, men även en del manliga partimedlemmar, föreslog utan framgång att Thüring skulle placeras som andra namn. Traditionen att låta sittande riksdagsmän behålla sin plats på listan gick före och Thüring placerades precis efter dem – på ”kampplats”.⁹¹⁸ När valet närmade sig kampanjade kvinnoklubben särskilt för hennes kandidatur, utöver arbetet i den ordinarie valorganisationen. Trots den osäkra placeringen kom hon in i riksdagen, eftersom SAP gick framåt i Göteborg och fick ytterligare ett mandat.

Socialdemokratisk riksdagsledamot

Som en av de första kvinnorna i Sveriges riksdag hamnade Nelly Thüring i offentlighetens strålkastarljus. Utifrån tidigare studier som visat på ett motstånd mot kvinnor i politiken, även efter att de fått rösträtt och blivit valbara, har jag ställt frågan vilka hinder hon mötte och hur hon förhöll sig till dessa. Det står klart att riksdagens kvinnliga ledamöter var normbrytare och blev hypersynliga: deras klädsel och uppträdande kommenterades och de fick utstå förlöjligande satirteckningar. Genom att söka efter Nelly Thürings eget perspektiv på denna utsatta situation har jag velat visa på hennes aktörskap. Av senare intervjuer framgår att hon såg det som en uppgift i sig att vänja omgivningen vid att kvinnor kunde vara verksamma i riksdagen, genom sin blotta närvaro. Precis som Agda Östlund tog hon humorn till hjälp för att kommentera uppståndelsen när de första kvinnorna skulle inta sina platser.⁹¹⁹

De två första socialdemokratiska riksdagskvinnorna var båda sedan länge godtemplare, och det var förslaget om ett alkoholförbud som föranledde Nelly Thürings första anförande i riksdagen. Hon valde då att inte fokusera på själva sakfrågan, för eller mot ett förbud, utan på formerna för en eventuell folkomröstning. Thüring motsatte sig idén om att räkna mäns och kvinnors röster för sig och ville därmed försvara värdet av kvinnors röster, eller deras människovärde

för att använda hennes ord. Förbudsförespråkarnas motstånd mot separat rösträkning har ibland tolkats som rent taktiskt. Jag uppfattar det snarare som att Thüring var mot en uppdelning av rösterna av principiella skäl, i ljuset av hennes långa engagemang för kvinnors rösträtt och att hon även i många andra frågor motsatte sig särbehandling av kvinnor.

Under riksdagsåren var Nelly Thüring en aktiv skribent i socialdemokratiska dagstidningar och i *Morgonbris*. Några av hennes skarpare uppgörelser med samhällseliten var de texter där hon argumenterade mot dogmatisk kristendomsundervisning. Hon menade att statskyrkan borde avskaffas och försvarade samtidigt det socialdemokratiska partiet mot anklagelser om kristendomsfientlighet. Thüring hävdade att socialism inte stod i motsättning till religiositet, tvärtom menade hon att socialismen kunde ses som ett sätt att omsätta kristendomens budskap i samhällslivet. Därmed anknöt hon till den tradition av kristen socialism som var inflytelserik i flera länder under 1800-talet, men ofta har tonats ned i marxistiskt präglad historieskrivning.⁹²⁰ När det gäller kritiken av statskyrkan sammanföll den socialdemokratiska partilinjen med teosofernas förespråkande av religionsfrihet. I Thürings tappning hade kritiken av kristendomsundervisningen ett klassperspektiv.

Undersökningen har visat att Nelly Thüring under första mandatperioden i riksdagen lade motioner som kan relateras till hennes långvariga utomparlamentariska engagemang för freden. Tillsammans med Carl Lindhagen föreslog hon, resultatlös, ekonomiskt stöd till Internationella Fredsbyrån och extra anslag till Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen. Hennes vision om ett världsspråk ser jag som uttryck för en praktisk internationalism, formulerad i dialog med den diskussion om för- och nackdelar med olika potentiella världsspråk som länge förts inom freds rörelsen och arbetarrörelsen.⁹²¹

Som framgått i andra biografiska studier av de första riksdagskvinnorna hände det att dessa agerade gemensamt. Vid 1922 års riksdag försvarade de framgångsrikt ett dyrtidstillägg för barnmorskor, medan ett senare initiativ för bättre vård av nyförlösta kvinnor inte gick igenom. Vanligare var dock att Thüring motionerade tillsammans med andra socialdemokrater, såväl kvinnor som män. Det ra-

dikala förslaget om att ensamstående mödrar borde få ekonomiskt stöd så att de skulle kunna behålla barnen hemma förverkligades visserligen inte, men visar på betydelsen av att det socialdemokratiska kvinnoförbundet hade fått direkta vägar in i riksdagen.

Nelly Thüring valdes om 1924 och under hennes andra mandatperiod behandlades flera kvinnofrågor. I den långdragna debatten om gifta kvinnors rätt till statliga tjänster hade de socialdemokratiska kvinnliga ledamöterna något olika linjer. Signe Vessman och Agda Östlund förespråkade mer entydigt kvinnors likställighet, medan Nelly Thüring och Olivia Nordgren vid sidan om sådana argument underströk betydelsen av mödrars närvaro i hemmet. Thüring motsatte sig dock uttryckligen särlagstiftning för kvinnor, och därmed har undersökningen visat att hon var mer kritisk till försöken att inskränka kvinnors rätt till arbete i staten än vad som framkommit i tidigare forskning.⁹²² Detta framgår också av att hon tillsammans med liberalen Kerstin Hesselgren motionerade för att kvinnor skulle få tillträde till fler typer av statliga tjänster och bättre löner. I likhet med många andra menade Nelly Thüring att kvinnor hade en viktig roll att fylla i offentligheten med hänvisning till deras särskilda egenskaper som mödrar. Speciellt för hennes argumentation på detta område var att hon hämtade inspiration från brittiska teosofiska feminister som Emily Lutyens, till exempel när det gällde mödrars roll i en förbättrad sexualupplysning. Sammantaget genomsyrades Thürings feminism både av idén om kvinnor som samhällsmödrar och av ett likställighetstänkande.

Flera gånger ställde Nelly Thüring interpellationer till olika ministrar i syfte att sätta frågor som engagerade henne på dagordningen. Under sin tid i riksdagen levde hon upp till den uppmaning hon riktat till andra kvinnor: att de måste våga yttra sig. Detta gällde också den socialdemokratiska riksdagsgruppens möten. Nelly Thüring tillhörde tillsammans med Agda Östlund och Olivia Nordgren de kvinnliga riksdagsledamöter som var mest aktiva på riksdagsgruppens möten under perioden fram till 1945.⁹²³ Som medlem av Socialdemokratiska kvinnoförbundets styrelse representerade hon även Sverige vid internationella socialistiska kvinnokonferenser.

Mitt uppe i denna intensiva aktivitet valde Nelly Thüring att un-

danbe sig ny nominering inför valet 1928. Orsakerna till detta har inte helt gått att fastslå. Sådant som troligen spelade in var hennes vacklande hälsa, det polariserade politiska klimatet och ett behov att försörja sig i och med att riksdagsarvodet inte räckte till. Intresset för politik verkar ha varit intakt. Även sedan hon dragit sig tillbaka från riksdagen och kvinnoförbundets styrelse var Thüring verksam i den socialdemokratiska kvinnoklubben i Enskede och stod länge i kontakt med förbundsledningen. Frågan om kvinnors representation och deltagande i samhällslivet var något hon kommenterade offentligt i hög ålder. Precis som tidigare lade hon då ett stort ansvar på kvinnorna själva.

Teosofi och politik

Nelly Thürings tid som socialdemokratisk politiker sammanföll med en period då Teosofiska Samfundet hade en höjdpunkt när det gäller antalet medlemmar. År 1929 utlöstes dock en kris när Jiddu Krishnamurti, som hade förts fram av Annie Besant som en världslärore – en sorts Messiasfigur – avsade sig denna roll. På 1930-talet föll medlemssiffrorna för Teosofiska Samfundet internationellt och så också i Sverige. Besant gick bort 1933, året därpå även Charles W. Leadbeater. Ledarskiftet innebar en omorientering: efterträdaren George Arundale var mindre inriktad på praktiskt hjälparbete genom Tjänsteorden.⁹²⁴ Under efterkrigstiden, då den teosofiska rörelsen blev betydligt mindre, var Thüring fortsatt medlem i en teosofisk loge i Stockholm. Hon fortsatte också att ge uttryck för idéer hon kommit i kontakt med via teosofin, till exempel föreställningar om karma och reinkarnation: i de socialdemokratiska kvinnornas tidskrift skrev hon en entusiastisk skildring av hur bra det var att åldras i välfärdsstaten Sverige – så länge man försonat sig med döden.

Efter Nelly Thürings borgerliga begravning, där vänner från både teosofin och socialdemokratin deltog, gjordes observationen att hennes val att blanda teosofi med politik kan ha framstått som svårförståeligt i andras ögon. Samtidigt som det ligger mycket i detta vill jag hävda att kombinationen inte var helt unik. Flera andra biografiska studier har visat att det i hennes samtid fanns ett intresse för vad som

Denna skulptur på Rikspan i Stockholm utgör en del av Astrid Göranssons verk *Kom som du är!*, invigt 2022. Två unga väljare bär fram de första fem kvinnorna i Sveriges riksdag. Som andra person från vänster på brickan syns Nelly Thüring, med motorcykelglasögon.

då kallades österländska läror även hos andra svenska politiker och intellektuella.⁹²⁵

Genom ett fokus på Nelly Thürings teosofiska livsåskådning har denna undersökning kunnat visa att den moraliska utopism som Inga Sanner har identifierat i publikationer från 1890-talet, då teosofin etablerades i Sverige, förekom även under 1900-talets första decen-

nier inom den svenska Adyar-teosofin. En sådan samhällstillvändhet har annars mest uppmärksammats när det gäller den konkurrerande grenen av den teosofiska rörelsen, Universella Broderskapet.⁹²⁶ Utifrån Thürings deltagande på årsmöten och liknande har jag gett exempel på att frågan om teosofers roll i samhällslivet debatterades återkommande. Det fanns både de som förespråkade ett mer aktivt engagemang i tidens sociala och politiska frågor och de som varnade för ”partifanatism”. Vid tiden för det demokratiska genombrottet tycks betoningen på tillämpad teosofi ha ökat inom den svenska delen av Teosofiska Samfundet (Adyar), men detta skulle behöva undersökas mer systematiskt. Det skulle också krävas vidare studier för att närmare kartlägga personkopplingar mellan teosofiska kretsar och olika delar av kvinnorörelsen, utöver den lokala studie av Göteborgsmiljön som gjorts här.

Som redan påpekats har den moderna esoterismens inflytande i Sverige främst studerats inom religionshistoria samt konst- och litteraturvetenskap. Denna biografi har visat på potentialen i att också undersöka dessa rörelser inom ramen för politisk historia. Nelly Thüring utgör ett av flera exempel på personer som kom in i det socialdemokratiska partiet med idéer formade i helt andra sammanhang. Detta tjänar som en påminnelse om att socialismens idéhistoria rymmer många fler tankeströmningar än marxismen och ger oss anledning att fortsätta utforska gränslandet mellan liberalism och socialism under 1900-talets första decennier.⁹²⁷

Tack

Denna bok hade inte varit möjlig att skriva utan hjälp från Nelly Thürings efterlevande. Jag vill rikta ett stort tack till Fredrik Ydell och Cecilia Mårtenson, barnbarn till Nelly Thürings dotter Linnea Ydell, för att ni låtit mig ta del av fotografier och annat material som bevarats inom släkten. Tora Göransson har lånat ut foton från släktalbumen och gett minnesbilder av Nelly Thürings make Johan Göransson. För detta är jag mycket tacksam.

Under arbetets gång har jag varit involverad i flera samarbeten kring hundraårsjubileet för införandet av allmän och lika rösträtt. Som ansvarig för projektet ”Demokrati100”, initierat av Riksbankens Jubileumsfond och Kungliga biblioteket, har Karin Kvist Geverts skapat tillfällen till populärvetenskaplig förmedling och förutsättningar för lokala jubileumsaktiviteter. Nätverket ”Lika rösträtt 100 år: Skåne” startades i syfte att markera den 24 maj 1919, då rösträttsreformen antogs av Sveriges riksdag första gången. För givande utbyte kring detta arrangemang vill jag tacka Mia Krokståde, Marsanna Petersen, Björn Magnusson Staaf och Emma Severinsson vid Lunds universitet, Caroline Lind på Skånes arkivförbund samt Anette Sarnäs, Malmö stadsarkiv. Nätverket resulterade även i ett temanummer av tidskriften *Ale*, redigerat av Karin Gustavsson. Tack också till Silke Neunsinger, Jonas Söderqvist och Lisa Öberg för gott samarbete in-

för den workshop om arbetarrörelsens kamp för rösträtt som hölls på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek hösten 2019 och sedan låg till grund för ett temanummer av tidskriften *Arbetarhistoria*. Ytterligare ett viktigt forum för internationellt utbyte kring rösträttshistoria var konferensen ”Suffrage Now!” som hölls i augusti 2021. Tack alla som bidrog till att den kunde genomföras trots pandemin.

I september 1921, lagom till hundraårsminnet av första riksdagsvalet då kvinnor kunde rösta, utkom boken *Hässleholmskvinnor i kampen för rösträtt*. Jag vill tacka Christer Carlson, Per Carlsson och Olavi Olson för trevliga och lärorika träffar i vår forskarcirkel vid Lokalhistoriska Arkivet i Hässleholm, men också för hjälp med eftersökning av källmaterial rörande Nelly Thürings uppväxt i Mala som har kommit till nytta även i denna bok. För stimulerande diskussioner i arbetet med dokumentärfilmen *Första fem – pionjärerna som tog plats i riksdagen* vill jag tacka Lisa Wahlbom och Anna-Klara Weingarten på Faktabruket. Jag har också fått värdefulla synpunkter från andra medverkande i 2021 års temanummer av *Historisk tidskrift* om kvinnor som kategori, inte minst gästredaktörerna Helena Bergman och Emma Severinsson. Det symposium som arrangerades i riksdagens andrakammarsal när rösträttsjubileet avslutades i juni 2022 gav en fascinerande inblick i förutsättningarna för Thürings riksdagsarbete. För detta vill jag tacka Demokratijubileets utställningsproducent Liza Carlefred och hennes kollegor.

Jag har genom åren haft nöjet att spendera många dagar på Regionarkivet i Göteborg och uppskattar all hjälp jag har fått där. Ett särskilt tack riktas till Paul Epäilys, vars förtrogenhet med samlingarna i Göteborgs föreningsarkiv har varit avgörande för det här projektet. Jag vill även tacka Karl-Magnus Johansson vid Riksarkivet i Göteborg för råd under forskningsprocessen samt Aina Wallström och Kerstin Wennerström som delat med sig av material från en studie om Nelly Thüring inför arkivets utställningsprojekt om hungerkravallerna 1917. Personalen på KvinnSam och Humanistiska bibliotekets specialläsesal i Göteborg har engagerat bistått i arbetet. Kunnig och hjälpsam personal har jag även mött på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Flemingsberg, Kungliga biblioteket, Lunds universitetsbibliotek, Kulturen i Lund, Riksarkivet i Lund och Riksarkivet i Stockholm.

Många är de släktforskare och lokalhistoriker som har bidragit med uppgifter och fotografier till boken. Georg Lundblad i Helsingborg har tillhandahållit minnesanteckningar där hans far Axel S. Lundblad beskrivit sin tid hos fotograf Hjalmar Leverin och även foton tagna i den ateljén. Petter Lönegård, aktiv i Föreningen Gamla Lund, har också förmedlat bildmaterial. Detsamma gäller Cia Hedberg från Visingsö hembygdsförening. Jag vill rikta ett tack till Lisbeth Stenberg och alla andra som varit delaktiga i projektet ”Göteborgskvinnor i rörelse/r” för att ni bjudit in till föreläsningar som gett många uppslag i forskningsarbetet. Tack också till Hans Antvik från Enskede-Årsta hembygdsförening för information om Nelly Thürings tid i Stockholmsområdet och Bosse Ringholm för en guidad tur i Enskede samt initiativet att ordna ett minnesmärke över henne där. Andra som bidragit med viktiga upplysningar är Henry Pettersson, Kerstin Strand och Tomas Östlund. Jag vill även tacka Teosofiska bokhandeln Studio i Stockholm för hjälp att hitta i det källmaterial som finns bevarat där.

”Berättande, liv, mening” var temat för den forskningsmiljö vid Örebro universitet jag ingick i som doktorand. Sedan dess har jag haft förmånen att fortsätta diskutera livsberättelser och biografiskrivande med Christina Carlsson Wetterberg, Gunnela Björk, My Hell-sing och Sanela Bajramovic. Impulsen till att skriva en första artikel om Nelly Thüring till *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* fick jag av Ulrika Lagerlöf Nilsson. Under arbetet med boken har det givits flera tillfällen att diskutera biografien som genre med forskare verksamma i Malmö och Lund. För sådana metodologiska diskussioner vill jag tacka Irene Andersson, Magnus Gustafson, Åsa Lundqvist, Henrik Rosengren, Maria Småberg, Lina Sturfelt och Eva Helen Ulvros. Arbetet med antologin *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid* har gett ytterligare ett sammanhang för att utforska vad biografiska studier kan innebära. I egenskap av redaktörer har Anton Jansson, Josefin Hägglund och Erik Bengtsson kommit med många användbara synpunkter och lästips.

Under större delen av skrivprocessen har jag varit verksam vid Lunds universitet. De närmaste kollegorna på Avdelningen för mänskliga rättigheter har varit mycket stöttande och gett konstruk-

tiv respons när jag lagt fram kapitelutkast vid högre seminariet. Ett kollektivt tack riktas också till deltagarna i Historiska institutionens specialseminarium ”Konflikt och motstånd”, som följt projektet från ett tidigt stadium. Andrés Brink Pinto vill jag tacka för vardagliga och vetenskapliga samtal medan vi skrev om socialdemokratiska kvinnors argument för gratis offentliga toaletter. Många andra Lundahistoriker har bidragit med sakkunskap och goda råd under arbetsprocessen, särskilt Lars Berggren, Erik Bodensten, Lars Edgren, Monika Edgren, Fredrik Egefur, Martin Ericsson, David Larsson Heidenblad, Emma Hilborn, Ulrika Holgersson, Bolette Fryden Dahl Larsen, Björn Lundberg och Emma Severinsson. Träffarna med Öresunds nätverket för könshistorisk forskning har varit ett viktigt forum för att diskutera preliminära resultat. Jag har även fått vägledning av religionshistorikerna Olivia Cejvan, Anthony T. Fiscella, Kristina Myrvold och Johan Nilsson på Centrum för teologi och religionsvetenskap i Lund, samt av Per Faxneld som är verksam vid Södertörns högskola. Tack också till deltagarna i den workshop om teosofi och buddhism som hölls i Lund våren 2022, särskilt Knut A. Jacobsen, Caroline Levander och Tim Rudbøg.

Vårterminen 2020 vistades jag som gästforskare vid Institutet för studier i Malmös historia. Att vi snart tvingades hålla våra möten online hindrade inte ett livaktigt utbyte med Roger Johansson, Per-Markku Ristilampi, Pål Brunnström, Robert Nilsson Mohammadi och Maria Persdotter. Hemma i Malmö har jag också haft en skrivbordsplats på redaktionen för tidskriften *Historiskan*. Det har varit ovärderligt att kunna återvända till denna fasta punkt mellan alla tillfälliga anställningar. Varmt tack till chefredaktör Eva Bonde för att du så generöst skapat utrymme för skrivro – och för inspirerande fikasnack. Sedan våren 2022 är min arbetsplats Tema Barn vid Linköpings universitet, en kreativ, tvärvetenskaplig forskningsmiljö som gett nya perspektiv på Nelly Thürings agerande när det gäller barn- och familjepolitik. I Linköping har jag också fått initierade kommentarer på högre seminariet vid Avdelningen för historia, konstvetenskap och religionsvetenskap. Jag vill även tacka Charlotte Fridolfsson, föreståndare för Forum för genusvetenskap och jämställdhet, för in-

bjudan till panelsamtalet ”Andlighet eller politik? Kvinnor och det offentliga” den 8 mars 2023.

Tove Marling Kallrén på Makadam förlag har tålmodigt guidat mig genom utgivningsprocessen, vilket jag sätter stort värde på. Granskning av bokmanuset har skett inom ramen för plattformen Kriterium. Jag vill tacka Fia Sundevall för en god insats som vetenskaplig redaktör och de två anonyma granskarna för välgrundade förslag på hur manuset kunde utvecklas. Utöver detta har Johan Nilsson granskat delar av manuset utifrån sina specialkunskaper om esoteriska rörelser. Att kunna konsultera Eva Dahlman, med expertis inom fotografihistoria, har varit till stor hjälp. Jag är också tacksam för synpunkter från Josefin Hägglund och Fredrik Egefur utifrån deras forskning om arbetarrörelsens historia. Christina Carlsson Wetterberg, Bengt Sandin och Anders Johnson har tagit sig tid att läsa hela manuset i olika skeden. Det har varit ett privilegium att få så engagerade läsningar, med kommentarer om alltifrån den övergripande argumentationen till enskilda sakuppgifter. Alla kvarvarande felaktigheter ansvarar jag givetvis själv för.

Mina föräldrar har levt med den här boken lika länge som jag. Rikard Arvidsson var den som först uppmärksammade mig på Nelly Thüring och har sedan dess ständigt kommit med tips på källmaterial och tolkningsförslag. Jag uppskattar våra samtal om norra Skånes lokala historia – som du alltid sätter i ett större sammanhang. Gunilla Andersson har med stor entusiasm läst och kommenterat såväl språk som innehåll. I dialog med dig blir skrivandet så mycket roligare! Jag är också tacksam över alla uppmuntrande ord på vägen från vänner. Mest ihärdigt och konkret stöd har jag fått av Frida, Mon, Bolette, Anne-Charlotte, Caroline, Kaino, Josefine, Johanna och Showan. Det betyder mer än ni kan ana. Under de senaste åren har jag delat vardagen med Jo, som har en förmåga att omsorgsfullt utmana människor omkring sig att utvecklas. Jag ser fram emot att få mer tid tillsammans med dig och Edi. Till sist: Marcelo, i din närvaro infinnes jag ett lugn jag inte trodde var möjligt.

Malin Arvidsson, Malmö i juli 2024

TACK

*Arbetet med denna bok har möjliggjorts
genom bidrag från följande stiftelser*

Johannes och Gulli Blidfors stiftelse för forskning i den skånska
arbetarrörelsens historia

Stiftelsen Roy och May Franzéns fond

Jonseredsstiftelsen

Ebbe Kocks stiftelse

Leif Ljungbergs stiftelse, förvaltd av Malmö Kulturhistoriska
Förening

Stiftelsen Elisabeth Rausings minnesfond

Knut och Alice Wallenbergs stiftelse

Lars Johan Wallmarks stipendiefond

Stockholms Arbetareinstitutsförenings stipendium för fördjupade
studier rörande svensk folkbildning

Åke Wibergs stiftelse

Noter

1. Erik Bengtsson, *Världens jämlikaste land?*, Arkiv förlag, Lund, 2020.
2. Nelly Thüring, ”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet”, lokal valtidsning, publicerad av Göteborgs arbetarekommun (AK) 1916, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, Göteborgs föreningsarkiv (GFA), Regionarkivet Göteborg (RG).
3. Mark Bevir, *The Making of British Socialism*, Princeton University Press, Princeton 2011, s. 282.
4. Julian Strube, ”Socialism and Esotericism in July Monarchy France”, *History of Religions* 57:2, 2017, s. 197–221.
5. Wouter J. Hanegraaff, *Western Esotericism. A Guide for the Perplexed*, Bloomsbury, London, 2013, s. 130–131.
6. Ingrid Dale, ”Till minnet av Nelly Thüring”, *Teosofi i Norden* 2, 1972, s. 41–42.
7. Nils Thüring, ”Nelly Thüring. Den långa och svåra vägen”, opublicerat manuskript. Handlingar efter Nelly Thüring, Handlingar ordnade efter ämne, samlingsserie, 1873–1985, F1:1, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
8. Joy Dixon, *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2001, s. 7.
9. Inger Hammar, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*, diss., Lunds universitet, Carlsson, Stockholm, 1999, s. 32–35. Se även Inger Hammar, ”Några reflexioner kring ’religionsblind’ kvinnoforskning”, *Historisk tidskrift* 118:1, 1998, s. 3–29 och Ulla Manns, ”Den religionsblinda kvinnorörelseforskningen. En kommentar till Inger Hammars kritik”, *Historisk tidskrift* 118:2, 1998, s. 197–198.
10. Stefan Arvidsson, *Röd tro. Socialistisk kultur och livsåskådning under tvåhundra år*, Arkiv förlag, Lund, 2023, s. 11–14, 175–245. Se även Anton Jansson & Hjalmar Falk, ”Religion i det svenska idéhistorieämnet. Översikt och reflektion”, *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria*, Lärdomshistoriska samfundet, Uppsala, 2017, s. 75–95.
11. James A. Santucci, ”Theosophical Society”, i Wouter J. Hanegraaff, Antoine Faivre, Roelof van den Broek & Jean-Pierre Brach, *Dictionary of Gnosis*

- ‡ *Western Esotericism* (e-bok), Brill, Leiden, 2006; Hanegraaff 2013; Dixon 2001. För ett svenskt exempel på sådan kritik, se Karl af Geijerstam, *Modern vidskepelse. Ett inlägg mot teosofi och spiritism jämte ett svar till herr Carl von Bergen*, Bonnier, Stockholm, 1892.
12. Gunnela Björk, *Kata Dalström. Agitatoren som gick sin egen väg*, Historiska Media, Lund, 2017, s. 237–276. Se även Johan Nilsson, ”Astralkroppar i partiets tjänst. Teosofi och buddhism i Kata Dalströms socialdemokrati”, *Religion* 3:1, 2020, s. 20–25.
  13. Per Faxneld, *Det ockulta sekelskiftet. Esoteriska strömningar i Hilma af Klints tid*, Volante, Stockholm, 2020, s. 75–82.
  14. Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*, diss., Stockholms universitet, Carlsson, Stockholm, 1995, s. 304–324.
  15. Dixon 2001, s. 180.
  16. Henrik Rosengren & Johan Östling, ”Med livet som insats. Introduktion och innehåll”, i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografien som humanistisk genre*, Sekel, Lund, 2007, s. 7–9; Birgitte Possing, *Ind i biografien*, Gyldendal, Köpenhamn 2015.
  17. Jean H. Quataert & Leigh Ann Wheeler, ”Editorial Note. Individual Lives: Windows on Women’s History”, *Journal of Women’s History* 24:3, 2012; Barbara Caine, *Biography and History*, andra upplagan, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2019, s. 101–112; Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing (red.), *Biography, Gender and History. Nordic perspectives*, Turun yliopisto, Turku/Åbo 2016.
  18. ”Nelly Maria Thüring”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, www.skbl.se/sv/artikel/NellyThuring (artikel av Malin Arvidsson, hämtad 2023-11-19).
  19. Camilla Norrbin, *Från isolering till integrering. En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarringens tid 1922–1970*, diss., Umeå universitet, Umeå 2004, s. 42.
  20. För en presentation av det officiella firandet, se Sveriges riksdag, ”Riksdagen firar demokratin 2018–2022”, <https://www.riksdagen.se/sv/sa-fungerar-riksdagen/riksdagens-historia/riksdagen-firade-demokratin/> (hämtad 2024-06-05).
  21. Annika Berg & Martin Ericsson (red.), *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2021.
  22. Fia Sundevall, ”Den allmänna rösträtten – när infördes den?”, i *Om vägen till allmän och lika rösträtt. Artiklar framtagna inom projektet Demokrati 100* (elektronisk resurs), Kungliga biblioteket 2022, s. 11–12.
  23. Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*, diss., Stockholms universitet, Atlas, Stockholm, 2004, s. 27–51.

24. Några exempel är dokumentären *Första fem. Pionjärerna som tog plats i riksdagen*, Faktabruket/SVT, publicerad 12/9 2021, och den staty över de fem första riksdagskvinnorna som invigdes 2022. Malin Arvidsson, ”De som trampar egna stigar: Intervju med konstnären Astrid Göransson”, *Arbetarhistoria* 2022a:3-4, s. 78-83.
25. Inger Eriksson, ”Nelly Maria Thüring”, i Lisbeth Larsson (red.), *Hundraårad och en Göteborgskvinnor*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 209-211.
26. Lisbeth Stenberg (red.), *Att ge upp har inte övervägts. Göteborgskvinnor i rörelse/r*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2021.
27. Hulda Flood, *Agda Östlund. Pionjär i genombrottsstid*, Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm, 1954; Stina Nicklasson, *Sophiasystem som blev politiker. Bertha Wellin. Pionjär för moderat politik*, Carlsson, Stockholm, 1995; Sara Heyman, *Den motvilliga feministen. En biografi om riksdagskvinnan och sjuksköterskan Bertha Wellin*, Stockholm, 2021; Hjärdis Levin, *En radikal herrgårdsfröken. Elisabeth Tamm på Fogelstad – liv och verk*, Carlsson, Stockholm, 2003; Renée Frangeur, *Kerstin Hesselgren. Den gränsöverskridande politikern. En biografi*, Carlsson, Stockholm, 2013; Anders Johnson, *Kerstin Hesselgren. Hälsovårdsapostel och riksdagspionjär*, Förlaget Näringslivshistoria, Stockholm, 2023.
28. Nelly Thüring, *Vad väntar 1921 av Sveriges kvinnor?*, Arbetarens tryckeri, Stockholm, 1921.
29. Petter Tistedt, ”Knowing the Demos. Gender and the politics of classifying voters in the aftermath of universal suffrage”, *Scandinavian Journal of History* 44:3, 2019, s. 332-354.
30. Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, diss., Uppsala universitet, Atlas, Stockholm, 2001, s. 370-373.
31. Marianne Lindvall, ”Konsekvent in i det sista”, *Arbetet* 21/1 1972.
32. Anita Francke, ”Kvinnan driver på”, *Dagens Nyheter* 6/11 1972.
33. Lisa Mattson, *Göteborgs socialdemokratiska kvinnodistrikt 60 år*, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Göteborg, 1989, s. 19-20, citat s. 20.
34. Hulda Flood, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*, Tiden, Stockholm, 1939.
35. Nelly Thüring, *Socialdemokratisk kvinnogärning. Festskrift i anledning av Disa Västbergs 60-årsdag den 17 maj 1951*, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Stockholm, 1951, s. 220-224.
36. Anders Svensson (red.), *Malabygden. Malabor berättar. En sammanställning av intervjuer med äldre malabor, som berättar om sina liv och leverne, samt tidningsklipp, forskningsarbete m.m.*, Anders Svensson, Bjärnum 2004.
37. En grupp ur den första generationen socialdemokratiska kvinnor har ti-

- digare porträtterats just i form av en kollektivbiografi. Anne-Marie Lindgren & Marika Lindgren Åsbrink, *Systrar, kamrater! Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer*, Bokförlaget Idé och tendens, Stockholm, 2007.
38. Caine 2019, s. 113–114.
  39. Rosengren & Östling 2007, s. 7–10.
  40. Caine 2019, s. 119–124.
  41. Ingemar Lundkvist, ”Med tematik som berör”, i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*, Sekel, Lund, 2007, s. 93.
  42. Ann-Christina L. Knudsen & Karen Gram-Skjoldager, ”Introduction”, i Ann-Christina L. Knudsen & Karen Gram-Skjoldager (red.), *Living Political Biography. Narrating 20th Century European Lives*, Aarhus University Press, Århus 2012, s. 23–24.
  43. Josefin Hägglund, ”Biografi som metod för politisk idéhistoria. Erfarenheter från ett forskningsprojekt om Carl Lindhagen”, i Hjalmar Falk, My Klockar Linder & Petter Tistedt (red.), *Perspektiv på politisk idéhistoria*, Södertörns högskola, Huddinge, 2023, s. 87–106.
  44. Jan van der Harst, ”Practicing Political Biography. Reconstructing Max Kohnstamm’s Europe”, i Ann-Christina L. Knudsen & Karen Gram-Skjoldager (red.), *Living Political Biography. Narrating 20th Century European Lives*, Aarhus University Press, Århus, 2012, s. 161.
  45. Susan Ware, ”Writing Women’s Lives. One Historian’s Perspective”, *Journal of Interdisciplinary History* 40:3, 2010, s. 417.
  46. Ibid., s. 417, 428; Christina Carlsson Wetterberg, ”Att bioografera en kvinnlig intellektuell”, i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*, Sekel, Lund, 2007, s. 133–135.
  47. Knudsen & Gram-Skjoldager 2012, s. 23–24.
  48. T.ex. Rönnbäck 2004 och Kjell Östberg, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 1997.
  49. Malin Arvidsson, ”Fotograf, socialdemokrat och ’riksdagsmanska’”, i Emma Hilborn & Johan Lundin (red.), *Mot ljuset. En antologi om arbete, arbetare och arbetarrörelse*, Centrum för arbetarhistoria, Landskrona, 2019, s. 26–38; Andrés Brink Pinto & Malin Arvidsson, ”Lika rätt till toalett. Två kampanjer för offentliga bekvämlighetsinrättningar i Malmö och Göteborg vid 1900-talets början”, *Arbetarhistoria* 2020:3–4, s. 34–41; Malin Arvidsson, ”Att tala till kvinnor och vinna deras röster. Socialdemokratiska kvinnoförbundets agitation inför valet 1921”, *Historisk tidskrift* 141:3, 2021, s. 443–475; Malin Arvidsson, Christer Carlson, Per Carlsson, Olavi Olson & Christine Östling, *Hässleholmskvinnor i kampen för rösträtt*, Lokalhistoriska Arkivet i Hässleholm och Bokpro, Bjärnum, 2021; Malin Arvids-

- son, ”Samarbete med förhinder. Socialdemokratiska kvinnors relation till LKPR 1907–1921”, *Arbetshistoria* 2022b:3–4, s. 60–69; Malin Arvidsson & Andrés Brink Pinto, ”Public Toilets for Women. How Female Municipal Councillors Expanded the Right to the City in Sweden, c. 1910–1925”, *Women’s History Review* 31:3, 2022, s. 476–495; Malin Arvidsson, ”Alla dessa rörelser äro endast grenar på samma träd’. Nelly Thürings tillämpade teosofi”, i Anton Jansson, Josefin Hägglund & Erik Bengtsson (red.) *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid. Sverige 1880–1930*, Nordic Academic Press, Lund, 2024, s. 133–155.
50. Kirsti Niskanen, *Karriär i männens värld. Nationalekonomen och feministen Karin Kock*, SNS förlag, Stockholm, 2007.
  51. Maarit Leskelä-Kärki, ”Ethical Encounters in the Archives. On Studying Individuals in Esoteric Contexts”, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 29:1, 2020, s. 29–48.
  52. Colin Duggan, *The Theosophical Society and Politics. Esoteric Discourse, Esoteric Monism, and Theosophical Identity in Late 19th and Early 20th Century Britain and Ireland*, opublicerad doktorsavhandling, University College Cork 2018.
  53. Jämför Birgitte Possing, ”Portraiture and Re-portraiture of the Political Individual in Europe. Biography as a Genre and a Deconstructive Technique”, i Ann-Christina L. Knudsen & Karen Gram-Skjoldager (red.), *Living Political Biography. Narrating 20th Century European Lives*, Aarhus University Press, Århus 2012, s. 39–51.
  54. Ulla Manns, ”Minnet av kvinnors rösträtt. Jubileer och aktivister formar historien”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 179–193, citat s. 191. Se även Klas-Göran Karlsson, ”Historiska jubileer. Det förflutna som förbannelse eller livgivare. Om vår fascination inför de jämna åren”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 119:4, 2017, s. 645–676.
  55. Detta avsnitt bygger delvis på Arvidsson 2021, Arvidsson 2022b och Arvidsson 2024.
  56. Joan Sangster, *One Hundred Years of Struggle. The History of Women and the Vote in Canada*, UBC Press, Vancouver 2018, s. 270.
  57. June Hannam & Karen Hunt, *Socialist Women. Britain, 1880s to 1920s*, Routledge, London, 2002.
  58. Se även Arvidsson 2022b.
  59. Hannam & Hunt 2002, s. 46–47.
  60. Detta till skillnad från t.ex. Agda Östlund, som undersöks biografiskt av Magnus Gustafson i ett pågående avhandlingsprojekt vid Malmö universi-

- tet med den preliminära titeln ”Äntligen stod kvinnan i talarstolen. Agda Östlunds retoriska karriär och socialdemokratiens genombrott”.
61. Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*, diss., Lunds universitet, Arkiv förlag, Lund, 1986, s. 201–202.
  62. Arvidsson 2022b; Malin Arvidsson, ”Malmös Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt”, *Ale* 3, 2022c, s. 1–18. För en kritisk diskussion av begreppet ”borgerlig feminism” och hur det använts i Clara Zetkins efterföljd, se Marilyn J. Boxer, ”Rethinking the Socialist Construction and International Career of the Concept ’Bourgeois Feminism’”, *American Historical Review* 112:1, 2007, s. 131–158.
  63. Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systemskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*, diss., Göteborgs universitet, Arkiv förlag, Lund, 1996.
  64. Carlsson 1986, s. 132–137, 189–199.
  65. Karlsson 1996, s. 70–81.
  66. Lotta Gröning, *Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900–1933*, diss., Uppsala universitet, Uppsala, 1988, s. 121–122, 134. Se även Karlsson 1996, s. 78 och Östberg 1997, s. 58.
  67. Pernilla Jonsson & Silke Neunsinger, *Gendered Money. Financial Organization in Women’s Movements, 1880–1933*, Berghahn Books, New York, 2012, s. 150.
  68. Diskussionen av valkampanjen 1921 bygger till stor del på Arvidsson 2021.
  69. Carlsson 1986, s. 190; Jonsson & Neunsinger 2012, s. 187.
  70. Helena Bergman, *Att fostra till föräldraskap. Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900–1950*, diss., Stockholms universitet, Stockholm 2003.
  71. Renée Frangeur, ”Social Democrats and the Woman Question in Sweden. A History of Contradiction”, i Helmut Gruber & Pamela Graves (red.), *Women and Socialism, Socialism and Women Europe between the two World Wars*, Berghahn, New York, 1998a, s. 424–449.
  72. Karlsson 1996, s. 122–126. Se även Yvonne Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Carlsson, Stockholm, 1992.
  73. Östberg 1997.
  74. Duggan 2018, s. 53–56.
  75. Mark Bevir, ”Theosophy, Cultural Nationalism, and Home Rule”, i Tim Rudbøg & Erik Sand, *Imagining the East. The Early Theosophical Society* (elektronisk resurs), Oxford Scholarship Online 2021, doi: 10.1093/oso/9780190853884.001.0001.
  76. Siv Ellen Kraft, ”Theosophy, Gender, and the ’New Woman’”, i Olav

- Hammer & Mikael Rothstein (red.), *Handbook of the Theosophical Current*, Leiden, 2013, s. 357–374.
77. Dixon 2001, s. 10. Se även Diana Burfield, ”Theosophy and Feminism. Some Explorations in 19th Century Biography”, i Pat Holden (red.), *Women’s Religious Experience*, Barnes & Noble, London 1983.
78. Se t.ex. Sangster 2018; Gillan McCann, *Vanguard of the New Age. The Toronto Theosophical Society, 1891–1945*, McGill Queen’s University Press, Montreal 2012; Duggan 2018. Vad gäller relationen mellan teosofiska idéer och kampen för kvinnlig rösträtt i USA har religionshistorikern Per Faxneld visat att Elizabeth Cady Stanton i sitt arbete med *The Women’s Bible* anknöt till H. P. Blavatskys omtolkning av syndafallet. Faxneld, *Satanic Feminism. Lucifer as the Liberator of Woman in Nineteenth-Century Culture*, Oxford University Press, New York, 2017, s. 133–142.
79. Marjo Kaartinen, ”Vera Hjelt and the Calling of Theosophical Universal Work, 1894–1904”, *Approaching Religion* 8:1, 2018, s. 17–30.
80. Frågan berörs dock i Hans Falk, *Socialistprästen. H. F. Spak (1876–1926)*, diss., Stockholms universitet, Carlsson, Stockholm 1998, s. 291–297 samt i Hedda Jansson, *Solbadets Buddha. Buddhism och teosofi i Ellen Keys livstro*, diss., Stockholms universitet, Stockholm, 2023, s. 218–219, 286–289, och Josefin Häggglund, *Demokratins stridslinjer. Carl Lindhagen och politikens omvandling, 1896–1923*, diss., Södertörns högskola, Huddinge, 2023, s. 303–305.
81. Tore Lund, ”Rydberg och teosoferna”, *Veritas* 23, 2007, s. 37–46.
82. Inga Sanner, ”Att sätta en sten i rullning. Viktor Rydberg som inspiratör av profan religiositet”, i Anders Burman & Tore Lund (red.), *Efter Viktor Rydberg. Receptionshistoriska studier* (elektronisk resurs), Södertörns högskola, Huddinge, 2020, s. 107–125.
83. Anton Jansson, ”Ateism”, i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier. Från antropocen till åsiktskorridor*, Fri tanke, Stockholm, 2022, s. 31–40.
84. Anton Jansson, ”Ateister, utilister och förnuftstroende. Tre göteborgska fritänkarorganisationer 1881–1931”, i Jan Christensen, Per Cornell, Johannes Daun & Martin Linde (red.), *Göteborg genom tiderna. Nedslag i stadens sociala och politiska historia*, Daidalos, Göteborg, 2021, s. 441–469.
85. Anton Jansson, ”Framstegspartiet skall segra. Anton Nyström contra kristendomen”, i Anton Jansson, Josefin Häggglund & Erik Bengtsson (red.), *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid. Sverige 1880–1930*, Nordic Academic Press, Lund, 2024, s. 28–50.
86. Per Faxneld, ”The Devil is Red. Socialist Satanism in the Nineteenth Century”, *Numen. International Review for the History of Religions*, 60:5–6, 2013, s. 528–558.

87. Einar Petander, ”Teosofi och kristendom i 1890-talets Sverige. Artiklar i *Teosofisk Tidskrift*”, *Aura. Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet*, 1:1, 2009, s. 20–43.
88. Einar Petander, ”Theosophy in Sweden”, i Henrik Bogdan & Olav Hammer (red.), *Western Esotericism in Scandinavia*, Brill, Leiden, 2016, s. 578–585; Johan Nilsson, ”Kunglig förening. Den teosofiska Raja Yoga-pedagogiken och det tidiga 1900-talets yogareception”, *Aura. Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* 12, 2021, s. 25–40. Olav Hammer, ”Teosofin i Sverige”, i Kurt Almqvist & Carl Philip Passmark (red.), *Det esoteriska Sverige. Från Swedenborg till Strindberg*, Bokförlaget Stolpe, Stockholm, 2023, s. 103–111.
89. ”Årsmötet 1904 i Stockholm”, *Teosofisk tidskrift* 6, 1904, s. 142.
90. Jansson 2023, s. 224–225.
91. Santucci 2006.
92. Stéphane Guy, ”From Industrial Change to Historical Inevitability. Annie Besant’s Socialism and the Philosophies of History”, *Intellectual History Review* 29:3, 2019, s. 515–534.
93. Sanner 1995, s. 207–224.
94. Björk 2017, s. 180–181.
95. Dixon 2001, s. 143–151.
96. Siv Ellen Kraft, ”Theosophy, Gender, and the ’New Woman’”, i Olav Hammer & Mikael Rothstein (red.), *Handbook of the Theosophical Current*, Brill, Leiden, 2013, s. 357.
97. Siv Ellen Kraft, *The Sex Problem. Political Aspects of Gender Discourse in the Theosophical Society: 1875–1930*, diss., Universitetet i Bergen, Bergen, 1999, s. 198–199.
98. Sanner 1995, s. 320–321.
99. Dixon 2001, s. 179.
100. Kraft 2013, s. 360–369.
101. Kraft 1999, s. 201–204.
102. Brev från Nils Thüring till Lisa Mattson 30/12 1985, Handlingar ordnade efter ämne, samlingsserie, 1873–1985, F1:1, Handlingar efter Nelly Thüring, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
103. Penny Summerfield, *Histories of the Self. Personal Narratives and Historical Practice*, Routledge, London, 2019.
104. Lisa Mattson, ”Den sista av de fem första”, *Morgonbris* 1979, jubileumsnr, s. 28–29, 31.
105. Mattson 1989, s. 5–7.
106. Se t.ex. Christina Florin, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Atlas, Stockholm, 2006.

107. Boel Englund, Ingrid Heyman, Agneta Linné, Kerstin Skog-Östlin & Eva Trotzig, *Att forma en ny tid. Kvinnor som samhällspedagoger runt 1900. En kollektivbiografi*, Stockholmia förlag, Stockholm, 2020. Se även Anders Johnson, *Anna Whitlock. Reformpedagog och rösträttsledare*, Förlaget Näringslivshistoria, Stockholm, 2020.
108. Nelly Maria Nilsson, född 21 juni, döpt 3 juli 1875. Dopvittnen: pigan Nilla Nilsson och Nils Håkansson. Vankiva kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SE/LLA/13439/C I/6 (1860–1886), bildid: 00117796_00053, s. 51. Nils Nilsson, född 29 november 1824 i Åkarp, avled 24 april 1875 och begravdes 30 april. Han var då skriven som äbo på Mala 1. Dödsorsak okänd. Ålder 50 år. Vankiva kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker, SE/LLA/13439/F I/2 (1860–1885), bildid: C0062496_00038.
109. Pernilla Persdotter var född 29 mars 1834 i Vankiva socken, dotter till torparen Per Svensson och Kelu Svensdotter. Vankiva kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SE/LLA/13439/C I/4 (1814–1860), bildid: C0062494_00049.
110. Gården på 1:32 mantal ägdes av Nils Håkansson på Mala 1. Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/16 (1874–1877), bildid: C0062482_00098, s. 91.
111. ”Malaflickan som blev första kvinnan i Sveriges riksdag”, *Norra Skåne* 24/5 1972. Den tidigare grannen hette Ruben Andersson och blev senare fabriksför i Bjärnum.
112. August Nilsson flyttade till Åkarp 10 september 1878. Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/17 (1877–1882), bildid: C0062483_00163, s. 154.
113. Nilla Nilsson flyttade till Kristianstad 18 november 1879, Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/17 (1877–1882), bildid: C0062483_00203, s. 196. Vid folkräkningen 1880 var hon skriven som piga hos bokhandlare Axel Victor Littorin i Kristianstads församling.
114. Thilda flyttade till Kristianstad 29 oktober 1883. Den 27 januari år 1883 tog August ut ett flyttbetyg för att ingå vid Wendes artilleriregemente. Han står som utflyttad till Kristianstad 29 oktober 1883. Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/19 (1883–1892), bildid: C0062485_00191, s. 211.
115. Nils tog tjänst som dräng i Vankiva prästgård 18 november 1884, Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/19 (1883–1892), bildid: C0062485_00191, s. 211. Han står antecknad som utflyttad därifrån 19 november 1886, Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/19 (1883–1892), bildid: C0062485_00010, s. 2. Då flyttade han till familjen hos Kelu Svensdotter och stannade där till 9 februari 1888 då han flyttade till Kristianstad. Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/19 (1883–1892), bildid: C0062485_00162, s. 180.

116. Thüring u.å., 2, s. 1.
117. Pernilla Persdotters mor Kelu Svensdotter var född 1808 i Vankiva och bodde i fastigheten Mala 2 a 3. Pernilla och Nelly flyttade in till henne 14 november 1884, Vankiva kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13439/A I/19 (1883–1892), bildid: C0062485_00162, s. 180. Pernilla Persdotter dog 12 januari 1904, Vankiva kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker, SE/LLA/13439/F I/4 (1895–1942), bildid: 00117810_00034, s. 31. Kelu Svensdotter gick bort 18 mars 1905, Vankiva kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker, SE/LLA/13439/F I/4 (1895–1942), bildid: 00117810_00038, s. 35.
118. Hässleholms kommunarkiv, Mala folkskola, Inskrivningsmatriklar 1875–1893.
119. Thüring u.å., 2, s. 1. Svenska Missionsförbundet bildades 1878 och bytte 2003 namn till Svenska Missionskyrkan. Se Hans Andreasson, *Liv och rörelse. Svenska missionskyrkans historia och identitet*, Verbum, Stockholm, 2007. År 2011 bildade Missionskyrkan, Baptistsamfundet och Metodistkyrkan en gemensam kyrka, först kallad Gemensam Framtid, numera Equeniamkyrkan.
120. Thüring u.å., 2, s. 1.
121. Hässleholms kommunarkiv, Mala folkskola, Examenskataloger 1884–1911, Examen den 19 april 1888.
122. Hässleholms kommunarkiv, Mala folkskola, Dagböcker 1884–1888.
123. I levnadsberättelsen anges att hon konfirmerades i Kristianstads kyrka 1889, Thüring u.å., 2, s. 2. I konfirmationsboken står hon dock antecknad bland 1890 års konfirmander. Kristianstads stadsförsamlings (Heliga Trefaldighets) kyrkoarkiv, Längder över nattvardsungdom (konfirmationsböcker), SE/LLA/13214/D I/1 (1870–1893), bildid: A0024811_00061.
124. Thüring u.å., 2, s. 2.
125. Karlskrona stadsförsamlings kyrkoarkiv, Inflyttningslängder, SE/LLA/13201/B I/4 (1886–1894), bildid: C0057907_00064. Piga Nelly Maria Nilsson står som inflyttad 3/10 1890.
126. Karlskrona stadsförsamlings kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13201/A I/36 (1881–1891), bildid: C0057892_00254.
127. Utflyttningen anmäldes 26 september 1891. Karlskrona stadsförsamlings kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13201/A I/42 (1891–1900), bildid: C0057898_00354, Karlskrona stadsförsamlings kyrkoarkiv, Utflyttningslängder, SE/LLA/13201/B II/3 (1886–1894), bildid: C0057910_00078.
128. Inflyttningen anmäldes 21 oktober 1891. Kristianstads stadsförsamlings (Heliga Trefaldighets) kyrkoarkiv, Flyttningslängder, SE/LLA/13214/B/9 (1886–1894), bildid: C0060780_00102, Husförhörslängder, SE/LLA/13214/A I/32 (1889–1894), bildid: C0060769_00220, s. 2065.

129. Thüring u.å., 2, s. 2.
130. Johanna Sköld, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890–1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, diss., Stockholms universitet, Stockholm, 2006, s. 25–27.
131. Thüring u.å., 2, s. 2.
132. Ibid., s. 2.
133. Kristianstads stadsförsamlings (Heliga Trefaldighets) kyrkoarkiv, Flyttningsslängder, SE/LLA/13214/B/9 (1886–1894), bildid: C0060780_00154.
134. Ystads stadsförsamlings kyrkoarkiv, Flyttningsslängder, SE/LLA/13491/B/1 (1895–1906), bildid: 00122673_00005.
135. Ystads stadsförsamlings kyrkoarkiv, Husförhörlängder, SE/LLA/13491/A I/6 (1893–1899), bildid: C0071000_00356, s. 752.
136. Ystads stadsförsamlings kyrkoarkiv, Flyttningsslängder, SE/LLA/13491/B/1 (1895–1906), bildid: 00122673_00005, s. 2.
137. Inflyttning 7 november 1895, Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Inflyttningsslängder, SE/MSA/00619/B I/7 (1895–1904), bildid: 00090795_00018, s. 27. Att betyg saknas för perioden 13/11 1893–19/4 1895 står antecknat i Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Husförhörlängder förda för hela församlingen, SE/MSA/00619/A I d/61 (1891–1895), bildid: C0068000_00156, s. 189.
138. Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Församlingsböcker, SE/MSA/00619/A II a/5 (1896–1900), bildid: 00090499_00164, s. 178.
139. Thüring u.å., 2, s. 2.
140. Orsi Husz & Nikolas Glover, ”Between Human Capital and Human Worth. Popular Valuations of Knowledge in 20th-Century Sweden”, *Scandinavian Journal of History* 44:4, 2019, s. 484–509.
141. Gunnar Gaddén, *Hermods 1898–1973. Ett bidrag till det svenska undervisningsväsendets historia*, Hermods, Malmö, 1973, s. 23–24, 40.
142. Thüring u.å., 2, s. 2–3.
143. Ibid., s. 3.
144. Ibid., s. 3.
145. Ibid., s. 3.
146. Lars Jörwall, ”Har du sett utställningen så har du sett världen. Industrins Malmö-festival anno 1896”, i Ingmar Billberg, Lars Jörwall & Bengt Liljenberg (red.), *Allt ljus på Malmö. Nordiska industri- och slöjdtställningen i Malmö år 1896. Ett hundraårsminne*, Elbogen, Malmö fornminnesförening, Malmö, 1996, s. 41–90.
147. Thüring u.å., 2, s. 3.
148. Jörwall 1996.

149. Bengt Liljenberg, ”Kinematografen och andra förlustelser”, i Ingmar Billberg, Lars Jörwall & Bengt Liljenberg (red.), *Allt ljus på Malmö. Nordiska industri- och slöjdetställningen i Malmö år 1896. Ett hundraårsminne*, Elbogen, Malmö fornminnesförening, Malmö, 1996, s. 167–187.
150. Rolf Söderberg & Per Rittsel, *Den svenska fotografins historia*, Bonnier fakta, Stockholm, 1983, s. 34, 40, 48.
151. Jörwall 1996.
152. Albin Roosval, *Förteckning öfver Sveriges fotografier. På uppdrag af Svenska fotografernas förbund*, Stockholm, 1899. I Malmö upptas 11 fotografier, varav 4 kvinnor. För Lund noteras 4 fotografier (varav en, Alexiz Brandt, även var verksam i Malmö). Antalet verksamma fotografier var dock större än så, eftersom alla inte var medlemmar i Svenska fotografernas förbund, bildat 1895.
153. Utflyttad 21 november 1896, Malmö S:t Petri kyrkoarkiv, Utflyttningslängder, SE/MSA/00619/B II/5 (1895–1904), bildid: 00090814_00059, s. 110. Inflyttad 4 december 1896, Helsingborgs stadsförsamlings (Maria) kyrkoarkiv, Inflyttningslängder, SE/LLA/13171/B I/3 (1895–1898), bildid: 00124827_00053, s. 99.
154. Thüring u.å., 2, s. 3. Nelly Maria Nilsson var då skriven som piga hos enkefru Sofia Kristina Nilsson, f. Sjögren, restauratris. Helsingborgs stadsförsamlings (Maria) kyrkoarkiv, Församlingsböcker, SE/LLA/13171/A II a/5 (1894–1900), bildid: 00124098_00189, s. 2016 och 2018.
155. *Helsingborgs stadslexikon*, uppslagsord ”Continentalpalatset”, <https://stadslexikon.helsingborg.se/> (hämtad 2024-07-26). Byggnaden sträckte sig mellan Möllegränden och Södra Kyrkogatan.
156. *Helsingborgs stadslexikon*, uppslagsord ”Johannes Mølgaard”, <https://stadslexikon.helsingborg.se/> (hämtad 2024-07-26). Se även Karl Erik O-n Ander, *Helsingborgs första fotografier och deras bilder 1840–1900. En krönika med Helsingborgshistoriska notiser*, Karl Erik O-n Ander, Helsingborg, 1998, s. 136–137, 156–159 och 166.
157. Olof G. Tandberg, *Lina Jonn. En berättelse om en fotografisk pionjär och hennes ateljé*, Atlantis, Stockholm, 2003, s. 49.
158. Roosval 1899. I Helsingborg var 7 fotografier upptagna i förteckningen, däribland ”Leverins Atelier” på Möllegränd 2, med Carl Hjalmar Leverin som innehavare. Han hade etablerat sin verksamhet 1887–1888 och var verksam i Helsingborg sedan 1894. Ateljén låg senare på Drottninggatan 18. Fadern Carl Abraham Leverin var konstnär, fotograf och lärare.
159. Thüring u.å., 2, s. 3–4.
160. Eva Dahlman, ”Women Rural Photographers”, i Lena Johannesson & Gunnilla Knape (red.), *Women Photographers. European Experience*, Acta Univer-

- sitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet, Göteborg, 2004, s. 190–205.
161. Thüring u.å., 2, s. 4. Enligt folkbokföringen var det i december 1898 som Nelly flyttade in hos familjen Leverin.
162. Axel S. Lundblad, ”Axel S. Lundblads dagboksanteckningar 1902–1905”, *Kring Kärnan* 23, 1994, s. 119–142, s. 120.
163. Ibid., s. 120.
164. Eva Dahlman, Magnus Bremmer & Björn Axel Johansson, *Kvinnor bakom kameran 1848–1968*, Bokförlaget Arena, Malmö [kommande 2024].
165. Gunilla Knape, ”Some Notes”, i Lena Johannesson & Gunilla Knape (red.), *Women Photographers. European Experience*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet, Göteborg, 2004, s. 8–14, s. 10. För en kartläggning av fotografer och biträden verksamma i Malmö, se Anette Sarnäs, *Kvinnliga fotografer i Malmö. 1860–1920*, Malmö stadsarkiv, Malmö, 2020. Se även Anja Petersen, *På visit i verkligheten. Fotografi och kön i slutet av 1800-talet*, diss., Lunds universitet 2007, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 2007.
166. Thüring u.å., 2, s. 4.
167. Petander 2016, s. 583; Nilsson 2021, s. 29. Av annonser i *Nya Seklet* framgår att Helsingborgslogen träffades på söndagar i Erik Bogrens lokal. I maj 1899 uppgavs att logen hade 47 medlemmar, *Nya Seklet* 9, 1899, s. 2.
168. Thüring u.å., 2, s. 4.
169. Brev från Nelly Thüring till Honorine Hermelin 1963 (i H.H:s samling), A 81:E:3, KvinnSam, GUB. Brevet är odaterat, men poststämplat i Johanneshov 27 februari 1963. Avs. N. Thüring Palmfeltsgård 5 a, Johanneshov. Tantalikval eller tantalusqual är bildat från det grekiska namnet Tantalos och betyder ”stark känsla av obehag över att inte kunna uppnå ngt som ser ut att finnas inom räckhåll” (*Nationalencyklopedin*).
170. Brev från Nelly Thüring till Honorine Hermelin 1963.
171. Thüring u.å., 2, s. 4.
172. Dixon 2001, s. 19–20.
173. Thüring u.å., 2, s. 4.
174. Ibid., s. 4.
175. Ibid., s. 4.
176. ”Den 31 mars 1900 anmält sig hafva tagit namnet Thüring.” Helsingborgs stadsförsamlings (Maria) kyrkoarkiv, Församlingsböcker, SE/LLA/13171/A II a/17 (1899–1903), bildid: 00124110_00228, s. 250. Flytten till Lund anmäldes samma dag. Helsingborgs stadsförsamlings (Maria) kyrkoarkiv, Utflyttningslängder, SE/LLA/13171/B II/12 (1900–1904), bildid: 00124857_00009, s. 10. Inflyttningen till Lund anmäldes först i

- slutet av april 1900. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Inflyttningslängder, SE/LLA/13254/B I/9 (1895–1902), bildid: 00106185_00204, s. 401.
177. Thüring u.å., 2, s. 4–5. Sonen kommenterar att Nelly Thüring var en stor beundrare av Wagners musik.
178. Claes Wahlö, *Fotografen och Lund. Föreningen Gamla Lund, Årsbok 84*, 2002, Föreningen Gamla Lund, Lund, 2002, s. 74–75. På samma plats hade den danske fotografen C.F. Piil tidigare drivit sin ateljé. Han var också verksam i Höör, Hörby och Malmö.
179. Kulturportal Lund, uppslagsord ”Stortorget 1873”, <https://kulturportal-lund.se/> (hämtad 2024-07-26).
180. *Arbetet* 23/5 och 2/6 1900.
181. Thüring u.å., 2, s. 5.
182. 16 november 1900 flyttade Nilla Nilsson till samma adress som Nelly. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/7 (1897–1902), bildid: 00105908_00009, s. 2110. Hon bodde där till och med 1903, då hon flyttade inom Lund. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/22 (1902–1908), bildid: 00105923_00104, s. 2207.
183. Thüring u.å., 2, s. 5.
184. Ingvar Törnqvist, *Oscar Olsson – studiecirkeln fader. En historik inför studiecirkeln 100-årsjubileum* 2002, Bilda, Stockholm, 2002.
185. Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, diss., Uppsala universitet, Uppsala, 2001, s. 18–23.
186. Per Anders Fogelström, *Kampen för fred. Berättelsen om en okänd folkrörelse*, Bonnier, Stockholm, 1971. Vad gäller den internationella fredsrörelsens olika delar, se Fredrik Egefur, *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914. Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*, diss., Lunds universitet, Lund, 2020.
187. Thüring u. å., 2, s. 6; Christina Carlsson Wetterberg, *Jag saknar fruntimmer här. En biografi över Anna Bugge Wicksell*, Natur & Kultur, Stockholm, 2020, s. 198.
188. *Arbetet* 5/11, 12/11, 19/11, 26/11, 3/12, 10/12, 17/12, 24/12 1900.
189. *Arbetet* 12/7 1901.
190. *Arbetet* 21/4 1902.
191. *Arbetet* 30/4, 4/5, 7/5, 14/5, 24/5, 28/5 1901.
192. Thüring u.å., 2, s. 5.
193. Första gången Nelly Thüring närvarade vid logens möten var 14 september 1902. Protokoll 14/9 1902. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund. I det internationella medlemsregistret för Teosofiska Sam-

- fundet (Adyar) står Thüring upptagen som medlem från 8 oktober 1902. Theosophical Society General Register 1875–1942, Book 2B 1901–1903, s. 61. Angående logens medlemsutveckling, se Louise Vinge, ”Om konstnärer, konsthantverkare och författare i Lund omkring år 1900”, *Sparbanken Finn Årsredovisning 1995*, s. 43.
194. Arbetsordningen diskuterades i protokoll 14/9 1902. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
195. Protokoll 11/1 1903. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
196. Protokoll 12/10 1902. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
197. *Teosofisk tidskrift* 1913, s. 173. Logen blev officiellt upptagen i Teosofiska Samfundet i november 1893.
198. Vinge 1995, s. 42. Vad gäller den svenska spiritismen, se Julia Falk, *En andlig terra incognita. Spiritismen i det sena 1800-talets Stockholm*, diss., Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet, Umeå, 2024.
199. Faxneld 2020, s. 77–78.
200. Vinge 1995, s. 43.
201. Johanne Meyer, ”Teosofernas forhold til politik og sociale spørgsmaal”, *Teosofisk tidskrift* 10, 1902, s. 232. Johanne Meyer hade en bakgrund inom kvinnorrörelsen och rösträttsrörelsen. Hon hade tagit upp frågan om kvinnors rösträtt redan på det nordiska kvinnomötet 1888, närmade sig under 1880-talet arbetarrörelsen och såg socialismen som ”den store Kærlighedstanke”. Från 1885 medverkade hon som skribent i tidningen *Social-Demokraten*. Hon var medlem av Kvindelig Fremskridtsforening (KF), som grundades i protest mot att Dansk Kvindesamfund inte var tillräckligt radikala och t.ex. inte drev kravet på kvinnlig rösträtt och blev KF:s ordförande 1889–1901 (bortsett från en kort period 1897). År 1889 var hon även med och bildade Kvindevalgretsforeningen (KvF) med rösträtten som enda punkt och blev 1893 ordförande för De samlede Kvindeforeninger (DSK). Senare blev hon även medlem i styrelsen för Landsforbundet for Kvinders Valgret (1907–1915). Andra danska kvinnoakskvinnor som gick in i teosofin var Valborg Andersen, Henny Diderichsen och Johanne Deichmann. Genom teosofin fick Johanne Meyer enligt Tine Vammen ”en etisk motiveret interesse for vegetarisme, dyrebekyttelse og afholds-sag”. Hon var medlem i Dyreværnsforeningen Svalen. Vammen avslutar sin kortbiografi så här: ”I sine sidste leveår syntes Johanne Meyer at have elsket menneskeheden mere end det enkelte, konkrete individ.” En av de många frågor Meyer intresserade sig för var just frågan om äktenskapet som institution. Hon utkom 1895 med *Borgerlig Vielse og Brudertualet* och år 1910 med *Ny Kønsmoral og friere Form for Ægteskabet*. Hon var även tidig med att ta upp frågor om sexualupplysning i skriften *Barnet og det seksuelle Spørgsmål* från 1906. Tine Vammen, *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, upp-

- slagsord ”Johanne Meyer (1838–1915)”, <https://kvindebiografiskeksikon.lex.dk/> (hämtad 2024-07-26).
202. Pekka Ervast, ”Teosofi och socialism”, *Teosofisk tidskrift* 12, 1902, s. 276.
  203. Richard Eriksen, ”Teosofien og det sociale spørgsmaal”, *Teosofisk tidskrift* 1, 1903, s. 10–13.
  204. Edquist 2001, s. 169–170.
  205. Dixon 2001, s. 132–134.
  206. Marie Jonsson, *Vad vilja vegetarianerna? En undersökning av den svenska vegetarianismen 1900–1935*, diss., Södertörns högskola, Huddinge, 2022, s. 53–55, 143, 195. Angående relationen mellan teosofi och vegetarianism i Sverige, se även Martin Stolare, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, diss., Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg, 2003, s. 93–95 och Johan Nilsson, ”Starving the Animal Within. Vegetarianism as Spiritual Development and Eastern Wisdom in Early Swedish Theosophy”, i Daniel Enstedt & Katarina Plank (red.), *Eastern Practices and Nordic Bodies. Lived Religion, Spirituality and Healing in the Nordic Countries*, Palgrave Macmillan, Cham 2023, s. 277–294.
  207. Även den Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt som bildades i Lund 1903 förekommer som hyresgäster, men det har inte gått att utröna huruvida Nelly Thüring var medlem eftersom det inte finns något bevarat arkiv efter denna lokalförening.
  208. Thüring u.å., 2, s. 5. Johan Göransson var född i Brösarp år 1860.
  209. Han medverkade regelbundet vid logemötena och deltog ibland med uppläsningar, exempelvis ett föredrag av en Larsen i Köpenhamn om ”Skönhetens yoga”. Protokoll 21/9 1902. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
  210. Johan Göransson flyttade till fastighet nr 205 år 1903. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/22 (1902–1908), bildid: 00105923_00104, s. 2207. Han hade tidigare varit skriven på fastighet nr 219, dit han hade flyttat från fastighet nr 273 1901. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/22 (1902–1908), bildid: 00105923_00156, s. 2259. Nilla Nilsson flyttade från fastigheten nr 205 år 1903. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/22 (1902–1908), bildid: 00105923_00104, s. 2207.
  211. Thüring u.å., 2, s. 5.
  212. Kraft 1999, s. 123–129.
  213. Exempel på böcker utlånade till fröken, senare fru, Thüring under 1903: ”Menskligheten efter döden”, ”Jerusalem I”, ”Jerusalem II”, Utlåningsjournal, Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund. Se även

- Sigvard A. Lindqvist, "Om Selma Lagerlöfs förhållande till spiritism och teosofi", *Sammlaren* 81 1960, s. 36–74.
214. Årsberättelser för 1903 och 1904, Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
215. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/22 (1902–1908), bildid: 00105923_00104, s. 2207.
216. Vankiva församlingsbok 1900–1910. Under Mala Nr 2:3, s. 170, står bl.a. Enka Kelu Svensdotter, Husegarinna, död, 18/3 1905, Enka Pernilla Persdotter, inhysehjon, död 12/1 1904.
217. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SE/LLA/13254/C I/18 (1904–1908), bildid: 00106231_00016, s. 13. De dopvittnen som anges i födelse- och dopboken är fröken Hanna Göransson, Göteborg, och fröken Nelly Nilsson, bosatt på fastighet 205. Troligen rör det sig om en felskrivning, eftersom ingen med namnet Nelly Nilsson var skriven på fastigheten under denna period. Däremot var Nellys syster Nilla bosatt där mellan 1900 och 1903. Därför kan det antas att det i själva verket var Nilla Nilsson som var dopvittne.
218. *Arbetet* 28/5 1904.
219. *Skånes Veckotidning* 5/3 1904.
220. *Skånes Veckotidning* 18/1, 15/2, 4/3 och 2/5 1905.
221. *Skånes Veckotidning*, nr 0, 23/12 1903. "Skånes Veckotidning kommer från och med nästa år att utgifvas hvarje lördag". Kontor på Stortorget 4 (Lindstedtska gården).
222. Albin Hildebrand & Bernhard Lundstedt (red.), *Svenskt porträttgalleri 16. Tidningsmän. Ny, tillökad upplaga*, Tullberg, Stockholm 1910, s. 72.
223. Thüring u.å., 2, s. 5.
224. "Hvad Koranen lär om lifvet efter detta", *Skånes Veckotidning* 30/1 1904, s. 3; "Om odödligheten och det kommande lifvet", *Skånes Veckotidning* 6/2 1904, s. 1.
225. "Om spiritismen", *Skånes Veckotidning* 13/2 1904; "En siare. Om Davis, spiritismens fader, berättas följande, som må lemnas åt sitt värde", *Skånes Veckotidning* 27/2 1904.
226. G. Halfdan Liander, "Altruism. (Ur *Teosofisk tidskrift*)", *Skånes Veckotidning* 16/1 1904, s. 2.
227. "En buddhistprest om kristendomen", *Skånes Veckotidning* 24/1 1904, s. 1; "Lotusblomman. (Indisk legend)", *Skånes Veckotidning* 3/12 1904, s. 1.
228. Oscar Busch, *Hvadan och hvarthän? Lifvsfrågor*, Geber, Stockholm, 1904.
229. Albumet finns i arkivet efter Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.

230. Konstnären Erika Jonn, syster till Lina Jonn, var för övrigt medlem i logen.
231. Nelly Thüring flyttade inom Lund till fastighet nr 333 H 1 och står där skriven som "Redaktör Johan Göranssons hustru Nelly Maria Nilsson Thüring, fotograf". Under "Anteckningar om frejd" anges "mannen å Nr 205". Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/25 (1902–1908), bildid: 00105926_00325, s. 3502.
232. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/22 (1902–1908), bildid: 00105923_00104, s. 2207.
233. Sonen var skriven hos Nelly Thüring. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/25 (1902–1908), bildid: 00105926_00325, s. 3502.
234. Thüring u.å., 2, s. 6.
235. "Ur fattigvårdsstatistiken", *Hessleholms Tidning* 23/1 1906.
236. "En, som har reda på sig", *Norra Skåne* 25/1 1906. Artikeln har inte kunnat påträffas i original, men finns i avskrift i Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, Riksarkivet (RA) i Lund, 5/3 1906, mål 66, bilaga C.
237. Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, RA i Lund, 5/3, mål 66, bilaga B. Stämningensansökan var daterad 22/2 1906.
238. "Ett tryckfrihetsåtal", *Norra Skåne* 27/2 1906.
239. Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, RA i Lund, 5/3, mål 66, bilaga D. Kursiv i original. Detta intyg finns inte bevarat i akten.
240. Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, RA i Lund, 19/3, mål 81, bilaga I. Skrivelsen var daterad 19/3 1906.
241. Ibid.
242. Torbjörn Vallinder, *Nio edsvurna män. Jury och tryckfrihet i Sverige 1815–2000*, Carlsson, Stockholm, 2000, s. 67–73. Parternas förslag på jurymän anmäldes 19/3 och val av jurymän förrättades 26/3. Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, RA i Lund, mål 81 och 95. Även idag utses en jury i tryckfrihetsmål.
243. Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, RA i Lund, 9/4, mål 121, bilaga H. Skrivelsen var daterad 9/4.
244. Ibid.
245. Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, RA i Lund, 9/4, mål 121 [juryns utslag]; Vallinder 2009, s. 165. Vad gäller två andra åtalspunkter röstade juryn nej.

246. Vallinder 2000, s. 68.
247. Rådstufvu-Rättens i Kristianstad Brottmåls-Dombok 1906, RA i Lund, 17/4, mål 138. I en segerviss notis förutspådde *Hessleholms Tidning* att hovrätten, som prövade samtliga tryckfrihetsmål, skulle höja straffet. Rådhusrättens utslag fastställdes dock utan någon förändring. Hovrätten över Skåne och Blekinge, Utslag i brottmål 1906 MGB:s och FK:s div BII:b:135.
248. Thüring u.å., 2, s. 5.
249. *Ibid.*, s. 6.
250. Sonen Nils Kristian föddes 12 februari 1906 på Barnbördshuset och döptes 26 mars 1906. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SE/LLA/13254/C I/18 (1904–1908), bildid: 00106231_00142, s. 142.
251. Thüring u.å., 2, s. 6. Precis som Nelly Thüring hade Lina Jonn börjat som biträde till en fotograf i Helsingborg, innan hon år 1891 öppnade en egen ateljé på Bantorget 6. Firman blev snart framgångsrik och vid hennes bortgång 1896 var namnet Lina Jonn välkänt. Systemen Maria övertog ateljén, under beteckningen Lina Jonns Efterträdare. Även flera andra tidigare medarbetare fortsatte att verka som fotografer under denna beteckning i såväl Lund som Malmö. Tandberg 2003, s. 55, 66–69. Ateljén vid Bantorget 6 köptes av den tidigare anställde Per Bagge, som från 1903 drev den under eget namn.
252. Thüring u.å., 2, s. 6.
253. Fotografbiträde Agnes Paulina Olsson står skriven på samma adress som Nelly Thüring, inflyttad 11/4 1907 från Borås och utflyttad till Kristianstad i januari 1908. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/25 (1902–1908), bildid: 00105926_00325, s. 3502.
254. Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv, Församlingsböcker (inbunden serie), SE/LLA/13254/A II a/43 (1908–1914), bildid: 00105944_00132, s. 3640.
255. Ulla Lindström, ”Nelly, 94 – en av våra första riksdagskvinnor”, *Aftonbladet* 23/11 1969.
256. Nya regler om äktenskapets ingående och upplösning utgjorde den första fasen i reformarbetet. Nästa steg var den nya Giftermålsbalken, antagen år 1920 och i kraft 1921, som bl.a. innebar att gifta kvinnor blev myndiga. Se Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlsson Wetterberg, *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*, Makadam förlag i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Göteborg, 2006, s. 110–112.
257. Eva Andén var den första kvinnan som upptogs i Sveriges Advokatsam-

- fund och hon specialiserade sig på familjerättsliga frågor. ”Eva Johanna Andén”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, www.skbl.se/sv/artikel/EvaAnden (artikel av Elsa Trolle Önnerfors, hämtad 2022-01-04).
258. Meddelanden om upplösta äktenskap (1884–1925), Haga Församling, Landsarkivet Göteborg.
259. Om aktiviteterna i Lunds loge, se *Teosofisk tidskrift* 11, 1907, s. 263.
260. Duggan 2018, s. 149ff.
261. Dixon 2001, s. 139. Se även *Teosofisk tidskrift* 1908 s. 90ff.
262. Teosofiska Samfundet hade årsmöte i Lund 7–8 juni 1908. ”Kommissarie” för mötet var arkitekt Henrik Sjöström. Ordförande överstelöjtnant Gustav Kinell (Malmö), sekreterare auditör Nils af Ekenstam (Lund). En ”Pingstbetraktelse” framfördes av Johanne Deichmann, Köpenhamn. Av årsberättelsen framgår att Teosofiska Samfundet i Skandinavien hade 29 sektioner och 751 medlemmar varav 459 i Sverige. Ellen Östberg var den enda kvinnliga medlemmen i den nyvalda styrelsen. Själva mötet hölls på Grand Hotel, men i samband med årsmötet gjordes en utflykt till Bjärred och där hölls föredrag om ”Teosofiens förhållande till andra ideella rörelser” och diskussion om ”T.S. Tjänsteorden”, inledd av Betty Westerlund från Göteborg. *Teosofisk tidskrift* 6, 1908, s. 145–147.
263. *Teosofisk tidskrift* 6, 1908, s. 145.
264. Thüring u.å., 2, s. 6.
265. ”Distriktsmöten”, *National-Kuriren* 22/11 1907.
266. Nelly Thüring, ”Mot kaffedryckenskapen”, *National-Kuriren* 8/11 1907.
267. ”Wieselgrens minne”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 24/9 1907.
268. Utlåningsjournal, 26/11 1908, Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
269. Annie Besant, *Alkoholfrågan ur nya synpunkter. En föreläsning*, Sveriges Storloge af IOGT, Vilhelm Skölds förlag, Stockholm, 1892, s. 9.
270. Besant 1892.
271. Idéutbytet var dubbelriktat: Det förekommer hänvisningar till nykterhetslitteratur i *Teosofisk tidskrift* och ledande teosofier talade till nykterhetsrörelsens medlemmar. Exempelvis var Sven Ivar Sven-Nilsson inbjuden till årsmötet för Luleås godtemplarloger, *Teosofisk tidskrift* 9, 1896, s. 313. Se även Sven Ivar Sven-Nilsson, *Det allmänna broderskapet*, Stockholm, 1896.
272. Thüring u.å., 2, s. 6.
273. *Ibid.*, s. 6.
274. Thüring u.å., 3, s. 3A.
275. Gösta Carlsson, *Göteborgs Arbetareförening 1866–2016. Från liberalism till socialism*. Göteborgs Arbetareförening och A-Script förlag, Göteborg, 2016.

276. Thüring u.å., 3, s. 9; Medlemsförteckning år 1917, Teosofiska Samfundet i Skandinavien, Bokhandeln Studio, Stockholm, s. 11.
277. Detta kapitel bygger delvis på Arvidsson 2024.
278. Thüring u.å., 3, s. 3A.
279. ”Svenska vegetariska föreningens årsmöte”, *Göteborgs Aftonblad* 25/6 1910.
280. Edvard Wavrinsky, *Vegetarism kontra alkoholism*, Vegetariska föreningen, Stockholm, 1907.
281. *Göteborgs Aftonblad* 5/5 1911.
282. *Göteborgs Aftonblad* 20/9 1911.
283. Ulla Holmlid, ”Föreningen Vita bandet i Göteborg”, i Anette Carlsson (red.), *”Så här kan vi inte ha det!” Fem kvinnoorganisationer i Göteborg: 100 års ideellt arbete, när samhället svek*, Göteborgskvinnor i rörelse/r (KAF), Göteborg, 2019, s. 43–70. Se även ”Cecilia (Celia) Beata Adler”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, www.skbl.se/sv/artikel/CeliaAdler (artikel av Emilie Cederquist, hämtad 2020-04-28).
284. Protokoll 26/12 1911, IOGT:s loge nr 30 Jupiter, GFA, RG.
285. Medlemsmatrikel 1898–1933, IOGT:s loge nr 30 Jupiter, GFA, RG. Nelly Thüring var medlem nr 208 och inom logen erhöll hon följande grader: 2:dra 19/5 1912, D.-L. 19/1 1914, St.-L. 6/11 1914.
286. Protokoll 25/6 1912, IOGT:s loge nr 30 Jupiter, GFA, RG.
287. Protokoll 31/3 1914, IOGT:s loge nr 30 Jupiter, GFA, RG.
288. Edquist 2001, s. 19–21.
289. Rönnbäck 2004, s. 38–39 och Carlsson Wetterberg 2020, s. 148–150. Sedan 1862 års kommunalförfattning hade en minoritet av Sveriges kvinnor haft kommunal rösträtt, under förutsättning att de uppfyllde samma kvalifikationer som män och dessutom var ogifta. Se Åsa Karlsson Sjögren & Peter Lindström, ”Från väljare till valbara. Kvinnor och lokalpolitik ur ett långt tidsperspektiv”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 129–151.
290. Program för kurs i kommunalkunskap, Göteborgs Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt (FKPR), De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv, Riksarkivet (RA) i Stockholm/Täby. Kursen hölls enligt programmet i februari–april 1910.
291. Kullgren var ledamot av Göteborgs stadsfullmäktige 1911–1912, då hon själv avsåde sig uppdraget, enligt en notis i *Rösträtt för kvinnor* 14, 1912, s. 2. Se även ”Thyra Hedera Martina Kullgren”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, www.skbl.se/sv/artikel/ThyraKullgren (artikel av Anders Svensson, hämtad 2020-04-24).
292. Enligt klubbens första medlemsmatrikel betalade Nelly Thüring med-

- lemsavgift 1911 och 1914. I föreningens andra medlemsmatrikel framgår att hon betalade medlemsavgift under åren 1915–1919. Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb (GKDK), KvinnSam, Göteborgs universitetsbibliotek (GUB).
293. Lisbeth Håkansson Petré, *Tisdagar med Tolfterna. Nätverkande kvinnor i selskafets Stockholm*, Stockholmia förlag, Stockholm, 2019; Johanna Ringarp, ”Skötsamma husmödrar och bildade arbeterskor. Fostran av arbetarkvinnor i Frölanderska huset och i Tolfternas samtalscirklar 1900–1920”, i Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernhardsson, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner. Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser*, Uppsala Studies of History and Education (SHED), Uppsala, 2022, s. 189–209.
294. Citerat ur Kerstin Lökken, *Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb. Kunskap och vänskap – 90 år till bildningens nytta*, Tre Böcker förlag, Göteborg, 2001, s. 40–41.
295. Birgitta Berglund Nilsson, ”Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb, GKDK”, i Anette Carlsson (red.), *”Så här kan vi inte ha det!” Fem kvinnorganisationer i Göteborg: 100 års ideellt arbete, när samhället svek*, Göteborgskvinnor i rörelse/r (KAF), Göteborg, 2019, s. 29–30.
296. Protokoll 23/10 1911, GKDK, KvinnSam, GUB.
297. Protokoll 7/12 1911, GKDK, KvinnSam, GUB.
298. Protokoll 9/12 1911, GKDK, KvinnSam, GUB.
299. Protokoll 23/10 1911, GKDK, KvinnSam, GUB.
300. Lökken 2001, s. 8 off.
301. Exempelvis blev Anna Lessel invald i Göteborgs stadsfullmäktige 1913. Hon valdes in på en frisinnad lista och satt i Göteborgs stadsfullmäktige fram till 1919. Berit Backlund, ”Anna Lessel”, i Lisbeth Larsson (red.), *Hundra och en Göteborgskvinnor*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 14 of.
302. Berglund Nilsson 2019. Betty Westerlund höll ofta offentliga föredrag, bidrog med artiklar till tidskriften och valdes så småningom till vice ordförande för Svenska Teosofiska Samfundet. Se *Teosofisk tidskrift* 3, 1913, s. 86, *Teosofisk tidskrift* 7, 1913, s. 201, *Teosofisk tidskrift* 1, 1914, s. 23, *Teosofisk tidskrift* 6–7, 1915, s. 166, *Teosofisk tidskrift* 3, 1916, s. 66, *Teosofisk tidskrift* 7, 1916, s. 230–233.
303. Helen Sjöstedt läste vid detta tillfälle upp en dikt, vilken sedan publicerades som broschyr: Helen Sjöstedt, *Kvinnornas frihetsvävdjan. Ett komplement till V.v. Heidenstams ”Medborgarsång”*, Göteborg, 1913.
304. Frigga Carlberg, ”Helen Sjöstedt”, *Dagny* 19, 1910, s. 217–218.
305. Edit Hedlund, ”Teosofien tillämpad”, *Teosofisk tidskrift* 7–8, 1911, s. 159–

175. Edit Hedlund var syster till Matilda Hedlund, som hade varit ordförande för Göteborgs kvinnoförening 1884–1888, och dotter till den liberala tidningsredaktören S. A. Hedlund – en av de tidiga förespråkarna för kvinnlig rösträtt i Sveriges riksdag.
306. *Teosofisk tidskrift* 2, 1914, s. 78. Boken utkom på engelska 1913.
307. Dixon 2001, s. 185–190.
308. *Teosofisk tidskrift* 1, 1914, s. 23.
309. *Teosofisk tidskrift* 6, 1914, s. 157.
310. *Teosofisk tidskrift* 11, 1914, s. 279.
311. *Teosofisk tidskrift* 9, 1914, s. 212.
312. *Teosofisk tidskrift* 11, 1914, s. 279.
313. Dixon 2001, s. 87–88. Gällande den svenska antroposofiska rörelsens relation till teosofin, se Håkan Lejon, *Historien om den antroposofiska humanismen. Den antroposofiska bildningsidén i idéhistoriskt perspektiv*, diss., Stockholms universitet, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1997.
314. Thüring 1951, s. 220.
315. *Ibid.*, s. 220. Enligt medlemsmatrikeln för Göteborgs AK ansökte Nelly Thüring om medlemskap 7/11 1914. Hennes medlemskap beviljades vid möte med arbetarekommunens styrelse 30/12 1914.
316. Thüring 1951.
317. Gunilla Fürst, ”Socialdemokratisk kvinnorörelse i Göteborg”, i Lisbeth Stenberg (red.), *Att ge upp har inte övervägts. Göteborgskvinnor i rörelse/r*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2021, s. 67–77.
318. Protokoll 25/1 1915, Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb (SDKK), Göteborgs föreningsarkiv (GFA), Regionarkivet Göteborg (RG). Detta och följande citat ur kvinnoklubbens protokollsböcker har återgivits ordagrant, alltså utan modernisering av stavningen och ändringar i syntax.
319. Thüring u.å., 3, s. 3A.
320. Protokoll 17/5 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
321. Protokoll 7/6 1915 och 5/ 7 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
322. Protokoll 16/11 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
323. Protokoll 8/2 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
324. Protokoll 7/3 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
325. Protokoll 17/5 1915 Göteborgs SDKK, GFA, RG.
326. Irene Andersson, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, diss., Lunds universitet, Lund, 2001, s. 114.
327. Thüring föreslog själv att hon skulle vara klubbens ombud vid ett möte 17/5 1915, vilket bekräftades genom att klubben gav henne en fullmakt vid mötet 7/6 1915. Göteborgs SDKK, GFA, RG.

328. Henrik Berggren, ”Fastän biolog ville han protestera mot kriget ...? Fredsmötet i Varberg den 27 juni 1915”, i *Fred. Allmänna fredskongressen i Varberg 1915/2015*, CAL-förlaget, Varberg, 2015, s. 26–27.
329. *Ibid.*, s. 15.
330. *Ibid.*, s. 14–15.
331. *Ibid.*, s. 29.
332. Protokoll 5/7 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
333. Protokoll 2/8 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
334. Protokoll 2/11 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
335. Protokoll 27/4 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
336. Protokoll 1/2 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
337. Protokoll 15/2 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
338. Protokoll 21/11 1916 och 12/12 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
339. Nelly Thüring betalade medlemsavgift till Göteborgs FKPR 1915–1918. Medlemsmatrikel, Göteborgs FKPR, Kjellbergska flickskolans arkiv, Riksarkivet (RA) i Göteborg. Se även Arvidsson 2022b.
340. Rönnbäck 2004, s. 23.
341. *Ibid.*, s. 83–87.
342. Florin 2006, s. 104.
343. Verksamhetsberättelse 1903, Göteborgs FKPR, De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv, RA i Stockholm/Täby.
344. Detta framgår av flygblad bevarade i Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubbs arkiv, Göteborgs föreningsarkiv.
345. Protokoll 14/3 1904, Göteborgs FKPR, De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv, RA i Stockholm/Täby.
346. Carlsson 1986, s. 201–202.
347. Protokoll från kvinnokonferensen 27–29/1 1907 i Stockholm, SSKF, S-kvinnor, ARAB, s. 18ff och 28–30, Protokoll från kvinnokongress 2–6/8 1908, SSKF, S-kvinnor, ARAB. Frågan kom upp även vid kvinnokongresserna 1911 och 1914, se Arvidsson 2022b och där anförda arbeten.
348. Rönnbäck 2004, s. 127 ff.
349. *Ibid.*, s. 40–41.
350. *Ibid.*, s. 40–41.
351. Protokoll 7/6 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
352. Protokoll 17/1 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
353. Protokoll 1/2 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
354. Protokoll 15/2 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
355. Thüring 1951, s. 221.

356. Protokoll 2/10 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
357. Cirkuläret finns däremot bevarat i SSKF:s arkiv, ARAB.
358. Protokoll 2/10 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
359. Ulrika Holgersson, "Från tågresor till sociala medier. Rösträttens mediehistoria", i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 103–127.
360. Lennart Johansson, *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922*, diss., Lunds universitet, Lund University Press, Lund, 1995.
361. Johansson 1995, s. 142ff.
362. Ibid., s. 144–145.
363. Protokoll 7/11 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
364. Protokoll 2/10 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG. Thüring blev även nominerad av enskilda medlemmar. Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
365. Odaterad skrivelse till styrelsen för Göteborgs AK, från styrelsen för Göteborgs SDKK, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
366. Johansson 1995, s. 145–148.
367. Odaterad skrivelse till styrelsen för Göteborgs AK, från Sv. Bryggeriarbetarförbundet, Avdelning nr 13 Göteborg, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
368. Skrivelse daterad 15/10 1916 till styrelsen för Göteborgs AK, innehållande protokollsutdrag från möte med Sv. Bryggeriarbetarförbundet, Avdelning nr 13 Göteborg, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
369. Odaterat flygblad med rubriken "Medlemmar av Göteborgs arbetarekommun", undertecknat "Många medl. av Göteb. arbetarekommun", Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
370. Kandidatlista för stadsfullmäktigevalet 1916, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
371. Drude Dahlerup & Lenita Freidenvall, "Vägen till varannan damernas. Grindvakter, kvotering och representation", i Ulrika Holgersson & Lena

- Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 305–320.
372. Flygblad ”Arbetarevalmän i Göteborg! Rösta icke in någon nykterist i stadsfullmäktige!”, tryckt i Göteborg 1916, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
373. Flygblad ”Kvinnor i 3:dje kretsen”, tryckt i Göteborg 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
374. Protokoll 12/12 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
375. Notis ur *Morgonbris* 2A 1917, författad av Anna Karlsson, Göteborgs SDKK.
376. Arvidsson 2019, s. 26–38.
377. Nelly Thüring, ”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet”, lokal valtidsning, 1916, Göteborgs AK. Tidningen trycktes i 20 000 exemplar, Verksamhetsberättelse för år 1916, Göteborgs AK, GFA, RG.
378. Nelly Thüring, ”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet”, lokal valtidsning, 1916, Göteborgs AK, GFA, RG.
379. Bevir 2011, s. 282.
380. Nelly Thüring, ”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet”, lokal valtidsning, 1916, Göteborgs AK, GFA, RG.
381. Ibid.
382. Ibid.
383. Ibid.
384. Thomas J. Green, *Religion for a Secular Age. Max Müller, Swami Vivekananda and Vedānta*, Routledge, London, 2016, s. 10.
385. Swami Vivekananda, *Vedānta: idealet för en universell religion. Bhakti yoga. Människan – hvad hon är och hur hon ter sig. Atman. Stenografiskt återgifna föredrag utgifna af H. Holst*, Östersund, 1911.
386. Boken finns upptagen bland litteratur som salufördes av Teosofiska centralbyrån, Stockholm, och den lästes i logerna i Lund och Malmö. *Teosofisk tidskrift* 1, 1912, s. 29, *Teosofisk tidskrift* 5, 1912, s. 126.
387. Swami Vivekananda, *Complete Works of Swami Vivekananda*, vol. 6, Calcutta 1963.
388. Nelly Thüring, ”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet”, lokal valtidsning, 1916, Göteborgs AK, GFA, RG.
389. Green 2016, s. 119–122, 140. Det bör påpekas att både Vivekananda och Müller förhöll sig skeptiska till teosofin, samtidigt som de teosofiska nätverken och publikationerna bidrog till att sprida deras budskap. Thomas J. Green, ”The Spirit of the Vedānta’. Occultism and Piety in Max Müller

- and Swami Vivekananda's Interpretation of Ramakrishna", *Numen* 64:2–3, 2017, s. 230–231.
390. Dixon 2001, s. 121–123.
391. Guy 2019, s. 518.
392. Referat från öppet möte 20/3 1917, IOGT:s loge nr 30 Jupiter, GFA, RG.
393. "Stadsfullmäktige", *Göteborgs Aftonblad* 12/1 1917.
394. "Hos de sextio", *Göteborgs Aftonblad* 12/1 1917.
395. Artur Attman (red.), *Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962 1:2*, *Göteborg 1913–1962*, Göteborg, 1963, s. 225–228; Protokoll 5/1 1917, Socialdemokratiska fullmäktigegruppen i Göteborg, Göteborgs AK, RG.
396. Hens [sign.], "Veteran från kravallår sattes på studentpottan", *Göteborgs-Tidningen* 15/5 1963.
397. Protokoll 6/2 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG. Senare meddelades att broschyrerna inte hade levererats. Protokoll 18/9 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
398. Protokoll 20/2 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
399. Totalt valdes 37 kvinnliga ledamöter in i fullmäktigeförsamlingar vid detta val. Se Arvidsson & Brink Pinto 2022 och där anförda arbeten.
400. Lenita Freidenvall & Josefina Rönnbäck, "Bortom rösträtten. Inledning", i Lenita Freidenvall & Josefina Rönnbäck (red.), *Bortom rösträtten. Kön, politik och medborgarskap i Norden*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2011, s. 7–34.
401. Protokoll 16/1 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
402. Protokoll 2/4 1918, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
403. Protokoll 21/11 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
404. Verksamhets- och revisionsberättelse för år 1917, Göteborgs AK, GFA, RG, s. 8.
405. Jan Bolin, *Parti av ny typ? Skapandet av ett svenskt kommunistiskt parti 1917–1933*, diss., Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholms universitet, Stockholm, 2004, s. 68–70.
406. Protokoll 6/3 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
407. Protokoll 3/4 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
408. Protokoll 6/2 1918, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
409. Att Nelly Thüring var reformistiskt inriktad framgår av hennes artikel "Min första dust med de s. k. bolsjevikerna", *Morgonbris* 7, 1921, s. 2.
410. Martin Ericsson & Stefan Nyzell, "Sweden 1910–1950. The Contentious Swedes. Popular Struggle and Democracy", i Flemming Mikkelsen, Knut Kjeldstadli & Stefan Nyzell (red.), *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia. 1700–Present*, Palgrave Macmillan, London, 2018, s. 337–375.

411. Thüring u.å., 3, s. 4.
412. *Ibid.*, s. 3A.
413. Protokoll 19/10 1915 och 16/11 1915, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
414. Kjell Östberg, *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 1996, s. 52. Se även Yvonne Hirdman, *Magfrågan. Mat som mål och medel. Stockholm 1870–1920*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1983, s. 109 och 229–231.
415. Protokoll 20/2 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
416. Susan R. Grayzel, *Women and the First World War*, Longman, Harlow, 2002, s. 89–97.
417. Protokoll 12/12 1916, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
418. Protokoll 6/3 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
419. Protokoll 6/3 1917 och 20/3 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
420. Protokoll 3/4 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
421. Östberg 1996, s. 41–42; Håkan Blomqvist, *Potatisrevolutionen och kvinnoupplöppet på Södermalm 1917. Ett historiskt reportage om hunger och demokrati*, Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 2017, s. 12–14.
422. Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, Carlsson, Stockholm, 1998.
423. Lars Hansson, ”Hungerkravallerna i Göteborg 1917”, i Karl-Magnus Johansson & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna Göteborg 1917. Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 7–9.
424. Verksamhetsberättelsen för år 1917, Göteborgs AK, GFA, RG, s. 5–6 och s. 8–9.
425. Östberg 1996, s. 31–33.
426. ”Nelly Thüring och hungerkravallerna”, i Karl-Magnus Johansson & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna Göteborg 1917. Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 16–20; Thüring u.å., 3, s. 7A.
427. Östberg 1996, s. 43–44.
428. Hansson 2018, s. 7–9.
429. Thüring u.å., 3, s. 8.
430. Elisabeth Ek, ”Dagspressen och hungerkravallerna”, i Karl-Magnus Johansson & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna Göteborg 1917. Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 24–27.
431. Thüring u.å., 3, s. 7D.

432. ”Fru Thüring och kvinnodemonstrationen”, *Göteborgs Morgon-Post* 8/5 1917.
433. ”Inför rätta efter hungerkvallerna”, i Karl-Magnus Johansson & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna Göteborg 1917. Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 66–71.
434. Thüring u.å., 3, s. 7D.
435. Östberg 1996, s. 47; *Ny Tid* 8/5 1917.
436. Protokoll 9/5 1917, Göteborgs stads livsmedelsnämnd, RG.
437. Utdrag av protokoll 10/5 1917 för Göteborgs stadsfullmäktige, bifogat protokoll 19/5 från sammanträde med Göteborgs stads livsmedelsnämnd, RG.
438. Protokoll 13/8 1917, Socialdemokratiska fullmäktigegruppen i Göteborg, Göteborgs AK, GFA, RG. Thüring var ledamot av livsmedelsnämnden t.o.m. 1918. Hon valdes också in i Vedbyrån och verkade där 1917–1921. Magnus Fahl (red.), *Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962 2. Biografisk matrikel*, Wezäta, Göteborg, 1963, s. 266.
439. Östberg 1996, s. 44–46.
440. Verksamhetsberättelse för år 1917, Göteborgs AK, GFA, RG, s. 6–8.
441. Protokoll 15/5 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG. Se även protokoll 3/7 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
442. Protokoll 18/9 1917, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
443. Ibid.
444. För en fördjupad diskussion om hur de första socialdemokratiska kvinnorna i stadsfullmäktige i de största svenska städerna påverkade den politiska dagordningen, se Arvidsson & Brink Pinto 2022 och där anförda arbeten. Utöver de motioner som behandlas föreslog Nelly Thüring att två kvinnliga trädgårdskonsulenter skulle anställas, protokoll 16/12 1917, Socialdemokratiska fullmäktigegruppen i Göteborg, Göteborgs AK, RG.
445. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1917:109, ”Kommunala spädbarnshem”, motion inlämnad 29/3 1917 av Nelly Thüring, RG. Se även Johanna Sköld, ”Vanvård till döds. Om änglamakeri vid sekelskiftet 1900”, i Sofia Holmlund & Annika Sandén (red.), *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*, Natur & Kultur, Stockholm, 2013, s. 233–253.
446. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1917:109, RG.
447. Bergman 2003.
448. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1917:284, Utlåtande från fosterbarnsinspektriserna Hilda Enander och Elin Hultén till Hälsovårdsnämnden i Göteborg 11/4 1917, s. 2–4, RG.
449. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1917:284, Utlåtande från Amélie

- Lundholm, föreståndarinna för Göteborgs barnavårdsbyrå, till Hälsovårdsnämnden i Göteborg 16/4 1917, s. 4-5, RG.
450. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1917:284, Utlåtande från Karl Joh. Gezelius, förste stadsläkare, till Hälsovårdsnämnden i Göteborg, juni 1917, s. 5-6, RG.
451. Thüring u.å., 3, s. 5-6.
452. Årsredogörelse för 1919, Göteborgs Barnavårdsbyrå, RG. Angående barnavårdsrådets inrättande, se Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1919:156, RG. Nelly Thüring avsåde sig uppdraget 15/4 1920. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1920:7, RG.
453. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1917:407, ”Motion av fru Thüring om anordnande av avgiftsfria bekvämlighetsinrättningar för kvinnor”, 8/11 1917, RG.
454. Detta avsnitt bygger på Brink Pinto & Arvidsson 2020, där Nelly Thürings motion jämförs med Anna Stenbergs, som lämnades in till Malmö stadsfullmäktige 1911.
455. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1917:407, RG.
456. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1918:370, RG.
457. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1918:15, protokoll 17/10 1918, s. 22-23, RG.
458. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1921:459, RG.
459. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1921:18, protokoll 8/12 1921, s. 10-11, RG.
460. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1918:370, s. 1, RG.
461. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1921:459, s. 8-9, RG.
462. *Ibid.*, s. 11.
463. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1921:18, protokoll 8/12 1921, s. 10-11, RG. Vid det laget hade Nelly Thüring redan lämnat sin fullmäktigeplats.
464. Hens [sign.], ”Veteran från kravallår sattes på studentpottan”, *Göteborgs-Tidningen* 15/5 1963.
465. Protokoll 7/5 1918, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
466. Protokoll 5/11 1918, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
467. Protokoll 2/4 1918, Socialdemokratiska fullmäktigegruppen i Göteborg, Göteborgs AK, GFA, RG.
468. Östberg 1996.
469. Protokoll 4/4 1918, Socialdemokratiska fullmäktigegruppen i Göteborg, Göteborgs AK, GFA, RG.
470. Protokoll 27/2 1918, GKDK, KvinnSam, GUB.

471. Odaterad notering inskriven i protokollboken för Göteborgs SDKK 1918, GFA, RG.
472. Protokoll 7/1 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
473. Protokoll 15/1 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.
474. ”Till Soc.-dem. Kvinnoklubbarnas styrelser!”, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.
475. Se även Arvidsson 2021.
476. Protokoll 7/1 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
477. Protokoll 4/2 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
478. Antalet medlemmar redovisades per kvartal och kunde därför variera över året. År 1914 hade klubben 11 medlemmar under tredje kvartalet, 30 under det fjärde. År 1915: 32–40, år 1916: 41–55, år 1917: 36–50, 1918: 40, 1919: 150 första kvartalet, 100 andra kvartalet, 100 tredje kvartalet, 113 fjärde kvartalet. Verksamhets- och revisionsberättelser för 1914–1919, Göteborgs AK, GFA, RG.
479. Protokoll 4/2 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
480. Ibid.
481. Protokoll 4/3 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
482. Verksamhetsberättelse för år 1919, Göteborgs AK, GFA, RG, s. 5–10, protokoll 31/3 1919, Stadsfullmäktigegruppen, SAP Göteborg, GFA, RG. Först 1923 fick den socialdemokratiska gruppen majoritet i Göteborg, under ledning av Herman Lindholm som blev den förste s-ordföranden i stadsfullmäktige. Se Artur Attman (red.), *Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962* 1:2, Göteborg, 1913–1962, Elander, Göteborg, 1963, s. 228–229.
483. Protokoll 4/2 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
484. Protokoll 4/3 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
485. Protokoll 4/2 1919, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
486. Protokoll 2/4 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.
487. Protokoll 9/4 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.
488. Det första riksdagsbeslutet om att införa allmän och lika rösträtt för män och kvinnor fattades 24 maj 1919, medan grundlagsändringen bekräftades 26 januari 1921. Rönnbäck 2004, s. 45–46.
489. Protokoll 2/6 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.
490. Protokoll 21/8 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.
491. Agda Östlund, ”Agitationen”, *Morgonbris* 1, 1920, s. 8.
492. Protokoll förda vid Sverges femte socialdemokratiska kvinnokongress, 16–18/2 1920, S-kvinnor, ARAB, s. 8.
493. Ibid., s. 10.
494. Ibid., s. 11–12.

495. "Den socialdemokratiska kvinnokongressen. Sverges socialdemokratiska kvinnoförbund bildat", *Morgonbris* 3, 1920, s. 3-4; "Den socialdemokratiska kvinnokongressen", *Morgonbris* 4, 1920, s. 3-4. Se även Karlsson 1996, s. 79-81.
496. Protokoll förda vid Sverges femte socialdemokratiska kvinnokongress, 16-18/2 1920, S-kvinnor, ARAB, s. 18-19.
497. *Ibid.*, s. 18-21.
498. Protokoll 6/4 1920, Göteborgs SDKK, RG.
499. Thüring u.å., 3, s. 11-13.
500. "Årsmötet 1920", *Teosofisk tidskrift* 3, 1920, s. 84-85.
501. Reportern [sign.] "Epilog till årsmötet", *Teosofisk tidskrift* 5, 1920, s. 136.
502. Vanja [sign.], "Den första svenska teosofkolonien", *Svenska Dagbladet* 14/1 1917.
503. *Teosofisk tidskrift* 3, 1920, s. 55; "Modärn uppfostran", *Teosofisk tidskrift* 3, 1920, s. 81.
504. "Det yttre arbetet", *Teosofisk tidskrift* 2, 1920, s. 54-55; *Teosofisk tidskrift* 3, 1920, s. 83; *Teosofisk tidskrift* 5, 1920, s. 135-136; *Teosofisk tidskrift* 6-7, 1920, s. 168.
505. Ernst Gustavsson, "Är det rätt att vara neutral?", *Teosofisk tidskrift* 3, 1920, s. 78; C.M. Axelsson, "Teosofi i vardagslivet. Något om praktiskt broderskap", *Teosofisk tidskrift* 8-9, 1920, s. 188-191.
506. Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1920:202, "Framställning av drätselkammarens andra avdelning om stadens deltagande i en husbyggnads- och stadsplanekongress i London år 1920"; 1920:8, protokoll 6/5 1920, s. 10-11, RG. Övriga delegater var Herman Lindholm, socialdemokrat och ordförande i drätselkammarens fastighetsavdelning, stadens fastighetsdirektör Alfred Gärde, 1:ste stadsingenjören Albert Lilienberg och bostadsinspektorn Hanna Bylander.
507. John Lewis, "Preserving and Maintaining the Concept of Letchworth Garden City", *Planning Perspectives* 30:1, 2015, s. 153-163. Se även Ebenezer Howard, *To-morrow. A Peaceful Path to Real Reform*, Routledge, London, 2003 [1898].
508. Frances Knight, *Ebenezer Howard. Inventor of the Garden City*, Oxford University Press, Oxford, 2023.
509. Thüring u.å., 3, s. 11; Protokoll 5/10 och 3/11 1920, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
510. Protokoll 6/2 1918, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
511. George Arundale blev år 1934 ordförande för Teosofiska Samfundet (Adyar).
512. Thüring u.å., 3, s. 18.

513. Erik Cronvall, ”En modärn skola. Arundale School, Letchworth, England”, *Teosofisk tidskrift* 10, 1920, s. 207–212.
514. Cronvall 1920, s. 211.
515. Ibid., s. 212. Även inom Universella Broderskapet fanns ett stort intresse för alternativ pedagogik, kallad ”raja yoga” eller på svenska ”kunglig förening”. Dessa idéer praktiserades både vid en internatskola i Point Loma som flera svenskar besökte och på den sommarskola på Visingsö som etablerades 1924. Se Nilsson 2021, s. 29–33; Cia Hedberg, *Teosofernas ledare M:me Tingley: fredsängel eller häxa? Vem var hon och vad uträttade hon? Hur påverkade hon livet på Visingsö?*, Cia Hedberg, Visingsö, 2013; Martin Sievers, *Purpurkvinnan. Historien om Katherine Tingley och teosoferna på Visingsö*, Martin Sievers, Huskvarna, 2013.
516. Duggan 2018.
517. Cronvall 1920, s. 212. Redan på 1890-talet hade frågan om hur teosofiska föräldrar borde förhålla sig till skolans kristendomsundervisning tagits upp till diskussion. Se *Teosofisk tidskrift* 10, 1896, s. 343.
518. Emma Hellström, ”Svensk Läraretidning och nordisk kulturprotestantism. Debatten om kristendomsundervisningens fostrande uppdrag i folkskolan 1882–1919”, i Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernhardsson, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner. Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser*, Uppsala Studies of History and Education (SHED), Uppsala, 2022, s. 113–143.
519. Karl-Göran Algotsson, *Från katekestväng till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*, diss., Uppsala universitet, Uppsala, 1975, s. 216–228.
520. Ibid., s. 231–237.
521. Nelly Thüring, ”Katekesfrågan”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 4–5. Artikeln hade tidigare varit publicerad i *Nya Samhället* i april 1921 under rubriken ”Kristendomen i skolan. En vidräkning med svartrockarna”.
522. Algotsson 1975, s. 237.
523. Nelly Thüring, ”Katekesfrågan”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 4.
524. Ibid.
525. Ibid.
526. Ibid.
527. Ibid.
528. Nelly Thüring, ”På de svenska kvinnornas dag”, *Ny Tid* 1/2 1921.
529. Detta kapitel bygger delvis på Arvidsson 2021.
530. Dahlerup & Freidenvall 2018, s. 307–311.
531. Björk 1999, s. 130.

532. Dahlerup & Freidenvall 2018, s. 309–312.
533. Nelly Thüring, ”Klubbarna och agitationsarbetet”, *Morgonbris* 11, 1920, s. 2–3, citat s. 3. Se även Jonsson & Neunsinger 2012, s. 148–149.
534. Nelly Thüring, ”Klubbarna och agitationsarbetet”, *Morgonbris* 11, 1920, s. 2–3, citat s. 3.
535. Protokoll 24/1 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
- 536.Handledning för Socialdemokratiska Arbetarepartiets valrörelse, Stockholm, 1921, s. 9.
- 537.Handledning för Socialdemokratiska Arbetarepartiets valrörelse, Stockholm, 1921.
538. Styrelse- och revisionsberättelse för år 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB, s. 1–2.
539. ”Värens agitationsarbete bland kvinnorna”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 7–8.
540. Protokoll 19/4 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
541. ”Värens agitationsarbete bland kvinnorna”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 7–8.
542. Jonsson & Neunsinger 2012, s. 149.
543. ”Värens agitationsarbete bland kvinnorna”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 7–8.
544. *Ibid.*, s. 8.
545. Nelly Thüring, ”Vad blir följderna”, *Morgonbris* 6, 1921, s. 2–3.
546. *Nya Samhället* 2/5 1921.
547. *Nya Samhället* 3/5 och 7/5 1921.
548. *Nya Samhället* 3/5, 9/5 och 11/5 1921.
549. *Nya Samhället* 7/5 1921.
550. ”Kvinnodistriktets agitation. En rad lyckade fäster på olika platser”, *Nya Samhället* 9/5 1921.
551. Jonsson & Neunsinger 2012, s. 150.
552. ”Värens agitationsarbete bland kvinnorna”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 7–8.
553. Brev från Nelly Thüring till Signe Vessman 27/5 1921, Inkomna agitationsrapporter och andra rapporter 1907–1930, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
554. Jonsson & Neunsinger 2012, s. 150.
555. Thüring u.å., 3, s. 16.
556. *Ibid.*, s. 16.
557. Florin 2006, s. 272–276; Carlsson Wetterberg 2020.
558. Thüring 1921. Broschyren trycktes först i 10 000 exemplar och sedan i ytterligare 5 000 exemplar, Protokoll 11/4 1921, 14/7 1921 och 26/9 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
559. Protokoll 13/4 1921 och 3/5 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
560. Thüring 1921, s. 3.

561. Ibid., s. 4.
562. Ibid., s. 4, 15–16.
- 563.Handledning för Socialdemokratiska Arbetarepartiets valrörelse, Stockholm, 1921, s. 9.
564. Thüring 1921, s. 4.
565. Ibid., s. 5–6.
566. Ibid., s. 4–5.
567. Ibid., s. 5.
568. Ibid., s. 10.
569. Ibid., s. 16.
570. Ibid., s. 16.
571. Dixon 2001, s. 177–180.
572. Thüring 1921, s. 8–13.
573. Ibid., s. 6.
574. Ibid., s. 6.
575. Ibid., s. 7; Bolin 2004, s. 12.
576. Thüring 1921, s. 7.
577. Ibid., s. 14.
578. Nelly Thüring, "Socialism och religion", *Morgonbris*, valnummer, 1921, s. 10, 15. Se även Nelly Thüring, "En farlig uppmaning", *Morgonbris* 4, 1923, s. 4–5.
579. Nelly Thüring, "Socialism och religion", *Morgonbris*, valnummer, 1921, s. 10.
580. "Årsmötet", *Teosofisk tidskrift* 5, 1921, s. 128.
581. Protokoll 3/11 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
582. Nelly Thüring, "Morgonbris", *Morgonbris* 8, 1921, s. 7.
583. Protokoll 31/5 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
584. Protokoll 31/5 1921 och 14/7 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
585. Brev från Bernhardina Bengtsson till Signe Vessman, 12/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
586. Kopia av brev från Signe Vessman till Gunnar Svensson, Södermanlands distriktsstyrelse, 16/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
587. Brev från Bernhardina Bengtsson till Agnes Söderquist, 25/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
588. Brev från Bernhardina Bengtsson till Signe Vessman, 28/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
589. Gröning 1988, s. 84–86.

590. Brev från Bernhardina Bengtsson till Signe Vessman, 28/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
591. Citat återgivet från Thüring u.å., 3, s. 15.
592. Kopia av brev från Signe Vessman till Nelly Thüring, 16/6 1921, SSKF, ARAB.
593. Thüring u.å., 3, s. 16.
- 594.Handledning för Socialdemokratiska Arbetarepartiets valrörelse, Stockholm, 1921, s. 7.
595. Protokoll fört vid utskottsmöte i södra Folkets hus bibliotek 28/7 1921, Protokoll fäst vid VU:s möte 16/9 1921, Stockholms stads och läns socialdemokratiska kvinnodistrikt, ARAB.
596. ”Ett lyckat valmöte i Södertälje”, *Social-Demokraten* 31/8 1921.
597. ”Kvinnorna skola helt visst ej utebli”, *Social-Demokraten* 27/8 1921.
598. Protokoll 6/7 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
599. Protokoll 2/8 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
600. Protokoll 10/8 1921, Styrelsen för Göteborgs AK, GFA, RG.
601. Protokoll 2/8 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
602. Protokoll 12/8 1921, Styrelsen för Göteborgs AK, GFA, RG.
603. Enligt uppgift i protokoll 16/8 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
604. Protokoll 17/8 1921, Göteborgs AK, GFA, RG.
605. ”Till Göteborgs kvinnor och män!”, lokal valbroschyr tryckt 1921, Göteborgs AK, GFA, RG.
606. Protokoll 16/8 1921, 6/9 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
607. Protokoll 16/8 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
608. Vykort från Signe Vessman till Nelly Thüring, 3/9 1921, citerat ur Thüring u.å., 3, s. 16.
609. Protokoll 26/9 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
610. Thüring u.å., 3, s. 14.
611. Styrelse- och revisionsberättelse för år 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
612. Protokoll 14/7 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
613. Styrelse- och revisionsberättelse för år 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB; *Morgonbris*, valnummer, 1921.
614. Peter Esaiasson, *Svenska valkampanjer 1866–1988*, diss., Göteborgs universitet, Allmänna förlaget, Stockholm, 1990, s. 127.
615. ”Till de fackligt organiserade kvinnorna”, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
616. ”Mödrars och barns rätt”, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
617. ”Några synpunkter angående vården åt barnaföderskor”, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

618. "Hur skola vi rösta?", SSKF, S-kvinnor, ARAB.
619. Nelly Thüring, "Några reflektioner om kvinnorna och politiken", lokal valtidning publicerad 1921, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1920–1924, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.
620. Ibid.
621. Ibid.
622. Protokoll 6/9 1921, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
623. Flygblad med rubriken "Arbetarekvinnorna ha ej råd att i dag stanna hemma vid valet", Göteborgs AK, GFA, RG.
624. *Teosofisk tidskrift* 10, 1921, s. 221.
625. Hugo Fahlcrantz, "Det yttre arbetet", *Teosofisk tidskrift* 10, 1921, s. 221.
626. Erik Borgström, "Korrespondens. Några synpunkter på vårt arbete", *Teosofisk tidskrift* 6–7, 1921, s. 167–168.
627. Nelly Thüring, "Vad är socialism?" *Morgonbris* 12, 1921, s. 4.
628. Ibid., s. 12.
629. Ibid., s. 4.
630. Thüring u.å., 3, s. 18.
631. Nelly Thüring, "Några intryck från Berlin", *Morgonbris* 11, 1921, s. 10. Resan skildras också i artikeln "Fattigdom och försakelse präglar livet i Tyskland", *Ny Tid* 18/11 1921.
632. Josefin Rönnbäck, "Från rösträtt till ökad kvinnorepresentation. Kvinnors strategier i den andra demokratiseringsprocessen", i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud, *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 285–303.
633. Karlsson 1996; Östberg 1997; Björk 1999.
634. Norrbin 2004, s. 52–56. Se även Norrbin, "I politikens innersta rum. De första kvinnorna i riksdagen", i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 261–275.
635. Riksdagstrycket, Motion AK 1923:185 av C. W. O. Höglund om skrivelse till Kungl. Maj:t angående indragning av vissa befattningar vid postverket. Övriga undertecknare var Nelly Thüring, Julius Hedvall och Algot Sjöström (samtliga socialdemokrater från Göteborg).
636. "Svenska män och kvinnor, valda ombud för Sveriges folk...", *Hertha* 1, 1922, s. 5.
637. "Riksdagskvinnorna", *Kvinnornas tidning* 2, 1922, s. 2; "Vad vill Kvinnornas Tidning?", *Kvinnornas tidning* 1, 1922, s. 1. De första riksdagskvinnornas yrkesbakgrund beskrivs i Norrbin 2004, s. 52–53.
638. "De fem riksdagskvinnorna vid starten", *Idun* 3, 15/1 1922, s. 2.

639. Ibid.
640. ”Riksdagskvinnan gör sin entré. Hjärtligt hälsad”, *Dagens Nyheter* 11/1 1922.
641. Thüning u.å., 4, s. 5.
642. ”De fem riksdagsdamerna”, *Aftonbladet* 9/1 1922.
643. Muntlig uppgift från makens släkting Tora Göransson, Lund, vid intervju 27/4 2018.
644. Nelly Thüning, ”Hur det känns att vara riksdagskvinna”, *Ny Tid* 19/1 1922.
645. ”Riksdagskvinnan gör sin entré. Hjärtligt hälsad”, *Dagens Nyheter* 11/1 1922.
646. Agda Östlund, ”Hur det känns – att vara en bland de fyra”, *Morgonbris* 2, 1922, s. 2.
647. Nelly Thüning, ”Hur det känns att vara riksdagskvinna”, *Ny Tid* 19/1 1922.
648. Ibid.
649. Heyman 2021, s. 139; Johnson 2023, s. 259–262.
650. Nelly Thüning, ”Hur det känns att vara riksdagskvinna”, *Ny Tid* 19/1 1922.
651. Ibid.
652. Ibid.
653. Riksdagstrycket, Motion AK 1922:131.
654. Johansson 1995, s. 173–176.
655. Ibid., s. 202–208.
656. Riksdagstrycket, Motion AK 1922:131.
657. ”Förbudsfrågan i ett nytt läge genom kvinnorna”, *Dagens Nyheter* 19/2 1922.
658. Brev från Nelly Thüning till Ellen Key, 2 mars 1922, KB. Brevet är markerat som besvarat, men det finns ingen kopia på svaret i Ellen Keys personarkiv, och eftersom Nelly Thürings personarkiv inte innehåller några brev adresserade till henne har svaret inte heller kunnat lokaliseras där. Däremot framgår det i en bevarad gästbok att Nelly Thüning besökte Ellen Keys Strand 18/9 1923.
659. Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor. Folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*, diss., Lunds universitet, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2011, s. 323; Björk 1999, s. 137–138.
660. Johansson 2005, s. 217–220.
661. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1922:25, s. 57–62.
662. Bengtsson 2011, s. 322.
663. Tistedt 2019, s. 11.
664. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1922:25, s. 58.

665. Se även Nelly Thüring, ”Inför den praktiska tillämpningen av kvinnornas jämlikhet med männen”, *Morgonbris* 4, 1922, s. 4–5.
666. Knut Stangenberg i *Svenska Dagbladet* 13/4 1922.
667. ”Förbudsvecka i Grängesberg”, *Reformatorn* 17, 26/4 1922.
668. ”De stora förbudsmötena i Stockholm”, *Reformatorn* 21, 24/5 1922.
669. ”Kampen om huvudstaden öppnad. Storartade förbudsmöten under söndagen”, *Reformatorn* 22, 31/5 1922.
670. Nelly Thüring, ”På rundresa i vårt vackra Sverige”, *Morgonbris* 9, 1922, s. 12.
671. ”Sommartinget”, *Norra Skåne* 13/6 1922.
672. Johansson 2005, s. 229–232.
673. ”Nykterhetsdemonstration i Gellivare”, *Norrskensflamman* 3/7 1922.
674. ”Änkan Thüring”, *Norrskensflamman* 23/6 1922. ”Bon soir” var en pseudonym för journalisten Herman Seldener som skrev politiska kåserier för *Nya Dagligt Allehanda*, en konservativ tidning baserad i Stockholm.
675. ”Länsförbundens stora ombudsmöte hållet”, *Reformatorn* 44, 1/11 1922.
676. ”Kvinnlig förbudskonferens”, *Reformatorn* 46, 5/11 1922.
677. ”De fem riksdagskvinnorna vid starten”, *Idun* 3, 15/1 1922.
678. Glenda Sluga & Patricia Clavin (red.), *Internationalisms. A Twentieth-Century History*, Cambridge University Press, Cambridge 2017; Marie Sandell, ”United in Their Quest for Peace? Transnational women activists between the World Wars”, i Jean H. Quataert & Lora Wildenthal (red.), *The Routledge History of Human Rights*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2020, s. 99–121.
679. Stefano Bellucci & Holger Weiss, ”1919 and the Century of Labour Internationalisation”, i Stefano Bellucci & Holger Weiss (red.), *The Internationalisation of the Labour Question. Ideological Antagonism, Workers’ Movements and the ILO since 1919* (elektronisk resurs), Springer International Publishing 2020, s. 7.
680. Yvonne Hirdman, Jenny Björkman & Urban Lundberg, *Sveriges historia 1920–1965*, Norstedt, Stockholm, 2012, s. 134–137.
681. Hans Martin Krämer & Julian Strube (red.), *Theosophy across Boundaries. Transcultural and Interdisciplinary Perspectives on a Modern Esoteric Movement*, SUNY Press, Albany, 2020.
682. Silke Neunsinger & M.V. Shobhana Warriar, ”Transnational Activism and Equal Remuneration in India During the Twentieth Century”, i Stefano Bellucci & Holger Weiss (red.), *The Internationalisation of the Labour Question. Ideological Antagonism, Workers’ Movements and the ILO since 1919* (elektronisk resurs), Springer International Publishing, 2020, s. 335.
683. Perry Myers, *Spiritual Empires in Europe and India. Cosmopolitan Religious*

- Movements from 1875 to the Interwar Era*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, s. 215–216.
684. B.P. Wadia, ”Skall Europa återfinna sin själ? Utdrag ur en nyutkommen broschyr. Till svenska av I.S.”, *Teosofisk tidskrift* 9, 1921, s. 175–190.
685. B.P. Wadia, ”Sann internationalism”, *Teosofisk tidskrift* 12, 1921, s. 256. Artikeln utgjordes av ett kort utdrag ur *Will the Soul of Europe Return?*.
686. Erik Cronvall, ”Från Generalsekreteraren. Mr. B. P. Wadias turné”, *Teosofisk tidskrift* 10, 1921, s. 218.
687. Erik Cronvall, ”Från Generalsekreteraren. Mr. B. P. Wadias besök”, *Teosofisk tidskrift* 11, 1921, s. 248–251. Se även ”En teosof bland teosofer”, *Teosofisk tidskrift* 11, 1921, s. 225–227.
688. Nelly Thüring, ”Mrs Pethich [sic] Lawrence”, *Morgonbris* 6, 1922, s. 4.
689. Hon blev medlem 2 februari 1922. Se Kraft 1999, s. 295–296.
690. Dixon 2001, s. 204.
691. Nelly Thüring, ”Mrs Pethich [sic] Lawrence”, *Morgonbris* 6, 1922, s. 5.
692. De medverkade båda vid ett möte anordnat av Stockholms fredsförening och Humanistiska förbundet i Stockholm den 10 februari 1922. Carl Lindhagen var huvudtalare medan Nelly Thüring bjudits in att delta i diskussionen. ”Opinionsmöte för minskade militärbördor”, *Dagens Nyheter* 8/2 1922, Del A, s. 4. Vad gäller Lindhagens partibyten, se Hägglund 2023b, s. 21.
693. Riksdagstrycket, Motion FK 1923:78 och 1923:79.
694. Riksdagstrycket, Motion AK 1923:98 och 1923:99. Carl Konstantin Knutsson, f. 1878, var järnvägstjänsteman i Mjölby, invalid för (S) i Östergötlands län. Gunnar Lindmark (red.), *Sveriges riksdag 1924. Porträttalbum*, Wald. Zachrissons Boktryckeri, Göteborg, 1925, s. 82.
695. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1923:10, s. 71.
696. Ibid., s. 76.
697. Ibid., s. 75.
698. ”Opinionsmötena mot Ruhraktionen samlade fulla hus”, *Dagens Nyheter* 16/2 1923.
699. Riksdagstrycket, Motion AK 1924:338.
700. Vykort från Värner Rydén till ”Madame le Deputé Nelly Thüring”, avsänt från Menton i Frankrike 14/11 1923, i familjen Ydells privata arkiv.
701. Riksdagstrycket, Motion AK 1924:338.
702. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1923:25, s. 32–33.
703. Nelly Thüring, ”Aldrig mera krig”, *Morgonbris* 8, 1924, s. 4.
704. Ibid., s. 4–5.
705. Hirdman, Björkman & Lundberg 2012, s. 138.

706. Nelly Thüring, "Aldrig mera krig", *Morgonbris* 8, 1924, s. 5.
707. *Ibid.*, s. 4-5.
708. Örli [sign.], "Kvinnorna i riksdagen om sina manliga kamrater", *Aftonbladet* 27/1 1924.
709. Norrbin 2004, s. 54-55.
710. *Ibid.*, s. 54-55.
711. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1924:35, s. 86.
712. "Samhällets barnavård under debatt", *Dagens Nyheter* 9/4 1924, "Samhällets barnavård. Södra kvinnoklubben i Stockholm diskuterar det nya förslaget", *Morgonbris* 5, 1924, s. 13.
713. Riksdagstrycket, Motion AK 1924:453. Se även Nelly Thüring, "Moderspensioneringen", *Morgonbris* 5, 1923, s. 2-3.
714. Anna Lindhagen, "Samhällets barnavård vid årets riksdag", *Morgonbris* 6, s. 6-7.
715. I en notis i *Dagens Nyheter* 1 juni 1924 nämns att "fru och fröken Thüring" nyligen hade öppnat en fotografiateljé på Hornsgatan 26 i Stockholm.
716. Annonser för "Atelier Thüring" infördes i *Morgonbris* 8, 1924, s. 15, 9, 1924 s. 19 och 10, 1924, s. 15.
717. Esaiasson 1990, s. 129.
718. Citerat efter Karlsson 1996, s. 82.
719. "Från Socialdemokratiska Kvinnoförbundets kongress", *Morgonbris* 7, 1924, s. 8.
720. Karlsson 1996, s. 56.
721. "Från Socialdemokratiska Kvinnoförbundets kongress", *Morgonbris* 8, 1924, s. 13.
722. *Ibid.*, s. 8.
723. *Ibid.*, s. 12.
724. Esaiasson 1990, s. 128-130.
725. Nelly Thüring, "Ha kvinnorna några särskilda intressen vid riksdagsvalet?", *Morgonbris* 9, 1924, s. 17-18.
726. "E. Kristensson föll igenom vid provvalet", *Dagens Nyheter* 2/8 1924.
727. "Hr Kristensson gick segrande ur provvalet", *Dagens Nyheter* 19/8 1924.
728. "Kvinnliga soc.-dem. kandidater", *Morgonbris* 9, 1924, s. 13; S.V., "Efter valet", *Morgonbris* 10, 1924, s. 1-2.
729. Esaiasson 1990, s. 131.
730. Hirdman, Björkman & Lundberg 2012, s. 138-139.
731. "Vad gör Ni med Er söndag?", *Dagens Nyheter* 5/4 1925. När Nelly Thüring var aktiv i Västra kretsen av Svenska fotografernas förbund hade hon ar-

- gumenterat för att fotografiateljéer skulle få vara öppna på söndagarna. Arvidsson 2019, s. 31.
732. ”Samhället som det stora hemmet. En födelsedagsintervju med fru Nelly Thüring”, *Husmodern* 24, 14/6 1925, s. 785–786. Angående tandvård, se Nelly Thüring, ”Tandvård för skolor”, *Morgonbris* 10, 1925.
733. Hirdman, Björkman & Lundberg 2012, s. 140–143.
734. *Ibid.*, s. 139–143.
735. ”Signe Augusta Maria Vessman”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, www.skbl.se/sv/artikel/SigneVessman (artikel av Ulrika Holgersson, hämtad 2022-02-18).
736. ”Olivia Lovisa Nordgren”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, www.skbl.se/sv/artikel/OliviaNordgren (artikel av Christina Carlsson Wetterberg, hämtad 2022-02-18).
737. ”Åter en kvinna till riksdagen”, *Morgonbris* 2, 1927, s. 5.
738. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 3, 1925, s. 10.
739. Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, diss., Göteborgs universitet, Arkiv förlag, Lund, 1998b; Johnson 2023, s. 269–273.
740. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 3, 1925, s. 10.
741. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 4, 1925, s. 3.
742. Riksdagstrycket, Motion AK 1925:229.
743. Frangeur 1998b, s. 102–104. För en översikt av motstånd mot gifta kvinnors lönearbete i Europa, se Ulla Wikander, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2006, s. 36–40.
744. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 3, 1925, s. 10; Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 4, 1925, s. 2–3.
745. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 4, 1925, s. 2–3.
746. *Ibid.*, s. 2–3.
747. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 5, 1925, s. 17–18.
748. Bengt Sandin, *Politikens åldersgränser. Rösträtt och valbarhet i Sverige från 1840-tal till 1920-tal*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2024, s. 11.
749. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 5, 1925, s. 17–18.
750. *Ibid.*, s. 18. Se även Anna Lindhagen, ”Ett framsteg i religionsfrihet är den borgerliga begravningen”, i *Morgonbris* 5, 1925, s. 5.
751. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 7, 1925, s. 8–10.
752. ”Årsmötet 1925”, *Teosofisk tidskrift* 4, 1925, s. 134.
753. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 7, 1925, s. 8–10.
754. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 5, 1925, s. 17.

755. ”Klena flitbetyg för senatorerna. Många skolkare”, *Dagens Nyheter* 13/6 1925.
756. Nelly Thüring, ”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 7, 1925, s. 10.
757. Thüring u.å., 5, s. 9.
758. ”Nelly Thüring 50 år”, *Morgonbris* 7, 1925, s. 11.
759. Frangeur 1998b, s. 94–95.
760. Ibid., s. 104–107.
761. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1925:18, s. 67–69.
762. Frangeur 1998b, s. 90.
763. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1925:18, s. 69.
764. Ibid., s. 70.
765. Frangeur 1998b, s. 124–128.
766. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1926:24, s. 57–59, citat s. 59. Angående detta möte, arrangerat av De kvinnliga kårsammanslutningarna och Fackliga Kvinnors Samorganisation, se Frangeur 1998b, s. 123–124.
767. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1926:24, s. 42–45, citat s. 44.
768. Frangeur 1998b, s. 74.
769. Riksdagstrycket, Motion AK 1926:241 och 1926:242. Motsvarande motioner lades av Kerstin Hesselgren, Riksdagstrycket, Motion FK 1926:167 och 1926:168.
770. *Morgonbris* 5, 1926, s. 20.
771. Frangeur 1998b, s. 92–93.
772. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1927:24, s. 54.
773. Frangeur 1998b, s. 132–135.
774. Dixon 2001, s. 211.
775. Emily Lutyens, *Framtidens mödrar*, Svenska Andelsförlaget, Stockholm, 1926.
776. Dixon 2001, s. 211.
777. N. Th-g., ”Moderskapsproblemet”, *Morgonbris* 12, 1926, s. 14–15.
778. Ibid., s. 14.
779. Ibid., s. 14.
780. Dixon 2001, s. 211.
781. N. Th-g., ”Moderskapsproblemet”, *Morgonbris* 12, 1926, s. 14.
782. Ibid., s. 14.
783. Kraft 1999, s. 109.
784. Hon hade dock uppmärksammat frågan tidigare. Se t.ex. Nelly Thüring, ”Den sexuella hygien”, *Morgonbris* 3, 1924 s. 2–3, med fortsättning i *Morgonbris* 4, 1924, s. 2–5.

785. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1927:12, s. 27–28. Interpellationen lämnades in 5 mars.
786. Lena Hammarberg, ”Trettio år som sexualupplysare”, i Eva Blomberg (red.), *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, Appell förlag, Stockholm, 2021, s. 267–296.
787. Anne-Li Lindgren & Sara Backman Prytz, ”Swedish State School Sex Education”, i *The Palgrave Encyclopedia of Sexuality Education* (e-bok), Cham, 2023: https://doi.org/10.1007/978-3-030-95352-2_31-2.
788. Anne-Li Lindgren, ”Towards an Ethics of Sexuality. Alternative Feminist Figurations and a (Boy) Child. A Close Reading of a Prize-Winning Sex Education Manual from the Early Twentieth Century”, *Gender and Education* 31:6, 2019, s. 774–787.
789. Christina Carlsson Wetterberg, *...bara ett öfverskott af liv... En biografi om Frida Stéenhoff (1865–1945)*, Atlantis, Stockholm, 2010.
790. Gunnela Björk, *Lust och nöd: Karin & Nils Adamsson. Sexualupplysningens pionjärer*, Historiska Media, Lund, 2021.
791. Lena Lennerhed, *Sex i folkhemmet. RSFU:s tidiga historia*, Gidlund, Hedemora, 2002, s. 20–21.
792. ”Frågan om undervisning i skolorna i sexualhygien. Nelly Thüring interpellerar i riksdagen”, *Morgonbris* 4, 1927, s. 10.
793. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1927:25, s. 8–9, citat s. 9.
794. Lutyens 1926, s. 71–82.
795. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1927:25, s. 9–10, citat s. 10.
796. Björk 2021.
797. Bengt Sandin, ”Infanticide, Abortion, Children, and Childhood in Sweden 1000–1980”, i Paula S. Fass (red.), *The Routledge History of Childhood in the Western World*, Routledge, London, 2013, s. 360–379.
798. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1927:21, s. 37–39, citat s. 38.
799. Ibid., s. 43–44, citat s. 43.
800. Ibid., s. 43–44, citat s. 43.
801. *Morgonbris* 11 och 12, 1925.
802. *Morgonbris* 8, 1926.
803. *Morgonbris* 11, 1926. I samma nummer nämns Thürings medverkan vid en jubileumsfest för Lilla Edets socialdemokratiska kvinnoklubb.
804. Silke Neunsinger, ”Creating the International Spirit of Socialist Women. Women in the Labour and Socialist International 1923–1939”, i Pernilla Jonsson, Silke Neunsinger & Joan Sangster (red.), *Crossing Boundaries. Women’s Organizing in Europe and the Americas, 1880s–1940s*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2007, s. 117–156.

805. Signe Vessman, ”Internationell socialistisk kvinnokommitté bildad i Bryssel”, *Morgonbris* 1, 1927.
806. Nelly Thüring, ”Intryck från konferensstaden”, *Morgonbris* 1, 1927, s. 8–9. Av en anteckning i Barbro Hedbergs personarkiv på KvinnSam, GUB framgår att Nelly Thüring hade tagit fransklektioner för Agnes Säfbom under sin tid i Göteborg.
807. Nelly Thüring, ”Intryck från Köln”, *Morgonbris* 2, 1928, s. 9–11. Vad gäller mötet i Köln, se också Signe Vessmans artikel i *Morgonbris* 1, 1928.
808. Riksdagstrycket, Motion AK 1925:129 om införandet av proportionellt valsätt vid val till och inom kyrkofullmäktige i Göteborg, undertecknad av Julius Hedvall, Algot Sjöström, C. W. O. Höglund och Nelly Thüring; Motion AK 1926:103 av Edvard Lithander m.fl. om statsunderstöd för yrkesmässig lufttrafik å en linje Göteborg–London; Motion AK 1926:212 av Ernst Hage m.fl. i anledning av Kungl. Maj:ts i statsverkspropositionen innefattade förslag angående allmänna grunder för dyrtidstillägg åt befattningshavare i statens tjänst m.fl.; Motion AK 1927:342 av Julius Hedvall m.fl. i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 107, angående lån till främjande av bostadsproduktionen; Motion AK 1928:49 av Lars Borggren m.fl. om höjning av det i statsverkspropositionen begärda anslaget till Föreningen för vård av skrofulösa barn vid havskuranstalt.
809. Riksdagstrycket, Motion AK 1928:291 av Signe Vessman m.fl. med förslag till förordning angående moderskapsunderstöd åt kvinnor i visst industriellt arbete; Motion AK 1928:313 av Agda Östlund m.fl. angående anställningsförhållandena för med städnings- och rengöringsarbete hos statens verk och myndigheter på ett stadigvarande sätt sysselsätta personer; Motion AK 1928:314 av Agda Östlund m.fl. angående beredande av rätt för kvinnor att söka och innehava klockarebefattning.
810. Riksdagstrycket, Motion AK 1928:365 av Signe Vessman m.fl. angående ändring i 49§ 1 mom. i lagen om fattigvården; Motion AK 1928:366 av fru Ekberg och fru Thüring angående utredning och förslag i fråga om stadgande, att landstingsområde skall vara fattigvårdsområde.
811. Hulda Flood, ”En misslyckad intervju”, *Morgonbris* 5, 1928, s. 8.
812. Protokoll 15/5 1928, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
813. Villan låg på Barbro Stigsdotters väg 112, i det som kallades ”Kärringstan” i Enskede. Att frågan om valbarhet hade diskuterats i kvinnoklubben framgår av protokoll 1/5 1928, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
814. Verksamhetsberättelse för 1928, Göteborgs AK, GFA, RG, s. 8–9.
815. Thüring u.å., 5, s. 4.
816. Ibid., s. 4.
817. Ibid., s. 4.

818. Bengt Schüllerqvist, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten (1928–33)*, Tiden, Stockholm, 1992.
819. Protokoll 15/5 1928, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
820. ”Vårt förbunds andra kongress”, *Morgonbris* 7, 1928, s. 4 och 19.
821. Karlsson 1996, s. 82–91.
822. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1928:28, s. 57–59. Begäran om interpellation hade lämnats in 25/4 1928.
823. *Ibid.*, s. 57–59.
824. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1928:42, s. 1–6.
825. Nelly Thüring, ”Interpellation i riksdagen”, *Morgonbris* 7, 1928, s. 9–10.
826. N.T., ”Under riksdagens ...”, *Morgonbris* 8, 1928, s. 5.
827. Riksdagstrycket, Protokoll AK 1928:44, s. 12–34.
828. N.T., ”Under riksdagens ...”, *Morgonbris* 8, 1928, s. 5.
829. *Ibid.*, s. 5.
830. Protokoll 7/8 1928, Göteborgs SDKK, GFA, RG. Hur fredsfrågan diskuterades på Andra internationalens socialistiska kvinnokonferenser 1907 och 1910 behandlas i Egefur 2020, s. 210–217.
831. S.V., ”De socialistiska kvinnornas internationella rådplägning”, *Morgonbris* 10, 1928, s. 8.
832. *Ibid.*, s. 8.
833. *Ibid.*, s. 8.
834. *Ibid.*, s. 6.
835. ”Int. Soc.-dem. kvinnokonferensen”, *Morgonbris* 9, 1928, s. 22.
836. S.V., ”De socialistiska kvinnornas internationella rådplägning”, *Morgonbris* 10, 1928, s. 7.
837. *Ibid.*, s. 7–8.
838. *Ibid.*, s. 6–7.
839. S.V., ”De socialistiska kvinnornas internationella rådplägning”, *Morgonbris* 11, 1928, s. 7.
840. *Ibid.*, s. 6.
841. Sandin 2013.
842. Esaiasson 1990, s. 146–150.
843. *Ibid.*, s. 146–150.
844. Hulda Flood, ”Valagitationen”, *Morgonbris* 10, 1928, s. 11.
845. Protokoll 4/9 1928, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
846. Esaiasson 1990, s. 151.
847. Hirdman, Björkman & Lundberg 2012, s. 149.

848. ”Ställningen”, *Morgonbris* 10, 1928, s. 1–2.
849. Protokoll 18/9 1928, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
850. Karlsson 1996, s. 92–93.
851. Marianne Swedmark, *Hulda Flood och kampen för rättvisan*, Papertalk, Hägersten, 2011, s. 105; Karlsson 1996, s. 94–95.
852. Thüring u.å., 5, s. 12.
853. Ibid., s. 12.
854. Protokoll 18/1 1929, Förbundsstyrelsens VU, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
855. Protokoll 6/8 1929, Göteborgs SDKK, GFA, RG.
856. Protokoll 24–25/8 1929, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.
857. Notiser i *Morgonbris* 2 och 3, 1929.
858. Notis i *Morgonbris* 12, 1927.
859. Suzanne Lindhagen, ”Gamla Enschede. Sveriges första trädgårdsstad”, *Blick. Stockholm då och nu* 6, 2006, Stockholms stadsmuseiförvaltning, Stockholm.
860. Thüring u.å., 5, s. 12.
861. Joy [sign.], ”På stan”, *Dagens Nyheter* 26/6 1934.
862. Thüring u.å., 5, s. 12–13.
863. Dagbok i familjen Ydells privata arkiv.
864. Nelly Thüring, ”En ålderdomens höga visa”, *Morgonbris* 2, 1951, s. 8–9.
865. Ibid., s. 9.
866. Hacko [sign.], ”Gammal göteborgska gav stil åt hemmakväll”, *Ny Tid* 24/11 1954.
867. *Dagens Nyheter* 1/7 1959, s. 29.
868. Nelly Thüring, i ”Resa i mitt rum”, 25/9 1959. Transkriberat av författaren från radiosändningen, som finns bevarad i Svensk Mediedatabas, Kungliga biblioteket.
869. Nelly Thüring, ”En ålderdomens höga visa”, *Morgonbris* 2, 1951, s. 9.
870. Ibid., s. 9.
871. Thüring u.å., 5, s. 12.
872. Medlemsförteckning fr. o. m. 1937, Teosofiska Samfundet i Sverige, s. 17 och 24; Medlemsförteckning fr. o. m. 1942, Teosofiska Samfundet i Sverige, Bokhandeln Studio, Stockholm.
873. *Dagens Nyheter* 23/10 1953.
874. Ingrid Dale, ”Till minnet av Nelly Thüring”, *Teosofi i Norden* 2, 1972, s. 41.
875. Karlsson 1996, s. 176–182, 189–190.
876. Nelly Thüring, ”Vi protesterar mot atomvapen”, *Morgonbris* 7–8, 1957, s. 27.

877. Ibid., s. 27.
878. Ibid., s. 27.
879. Karl Haikola, ”Atombomben och det moderna samhället. Om framstegstankens roll i motståndet mot svensk atombomb 1956–1961”, opublicerad uppsats, Historiska institutionen, Lunds universitet, 2014, s. 33–35.
880. Nelly Thüring, ”Vi protesterar mot atomvapen”, *Morgonbris* 7–8, 1957, s. 28.
881. Ibid., s. 28.
882. Albert Schweitzer, *Faran med atombombexperimenten. Föredrag utsänt i norsk radio på norska, engelska, franska, tyska och ryska måndagen den 22 april 1957*, Göteborgskretsen av Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet, Västsvenska FN-föreningen, Göteborg, 1957. Samma år publicerades även Schweitzers skrift *Rädda mänskligheten!* på svenska. Se Jenny Gustafsson, *Drömmen om en gränslös fred. Världsmedborgarrörelsens reaktopi, 1949–1968*, diss., Södertörns högskola, Gidlund, Möklinta 2022, s. 67.
883. Thüring u.å., 5, s. 12C.
884. T.H. Redfern, *Religion i atomåldern [Religion in the nuclear age]*, Bokhandeln Studio, Stockholm, 1959.
885. Thüring u.å., 5, s. 13B.
886. Ibid., s. 12–14, citat s. 12A.
887. Ibid., s. 14.
888. ”En pionjär har ordet: ’Dags för kvinnorna att vakna!’”, *Röster i Radio och TV* 23/4 1968.
889. Aje Eriksson, ”Kvinnan sällsynt fågel bland översåtarna. Duger bra som socialtant men inte på central post”, *Göteborgs-Tidningen* 21/4 1968, s. 38.
890. Thüring u.å., 5, s. 12D.
891. Ibid., s. 13B.
892. Ibid., s. 14.
893. Ibid., s. 14.
894. Ibid., s. 14.
895. Lasse Ollén, ”Politisk s-pionjär ur tiden. Första riksdagskvinnan död”, *Arbetet* 10/1 1972, s. 5.
896. Ibid., s. 5.
897. Marianne Lindvall, ”Konsekvent in i det sista”, *Arbetet* 21/1 1972.
898. Lisa Mattson, ”Den sista av de fem första”, *Morgonbris* 1979, jubileumsnr, s. 28.
899. Marianne Lindvall, ”Konsekvent in i det sista”, *Arbetet* 21/1 1972.
900. Thüring u.å., 5, s. 15.
901. Marianne Lindvall, ”Konsekvent in i det sista”, *Arbetet* 21/1 1972.

902. Ibid.
903. Ibid.
904. Ibid.
905. Ingrid Dale, ”Till minnet av Nelly Thüring”, *Teosofi i Norden* 2, 1972, s. 41–42.
906. Ibid., s. 41–42.
907. Dixon 2001.
908. Ringarp 2022; Levin 2003.
909. Bengtsson 2011.
910. Arvidsson 2022b.
911. För en kollektivbiografisk studie av den danska kvinnorörelsen, se Jytte Nielsen & Anette Eklund Hansen, ”Kvinder på tværs af klasser”, i Anette Borchorst & Drude Dahlerup (red.), *Før og efter stemmeretten. Køn, demokrati og velfærd*, Frydenlund, Frederiksberg, 2015, s. 83–104.
912. Sandin 2024, s. 279–280.
913. Hägglund 2023b, s. 139.
914. Citerat efter Hägglund 2023b, s. 160.
915. Östberg 1997; Björk 1999.
916. Se även Arvidsson 2021.
917. Björk 1999.
918. Dahlerup & Freidenvall 2018.
919. Magnus Gustafson, ”’Mister Speaker! I therefore have no claim’. Agda Östlund’s Entrance in the Parliamentary Debate in March 1922 in a Historical and Rhetorical Perspective”, *Journal of Working-Class Studies* 7:1, 2022, s. 5–21.
920. Se även Arvidsson 2024, s. 145–150.
921. Egefur 2022, s. 298–299, 309–311.
922. Frangeur 1998b, s. 90.
923. Norrbin 2004, s. 180.
924. Dixon 2001, s. 228–229; Hammer 2023, s. 103–111.
925. Swedmark 2011, s. 138–139; Björk 2017; Nilsson 2020; Hägglund 2023b; Jansson 2023.
926. Hammer 2023.
927. Hägglund 2023b, s. 330. Se även Bevir 2011.

Texter av Nelly Thüring – ett urval

Nedan listas de texter av Nelly Thüring som citeras i boken. Därmed är det inte någon fullständig förteckning över hennes publicerade texter.

Publicerade artiklar och skrifter i urval

1907

”Mot kaffedryckenskapen”, *National-Kuriren* 8/11 1907.

1916

”Varför jag anslöt mig till det socialdemokratiska partiet.” Lokal valtidning publicerad 1916, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919, Göteborgs arbetarekommun (AK), Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, Göteborgs föreningsarkiv (GFA), Regionarkivet Göteborg (RG).

1920

”Klubbarna och agitationsarbetet”, *Morgonbris* 11, 1920, s. 2–3.

1921

”På de svenska kvinnornas dag”, *Ny Tid* 1/2 1921.

Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor?, Arbetarens tryckeri, Stockholm, 1921.

”Vad blir följden”, *Morgonbris* 6, 1921, s. 2–3.

”Min första dust med de s.k. bolsjevikerna”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 2.

”Katekesfrågan”, *Morgonbris* 7, 1921, s. 4–5.

”Morgonbris”, *Morgonbris* 8, 1921, s. 7.

”Socialism och religion”, *Morgonbris*, valnummer, 1921, s. 10 och 15.

”Några reflektioner om kvinnorna och politiken”. Lokal valtidning publicerad 1921, Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie,

1920–1924, Göteborgs AK, Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP, GFA, RG.

”Fattigdom och försakelse präglar livet i Tyskland”, *Ny Tid* 18/11 1921.

”Några intryck från Berlin”, *Morgonbris* 11, 1921, s. 10.

”Vad är socialism?”, *Morgonbris* 12, 1921, s. 4 och 12.

1922

”Hur det känns att vara riksdagskvinna”, *Ny Tid* 19/1 1922.

”Inför den praktiska tillämpningen av kvinnornas jämlikhet med männen”, *Morgonbris* 4, 1922, s. 4–5.

”Mrs Pethich [sic] Lawrence”, *Morgonbris* 6, 1922, s. 4.

”På rundresa i vårt vackra Sverge”, *Morgonbris* 9, 1922, s. 12, med fortsättning i *Morgonbris* 10, 1922, s. 9 och *Morgonbris* 11, 1922, s. 2.

1923

”Moderspensioneringen”, *Morgonbris* 2, 1923, s. 2–3.

”En farlig uppmaning”, *Morgonbris* 4, 1923, s. 4–5.

1924

”Den sexuella hygien”, *Morgonbris* 3, 1924 s. 2–3, med fortsättning i *Morgonbris* 4, 1924, s. 2–5.

”Aldrig mera krig”, *Morgonbris* 8, 1924, s. 4–5.

”Ha kvinnorna några särskilda intressen vid riksdagsvalet?”, *Morgonbris* 9, 1924, s. 17–18.

1925

”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 3, 1925, s. 10.

”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 4, 1925, s. 2–3.

”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 5, 1925, s. 17–18.

”Riksdagsbrev”, *Morgonbris* 7, 1925, s. 8–10.

”Tandvård för skolungdom”, *Morgonbris* 10, 1925.

1926

”Moderskapsproblemet”, *Morgonbris* 12, 1926, s. 14–15.

1927

”Intryck från konferensstaden”, *Morgonbris* 1, 1927, s. 8–9.

1928

”Intryck från Köln”, *Morgonbris* 2, 1928, s. 9–11.

”Interpellation i riksdagen”, *Morgonbris* 7, 1928, s. 9–10.

”Under riksdagens...”, *Morgonbris* 8, 1928, s. 5.

1951

*Socialdemokratisk kvinnogärning. Festskrift i anledning av Disa Västbergs
60-årsdag den 17 maj 1951*, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund,
Stockholm, 1951, s. 220–224.

”En ålderdomens höga visa”, *Morgonbris* 2, 1951, s. 8–9.

1957

”Vi protesterar mot atomvapen”, *Morgonbris* 7–8, 1957, s. 27.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt källmaterial

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB), Flemingsberg

Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund (SSKF), i S-kvinnors arkiv

Cirkulär

Inkomna agitationsrapporter och andra rapporter 1907–1930

Kongressprotokoll

Korrespondens

Styrelseprotokoll

Styrelse- och revisionsberättelser

Stockholms stads och läns socialdemokratiska kvinnodistrikt

Protokoll

Bokhandeln Studio, Stockholm

Teosofiska Samfundet i Sverige

Medlemsmatriklar

KvinnSam, Göteborgs universitetsbibliotek (GUB), Göteborg

Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb (GKDK)

Medlemsmatriklar

Protokollsböcker

Barbro Hedbergs personarkiv

Brev

Honorine Hermelins personarkiv

Brev

Göteborgs föreningsarkiv (GFA) vid Regionarkivet (RG), Göteborg*Göteborgs arbetarekommun (AK), SAP*

Fotografier
 Medlemsmatrikel
 Mötesprotokoll
 Socialdemokratiska fullmäktigegruppens protokoll
 Styrelseprotokoll
 Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1916–1919
 Val till riksdag och kommunfullmäktige, huvudserie, 1920–1924
 Verksamhets- och revisionsberättelser 1914–1928

Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb (SDKK), SAP

Flygblad
 Medlemsmatrikel
 Protokollsböcker
 Verksamhets- och revisionsberättelser

Göteborgs socialdemokratiska partidistrikt, SAP

Handlingar ordnade efter ämne, samlingsserie 1873–1975
 Handlingar efter Nelly Thüring

IOGT:s loge nr 30 Jupiter

Medlemsmatrikel 1898–1933
 Protokollsböcker

Hässleholms kommunarkiv, Hässleholm*Mala folkskola*

Inskrivningsmatriklar
 Examenskataloger 1884–1911
 Dagböcker 1884–1888

Kulturen, Lund*Lunds loge av Teosofiska Samfundet*

Fotografier
 Protokoll
 Utlåningsjournal
 Årsberättelser

Kungliga biblioteket (KB), Stockholm

Ellen Keys personarkiv

Brev

Gästböcker

Regionarkivet (RG), Göteborg

Göteborgs barnavårdsbyrå

Årsredogörelser

Göteborgs stads livsmedelsnämnd

Protokoll

Riksarkivet (RA) i Göteborg

Haga församlings kyrkoarkiv

Meddelanden om upplösta äktenskap 1884–1925

Kjellbergska Flickskolans arkiv

Medlemsmatrikel för Göteborgs FKPR

Riksarkivet (RA) i Lund

Hovrätten över Skåne och Blekinge

Utslag i brottmål 1906

Rådhusrätten i Kristianstad

Brottmåls-Dombok 1906

Riksarkivet (RA) i Stockholm/Täby

De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv

Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Göteborg

Flygblad

Protokollsböcker

Verksamhetsberättelser

Riksarkivet (RA), Digitala forskarsalen*Helsingborgs stadsförsamlings (Maria) kyrkoarkiv*

Församlingsböcker 1894–1900, 1899–1903

Inflyttningslängder 1895–1898

Utflyttningslängder 1900–1904

Karlskrona stadsförsamlings kyrkoarkiv

Inflyttningslängder 1886–1894

Husförhörslängder 1881–1891, 1891–1900

Utflyttningslängder 1886–1894

Kristianstads stadsförsamlings (Heliga Trefaldighets) kyrkoarkiv

Husförhörslängder 1889–1894

Flyttningslängder 1886–1894

Längder över nattvardsungdom (konfirmationsböcker) 1870–1893

Lunds domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv

Födelse- och dopböcker 1904–1908

Församlingsböcker 1897–1902, 1902–1908, 1908–1914

Inflyttningslängder 1895–1902

Malmö S:t Petri kyrkoarkiv

Församlingsböcker 1896–1900

Husförhörslängder förda för hela församlingen 1891–1895

Inflyttningslängder 1895–1904

Utflyttningslängder 1895–1904

Vankiva kyrkoarkiv

Församlingsbok 1900–1910

Födelse- och dopböcker 1814–1860, 1860–1886

Död- och begravningsböcker 1860–1885, 1895–1942

Husförhörslängder 1874–1877, 1877–1882, 1883–1892

Ystads stadsförsamlings kyrkoarkiv

Flyttningslängder 1895–1906

Husförhörslängder 1893–1899

Tryckta källor

Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar, tillgängliga via Regionarkivet

Göteborgs digitala söktjänst för stads- och kommunfullmäktiges handlingar

Motioner

Protokoll

Yttranden

Riksdagstrycket, tillgängligt via Sveriges riksdags söktjänst för digitaliserat riksdagstryck

Tvåkammarriksdagen 1867–1970

Första kammaren

Motioner 1922–1928

Protokoll 1922–1928

Andra kammaren

Motioner 1922–1928

Protokoll 1922–1928

TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

Aftonbladet

Arbetet

Dagens Nyheter

Dagny

Göteborgs Aftonblad

Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning

Göteborgs Morgon-Post

Göteborgs-Tidningen

Hertha

Hessleholms Tidning

Husmodern

Idun

Kvinnornas Tidning

Morgonbris

National-Kuriren
Norra Skåne
Norrskensflamman
Ny Tid
Nya Samhället
Nya Seklet
Reformatorn
Röster i Radio och TV
Rösträtt för kvinnor
Skånes Veckotidning
Social-Demokraten
Stockholms-Tidningen
Svenska Dagbladet
Sydsvenska Dagbladet Snällposten
Teosofi i Norden
Teosofisk tidskrift

SAMTIDA PAMFLETTER OCH ANDRA SKRIFTER

Besant, Annie, *Alkoholfrågan ur nya synpunkter. En föreläsning*, Sveriges Storloge af IOGT, Vilhelm Skölds förlag, Stockholm, 1892.
 Busch, Oscar, *Hvadan och hvarthän? Lifsvrågor*, Geber, Stockholm, 1904.
 Geijerstam, Karl af, *Modern vidskepelse. Ett inlägg mot teosofi och spiritism jämte ett svar till herr Carl von Bergen*, Bonnier, Stockholm, 1892.
 Howard, Ebenezer, *To-morrow. A Peaceful Path to Real Reform*, Routledge, London, 2003 [1898].
 Lundblad, Axel S., "Axel S. Lundblads dagboksanteckningar 1902–1905", *Kring Kärnan*, 1994 (23), s. 119–142.
 Lutyens, Emily, *Framtidens mödrar*, Svenska Andelsförlaget, Stockholm, 1926.
 Redfern, T.H., *Religion i atomåldern [Religion in the Nuclear Age]*, Bokhandeln Studio, Stockholm, 1959.
 Roosval, Albin, *Förteckning öfver Sveriges fotografer. På uppdrag af Svenska fotografernas förbund*, Stockholm, 1899.
 Schweitzer, Albert, *Faran med atombombexperimenten. Föredrag utsänt i norsk*

- radio på norska, engelska, franska, tyska och ryska måndagen den 22 april 1957*, Göteborgskretsen av Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet, Västsvenska FN-föreningen, Göteborg, 1957.
- Sjöstedt, Helen, *Kvinnornas frihetsvädjan. Ett komplement till V.v. Heidenstams "Medborgarsång"*, Göteborg, 1913.
- Sven-Nilsson, Sven Ivar, *Det allmänna broderskapet*, Stockholm, 1896.
- Vivekananda, Swami, *Vedanta. Idealet för en universell religion. Bhakti yoga. Människan – hvad hon är och hur hon ter sig. Atman. Stenografiskt återgifna föredrag utgifna af H. Holst*, Östersund, 1911.
- Vivekananda, Swami, *Complete Works of Swami Vivekananda*, vol. 6, Advaita Ashrama, Calcutta, 1963.
- Wavrinsky, Edvard, *Vegetarism kontra alkoholism*, Vegetariska föreningen, Stockholm, 1907.

LITTERATUR

- Algotsson, Karl-Göran, *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*, diss., Uppsala universitet, Uppsala, 1975.
- Ander, Karl Erik O-n, *Helsingborgs första fotografer och deras bilder 1840–1900. En krönika med Helsingborgshistoriska notiser*, Karl Erik O-n Ander, Helsingborg, 1998.
- Andersson, Irene, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, diss., Lunds universitet, Lund, 2001.
- Andrä, Carl Göran, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, Carlsson, Stockholm, 1998.
- Andreasson, Hans, *Liv och rörelse. Svenska missionskyrkans historia och identitet*, Verbum, Stockholm, 2007.
- Arvidsson, Stefan, *Röd tro. Socialistisk kultur och livsåskådning under tvåhundra år*, Arkiv förlag, Lund, 2023.
- Arvidsson, Malin, "Fotograf, socialdemokrat och 'riksdagsmanska'", i Emma Hilborn & Johan Lundin (red.), *Mot ljuset. En antologi om arbete, arbetare och arbetarrörelse*, Centrum för arbetarhistoria, Landskrona, 2019, s. 26–38.
- Arvidsson, Malin, "Att tala till kvinnor och vinna deras röster. Socialdemokratiska kvinnoförbundets agitation inför valet 1921", *Historisk tidskrift* 141:3, 2021, s. 443–475.

- Arvidsson, Malin, ”De som trampar egna stigar. Intervju med konstnären Astrid Göransson”, *Arbetarhistoria* 2022a:3-4, s. 78-83.
- Arvidsson, Malin, ”Samarbete med förhinder. Socialdemokratiska kvinnors relation till LKPR 1907-1921”, *Arbetarhistoria* 2022b:3-4, s. 60-69.
- Arvidsson, Malin, ”Malmös Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt”, *Ale* 3, 2022c, s. 1-18.
- Arvidsson, Malin, ”Alla dessa rörelser äro endast grenar på samma träd’. Nelly Thürings tillämpade teosofi”, i Anton Jansson, Josefin Hägglund & Erik Bengtsson (red.), *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid. Sverige 1880-1930*, Nordic Academic Press, Lund, 2024, s. 133-155.
- Arvidsson, Malin & Andrés Brink Pinto, ”Public Toilets for Women. How Female Municipal Councillors Expanded the Right to the City in Sweden, c. 1910-1925”, *Women’s History Review* 31:3, 2022, s. 476-495.
- Arvidsson, Malin, Christer Carlson, Per Carlsson, Olavi Olson & Christine Östling, *Häśleholmskvinnor i kampen för rösträtt*, Lokalhistoriska Arkivet i Häśleholm och Bokpro, Bjärnum, 2021.
- Attman, Artur (red.), *Göteborgs stadsfullmäktige 1863-1962 1:2, Göteborg 1913-1962*, Elander, Göteborg, 1963.
- Backlund, Berit, ”Anna Lessel”, i Lisbeth Larsson (red.), *Hundrade och en Göteborgskvinnor*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 140-141.
- Bellucci, Stefano & Holger Weiss, ”1919 and the Century of Labour Internationalisation”, i Stefano Bellucci & Holger Weiss (red.), *The Internationalisation of the Labour Question. Ideological Antagonism, Workers’ Movements and the ILO since 1919* (elektronisk resurs), Springer International Publishing, 2020, s. 1-19.
- Bengtsson, Erik, *Världens jämlikaste land?*, Arkiv förlag, Lund, 2020.
- Bengtsson, Åsa, *Nyktra kvinnor. Folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita bandet 1900-1930*, diss., Lunds universitet, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2011.
- Berg, Annika & Martin Ericsson (red.), *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2021.
- Berggren, Henrik, ”Fastän biolog ville han protestera mot kriget...’

- Fredsmötet i Varberg den 27 juni 1915”, i *Fred. Allmänna fredskongressen i Varberg 1915/2015*, CAL-förlaget, Varberg, 2015.
- Berglund Nilsson, Birgitta, ”Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb, GKDK”, i Anette Carlsson (red.), *”Så här kan vi inte ha det!” Fem kvinnoorganisationer i Göteborg: 100 års ideellt arbete, när samhället svek*, Göteborgskvinnor i rörelse/r (KAF), Göteborg, 2019, s. 28–42.
- Bergman, Helena, *Att fostra till föräldraskap. Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900–1950*, diss., Stockholms universitet, Stockholm, 2003.
- Bevir, Mark, *The Making of British Socialism*, Princeton University Press, Princeton, 2011.
- Bevir, Mark, ”Theosophy, Cultural Nationalism, and Home Rule”, i Tim Rudbøg & Erik Sand, *Imagining the East. The Early Theosophical Society* (elektronisk resurs), Oxford Scholarship Online, 2021, doi: 10.1093/oso/9780190853884.001.0001.
- Björk, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Arkiv förlag, Lund, 1999.
- Björk, Gunnela, *Kata Dalström. Agitatorn som gick sin egen väg*, Historiska Media, Lund, 2017.
- Björk, Gunnela, *Lust och nöd. Karin & Nils Adamsson – sexualupplysningens pionjärer*, Historiska Media, Lund, 2021.
- Blomqvist, Håkan, *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917. Ett historiskt reportage om hunger och demokrati*, Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 2017.
- Bolin, Jan, *Parti av ny typ? Skapandet av ett svenskt kommunistiskt parti 1917–1933*, diss., Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholms universitet, Stockholm, 2004.
- Boxer, Marilyn J., ”Rethinking the Socialist Construction and International Career of the Concept ’Bourgeois Feminism’”, *American Historical Review* 112:1, 2007, s. 131–158.
- Brink Pinto, Andrés & Malin Arvidsson, ”Lika rätt till toalett. Två kampanjer för offentliga bekvämlighetsinrättningar i Malmö och Göteborg vid 1900-talets början”, *Arbetshistoria* 2020:3–4, s. 34–41.
- Burfield, Diana, ”Theosophy and Feminism. Some Explorations in 19th Century Biography”, i Pat Holden (red.), *Women’s Religious Experience*, Barnes & Noble, London, 1983.

- Caine, Barbara, *Biography and History*, 2:a upplagan, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2019.
- Carlsson, Christina, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*, diss., Lunds universitet, Arkiv förlag, Lund, 1986.
- Carlsson Wetterberg, Christina, ”Att biografiera en kvinnlig intellektuell”, i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografien som humanistisk genre*, Sekel, Lund, 2007, s. 133–135.
- Carlsson Wetterberg, Christina, ... *bara ett öfverskott af liv ... En biografi om Frida Stéenhoff (1865–1945)*, Atlantis, Stockholm, 2010.
- Carlsson Wetterberg, Christina, *Jag saknar fruntimmer här. En biografi över Anna Bugge Wicksell*, Natur & Kultur, Stockholm, 2020.
- Carlsson, Gösta, *Göteborgs Arbetareförening 1866–2016. Från liberalism till socialism*, Göteborgs Arbetareförening och A-Script förlag, Göteborg, 2016.
- Dahlerup, Drude & Lenita Freidenvall, ”Vägen till varannan damernas. Grindvakter, kvotering och representation” i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 305–320.
- Dahlman, Eva, ”Women Rural Photographers”, i Lena Johannesson & Gunilla Knappe (red.), *Women Photographers. European Experience*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet, Göteborg, 2004, s. 190–205.
- Dahlman, Eva, Magnus Bremmer & Björn Axel Johansson, *Kvinnor bakom kameran 1848–1968*, Bokförlaget Arena, Malmö [kommande 2024].
- Dixon, Joy, *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001.
- Duggan, Colin, *The Theosophical Society and Politics. Esoteric Discourse, Esoteric Monism, and Theosophical Identity in Late 19th and Early 20th Century Britain and Ireland*, opublicerad doktorsavhandling, University College Cork, 2018.
- Edquist, Samuel, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, diss., Uppsala universitet, Uppsala, 2001.
- Egefur, Fredrik, *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914. Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*, diss., Lunds universitet, Lund, 2020.

- Ek, Elisabeth, ”Dagspressen och hungerkravallerna”, i Karl-Magnus Johansson & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna Göteborg 1917. Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 24–27.
- Englund, Boel & Ingrid Heyman, Agneta Linné, Kerstin Skog-Östlin, Eva Trotzig (red.), *Att forma en ny tid. Kvinnor som samhällspedagoger runt 1900. En kollektivbiografi*, Stockholmia förlag, Stockholm, 2020.
- Ericsson, Martin & Stefan Nyzell, ”Sweden 1910–1950. The Contentious Swedes. Popular Struggle and Democracy”, i Flemming Mikkelsen, Knut Kjeldstadli & Stefan Nyzell (red.), *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia. 1700–Present*, Palgrave Macmillan, London, 2018, s. 337–375.
- Eriksson, Inger, ”Nelly Maria Thüring”, i Lisbeth Larsson (red.), *Hundra- de och en Göteborgskvinnor*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 209–211.
- Esaiasson, Peter, *Svenska valkampanjer 1866–1988*, diss., Göteborgs universitet, Allmänna förlaget, Stockholm, 1990.
- Fahl, Magnus (red.), *Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962 2. Biografisk matrikel*, Wezäta, Göteborg, 1963.
- Falk, Hans, *Socialistprästen. H. F. Spak (1876–1926)*, diss., Stockholms universitet, Carlsson, Stockholm 1998.
- Falk, Julia, *En andlig terra incognita. Spiritismen i det sena 1800-talets Stockholm*, diss., Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet, Umeå, 2024.
- Faxneld, Per, ”The Devil is Red. Socialist Satanism in the Nineteenth Century”, *Numen. International Review for the History of Religions*, 60:5–6, 2013, s. 528–558.
- Faxneld, Per, *Satanic Feminism. Lucifer as the Liberator of Woman in Nineteenth-Century Culture*, Oxford University Press, New York, 2017.
- Faxneld, Per, *Det ockulta sekelskiftet. Esoteriska strömningar i Hilma af Klints tid*, Volante, Stockholm, 2020.
- Frangeur, Renée, ”Social Democrats and the Woman Question in Sweden. A History of Contradiction”, i Helmut Gruber & Pamela Graves (red.), *Women and Socialism, Socialism and Women. Europe between the two World Wars*, Berghahn, New York, 1998a, s. 424–449.
- Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten*

- för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige, diss., Göteborgs universitet, Arkiv förlag, Lund, 1998b.
- Frangeur, Renée, *Kerstin Hesselgren. Den gränsöverskridande politikern. En biografi*, Carlsson, Stockholm, 2013.
- Flood, Hulda, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*, Tiden, Stockholm, 1939.
- Flood, Hulda, *Agda Östlund. Pionjär i genombrottstid*, Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm, 1954.
- Florin, Christina, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Atlas, Stockholm, 2006.
- Fogelström, Per Anders, *Kampen för fred. Berättelsen om en okänd folkrörelse*, Bonnier, Stockholm, 1971.
- Freidenvall, Lenita & Josefin Rönnbäck, ”Bortom rösträtten. Inledning”, i Lenita Freidenvall & Josefin Rönnbäck (red.), *Bortom rösträtten. Kön, politik och medborgarskap i Norden*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2011, s. 7–34.
- Fürst, Gunilla, ”Socialdemokratisk kvinnorörelse”, i Lisbeth Stenberg (red.), *Att ge upp har inte övervägts. Göteborgskvinnor i rörelse/r*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2021, s. 67–77.
- Gaddén, Gunnar, *Hermods 1898–1973. Ett bidrag till det svenska undervisningsväsendets historia*, Hermods, Malmö, 1973.
- Grayzel, Susan R., *Women and the First World War*, Longman, Harlow, 2002.
- Green, Thomas J., *Religion for a Secular Age. Max Müller, Swami Vivekananda and Vedānta*, Routledge, London, 2016.
- Green, Thomas J., ”’The Spirit of the Vedānta’. Occultism and Piety in Max Müller and Swami Vivekananda’s Interpretation of Ramakrishna”, *Numen. International Review for the History of Religions*, 64:2–3, 2017, s. 229–257.
- Gröning, Lotta, *Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900–1933*, diss., Uppsala universitet, Uppsala, 1988.
- Gustafson, Magnus, ”’Mister Speaker! I therefore have no claim’. Agda Östlund’s Entrance in the Parliamentary Debate in March 1922 in a Historical and Rhetorical Perspective”, *Journal of Working-Class Studies*, 7:1, 2022, s. 5–21.

- Gustafsson, Jenny, *Drömmen om en gränslös fred. Världsmedborgarrörelsens reaktopi, 1949–1968*, diss., Södertörns högskola, Gidlund, Möklinta, 2022.
- Guy, Stéphane, "From Industrial Change to Historical Inevitability. Annie Besant's Socialism and the Philosophies of History", *Intellectual History Review*, 29:3, 2019, s. 515–534, doi: 10.1080/17496977.2018.1526914.
- Haikola, Karl, "Atombomben och det moderna samhället. Om framstegstankens roll i motståndet mot svensk atombomb 1956–1961", opublicerad uppsats, Historiska institutionen, Lunds universitet, 2014.
- Halldórsdóttir, Erla Hulda, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing (red.), *Biography, Gender and History. Nordic Perspectives*, Turun yliopisto, Åbo, 2016.
- Hammar, Inger, "Några reflexioner kring 'religionsblind' kvinnoforskning", *Historisk tidskrift* 118:1, 1998, s. 3–29.
- Hammar, Inger, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*, diss., Lunds universitet, Carlsson, Stockholm, 1999.
- Hammarberg, Lena, "Trettio år som sexualupplysare", i Eva Blomberg (red.), *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, Appell förlag, Stockholm, 2021, s. 267–296.
- Hammer, Olav, "Teosofin i Sverige", i Kurt Almqvist & Carl Philip Passmark (red.), *Det esoteriska Sverige. Från Swedenborg till Strindberg*, Bokförlaget Stolpe, Stockholm, 2023, s. 103–111.
- Hanegraaff, Wouter J., *Western Esotericism. A Guide for the Perplexed*, Bloomsbury, London, 2013.
- Hannam, June & Karen Hunt, *Socialist Women. Britain, 1880s to 1920s*, Routledge, London, 2002.
- Hansson, Lars, "Hungerkravallerna i Göteborg 1917", i Karl-Magnus Johansson & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna Göteborg 1917. Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018, s. 7–9.
- Hedberg, Cia, *Teosofernas ledare M:me Tingley: fredsängel eller häxa? Vem var hon och vad utträttade hon? Hur påverkade hon livet på Visingsö?*, Cia Hedberg, Visingsö, 2013.
- Hellström, Emma, "Svensk Läraretidning och nordisk kulturprotestan-

- tism. Debatten om kristendomsundervisningens fostrande uppdrag i folkskolan 1882–1919”, i Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernhardsson, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner. Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser*, Uppsala Studies of History and Education (SHED), Uppsala, 2022, s. 113–143.
- Heyman, Sara, *Den motvilliga feministen. En biografi om riksdagskvinnan och sjuksköterskan Bertha Wellin*, Verbal, Stockholm, 2021.
- Hildebrand, Albin & Bernhard Lundstedt (red.), *Svenskt porträttgalleri 16. Tidningsmän*. Ny, tillökad upplaga, Tullberg, Stockholm, 1910.
- Hirdman, Yvonne, *Magfrågan. Mat som mål och medel. Stockholm 1870–1920*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1983.
- Hirdman, Yvonne, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Carlsson, Stockholm, 1992.
- Hirdman, Yvonne, Jenny Björkman & Urban Lundberg, *Sveriges historia 1920–1965*, Norstedt, Stockholm, 2012.
- Holgersson, Ulrika, ”Från tågresor till sociala medier. Rösträttens mediehistoria”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 103–127.
- Holmlid, Ulla, ”Föreningen Vita bandet i Göteborg”, i Anette Carlsson (red.), *”Så här kan vi inte ha det!” Fem kvinnoorganisationer i Göteborg: 100 års ideellt arbete, när samhället svek*, Göteborgskvinnor i rörelse/r (KAF), Göteborg, 2019, s. 43–70.
- Husz, Orsi & Nikolas Glover, ”Between Human Capital and Human Worth. Popular Valuations of Knowledge in 20th-Century Sweden”, *Scandinavian Journal of History*, 44:4, 2019, s. 484–509.
- Håkansson Petré, Lisbeth, *Tisdagar med Tolfterna. Nätverkande kvinnor i sekelskiftets Stockholm*, Stockholmia förlag, Stockholm, 2019.
- Hägglund, Josefin, ”Biografi som metod för politisk idéhistoria. Erfarenheter från ett forskningsprojekt om Carl Lindhagen”, i Hjalmar Falk, My Klockar Linder & Petter Tistedt (red.), *Perspektiv på politisk idéhistoria*, Södertörns högskola, Huddinge, 2023a, s. 87–106.
- Hägglund, Josefin, *Demokratins stridslinjer. Carl Lindhagen och politikens omvandling, 1896–1923*, diss., Södertörns högskola, Huddinge, 2023b.

- Jansson, Anton, "Ateister, utilister och förnuftstroende. Tre göteborgska fritänkarorganisationer 1881–1931", i Jan Christensen, Per Cornell, Johannes Daun & Martin Linde (red.), *Göteborg genom tiderna. Nedslag i stadens sociala och politiska historia*, Daidalos, Göteborg, 2021, s. 441–469.
- Jansson, Anton, "Ateism", i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier. Från antropocen till åsiktskorridor*, Fri tanke, Stockholm, 2022, s. 31–40.
- Jansson, Anton, "Framstegspartiet skall segra. Anton Nyström contra kristendomen", i Anton Jansson, Josefin Hägglund & Erik Bengtsson (red.), *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid. Sverige 1880–1930*, Nordic Academic Press, Lund, 2024, s. 28–50.
- Jansson, Anton & Hjalmar Falk, "Religion i det svenska idéhistorieämnet. Översikt och reflektion", *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria*, Lärdomshistoriska samfundet, Uppsala, 2017, s. 75–95.
- Jansson, Hedda, *Solbadets Buddha. Buddhism och teosofi i Ellen Keys livstro*, diss., Stockholms universitet, Stockholm, 2023.
- Johansson, Karl-Magnus & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna Göteborg 1917. Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg*, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg, Göteborg, 2018.
- Johansson, Lennart, *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922*, diss., Lunds universitet, Lund University Press, Lund, 1995.
- Johnson, Anders, *Anna Whitlock. Reformpedagog och rösträttsledare*, Förlaget Näringslivshistoria, Stockholm, 2020.
- Johnson, Anders, *Kerstin Hesselgren. Hälsovårdsapostel och riksdagspionjär*, Förlaget Näringslivshistoria, Stockholm, 2023.
- Jonsson, Marie, *Vad vilja vegetarianerna? En undersökning av den svenska vegetarianismen 1900–1935*, diss., Södertörns högskola, Huddinge, 2022.
- Jonsson, Pernilla & Silke Neunsinger, *Gendered Money. Financial Organization in Women's Movements, 1880–1933*, Berghahn Books, New York, 2012.
- Jörwall, Lars, "Har du sett utställningen så har du sett världen. Industrins Malmö-festival anno 1896", i Ingmar Billberg, Lars Jörwall & Bengt Liljenberg (red.), *Allt ljus på Malmö. Nordiska industri- och slöjduitställningen i Malmö år 1896. Ett hundraårsminne*, Elbogen, Malmö fornminnesförening, Malmö, 1996, s. 41–90.

- Kaartinen, Marjo, ”Vera Hjelt and the Calling of Theosophical Universal Work, 1894–1904”, *Approaching Religion* 8:1, 2018, s. 17–30.
- Karlsson, Gunnel, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*, diss., Göteborgs universitet, Arkiv förlag, Lund, 1996.
- Karlsson, Klas-Göran, ”Historiska jubileer. Det förflutna som förbannelse eller livgivare. Om vår fascination inför de jämna åren”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 119:4, 2017, s. 645–676.
- Karlsson Sjögren, Åsa & Peter Lindström, ”Från väljare till valbara. Kvinnor och lokalpolitik ur ett långt tidsperspektiv”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 129–151.
- Knappe, Gunilla, ”Some Notes”, i Lena Johannesson & Gunilla Knappe (red.), *Women Photographers. European Experience*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet, Göteborg, 2004, s. 8–14.
- Knight, Frances, *Ebenezer Howard. Inventor of the Garden City*, Oxford University Press, Oxford, 2023.
- Knudsen, Ann-Christina L. & Karen Gram-Skjoldager, ”Introduction”, i Ann-Christina L. Knudsen & Karen Gram-Skjoldager (red.), *Living Political Biography. Narrating 20th Century European Lives*, Aarhus University Press, Århus, 2012, s. 13–30.
- Kraft, Siv Ellen, *The Sex Problem. Political Aspects of Gender Discourse in the Theosophical Society 1875–1930*, diss., Universitetet i Bergen, Bergen, 1999.
- Kraft, Siv Ellen, ”Theosophy, Gender, and the ’New Woman’”, i Olav Hammer & Mikael Rothstein (red.), *Handbook of the Theosophical Current*, Brill, Leiden, 2013, s. 357–374.
- Krämer, Hans Martin & Julian Strube (red.), *Theosophy Across Boundaries. Transcultural and Interdisciplinary Perspectives on a Modern Esoteric Movement*, SUNY Press, Albany, 2020.
- Lejon, Håkan, *Historien om den antroposofiska humanismen. Den antroposofiska bildningsidén i idéhistoriskt perspektiv*, diss., Stockholms universitet, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1997.
- Lennerhed, Lena, *Sex i folkhemmet. RSFU:s tidiga historia*, Gidlund, Hedemora, 2002.

- Leskelä-Kärki, Maarit, "Ethical Encounters in the Archives. On Studying Individuals in Esoteric Contexts", *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 29:1, 2020, s. 29–48.
- Levin, Hjärdis, *En radikal herrgårdsfröken. Elisabeth Tamm på Fogelstad. Liv och verk*, Carlsson, Stockholm, 2003.
- Lewis, John, "Preserving and Maintaining the Concept of Letchworth Garden City", *Planning Perspectives* 30:1, 2015, s. 153–163.
- Liljenberg, Bengt, "Kinematografen och andra förlustelser", i Ingmar Billberg, Lars Jörwall & Bengt Liljenberg (red.), *Allt ljus på Malmö. Nordiska industri- och slöjdställningen i Malmö år 1896. Ett hundra-årsminne*, Elbogen, Malmö fornminnesförening, Malmö, 1996, s. 167–187.
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, diss., Uppsala universitet, Atlas, Stockholm, 2001.
- Lindgren, Anne-Li, "Towards an Ethics of Sexuality. Alternative Feminist Figurations and a (Boy) Child. A Close Reading of a Prize-Winning Sex Education Manual from the Early Twentieth Century", *Gender and Education*, 31:6, 2019, s. 774–787.
- Lindgren, Anne-Li & Sara Backman Prytz, "Swedish State School Sex Education", i *The Palgrave Encyclopedia of Sexuality Education*, Palgrave Macmillan, Cham, 2023 (e-bok: https://doi.org/10.1007/978-3-030-95352-2_31-2).
- Lindgren, Anne-Marie & Marika Lindgren Åsbrink, *Systrar, kamrater! Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer*, Bokförlaget Idé och tendens, Stockholm, 2007.
- Lindmark, Gunnar (red.), *Sveriges riksdag 1924. Porträttalbum*, Wald. Zachrissons Boktryckeri, Göteborg 1925.
- Lindqvist, Sigvard A., "Om Selma Lagerlöfs förhållande till spiritism och teosofi", *Samlaren*, 81, 1960, s. 36–74.
- Lund, Tore, "Rydberg och teosoferna", *Veritas* 23, 2007, s. 37–46.
- Lundkvist, Ingemar, "Med tematik som berör", i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*, Sekel, Lund 2007, s. 93–101.
- Lökken, Kerstin, *Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb. Kunskap och vänskap. 90 år till bildningens nytta*, Tre Böcker förlag, Göteborg, 2001.

- Manns, Ulla, ”Den religionsblinda kvinnorörelseforskningen. En kommentar till Inger Hammars kritik”, *Historisk tidskrift* 118:2, 1998, s. 197–198.
- Manns, Ulla, ”Minnet av kvinnors rösträtt. Jubileer och aktivister formar historien”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 179–193.
- Mattson, Lisa, *Göteborgs socialdemokratiska kvinnodistrikt 60 år*, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Göteborg, 1989.
- McCann, Gillian, *Vanguard of the New Age. The Toronto Theosophical Society, 1891–1945*, McGill-Queen’s University Press, Montreal, 2012.
- Melby, Kari, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlsson Wetterberg, *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*, Makadam förlag i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Göteborg/Stockholm, 2006.
- Myers, Perry, *Spiritual Empires in Europe and India. Cosmopolitan Religious Movements from 1875 to the Interwar Era*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021.
- Neunsinger, Silke, ”Creating the International Spirit of Socialist Women. Women in the Labour and Socialist International 1923–1939”, i Pernilla Jonsson, Silke Neunsinger & Joan Sangster (red.), *Crossing Boundaries. Women’s Organizing in Europe and the Americas, 1880s–1940s*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2007, s. 117–156.
- Neunsinger, Silke & M. V. Shobhana Warriar, ”Transnational Activism and Equal Remuneration in India During the Twentieth Century”, i Stefano Bellucci & Holger Weiss (red.), *The Internationalisation of the Labour Question. Ideological Antagonism, Workers’ Movements and the ILO since 1919* (elektronisk resurs), Springer International Publishing, 2020, s. 329–350.
- Nielsen, Jytte & Anette Eklund Hansen, ”Kvinder på tværs af klasser”, i Anette Borchorst & Drude Dahlerup (red.), *Før og efter stemmeretten. Køn, demokrati og velfærd*, Frydenlund, Frederiksberg, 2015, s. 83–104.
- Nilsson, Johan, ”Astralkroppar i partiets tjänst. Teosofi och buddhism i Kata Dalströms socialdemokrati”, *Religion* 3:1, 2020, s. 20–25.
- Nilsson, Johan, ”Kunglig förening. Den teosofiska Raja Yoga-pedagogiken och det tidiga 1900-talets yogareception”, *Aura. Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet*, 12:1, 2021, s. 25–40.

- Nilsson, Johan, "Starving the Animal Within. Vegetarianism as Spiritual Development and Eastern Wisdom in Early Swedish Theosophy", i Daniel Enstedt & Katarina Plank (red.), *Eastern Practices and Nordic Bodies. Lived Religion, Spirituality and Healing in the Nordic Countries*, Palgrave Macmillan, Cham, 2023, s. 277–294.
- Niskanen, Kirsti, *Karriär i männens värld. Nationalekonomen och feministen Karin Kock*, SNS förlag, Stockholm, 2007.
- Nicklasson, Stina, *Sophiasystern som blev politiker. Bertha Wellin. Pionjär för moderat politik*, Carlsson, Stockholm, 1995.
- Norrbin, Camilla, *Från isolering till integrering. En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922–1970*, diss., Umeå universitet, Umeå 2004.
- Norrbin, Camilla, "I politikens innersta rum. De första kvinnorna i riksdagen", i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Röstrettens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 261–275.
- Petander, Einar, "Teosofi och kristendom i 1890-talets Sverige. Artiklar i Teosofisk Tidskrift", *Aura. Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet*, 1:1, 2009, s. 20–43.
- Petander, Einar, "Theosophy in Sweden", i Henrik Bogdan & Olav Hammer (red.), *Western Esotericism in Scandinavia*, Brill, Leiden, 2016, s. 578–586.
- Petersen, Anja, *På visit i verkligheten. Fotografi och kön i slutet av 1800-talet*, diss., Lunds universitet, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 2007.
- Posing, Birgitte, "Portraiture and Re-portraiture of the Political Individual in Europe. Biography as a Genre and a Deconstructive Technique", i Ann-Christina L. Knudsen & Karen Gram-Skjoldager (red.), *Living Political Biography. Narrating 20th Century European Lives*, Aarhus University Press, Århus, 2012, s. 33–53.
- Posing, Birgitte, *Ind i biografien*, Gyldendal, Köpenhamn, 2015.
- Quataert, Jean H. & Leigh Ann Wheeler, "Editorial Note. Individual Lives: Windows on Women's History", *Journal of Women's History*, 24:3, 2012, s. 7–12.
- Ringarp, Johanna, "Skötsamma husmödrar och bildade arbeterskor. Fostran av arbetarkvinnor i Frölanderska huset och i Tolfternas samtals-cirklar 1900–1920", i Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernhards-

- son, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner. Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser*, Uppsala Studies of History and Education (SHED), Uppsala, 2022, s. 189–209.
- Rosengren, Henrik & Johan Östling, ”Med livet som insats. Introduktion och innehåll”, i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*, Sekel, Lund, 2007, s. 7–15.
- Rönnbäck, Josefin, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*, diss., Stockholms universitet, Atlas, Stockholm, 2004.
- Rönnbäck, Josefin, ”Från rösträtt till ökad kvinnorepresentation. Kvinnors strategier i den andra demokratiseringsprocessen”, i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2018, s. 285–303.
- Sandell, Marie, ”United in their Quest for Peace? Transnational Women Activists Between the World Wars”, i Jean H. Quataert & Lora Wildenthal (red.), *The Routledge History of Human Rights*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2020, s. 99–121.
- Sangster, Joan, *One Hundred Years of Struggle. The History of Women and the Vote in Canada*, UBC Press, Vancouver, 2018.
- Sandin, Bengt, ”Infanticide, Abortion, Children, and Childhood in Sweden 1000–1980”, i Paula S. Fass (red.), *The Routledge History of Childhood in the Western World*, Routledge, London, 2013, s. 360–379.
- Sandin, Bengt, *Politikens åldersgränser. Rösträtt och valbarhet i Sverige från 1840-tal till 1920-tal*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2024.
- Sanner, Inga, *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*, diss., Stockholms universitet, Carlsson, Stockholm, 1995.
- Sanner, Inga, ”Att sätta en sten i rullning. Viktor Rydberg som inspiratör av profan religiositet”, i Anders Burman & Tore Lund (red.), *Efter Viktor Rydberg. Receptionshistoriska studier* (elektronisk resurs), Södertörns högskola, Huddinge, 2020, s. 107–125.
- Santucci, James A., ”Theosophical Society”, i Wouter J. Hanegraaff, Antoinette Faivre, Roelof van den Broek & Jean-Pierre Brach (red.), *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (e-bok), Brill, Leiden, 2006.

- Sarnäs, Anette, *Kvinnliga fotografer i Malmö. 1860–1920*, Malmö stadsarkiv, Malmö, 2020.
- Sievers, Martin, *Purpurkvinnan. Historien om Katherine Tingley och teosoferna på Visingsö*, Martin Sievers, Huskvarna, 2013.
- Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890–1925*, diss., Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholms universitet, Stockholm, 2006.
- Sköld, Johanna, ”Vanvård till döds. Om änglamakeri vid sekelskiftet 1900”, i Sofia Holmlund & Annika Sandén (red.), *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*, Natur & Kultur, Stockholm, 2013, s. 233–253.
- Sluga, Glenda & Patricia Clavin (red.), *Internationalisms. A Twentieth-Century History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
- Stenberg, Lisbeth (red.), *Att ge upp har inte övervägts. Göteborgskvinnor i rörelse/r*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2021.
- Stolare, Martin, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, diss., Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg, 2003.
- Strube, Julian, ”Socialism and Esotericism in July Monarchy France”, *History of Religions*, 57:2, 2017, s. 197–221.
- Summerfield, Penny, *Histories of the Self. Personal Narratives and Historical Practice*, Routledge, London, 2019.
- Sundevall, Fia, ”Den allmänna rösträtten – när infördes den?”, i *Om vägen till allmän och lika rösträtt. Artiklar framtagna inom projektet Demokrati 100* (elektronisk resurs), Kungliga biblioteket, 2022, s. 11–12.
- Svensson, Anders (red.), *Malabygden. Malabor berättar. En sammanställning av intervjuer med äldre malabor, som berättar om sina liv och leverne, samt tidningsklipp, forskningsarbete m.m.*, Anders Svensson, Bjärnum, 2004.
- Swedmark, Marianne, *Hulda Flood och kampen för rättvisan*, Papertalk, Hägersten, 2011.
- Söderberg, Rolf & Per Rittsel, *Den svenska fotografins historia*, Bonnier fakta, Stockholm, 1983.
- Tandberg, Olof G., *Lina Jonn. En berättelse om en fotografisk pionjär och hennes ateljé*, Atlantis, Stockholm, 2003.
- Tistedt, Petter, ”Knowing the *Demos*. Gender and the Politics of Classify-

- ing Voters in the Aftermath of Universal Suffrage”, *Scandinavian Journal of History*, 44:3, 2019, s. 332–354.
- Törnqvist, Ingvar, Oscar Olsson. *Studiecirkelns fader. En historik inför studiecirkelns 100-årsjubileum* 2002, Bilda, Stockholm, 2002.
- Vallinder, Torbjörn, *Nio edsvurna män. Jury och tryckfrihet i Sverige 1815–2000*, Carlsson, Stockholm, 2000.
- van der Harst, Jan, ”Practicing Political Biography. Reconstructing Max Kohnstamm’s Europe”, i Ann-Christina L. Knudsen och Karen Gram-Skjoldager (red.), *Living Political Biography. Narrating 20th Century European Lives*, Aarhus University Press, Århus, 2012, s. 160–175.
- Vinge, Louise, ”Om konstnärer, konsthantverkare och författare i Lund omkring år 1900”, i *Sparbanken Finn Årsredovisning 1995*, s. 40–50.
- Wahlöö, Claes, *Fotografen och Lund. Föreningen Gamla Lund, Årsbok 84*, 2002, Föreningen Gamla Lund, Lund, 2002.
- Ware, Susan, ”Writing Women’s Lives. One Historian’s Perspective”, *Journal of Interdisciplinary History*, 40:3, 2010, s. 413–435.
- Wikander, Ulla, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919*, Makadam, Göteborg/Stockholm, 2006.
- Östberg, Kjell, *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 1996.
- Östberg, Kjell, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 1997.

Uppslagsverk

Nationalencyklopedin

Internetresurser

Dansk Kvindebiografisk Leksikon, <https://kvindebiografiskleksikon.lex.dk/>

Helsingborgs Stadslexikon, <https://stadslexikon.helsingborg.se/>

Kulturportal Lund, <https://kulturportallund.se/>

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon, <https://skbl.se/sv>

Sveriges riksdag, <https://www.riksdagen.se/sv/>

Bildkällor

Publiceringstillstånd för arkivbilder har i möjligaste mån inhämtats från respektive rättighetsinnehavare. Rättighetsinnehavare som har frågor om publiceringen är välkomna att kontakta förlaget via info@makadambok.se.

sida källa

- omslag Foto: Olsson & Hammarqvists ateljé, Göteborg. Göteborgs arbetarekommun, Göteborgs föreningsarkiv (GFA), Regionarkivet Göteborg (RG). [Citatet som inleder bakside-texten är hämtat från signaturen AR:s artikel "En av de första riksdagskvinnorna", *Morgonbris* 2, 1970, s. 32, Kungliga biblioteket (KB).]
- 14 *Idun* 4, 1922, KB.
- 22 Foto: okänd. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB), Flemingsberg.
- 27 Foto: Lina Jonns efterträdare, Lund. Lunds loge av Teosofiska Samfundet, Kulturen, Lund.
- 36 Foto: Rudolf Sammland, Kristianstad. Privat ägo.
- 42, 44 Axel S. Lundblads privata arkiv, i sonen Georg Lundblads ägo.
- 46 *Nya Seklet* 1, 1898, KB.
- 50 [Stortorget] Foto: okänd. Axel Cronquists samling, Malmö museum. [Annonsen] *Arbetet* 23/5 1900, KB.
- 53 Foto: okänd. Ciselören Sven Bengtssons arkiv, Kulturen, Lund.
- 55 Foto: Ateljé Thüring. Kulturen, Lund.
- 56 Foto: C. F. Piil. Tora Göranssons privata arkiv.
- 58 Foto: Ateljé Thüring. Tora Göranssons privata arkiv.
- 65 *Stockholms-Tidningen* 3/12 1910, KB.
- 68 [Järntorget] Foto: Otto Thulin. Göteborgs stadsmuseum. [Porträttet av Nelly Thüring] Foto: Ateljé Thüring. Familjen Ydells privata arkiv. [Annonsen] *Göteborgs Aftonblad* 5/5 1911, KB.
- 69 Foto: Nelly Thüring. Familjen Ydells privata arkiv.
- 77 Foto: Almberg och Preinitz ateljé, Stockholm. Kulturen, Lund.
- 79 [Friluftsmötet] Foto: okänd. Visingsö hembygdsförening. [Mötesreferatet] *Göteborgs-Posten* 21/6 1913, KB.
- 87, 92 Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb (SDKK), GFA, RG.
- 103 *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 2/5 1917, KB.

BILDKÄLLOR

- 113 Foto: okänd. Nordiska museet.
- 114 Foto: Nelly Thüring. Axel Dahlströms personarkiv, GFA, RG.
- 115 Göteborgs SDKK, GFA, RG.
- 118 Foto: Nelly Thüring. Axel Dahlströms personarkiv, GFA, RG.
- 121 Foto: okänd. © Garden City Collection (Letchworth Garden City Heritage Foundation).
- 123 Foto: Ateljé Thüring. Familjen Ydells privata arkiv.
- 132 [Broschyren] Lunds universitetsbibliotek (LUB). [Affischen] ARAB, Flemingsberg.
- 137–138 *Morgonbris*, valnummer, 1921, Göteborgs universitetsbibliotek (GUB).
- 142, 149 ARAB, Flemingsberg.
- 155 Stillbild ur journalfilmen "Riksdagens första sammanträde 1922", SVT Öppet arkiv.
- 161 KB.
- 166 Foto: okänd. British Library of Political and Economic Science (LSE Library).
- 181 Foto: Erik Holmén, Stockholm. Albert Bonniers förlagsarkiv, Centrum för Näringslivshistoria.
- 185 Foto: okänd. ARAB, Flemingsberg.
- 191 Rapporten *Die Frauen in der Sozialistischen Arbeiter-Internationale: Bericht vorgelegt der Dritten Internationalen Frauenkonferenz der S.A.I. und dem Dritten Kongress der S.A.I. vom Sekretariat der S.A.I.*, publicerad 1928, Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, Köpenhamn.
- 203 ARAB, Flemingsberg.
- 205 Foto: okänd. ARAB, Flemingsberg.
- 207 *Morgonbris* 2, 1951, LUB.
- 213 Foto: okänd. Familjen Ydells privata arkiv.
- 227 Foto: David Skoog. David Skoogs privata arkiv.

Personregister

- Adamsson, Karin 188
Adamsson, Nils 188
Adler, Celia 73
Almkvist, John 187, 188
Almstrand, Klara 106
Andén, Eva 65, 253, 254
Andersen, Valborg 249
Andersson, Ida 198
Andersson, Ruben 37, 243
Arundale, George 122, 226, 266
Axelsson, C.M. 119
- Backman, Sara 163
Bagge, Per 253
Baude, Gustaf 41
Bengtsson, Bernhardina 139, 140
Bengtsson, Sven 54
Berg, Bothilda 73
Berg, Oskar 73
Bergegren, Hinke 188, 189
Bergström, P. Albert 119
Bernitt, Conrad 42
Berthelsen, E. 38
Besant, Annie 27, 27, 28, 29, 60,
66, 67, 76, 77, 80, 96, 226
Beskow, Natanael 168
Björnsson, Edvard 143
Blavatsky, Helena Petrovna 11, 24,
27, 28, 29, 53, 54, 59, 66
Bogren, Erik 47
- Borggren, Lars 279
Borgström, Erik 119, 150
Brandt, Alexiz 42, 246
Branting, Hjalmar 143, 151, 158,
164, 165, 170, 173, 174, 176, 200,
221
Bratt, Ivan 157
Broomé, Emilia 177
Busch, Oscar 60
Bylander, Hanna 266
- Carlander, Axel 97
Carlberg, Frigga 76, 85, 113, 113
Carlsson, Vilhelm 143
Codd, Clara 134
Cousins, James 59
Cousins, Margaret 59
Crone, Henriette 192
Cronvall, Erik 122, 165
- Dahlberg, Gustaf E. 163
Dahllöf, Ingeborg 153
Dahlström, Alma 114, 133
Dahlström, Axel 81, 101, 103, 117,
143, 194
Dale, Ingrid 209, 215
Dalström, Kata 12, 23, 28, 98
Danielsson, Axel 39
Deichmann, Johanne 249, 254
Despard, Charlotte 78

PERSONREGISTER

- Diderichsen, Henny 249
 Dollan, Agnes 199
- Edén, Nils 113
 Ekberg, Christina 176, 185, 186,
 279
 Ekenstam, Nils af 254
 Ekman, Carl Gustaf 176, 178, 196,
 200
 Engberg, Arthur 158, 160
 Eriksen, Richard 54, 56
 Eriksson, Bernhard 171
 Eriksson, Emil 90, 91
 Erlander, Tage 210
 Ervast, Pekka 56
- Fahlcrantz, Greta 120
 Fahlcrantz, Hugo 119, 120, 149
 Fahlstedt, Amalia 75
 Farr, Florence 59
 Flood, Hulda 16, 129, 140, 193,
 195, 201
 Fourier, Charles 100
 Franke, Anita 15
 Frösell, Amanda 118, 147, 173
- Gandhi, Mohandas Karamchand
 212
 Gillner-Ringenson, Sigrid 198, 199
 Gustafsson, Ruth 118, 129, 139,
 140, 141
 Gärde, Alfred 266
 Göransson, Astrid 227
 Göransson, Hanna 60, 251
 Göransson, Johan 56, 57, 59-64,
 69, 155, 217, 250, 252
 Göransson, Tora 31
- Hage, Ernst 279
 Hamilton, Hugo 155
 Hammarskjöld, Hjalmar 102
 Hanna, Gertrud 198
 Hansson, Per Albin 176, 181, 195,
 200
 Hedlund, Edit 77, 94, 257
 Hedlund, Matilda 257
 Hedlund, Sven Adolf 71, 257
 Hedlund, Torsten 79
 Hedvall, Julius 271, 279
 Hermelin, Honorine 33, 48
 Hermod, Hans Svensson 40
 Hesselgren, Kerstin 13, 14, 154, 155,
 162, 171, 178, 184, 225, 277
 Hesselius, Brita Sofia 45
 Hjelt, Vera 25
 Holmgren, Ann Margret 85
 Howard, Ebenezer 120, 121
 Håkansson, Nils 243
 Höglund, C. W. O. 271, 279
 Höglund, Zeth 99, 168, 173
- Jakobsson, Signe 198, 199
 Johansson, Ida 199
 Johansson-Visborg, Anna 118, 173
 Jonn, Erika 252
 Jonn, Lina 43, 60, 252, 253
 Jonn, Maria 253
 Judge, William Q. 26, 47, 59
- Karlsson, Anna 106, 111
 Key, Ellen 33, 75, 159, 186, 187, 272
 Kilbom, Karl 99, 173, 200
 Kinberg, Julia 188
 Kinell, Gustav 254

- King, Robert 55
 Kjellén, Rudolf 89
 Kluszyńska, Dorota 198
 Knutsson, Carl Konstantin 167,
 274
 Knös, Alfred 80
 Koch, Gerhard Halfred von 165
 Krebs, Fredrik 54
 Krishnamurti, Jiddu 226
 Kristensson, Emil 174
 Kullgren, Thyra 74, 76, 255

 Lagerlöf, Selma 59
 Lamberg, Peter 103
 Larsen, Maria 75
 Larsson, Hanna 114
 Larsson, Viktor 155
 Lawrence, Susan 199
 Leadbeater, Charles Webster 28,
 77, 226
 Lennstrand, Viktor 26
 Lessel, Anna 75, 97, 256
 Leverin, Carl Abraham 246
 Leverin, Carl Hjalmar 246
 Leverin, Hjalmar 42, 43, 44, 45, 47
 Liander, G. Halfdan 57
 Lilienberg, Albert 266
 Lindberg, Elof 178, 180, 182, 183,
 184, 186, 197
 Lindhagen, Albert 196
 Lindhagen, Anna 84, 118, 172, 173
 Lindhagen, Carl 99, 165, 167, 168,
 196, 221, 224, 274
 Lindholm, Herman 70, 97, 265,
 266
 Lindman, Arvid 158, 200, 201
 Lindskoug, Maria 64

 Lindstedt, Philip 51
 Lindström, Ulla 210
 Lindvall, Marianne 214, 215
 Lithander, Edvard 279
 Littorin, Axel Victor 243
 Lundblad, Axel S. 45
 Lundholm, Amélie 108
 Lundin, Sigrid 171, 172
 Lutyens, Emily 29, 186, 187, 189,
 225
 Lytton, Constance 186
 Löfgren, Eliel 173, 181, 200

 Mattson, Lisa 15, 16, 30, 31, 211,
 214, 215
 Meyer, Johanne 56, 249
 Moberg, Eva 212
 Molander, Anna 82
 Morin, Alma 44, 45
 Motander, Amelie 45
 Müller, Max 95, 260
 Månsson, Gertrud 98
 Mårtenson, Cecilia 31
 Mølgaard, Johannes 43
 Möller, Gustav 117, 139, 168, 176,
 195

 Nerman, Ture 99
 Neuman, Alfhild 100
 Nilsdotter, Nilla 243
 Nilsson, August 37, 243
 Nilsson, Augusta 81, 87, 116, 144,
 193, 194
 Nilsson, Nilla 36, 37, 51, 60, 64, 67,
 220, 243, 248, 250, 251
 Nilsson, Nils, Nelly Thürings far
 35, 36, 243

- Nilsson, Nils, *se* Nils Thüring
 Nilsson, Sofia Kristina 246
 Nilsson, Thilda 37, 243
 Nordgren, Olivia 176, 183, 185, 195,
 198, 199, 201, 225
 Nyström, Anton 26, 188

 Olcott, Henry Steel 11, 24, 27, 28
 Olsson, Agnes Paulina 253
 Olsson, Oscar 51

 Pallin, Anna 120
 Palm, August 71, 89
 Pehrsson, Per 189, 190
 Persdotter, Pernilla 35, 36, 37, 59,
 243, 244, 251
 Persson, Per-Axel 61, 62, 64
 Pethick-Lawrence, Emmeline 165,
 166, 166, 167
 Pethick-Lawrence, Frederick 165,
 166
 Petrini, Gulli 113
 Pfeiff, Victor 57
 Piil, Christian Fredrik 248
 Popp, Adelheid 198

 Qvist, Maria 98

 Redfern, T. H. 211
 Ribbing, Gerd 204
 Romanus, Carl 89
 Rosén, Gustav 197
 Roswald, Josefina 116
 Rydberg, Viktor 25, 26, 40
 Rydén, Värner 33, 124, 168

 Sandler, Rickard 172, 174, 176
 Saxon, Johan Lindström 57
 Schwartz, Carl 102
 Schweitzer, Albert 211
 Seldener, Herman 273
 Sjöberg, Therese 82, 100, 114
 Sjöblom, Ruth 106
 Sjöstedt, Davida 44, 45
 Sjöstedt, Helen 60, 76, 256
 Sjöström, Algot 271, 279
 Sjöström, Henrik 54, 66, 254
 Sköld, Per Edvin 176
 Spaak-Janson, Marie 192
 Staaff, Karl 85
 Stanton, Elizabeth Cady 241
 Stéenhoff, Frida 188
 Steiner, Rudolf 81
 Stenberg, Anna 98, 109
 Stenberg, Ketty 64
 Stendahl, Ellen 82
 Sterky, Anna 117, 146
 Strindberg, August 54
 Ström, Fredrik 99
 Sundquist, Alma 188
 Sven-Nilsson, Sven Ivar 254
 Svendsdotter, Kelu 37, 243, 244, 251
 Svensson, Anna 118, 173, 195
 Svensson, Gunnar 140, 141
 Svensson, Per 243
 Säfboom, Agnes 279
 Söderquist, Agnes 116, 129, 140

 Tamm, Elisabeth 13, 14, 154, 162,
 168, 178
 Tesla, Nikola 210, 211

- Thorsson, Fredrik Vilhelm 140,
174, 176, 178
Thorsson, Inga 210
Thüring, Birgit 204
Thüring, Nils (f. Nilsson), bror till
Nelly 37, 40, 51, 243
Thüring, Nils (Kristian), son till
Nelly 10, 30, 31, 37, 39, 40, 41,
47, 48, 49, 51, 52, 58, 61, 64, 67,
69, 71, 100, 104, 105, 131, 151,
194, 202, 204, 206, 209, 211,
212, 213, 214, 217, 218, 252, 253
Thüring, (Stina Pallas) Linnea 58,
59, 69, 71, 202, 204, 214
Tingley, Katherine 26, 47, 48, 79
Trygger, Ernst 170, 174, 201
- Unwin, Raymond 120
Urey, Harold C. 211
- Valgren, Beda 119
Verhage, Klara 114
Vessman, Signe 33, 118, 129, 131,
139, 140, 141, 145, 173, 176, 183,
185, 186, 191, 191, 194, 195, 198,
199, 201, 225, 279
Vivekananda, Swami 95, 96, 125,
260
Västberg, Disa 16
Västberg, Mauritz 181
- Wachtmeister, Constance 53
Wadia, Bahmanji Pestonji 164, 165
Waern-Leffler, Mary 106
- Wahlström, Lydia 19, 20
Walberg, Clara 54, 60, 66
Wavrinsky, Edvard 72
Weber, Johanna 43
Wellin, Bertha 13, 14, 127, 153, 154,
170, 179, 182, 186
Westerlund, Betty 66, 76, 254, 256
Wicksell, Anna Bugge 74
Widerström, Karolina 187
Wigforss, Ernst 168, 174, 176, 181,
200
Wohlin, Nils 201
Wägner, Elin 20
- Ydell, Filip 204
Ydell, Fredrik 31
Ydell, Linnea, *se* Linnea Thüring
Ydell, Sven 204, 205, 206
- Zander, Gustaf 26
Zetkin, Clara 240
- Åkerberg, Axel Frithiof 28
Åkerman, Emma 111, 114, 144
- Öhman, Viktor 171
Östberg, Ellen 254
Östlund, Agda 13, 14, 33, 85, 118,
119, 127, 140, 153, 154, 155,
155, 162, 163, 170, 171, 173, 174,
181–184, 185, 195, 201, 223, 225,
239, 279

